

રેખા

૫૫ ૭

અંક ૧

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧

અ નુ ક મ શિ કા

આકાશ બાણિત	જ્યોતિ દલાલ	...	...	૬
દેવોના દરબારમાં	માનવેન્દ્ર	...	...	૮
પુણ્ય આયિંક સસ્વૈયું	M. L. D.	...	...	૨૦
નવાં પ્રકાશનો	જ. દ.	...	...	૨૪
નવાં મૂલ્યો	જૂના મનુ	...	...	૨૮
કેમકે ન્યાય મેં તોળ્યો હતો	પુષ્કર ચંદરવાકર	...	...	૩૨
પડછાયાની પત્રદંડી	અનિલ ભટ્ટ	...	...	૪૧
નવું વાંચન	M. L. D.	...	...	૪૪
આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ	જ. દ.	...	...	૪૯
રાજકીય નોંધ	જ. દ.	...	...	૫૬

જનતાનો વિશ્વાસ

બોમ્બે કો-ઓપરેટિવની પ્રગતિના આંકડાઓ જનતાના વધતા જતા વિશ્વાસની સાક્ષી પૂરે છે.

- △ કુલ કામકાજ (૧૯૪૪) રૂ. ૧,૮૮,૦૦,૦૦૦ ઉપર
- △ લાઈફ ફંડ (") રૂ. ૨,૫૦,૦૦૦ "
- △ કુલ અસ્થામત (") રૂ. ૩૧,૯૦,૦૦૦ "

લાભવળ ધરાવતા ગૃહસ્થોને ઉદ્ધાર
સરોથી બેંકની આપવાની છે.

બોમ્બે કો-ઓપરેટિવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લિં
સર દિરોજશાહ મહેતા શાહ, કોટ, અંબઈ.

ર સ દાં

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ધી]

૬૪૩૫

અશ્વિન
ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

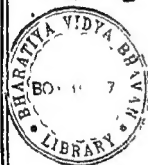
વડોદરા

સંગ્રામની આથમતી મુઁધ્યાએ
શાન્તિ અને વિશ્વળખુત્વની
દિવ્યમૂર્તિ હૃદયમાં સાકાર
થાય છે.

એ વિભૂતિ

ભગવાન પુરુષ

પ્રકાશ

સાદર રત્ન કરશે
ચિન્હી અને અંગ્રેજી ભાષામાં

ચોક્કસ માનવતાને સાચી શાન્તિ
અને બધુલનો ઉપદેશ દેવા પધારશે.
વિજય ભાટ્ટનું આગામી સર્જન
કલાનિર્દેશન:- કેતુ દેસાઈ.

એ વરગ્રી ન રીલીઝ

લાલ મીશ

▲ રામદાસ ▲

આકાશમાલિન

[સંસ્કૃત નાટ્યસાહિત્યમાં બાણ એક વિશિષ્ટ નાટ્યપ્રકાર છે. એક જ પાત્ર દ્વારા મોટા ફલક પર ચીતરાએલું વિશાળ ચિત્ર રજૂ કરવાનું એ એક સરસ સાધન છે. આપણે ત્યાં એવા પ્રયત્ન થયા છે કે નહીં એ કહેવું જરા મુશ્કેલ છે. અહીં જે પ્રયત્ન થયો છે તે શુદ્ધરૂપે બાણ છે એવો દાવો તો નહીં કરી શકાય. છતાંય કહેવાનું છે તેને અનુરૂપ હોવાથી એ આયોજનનું આકર્ષન લીધું છે.

નાટકમાં વધુ રસ ધરાવનારાઓએ બાણ અને પદ્ધિમાં આજે પ્રચલિત બનેલા Living Newspaper જીવતાં વર્તમાન-પત્રની નાટ્યરજૂઆતનો સમન્વય કરવા જેવો છે એકમાં એકપાત્રી રજૂઆતનું ક્ષેત્ર છે બીજામાં બહુપાત્રી રજૂઆતની મર્યાદા છે. બીજાં બે રૂપકોને ધ્યાનમાં લેવાં જોઈએ. એક છે નાટ્યઠટ્ટા અને બીજું છે Monologue એકાંકિત.

—સંપાદક

આ હો હો ને ! ધમ પતાકા ને વાવટા લટકાવી દીધા છે. દુનિયાભરના દેશના હશે, અને નહીં હોય એવા બધા જ રંમબેરંગી પતાકાં ભપકાભેર ટાંગી દીધા છે. છે કાંઈ આજે ? જાહે જાહે છેક શ્રાવણ માસમાં લગન લીધાં છે ? હોય બાઈ આજે જો વરસાદ જ માગશર લગી ખેંચાતો હોય અને જિનાળો શ્રાવણ લગી આવે અને થંડી બિયારી જાતે થીજાઈને પોપમાં વિદાય લઈ લે તો લગનગાળો શા સારું શ્રાવણ, અરે બાદરવા લગી ન આવે ! એમ. ત્યારે લગન નથી. આ તો બાઈ, લાગ્યું એવું કીધું. હાં, હાં, આ તો જાપાન

સાથેની હાજા પૂરી થઇ એને માટેની ખૂશાલી છે વાદ વાદ સગ્ન
 ખૂશાલી કરી છે બાઇ. વાદ પોલિસબાઇ તમે ય કમાવ કરી
 યુરોપી યુદ્ધ પુરુ થયુ ત્યારે ય તમે જ હાથે ને દાથે ગામ આખામાંથી
 વાવટા બેગા કરીને બાધ્યા હતા ને ? ત્યારે તમને ખ્યાન ખગે કે
 ત્રણ મહિનામાં જ બીજી વાર વાવટા બાંધવા પડશે એટલે તમે
 વાવટા પાછા મોકલાવ્યા જ નહીં ? પણ ધરમીનો નેકારો જ થનાનો.
 જોયુ પાછા તમને જ ખપ લાગ્યા ને ? આ વખતે ય પેલુ કપડા
 વહેચવાનું અને ગરીબયુરમાને મિષ્ટાન્ન જમાડવાનું અને વિદ્યાર્થીઓ
 આગળ સરસ અગ્રેજી કેમ બોલી શકાય છે એનું પ્રદર્શન કરવાનું ને એવું
 બધુ થવાનું ને ? બરાબર છે. પૈસા તો ઉધરાવવા જ લેખએ. પૈસા
 વિના કાંઈ કશું કામ ચાલે છે ? અને તમને તો હું જાણુ છું પૈસો
 આપ્યા વગર તમે કશું ય કરતા નથી. હોય, એ તો પેટના બધા
 બોલ્યા કરવાના. પૈસા સાહેબ છે ને, નહીં ? પહેલા મામલતદાર
 હતા ? હા હા એ જ. એ જ. પેલા કેસવાળા. મારા સમ માગ દેખતા
 એમના માણસને રોજ સવારે એક આની આપે. અને રોજ કહે :
 જો બાઇ કેમ દિવસ મારા ધરમાં કશું મશત લાવવું નહીં. આ
 આની તને આપી તે ડઝન કેળા, ગેરેક બટાકા, અચ્છો પગવર,
 આદુ મગગાં કાંઈક જો એટલું લાવજો. અને હાં, કાલે બગર માનુષી
 નીકળ્યો ત્યારે જોયુ હવે કે લીલી દ્રાક્ષ હવે મળે છે તે બાગા માટે
 લેતો આવજો. મને તો એટલું યાદ આવે છે છતાં કાંઈ ગંધી જતું
 હોય તો અદર બાઇ સાહેબને પૂછી જો. પણ મારું કશું આનંદ્યું
 ને ? કાંઈ પણ એમ કહે કે મામલતદાર સાહેબે કશું મશત લીધું
 એવું કહેવાપણું ન કરતો બાઇ. એક આની તો તને આપી જ છે.
 એમાંથી આટલું આવી જ જશે. હા જરા લીની લગદર જે માલિયા
 માલતો આવજો.

આ તો સાહેબ મારી મળી આંખે જોએલી અને સગા કાને
 સાંભળેલી વાત છે પણ મેં કહ્યુંને સાહેબ કે લોક તો બોલવાના.

બાપી આપણે એમ રામ બનીને સીતાને વનવાસ મોકલીએ તો આપણું ન આવે. આપણે તો રહું દુનિયાદારીમાં રહેવાનું. બસ જશે સાહેબ? હા, કામ. તો રહે જ ને! ત્યાં લડ.ઈ પૂરી થઈ છે, અહીં નો ચાલુ જ છે ને! અને આપણું કામ તો કલ્યા હકમ ઊપાડવાનું. ગોળા મારવાનું કહે તો ગોળા મારીએ અને સલામ કરવાનું કરે નો સલામ કરીએ. અમારા એક સ્નેહી હતા તે એક કહેવત કહેના : સો વરસનો સુતાર અને દસ વરસનો ધરધણી.

ધરધણી હવે બટલાંશે એમ? બિસ્તરા પોટલાં બાધવાનો રખત તો પૂરો મળ્યો છે પણ તો ય કાંઈ એમને એમ જાય એમ નથી. એ તો સાહેબ તમને લલીમત દે, કહેવત છે ને કે ધરડો નાંદરો ચુલાંટમાંથી ન જાય. જવાનું હશે તો ય ચુલાંટ તો મારશે.

આવળે સાહેબ. હું તો આ જરા સહેરની શોખા જોવા નીકળ્યો છું. થયું કે લાવને આ અક્ષયેલી નગરીના નરનારને મન ધરાય ત્યાં લગી જોઈ લઉં. અને આ પાકેલાં પાન તો ફીક, પાગ આ જુવાનિયાને જેતાં આંખ તો ઠરે છે. ફક્ક અસ્ત્રીબંધ કકની અને એમાંથી આરપાર દેખાતું બનિયત. પહોળો પહોળો લેંધો અને ચપોચપ ઝોળેલા વાગ. અને બહેનખાનો ઠરસો પણ જરા ઓર જ છે. ખરી વાત છે બાઈ, સહુ પોલપોતાના જમાના પ્રમાણે વર્તે, સદામારત તો આપણું ધર્મપુસ્તક ગણાય અને એનાં પાત્રો, અરે દુર્યોધન અને દુઃશાસન સુદાં દેવાંશી ગણાય. પણ આજે કોઈને એવો આશીર્વાદ ન અપાય કે તારું સૌભાગ્ય દ્રીપદી જેવું થશે. આજે ઠાંઈ એક જ વખતે પાંચ પતિ ન જ થઈ શકે! જુદાજુદા વખતની વાત જુદી છે. એક પત્નીત્વની વ્યાખ્યા જ એ છે ને-એક વખતે એક.

પણ સાલું આ દુકાનો સુમસામ કેમ લાગે છે? આ શેઠિયાઓ અને સુમાસ્તાઓ આવા રમશાનિયા ચહેરા લઈને કેમ બેઠા છે?

કાંકે થયું છે? કોક ગુજરી ગયું? ગુજરી ગયું હોય તો તો પાછો
હોય અને આ તો બજાર ખૂલ્યું છે !

ગમ રામ શેઠ સાહેબ. કેમ સાહેબ હવે તો આ બધા કન્ટ્રોલો
જવાના. બધા આનંદમાં આવે છે અને આપ કેમ આમ વિચારો
જેવા લાગો છો? હોય એ તો સાહેબ કાંઈ બારે ને ચારે બધા
સરખા ઓછા જાય છે? એ તો સુખ પત્રી દુઃખ અને દુઃખ પત્રી
સુખ. ચાલ્યા કરે સાહેબ એ તો બધું જ એવું જ સાહેબ. કાળાં
બજાર થાય એટલે કન્ટ્રોલ આવે. અને કન્ટ્રોલ આવે એટલે કાળાં
બજાર થાય. ના સાહેબ ના, તમને એમ કહેવાય કે તમે કાળાં બજાર
ક્યાં? પણ પહેલાં આ ઘોડા પર માલ જ ન'તો દેખાતો. હવે તો
એને ઠોકાઠોક બધો છે, બધું રથબેસડોનો ચણગાર.

અને તો ય ધરાક નથી? અરે સાહેબ હજી તો આ ચાર
દિવસ પર તો અહીં બે ય બાજુએ કતારની કતાર લાગતી હતી !
હાથમાં પતાકડાં અને બીજા હાથમાં છત્રો પકડે તે વરસાદમાં કપડાં
પથુ ઊંચા કેવી રીતે લેવાં એની બજાર ન પડે! સાચું! એક દિવસ
તો મેં જે કતાર બેઠું તેનો છોડો તો છેક નદી કાંઠે અડ્યો હતો.
પેલી જૂના જમાનામાં ગંગાજીની કાવડ ચાલતી હતી એવું ક્યું હોત
તો સાહેબ અહીં મોટું શમેળા થઈ જત શમેળા. પેલો જૂનો ગરબો
બદલવો પડત. 'બાર બાર વરે' શમેળા ખોલાવ્યા શમેળામાં નાંવ્યા
નીર'ને બદલે 'શમેળામાં છલકતાં નીર જીરે' એમ કહેવું પડત.

પણ એમ હશે સાહેબ લોકને મન, કે આ લડાઈ પતી છે તે
હવે તો બધું સસ્તું જ થશે ને! ત્યારે આમે ને આમે ખેંચી કાઢોને
ચાર દહાડા. આપણા લોકનું એવું જ છે. પડે એની પાછળ પડે. કાળાં
બજાર હો બરબાદ કહેતા જાય અને પાછમે બારણે તો...એમાં
સાહેબ વાતમાં કાંઈ માલ નહીં.

આ લોકની વાત કરીએ છીએ ત્યારે આ લોકે શું કયું તે
 પણ જાણી જ લેવું જોઈએ ને! જસમાં ખેસવા જાઓ તો એ આના
 આપતાં ય કન્ડક્ટરનો મિળન સહન કરવો પડે! ગાડીમાં બેમે તો
 ગાડીવાળાનો ઉપકાર ચઢાવવો પડે. એ બિતારે ત્યાં બિતરવું
 પડે. દરજીને ત્યાં જઈએ તો લગ્નનાં કપડાં અધરણી સમયે મળે,
 એવા વાયદા. સિનેમામાં સોડા લેમનવાળાનો, સીંચવાળાનો,
 ડોરકિપરનો, ટિકીટ આપનારનો સહુનો મિળન જરૂરદાસ્ત કરવો
 પડે. અને પડખે બેઠેલો મિલ્લમજૂર પૈસાની ચારવાળી બીડીના
 ધૂમાડાથી આંખ નાક કાન ભરી દે એ વધારામાં.

આ સહુમાં સાહેબ, પોલિસવાળો પરગણુ ખરો રોયને ટિકીટ
 કઢાવી આપે અને સાહેબ એવું કામ કરી આપે તે રૂપીઆરડાનું
 પરચુરણ રાખી લે એમાં થયું શું? ફળની લારી જતી હોય એમાંથી
 બાલમચ્ચાં માટે ફેરી કે કેળાં લે એમાં શું? સરિયામ
 રસ્તે જવા દે છે ને!

એ તો સાહેબ કળજીગનો પોરો આવ્યો છે. ખરું પૂછો તો
 તો સાહેબ મને આપના જેવા ધર્મીભાઈઓ પર ચીઠ ચઢે છે.
 ભગવાને ગીતાજીમાં મોટું આશ્વાસન તો આપ્યું છે કે ન્યારે ન્યારે
 ધર્મની ગ્નાનિની યાવ છે ત્યારે ત્યારે પ્રભુ અવતાર ધરે છે. આ
 માટે જરૂરી વસ્તુ તો ધર્મની ગ્નાનિ થવાની છે. અને આપ આપનાં
 સુકૃત્યથી એને જ અટકાવી રહ્યા છો એટલે આપનું સુકૃત્ય પ્રભુના
 અવતારના અવતરણને અસંગ્રહરૂ રીતે રૂંધી રહ્યું છે. બોલો સાહેબ
 એ જ સાચું અસામાનિક કાર્ય છે ને!

જસ સાહેબ કંટાળો આવ્યો? ચાલો ત્યારે હું કાંઈ ભાગવા
 તો આવ્યો જ નહતો. ખાલી મન જેતો હતો. આપતો પાણીથીય
 પાતળા નીકળ્યા. શું કયું મહાદેવજાનામાં આપે નાણાં ભર્યાં છે?
 બરો સ્તો! શા સારુ ના બરો! એટલા ઉપર તો આ સહુને વાધા

ચવાની ધારણા બાંધીને બેઠાં દશો ! બાળકને બહોળો અને કાપ-કતીને દાણો. ધારી અસર પહોંચાડે સાહેબ.

ઓ હો હો, બહેન ઘણે વરસે મજામાં ! અને શું સિલ્કી દરી મળે છે ! ઓળખાય જ નહીં ! અહીં ક્યારનાં આપ્યાં ? એમ ? પાંચ વરસથી અહીં છો ? કેમ બધાં મજામાં છે ને ! બગવાને તમને તો ચાહે હાથે કિરપા કરી છે. જુઓને આ કાપડું જ. દેનમાં તો એટલાની કીમતમાંથી ઘરગાર ખેનર અને બગદારી જોડ પણ નીકળે. ત્યારે તો ખેન, બાઈસાહેબ કચેકટર થયા કે આરિસ્ટર ? શુ કીધું ? આવી મસ્કરી કરો છો ? રાકડા રૂપીઆ ચાલિસનો દરમાયો ! અરે ચાલિસની તો તમારી ચંપચ દશે !

અરર બાઈ બીચુ કાઈ ન મળ્યું તે હું ? હું ક્યાંથી સમર-કંદને છુખારા ફૂલ કરવાનો હતો ? અરે બાઈ અહીં તો છુખારું જ નથી. ચાલિસનો ધગુનો પગાર અને બાઈની ચાલિસની ચંપચ ! આના ઉપર જ ચાલે ખરી વાત છે બાઈ ! પણ બાઈજી મને એનાથી દૂર રાખજો. એ નાચલિઆ બીચુ હું નહીં.

શું ભેરવજપ ખાવા નીકળ્યા છે ? પણ ખરું છે ! હરસો તો જુઓ ! પણ આખરે તો... અરે રામ રામ રામ લગાઈ ક્યાં જઈને ફૂટી છે ?

પણ ચાલો એ બધી વાતનો ડંખ મનમાંથી નીકળી જશે. આ કવિપુરુષના બદ્ધર્થનથી મનની બંધી મલિનતા નાશ પામશે. નમસ્તે નમસ્તે, આ તો લગાઈ પૂરી થઈ તે રાહેરની રોબા જોવા નીકળ્યો છું. કેમ વળી કઈ લગાઈ એમ પૂછો છો ? આ છ વરસ ચાલી એવી લગાઈ અને તમને ખજર જ નથી ? શું કવિતા કરતા હતા ? કવિતા ચ છોડી દીધી ? ત્યારે નાટક, નવલકથા, નવલિકા, નિગધ, ત્રિવેચન, ગઝલ, મુશાયરા ? ત્યારે નદીકિનારે બેડા હતા ? વાડ બાઈ વાડ, સ્થિતપ્રજ્ઞ તો ખરા જ નહીં તો આ અણુ બોમ્બ

ફૂટ્યો ત્યાં લગી નિદિધ્યાસન ! કવિરાજ, કવિપત્ની અને કવિપુત્ર-
માદિ તો આનંદમાં ને ? ચાલો જય જય.

હા ધિક હા ધિક આ આજનો વિજયોત્સવ જોઈં છું અને
મન હારી જાય છે ચાલો પેના પચાનનભાઈ આવે છે તેમને મળું
તો કાક મનને શાતા વળશે જાણીતા દેશમક્ત છે અને માણસ
સમગ્ર છે. એટલે હવે શું થશે એની પણ કાંક ઝાંખી થશે

વન્દે, મહાશય કેમ કાક ઉતાવળમાં છો ? હારતો આ ચોટા
વેપારીઓ કાંઈ ફાળામાં એમને એમ પૈસા થોડા જ આપે એવા
છે ? એ તો નાક દબાવીએ તો મો ઉધારે. પણ આ લડાઈ પૂરી
થઈ તે હવે શું થશે ? બાકી રહેલા બધા બહાર તો આવશેને ?
અને સાહેબ આ બધા મકાન ને ફંડ વગેરે પચાવીને બેઠા છે એ
બહુ ય પાછું ને ? બસ સાહેબ પત્રી તો જોઈં લો. આ રેશનિંગ
જશે અને બહુ રંગે ચંગે થઈ જશે.

હે ? એવું નહીં થાય ? ત્યારે શું થશે ? અરે સાહેબ, તમે
તો અમને બિનકુન નવડાવી નાખ્યા ધરાર નવડાવી નાખ્યા. અમારા
હોરા ને અરમાનને ધરભૂગથી ડામી દીધા. ચાલો, હા દેવો હાંતિ હાય છે.
જયંતિ ફલાલ

આખરે તો સર્વ સાહિત્ય શું સર્વ જીવન પ્રવૃત્તિનો સાર તથા
રાખેલા આત્મીને રહે છે. હવું, છે, અને હશે. આ ત્રણ રાખેલા પાયા
પર માણી કરી રહેલા સર્વ સાહિત્યમાંથી આપણે આપણી નવલકથાને
અને ચાર અત્રગી નવલકથાકારો શ્રી મુન્ગી, શ્રી મેધાણી, શ્રી રમણલાલ
અને શ્રી પૂમકેતુ લેઈએ તો એમની સૌથી અને એમના વક્તવ્ય એક-
માગી પૃથક્કરણ નીચે મુજબ થઈ શકે—

શ્રી મુન્ગી હવું છે ! (હશે)

શ્રી રમણલાલ હવું ! છે હશે ?

શ્રી મેધાણી છે ?

શ્રી પૂમકેતુ : હવું !! ન છે ! ન હશે !

માનવીની સંદાશક રાજિના
વિકાસથી બહાર એવા

દેવોના દરબારમાં

સરસ્વતી મોરના વાદનને યંભાવી હેઠે બિતર્કાં ત્યારે ઇન્દ્રાણી
પથ પોતાના આસનેથી ઊભાં થયાં. સરસ્વતીના વદન પર વ્યગ્રતા
હતી. એમને કશુંક કહેવું હતું એવો ભાવ ત્યાં ઠળાતો હતો.
ઇન્દ્રાણીને સરસ્વતીનો બયાડંબર અત્યુચિત હતો. પરંતુ જ્યારે
અરસપરસ મેળાપનો પ્રસંગ ઉપરિથત થતો ત્યારે પ્રસંગાનુરૂપ
વિનય-વિવેક જળવવામાંથી કોઈ પાછું ન પડતું. ઇન્દ્રાણીએ
સરસ્વતીનું ભાવપૂર્વક સ્વાગત કર્યું, સરસ્વતીએ સામા નમસ્કાર કર્યો.

“ઠીક થયું તમે આવ્યાં દેવી, તમારું જ સ્મરણ કરંતી હતી.
કદાચ તમારી દિવ્યદષ્ટિ મારી મૂંઝવણ ઉઠેલવામાં કારગત નીવડશે”
ઇન્દ્રાણીએ વાતનો આરંભ કર્યો.

“સામ્રાજીને તો એવી યી વિભાસણુ હશે? ત્રણે લોકના નાથ
ઇન્દ્ર જેના અધિદેવ છે, જેના ચરણે મહર્ષિઓના તપ-પૂજા ઠલવાય
છે, જેના દરબારમાં વિશ્વનો સૌંદર્યનિધિ ઉછળે છે, એને ક્યો
સંતાપ હશે?”

“ત્રિશુવનના નાથને ય કેમ કેમ વાર જગત ભારે નહીં
ભાગતું હોય? સરસ્વતી કાણ જાણે કેમ, મારા દેવ મારાથી હમણાં
રીસાયા લાગે છે. જાણે પ્રયત્ન જંજામાં તણાતા તણાતા સારા પ્રેમ
કિનારાથી ઘણે દૂર ચાલ્યા ગયા છે. એમને નિરાંત નથી. નવરાગ
નથી, મન મૂકીને વાત કરવાનો સમય નથી. કારણ મારાથી
દૂરપાવી મારા મનને વધારે ને વધારે સંતપ્ત બનાવે છે.”

સરસ્વતી ધ્યાનમગ્ન થયાં. થોડીક વારે—“તમારી વાત સાચી
છે. પરંતુ એના કારણની જાણ થતી નથી. દેવાધિદેવના વદન પર

ચિંતાની રેખાઓ અવશ્ય છે. પરંતુ આ ચિંતા આત્મગત છે કે
 લોકગત તે કહી શકાતું નથી. આત્મગત પ્રશ્નો વિશે એ અવારનવાર
 મને પૂછે છે. પણ જ્યાં ગૂઢ રાજકારણીય પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા
 હોય છે ત્યાં મારું સ્થાન નથી રહેતું. મને વિદ્યાનો જ વ્યાસંગ છે.
 રાજનીતિ મારા લોહીમાં નથી. પણ તમને ય કશું નથી એ તો
 નવાઈની વાત છે. તમે તો ગર્જવિદ્યામાં ય કુશળ છો. આ સિંહાસન
 તમે જ નહુપ પાસેથી બચાવ્યું હતું ને..."

"કોણ જાણે આજે તો દેવની વ્યથા જ મને મૂઝવે છે. એમણે
 નથી મને પૂછ્યું. નથી કોઈ બીજા દેવની સલાહ લીધી. માનવગતના
 શાશ્વત પ્રશ્નો સિવાય બીજું એમના ધ્યાનપટને આવરે એવું કશું
 છે પુણ્ય નહીં. આ માનવગત જ એમને વારંવાર હેરાન કરે છે.
 છેલ્લે છેલ્લે તો એ એમ પણ કહેતાંતા કે આ માનવગત મેં
 સરજી જ શું કરવા?"

"એ વધારે પડતા ઊર્મિલ છે. પ્રણવાન તો અજ્ઞાત છે જ.
 જગત સરજીને આપણા સમ્રાટ એ વિસરી ગયા કે સર્જન અને
 સંહાર એ મિન્ન વસ્તુઓ છે. મને તો ભય છે કે માનવીના ભાવિ
 આડે કશો ય અંતરાય ખપમાં નહિ આવે. પણ એક વાત હું
 જાણું છું. દેવે બધા જ દેવોની પરિપદ બોલાવી છે. હું ધારું છું કે
 એમાં બધા દેવો એકત્ર થઈ માનવગતને ચેતવણી આપશે."

સરસ્વતીની વાતથી ઈન્દ્રાણીને જરા આરાત થયો. દેવે આ વાત
 પણ એને નહોતી કરી. છૂપાવવાનું કશું પ્રયોગન નહોતું છતાં!
 આજ સ્વસ્થતાને અશ્વસ્ત્ય રાખી એણે ઉત્તર વાળ્યો "આવી
 પરિપદ વિશે મને કશી જાણ જ નહોતી."

"એમાં આપણી નાનકડી પૃથ્વી જ ચર્ચાનો વિષય બનનાર છે"
 સરસ્વતીનો મધુર પાંખો ફફડાવતો હતો. એમણે વિદાય
 લીધી ન લીધી ત્યાં તો 'જુદી જુદી દિશાઓમાંથી અવાજો
 આવવા લાગ્યા.

એક પછી એક દેવ ઈન્દ્રભુવન તરફ રસાલા સાથે આવતો હતો. વિશાલ મહાવનના મધ્યખંડમાં આસનો ગિજાવાઈ ગયા. ઈન્દ્ર પ્રારંભિક વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું.

“આપણી પ્રાચીન વ્યવસ્થામાં ઉચ્ચપાયના યવાના મિદનો મને હમણાં હમણાંનાં જણાવાં માંડ્યાં છે. પૃથ્વી પર આપણા અવગુણોની છીનિ જ વિશેષ ગવાવા માંડી છે. માનવી એના દેવને બૂલવા માંડ્યો છે. મારી શાંતિ આથી કુખ્ધ થઈ છે. મેં આવી વાતની અપેક્ષા ગળી નહોતી. એના પર વિચાર કરવા મેં મારી તમામ શક્તિ ખર્ચી છે.”

“અને સમય તથા શક્તિ અન્નેનો વ્યય થયેલો જ લાગ્યો ને પ્રભુ.” બૃહસ્પતિ બોલ્યા.

“લાગે છે તો એવું જ. કદાચ મારી જૂન પણ થતી હોય. માટે આપને આ બધી ચર્ચા ખાનગીમાં કરવાનું કહું છું, દિવાલને ચ કાન હોય છે. આપણી વાત જો માનવજાત સુધી પહોંચશે તો કોણ જાણે શાં પરિણામ આવશે! પણ એજ પ્રાચીન ચારાં જોવી વિચારસરણીનો પ્રવાહ વહેનો દેખાય છે છતાં માનવજાતને પોતાને જ એની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ નચે થઈ હોય કદાચ હું છેતરાતો પણ હોઉં.”

“તો દેવ આજો અત્ર યોગ્ય રીતે સભા સમક્ષ રજૂ કરે. આપણે તમામ એના પર વિચાર ચલાવી તોડ કહોશું.” વસુદેવ ચર્ચામાં જ વાત વિપાટી.

“વાત પર જ આવું છું. પ્રાચીન કુખમાં માનવીએ આપણને ધિક્કારતાં ચા પૂજતાં. એ એક મા જીવ દેવનો પક્ષ લઈ અંદર અંદર લડતા. આપણા કાળે બપુંકર અત્યાચારો કરતાં પણ એ અચકાતા નહિ. આવી જાતની આરોગ્યપ્રદ સ્પર્શો વિષે આપણે કાંઈ કહેવાનું ન હોઈ શકે. એમના ઉત્સાહ કે ઉપેક્ષામાં આપણને રસ

નહોતો કારણ કે એ રીતે માનવી પ્રવૃત્ત રહેતો. આપણામાંની એની શ્રદ્ધા કાયમ રહેતી. એની વિખવાટી વિચારસરણીઓને, સાહસોને, પ્રેરકબળ આપવા આપણે જંધાયેલા છીએ. પરંતુ જે ક્ષણે આ વિષે એ તિરસ્કાર વર્ધાવતો ચાલુ છે, પડોશીને રીમાવવાની ના પાડે છે. આપણા પ્રેમ અને તિરસ્કાર માન અને અપમાન જાત તરફ વાળે છે, ત્યારે એની આ અવગણના આપણે માટે વધારે બયમુયક બને છે.”

“તમને એમ લાગે છે કે આપણા દિવસો હવે બરાઈ ચૂક્યા છે?” અશ્વિનીકુમારે પૂછ્યું. “મને તો તમારી આશંકા અકારણ લાગે છે.”

“તમને એમ લાગે છે?” યમદેવે ટાપસી પૂરાવી.

“લોકો સૌંદર્ય અને યુદ્ધ બંનેની, એટલે કે તમારી પૂજા કરે છે. એ વાત મને મંજૂર છે” ઇન્દ્રે તંત્ર આગળ ચલાવ્યો, “એ બધા અવનિ પર શાંતિ સ્થાપવા મને અહર્નિશ પ્રાર્થે છે. પરંતુ હું તો મુખ્ય મુદ્દા પર તમારા બધાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા ઇચ્છું છું. યુદ્ધમાં બધાને ખૂશ કરવાનું વિકટ છે. અને એમ કરવાની મને ઇચ્છા પણ નથી.”

“આપણે હકીકતનો સામનો કરીએ = જુદસ્પતિ બોલ્યા. “અંદર અંદરની ખાલી ચર્ચા સરવાળે તો આપણને જ નુકશાન કરશે. આપણે બધાય જાણીએ છીએ કે માનવીની આ મહાન પ્રવૃત્તિનું નિયમન કરવું આપણી સત્તાની બહારની વાત છે. માણસ અનમત જુગી રીતે વિચારે છે અને પ્રમાણિકપણે એમ માને છે કે એનો બલો ઝગડો તમારી સાથે છે. એ ઝગડો બને એ નિભાવ્યે રાખે પરંતુ એની મહાન જૂલ તરફ આજે તો હું આંગળી ચિંધવા માગું છું.”

“જરુર જરુર, વધારે પ્રકાશની તો જરુર છે જ” એ ચાર જણા એક સાથે બોલી બિડ્યા.

“સાચા ખોટા દેવો વિષે માનવીમાં મતભેદ રહેવાનો જ. પરંતુ એણે હવે સેતાનની આરાધના માંડી છે. આવી કાઈ વ્યક્તિ તો અસમર્થ છે જ નહિ. પરંતુ સંજોગનો દોરાયો માનવી આ ભૂતને પુનર્જીવન આપવા મથે છે. એમાં પોતાના ઉત્સાહ દ્વારા પ્રાણ પૂરવા માર્ગ છે. એમનો તર્ક એવો છે કે આ સિવાય માનવી-માં જ રહેલા અસહન કારણો સમજાવી શકાય એમ નથી. માણસમાં પાપનો ઉદ્ભવ થયો ક્યાંથી? ઇશ્વર એ સર્વશુભ્રમંપન્ન હોય તો માનવીમાં પાપ એણે દાખવે શા માટે કર્યું? પૂરવશાળીનો આત્મા જો રજો જતો હોય તો પાપીનો ક્યાં જાય છે? તો નરકનો અધિષ્ઠાતા કોણ? આ રીતે નરકના દેવ તરીકે આ નરાધમ રાક્ષસને એમણે સરજ્યો છે. આ સર્જન પાછા માનવીનો હેતુ શો હશે એ કળવું કઠણ નથી. માનવી પોતાના દુર્વર્તનનો ભાર હવે ખમી શકતો નથી. માટે હવે એ કોકને ઓડાડવા માર્ગ છે. આવી રીતે સેતાનને શોધી એ તમારી જ સૃષ્ટિના પ્રાણીઓ વાંદરા, નાગ વગેરે સાથેના સંબંધ જોડે છે, આ બધા પરિણામો જોઈ માનવી એવા અનુમાન પર આવેનો જાય છે કે આપણા હિંદાત પણ પ્રમાદી જીવન કરતાં સેતાનનું જીવન વધારે સફળ, વધારે ઉપયોગી અને વધારે કાર્યક્ષમ છે. આપણે માટે આ મહત્વનું છે.”

“આ તો જર્મનીને જાત સુપ્રત કરતા ધુરંધરા નાના રાષ્ટ્રો જેવું થયું” એવું સાખ પુરાવી.

“મને પણ એમ જ લાગે છે.” બૃહસ્પતિ વચ્ચે બોલ્યા, “અનિષ્ટનો, અસહનો પ્રતિકાર કરવાને બદલે એ બધા જીવનના બીપણ દુઃખ અનુભવને તાણે થતા જાય છે. સેતાનની પેઢીએ નાણાં જમા કરવામાં આખરે ગેરલાભ છે. એ સત્ય એમને સમજાતું નથી. જો સહના બળો માનવી કહે છે તેમ ધરાશાષ્ટ જ ચરાના હોય તો પૃથ્વી પર સેતાનનું જ શાસન થવાનું. એક પ્રકારનું રાવણ રાજ્ય જ કહેલો!”

“હિંદમાં બ્રિટિશના રાજ્ય જેવું.” સૂર્યે વિરોધ નોંધાવ્યો. “સમસ્ત વિશ્વની મજલ કરતાં કરતાં મને આવું આપણું રાજ્ય બીજું એકેય લાગ્યું નથી. હું તો મહાસભાની આઝાદીનો મજલનો વેગ વધે એમ ઇચ્છું છું. જર્મનીનો પરાજય કર્યા પછી આ બધા મિત્રરાજ્યો પ્રજાસત્તાકને નામે પોતાનું સામ્રાજ્ય વધારવાની જ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી રહ્યાં છે ત્યારથી મને એમના બધા તરફ પ્રયંક તિરસ્કાર જન્મ્યો છે. એમને બાળા મૂકવાની ઇચ્છા ઘણીવાર પ્રમળ થઈ ગય છે, માત્ર દેવની આજ્ઞાની જ...”

“હજીય માનવજાતના મોટા ભાગની આપણામાંની શ્રદ્ધા પરવારી નથી. આ શ્રદ્ધા અને આશાથી ઉત્તેજિત થઈ આપણે શુ કરવા આજથી જ કામે ન લાગી જઈએ. આપણા પ્રતિનિધિઓ સમા પાદરીઓ, પૂજારીઓને આપણે જો મજબૂત રહેવા ગ્રેરી થઈએ તો જગતમાં આવી ખોટી અશાંતિ વ્યાપે જ નહિ. આજે તો આ બધા જોગા થઈ રાજકીય રમનોના ગંદવાડમાં રમ્યા પડ્યા રહે છે. પછી લોકનું શું ?” અત્યાર સુધી મૌન રહેલા વાયુ બોલ્યા.

“મને આવા ગંદા રાજકારણમાં રસ નથી.” ઇન્દ્રે નિશ્વાસ મૂક્યો.

“આમ જ ગાંધી ગુમાવી બેસશે.” ઇન્દ્રાણીથી ન રહેનારું.

“હું માનવી વિશે બરાબર જાણું છું. જો કે એ પોતે એ રહસ્ય ન જાણે એમાં જ આપણું શ્રેય છે.”

ઇન્દ્રે આડ વાતમાં ગયા વગર આગળ ચલાવ્યું, “સાચી વાત તો એ છે કે એના જીવનનો રાહ નક્કી કરવાની મારામાં ઠોષ શક્તિ જ નથી. આ યુદ્ધમાં ઠોક તો જીતશે જ. જાપાન ન જીતે એવી મારી ઇચ્છા ખરી. મેં માનવીને ગમે તેવા ખોટા બરાબર તત્ત્વો દ્વારા સંજોયો છે. એનામાં વિકાસની શક્યતા છે. પરંતુ એ સાથે એનો ગુંધિત સ્વભાવ ખૂબ જ અંતરાયો નાંખે છે, એટલે સાચો વિકાસ હંમેશાં સંકારપદ જ રહેવાનો. મારે એનામાં પશુતા

મૂકવી જોઈતી નહોતી. એનામાં મત્તનો આગ્રહ રહેવો જોઈતો હતો એનામાં શ્રદ્ધા અને ઉદારતા, માનવજાત તરફની પ્રેમાળ અનુકંપા મૂકવી જોઈતી હતી. ખેડ 'આજે' દવે આંસુ સાંપ્યા અર્થ છે. ભાવિ અખતરાઓમાં હું વિશેષ સાવધાની રાખીશ. આ અગસામાં પ્રકૃતિનો ક્રમ તો ચાલુ જ રહેશે. એની તર્કશક્તિ વિલક્ષણ છે. એ કાર્યકાળ બાવ યોગ્ય ગીતે સમજે છે. વ્યક્તિને એના કાર્યથી લાભ જોવાબ કેટલો છે એ વિશે એ સાવ બેખંડા છે. મને આ તર્કનું જ્ઞાન નથી. એટલે હું તો આ વાલ જરવાબને જોઈ રાનું' મા ખેદ પામું....."

"મારી વાત બરોમર સાંભળજો ?" સિધ્ધિપતિ થી ગજોડ ઉચ્ચર્યા.

"અચિત્, તમારી બુદ્ધિ આનો તોડ કાઢવામાં જરૂર ઉપયોગી નીવડશે."

"માનવીની બુદ્ધિના ધોગણુ વિશે આપણે સાર અગ્રાત છીએ. આપણી બુદ્ધિ વિશે એને કશો ખ્યાલ નથી થોડાક જ સમય પર એક વિખ્યાત ખગોળજ્ઞાત્રીએ તમાગ વિષે લોકોને એવું કહેલું કે તમે શક્તિશાળી અસ્તિત્વાઓ છો. આ નિવેદને અનેકને મંત્રમુગ્ધ કરી દીધા હતા."

"મને તો આવા વચનથી હસવું જ આવે છે."

"ગમે તેમ તમારે માનવીને આવી જોધો માટે યસ આપવો જ જોઈએ. સત્યની સંભાવના, સદ્ની શક્યતા, આ બધાં સંજોધનો નાના સૂતા નથી આ બધા સંજોધનોનો એ અમય કરી નહોતો નથી એ વાત સાચી, પરંતુ એથી શું? છતાં એને ઘડીમજ પહોં એમ ન લાગવું જોઈએ કે આપણું નીતિનું, સત્યનું ધોરણ એના કરતાં ધણુ ઉતરતું છે? એક સમય એવો હતો જ્યારે એ એમ જ માનતો હતો કે અમારા બધા ગ્રન્થાં, સિદ્ધિઓ ઇશ્વરી સંકલ્પના

અતિમિત્ર રૂપે છે. હરિ ઇચ્છા એ જ એનો જીવનમંત્ર હતો. આજે એ સમય રહ્યો નથી. છતાં આપણે પ્રયામ છોડવો ન જોઈએ.”

“ભાવિની નિશાનીઓ તો વરતી જ શકાય છે” વરુણે કહ્યું “વંટોળ જડે રો પડેવાં વાતાવરણ કેવું મૂક બની જાય છે? અને પછી તુરત જ મોટો હૃદયોપ જડે છે. એવું જ દુનિયા વિષે બનવા માંડ્યું છે. માનવી જ્યારે એક ટેકો ગૂમાવી જેમે છે, ત્યારે બીજાની ગોધ તુરત જ આરંભે છે. આ ગોધ તમે જો પૂરી નહિ પાડો તો એ બીજી દિશાએ દોડશે. આજે તો એની વિકાસ પામ્યે જતી છુદ્ધિ એક જ દિશા તરફ દોડે છે. કારણ કે વિશ્વરચનાનું રહસ્ય એ દશ પાર પામી શક્યો નથી. આજે તો એને માટે માનવી અને દેવ બે જ છે. હવે એ પોતાની પ્રકૃતિના અંતરતમ રહસ્યો એની શક્તિ, ક્ષતિ, એની પ્રતિભા, મૂર્ખતા-જેવા મંડ્યો છે. આ શોધમાથી જ એ જોશે કે પ્રગતિની શક્તિ તો આ અંતર-એતનના ખૂણે પડેલી જ છે. આજ સુધી જેને માટે આજીજીઓ કરી એ ઇશ્વરી આશીર્વાદ દરતાં આ શક્તિ પાછળ જવાનું એ વધારે યોગ્ય સમજશે. આમાંથી જ કોઈ પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિ પોતાની શક્તિના સંપૂર્ણ વિનિયોગ દ્વારા શાંતિનો, સમૃદ્ધિનો અને સુખનો ગજભાગ નહિ શોધી કાઢે એમ માનવાનું કોઈ કારણ છે? આપણે એના માર્ગમાં કશો અંતગત નહિ મૂકી શકીએ. એવી શક્તિ આપણી પામે નથી જ. જેમ જેમ એનું સંશોધન આગળ વધશે તેમ તેમ એનો આપણા તરફનો ભય નાબૂદ થશે, ભક્તિ પણ ઓછી થશે. જે વસ્તુથી એ ભય પામતો હોય એના તરફ કરુણા ન જ હોઈ શકે.”

“આજે તમે કાર્મ અક્ષતવાળી વાત કરી, વરુણદેવ” બ્રહ્મપતિએ સર પૂરાવ્યો. “પૃથ્વીને લાગે વળગે છે ત્યાંસુધી આપણે આપણા મોક્ષ માટે માનવીની આ કરુણા પર જ આધાર રાખવો ગ્યો. એકવાર એની શ્રદ્ધા પરવારી મધ્ય કે આપણે અહીંથી બિજાગ બાંધી બીજે કોઈ ગૃહે જવાનું રહ્યું-દગ્ધ જ્યાં જીવનની ભગતિ

એવી ઉન્નત સપાટીએ ન પડોંગી હોય એવા રથાને આપણે વસરાટ કરવો પડશે.”

“ હજી એક રસ્તો મને લાગે છે ”

ધન્દ્રે યુક્તિ સૂઝાડી. “ એમનામાં અનત આશાનું જે તત્ત્વ છે એનો અંત ન આવવો જોઈએ. આજે તો જગતના મોટા મોટા માનવીઓ પણ માનવની જાતને આવો જ આશાસદૈશ સંભળાવી રહ્યા છે કે માનવનું કલ્યાણ આકાશમાંથી જ જીતરશે. આપણામાંની એની શ્રદ્ધા આજે તો વધી છે.

“ ખીજું કંઈ એ ન સમજે એમાં જ આપણને લાભ છે ” શંત બેઠેલા ધન્દ્રાણી વહારે આવ્યા.

“ એ તો સત્ય લાગતું નથી. માનવીને શીખતાં સમજતાં તમે કેવી રીતે અટકાવી શકશો ? ” વરુણદેવે પૂછ્યું.

“ આમ નિરાશાવાદી શું થાવ છો ? ” ધન્દ્રે વરુણને કાન આમળ્યો.

બૃહસ્પતિ પુનઃ આગળ આવ્યા “ તમારે બધી દૃષ્ટિકોણો જેવી સમજવી જોઈએ. તમારે કેટલાંક સત્યો તો ગોખી જ રાખવાં જોઈએ. દેવ અનંત છે, સ્થિર અને સ્થિતિશીલ છે. માનવી અતિશીલ અને ઉત્ક્રાંતિશીલ છે. માનવી આપણને વટાવી ગયો છે. ઉત્ક્રાંતિના અમાપ વેગ નીચે એ ખૂબજ આગળ વધી ગયો છે, અને આપણા પાસવાનો જેવા ધર્મશુરુઓનો પ્રયાસ બધા નીવડ્યો છે. આપણે તો આગળ જઈ શકીએ એમ હીએ જ નહિ. બધા જ ધર્મોએ જાહેર ક્યું છે કે ધર્મર અનંત છે. અનાદિ છે, અપરિવર્તનશીલ છે. આપણું સ્થાન હવે મૂર્તિઓ બની ધર શણગારમાં જ આવવાનું છે, ”

“ મને તો બધા નટરાજ બનાવી સંમહરથાનમાં મુકતા થઈ ગયા છે ” શિવ વચ્ચે બોલી બિડ્યા.

બૃહસ્પતિએ વાત આગળ ચલાવી “ આપણે સાચી વાત સમજી લેવી જોઈએ. માનવીએ આપણું સર્જન ક્યું છે, આપણે

માનવીનું નહિ. દિવ્યતા માટેની એની તૃપ્તિ અનંત અર્થહીન
 શોધે જ આપણું સર્જન કરાવ્યું. એણે સ્વર્ગ કદ્યું, દેવો કદ્યા
 ન્યાં દિવ્યતાનો જ વાસ હતો, ન્યાં એને માટે સિંહાસનો પાયરી
 રાખ્યા હતા. એ દેવોની પૂજા જ આવી દિવ્યતા અપાવશે એમ
 માની એણે ધર્મશાસ્ત્રો સર્જ્યાં. આચારવિધિઓનું નિર્માણ કર્યું.
 આ શ્રદ્ધા માટે એણે ઓછું સહન નથી કર્યું. અંદર અંદર આવી
 શ્રદ્ધા માટે એમણે ઝગડો પણ કર્યો. આપણે તો જાણીએ છીએ કે
 દેડકા પુરતા દેર સર્જવાનું કામ તો સરળ છે, પણ માનવીને એ
 જ્ઞાન હજી લાખ્યું નથી. આમ છતાં કેટલાક માનવીઓને આપણા
 સાચા (કે બનાવરી) સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવી ગયો છે. એમને
 આપણા અસ્તિત્વ વિષે શંકા જણાવા માંડી છે એ માત્ર છે કે
 દિવ્યતા તો માનવીના અંતરમાં જ વસેલી છે. એ પ્રયત્ન અને
 પુરુષાર્થ દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકાશે. આ વિચારના પુરસ્કર્તાઓ
 આજે અદ્ય હશે. પરંતુ એમની સંખ્યામાં વધારો થતા જ કરવાનો
 એમની વિચારસરણી દિનપ્રતિદિન સ્પષ્ટ થશે બુદ્ધિનો માગ
 આવે જ છે. એનો અપ્રતિકલ્પ વિકાસ અવાજ અનુમાનો તરફ
 એને દોરવાનો. અનિષ્ટ જો માનવ સર્જિત છે, તો ઇષ્ટ પણ એજ
 સરજી ગઈ છે. કદાચ આપણી શક્તિના વિરાટ પ્રદર્શનની એના
 કાર્યમાં થોડા સમય માટે અંતરાય નાખી શકીશું પરંતુ એનો
 નિર્મલ અવરોધ તો નહિ જ કરી શકીએ. માટે હું તો તમને બધાને
 ઉદાર હૃદયી યજ્ઞનું મૂલ્યુ છું. મર્યાદાઓ સમજી લેવાનો અનુરોધ
 કરું છું. ૭ હજાર વર્ષના નાના ગાળામાં જ માનવીએ અકલ્પનીય સિધ્ધિ
 બતાવી છે. હજી તો થોડા વર્ષ પૂર્વે જ એ જમીન પર ચાર
 પગે ચાલતો હતો, આજે તો એ હવાનો પણ માવિક થઈ બેઠો છે.
 એણે વિજ્ઞાનનો આશ્રય લીધો છે. અને વિજ્ઞાન શ્રદ્ધાનો તાડ
 સ્વીકારી શકે જ નહિ આપણને મદદ કરનારા માનવીઓ જગતમાં
 છે ખરા. એ બધા આપણે માટે સખ્ત પ્રયાસ કરે છે. હિંદુસ્તાન

એ ફળદ્રુપ ભૂમિ છે. અંદર અંદરના ઝગઝા આપણી રક્તિ વધારે છે. પરંતુ એક વાર માનવી માનવીનો વિશ્વાસ ઠગતો થઈ જાય, ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો અંત આવશે, ધર્મો વીસરાશે કે પુનઃ જ આપણા તન્મ ઉપેક્ષાનો આરંભ થશે ધર્મો તો પાનખર ઝડપુ જેવા છે. એને સજીવન રાખવાના બધા પ્રયાસો ફળદાયી નથી બનવાના. જે માનવી જાતને મદદ કરે છે, એને જ મશ્વર સહાય કરે છે, એવી એક ઊક્તિ છે. માનવીએ આ રગ્તો આજે તો લીધો છે. પણ આપણે જ આપણી જાતને મદદ કરી શકીએ એમ નથી. એટલે એણે તો એકલા જ આ માર્ગે ધપવાનું રહ્યું. તે દિવસે આપણે યમદેવ પાસે જવાનું રહ્યું.”

“હું તો રહીશ જ ને?” યમદેવે સતોષ પ્રદર્શિત કયો.
 “એ તો કોણ જાણે! તમારો ભય પણ હવે માનવીને બહુ લાગતો નથી. મૃત્યુને છતાંવાને એણે પ્રયાસ આપ્યા છે. સોબમો વર્ષમાં તમારે જ મૃત્યુને શરણ થવું પડશે.” શ્રી અણેશ બોલ્યા.

‘તમે પરાજયવાદી માનસ ધગવતા થઈ ગયા છો. એક મારો સશક્ત પંજે જ તમને બધાને જીવતા રાખવા સમર્થ બનશે. મૃત્યુને છતાંશે ત્યારની વાત ત્યારે. આજે તો કોઈ હવા મારા આક્રમણ આગળ અસરકારક નથી નીવડી અશ્વિનોકુમાર વૈદ તખ્તીબ બનીને ભય તોયે—”

“આવા બ્યક્તિમત ઝગઝામાં આપણે ઊતરીશું તો માનવી કરતા પણ આપણા જૂડા હાલ થશે” યમદેવનો વાતને વચ્ચેથી અટકાવી બૃહસ્પતિ બોલ્યા. “મૃત્યુ હંમેશાં આપણી આરાધના કરાવશે એમાં તો શંકા નથી. પણ માનવીની શુદ્ધિનો વિચાર કરવાનું હું કહેતો હતો.”

શાંત બેઠેલા હિન્દે પરિપક્વ પ્રયુજ્ઞ તરીકે પૂર્ણાહુતિ કરી.
 “માનવીની શક્તિ વિશે મનમાં ખાર રજા કરે છે છતાં આજ

કુખીને! એનો પ્રતિકાર આપણે માટે જરૂર આચારનકે છે. આ પુદ્ગે વસ્તીને વેરણુ છેરણુ કરી મૂકી છે. યુદ્ધના અંતે માનવીને પાછો આપણા તરફ જ ધકેલ્યો છે. આજે બધે જ સ્થળે મંદિરોમાં વંટારવ થાય છે. આપણે આજાર મનાય છે. અને આજે જે રીતે જગત ગોઠવાય છે તે જોતાં વર્ષો સુધી આપણને આંચ આવી શકે એમ નથી. યુધ્ધ પૂરું થયું એ પહેલાં અંદર અંદર બાઝવાનો આરંભ થયો છે. એટલે પાંચ દસ વર્ષ બાદ પાછું યુધ્ધ આંવીને બિલુ' રહેવાનું, દારુણ સંહારલીલા થશે. માનવી પાછો આપણા તરફ જ રહેવાનો. આમ કેમ બને છે, માણસ કેમ સમજતો નથી તેનાં કારણો આપણે જાણતા નથી. માનવીમાં પરિવર્તન તો થયા જ કરવાનું. પરિવર્તન પ્રકૃતિનો નિયમ છે માણસ આજે માંસ ખાધા વગર જીવી શકે છે, એ ઓછી પ્રગતિ છે? ધીરે ધીરે જીવનનું ગૌરવ, એનો મહિમા એ સમજતો થાય, એનો અર્થ એને જડે, એનો માર્ગ નિયત કરે, એ બધું અલગત શક્ય તો છે જ. પરન્તુ એ બધું થતાં વર્ષો જશે. દમવાળો માણસ સામો સમય જીવે છે—આપણું ય એમ જ થશે. માણસ સાથેનો આપણો સંમામ હમણાં જ આરંભાયો છે. હજી એની નિર્મળતા ઘણી છે. અને એ જ આપણી શક્તિ છે. ડાઘ વગર આપણે આ સંમામમાં પડીએ. આપણે અચૂક સફળ થઈશું જ. "

સંમેલનમાં. અદ્ભુત ઉત્સાહનું વાતાવરણ બાપી રહ્યું —મધા દેવો પોતાની બેઠકે બિભા થઈ મયા અને રાંખ વગાડવા લાગ્યા. "સોમ રસ લાવો" કોકે બૂમ પાડી અને બધાએ ઝીલી લીધી "હા! સોમ રસ લાવો—સોમ રસ...."

—માનવેન્દ્ર

યુદ્ધનું આર્થિક સપ્તવૈયું—એક દર્શાવનું

૧૯૩૬—૪૪ નો સમય હિંદના આર્થિક ઇતિહાસમાં પાદગાર લેખાશે. જેનું અર્થશાસ્ત્ર આકાશચોમા જ સમાર્થ જપ છે એ બતાવી શકશે કે અનેક આર્થિક ક્ષેત્રોમાં હિંદે ધણી પ્રગતિ કરી છે. ૧૯૧૭ ની ક્રાંતિ પછી સોવિયેત રૂસે જે રીતે-તાપે માનવીને જુખમરા દારા મૃત્યુનાં મોમાં ધકેલીને—આર્થિક પ્રગતિ સાધી એ જ રીતે આ યુદ્ધ દરમિયાન હિંદે આર્થિક પ્રગતિ કરી છે. વધુમાં હિંદમાં શાસનસંસ્થા સાથે હિંદનો મૂડીદાર વર્ગ પણ પ્રગતિ અસવામાં નોડાયો. કોઈએ સોનું, ચાંદી અને ઝવેરાત ખરીદ્યું, કોઈએ જમીનો લીધી કોઈએ ‘પાખાના ઉઘોગો’ ઊભા કર્યા, લાખોપતિ કરોડપતિ થયા. મૂડીવાદના ઉત્કર્ષ પર નબત્તા બ્યાજ ખાઉ વર્ગ પછી તે મકાનોપર હોય કે શેરો પર હોય માટે પણ સોનાનો દિવસ ઊગ્યો. આર્થિક પ્રગતિની કીમત વસૂલ થઈ નોકરીઆત વર્ગ પાસેથી, વ્યવસ્થિત ઉઘોગો સિવાયના ઉઘોગોમાં કામ કરતાં મજૂરો પાસેથી, અધ્યમ વર્ગના એકૂત પાસેથી અને એવીના કરોડો મજૂરો પાસેથી. જંગાલ મહામાર વએરે પ્રદેશોમાં તો મૃત્યુના ત્રાજવેથી નેખીને આ પ્રગતિનું મૂલ્ય વસૂલ કરવામાં આવ્યું. આ પ્રગતિની પાદમાં જે કોર્તિસ્તંભ ચણવાનો હોત તો એની તકની પર કોતરણું પડશે “ઉનકા પાદમે” છનેને અપને ખૂનસે હિંદે આર્થિક બાગમે સિંચા ”

પ્રશ્ન એ છે કે જે પ્રગતિ થઈ એમાં કાલમી કેટલી? હાખત્તા તરીકે દરોડો રૂપીઆના સરકારી ખરચથી ધણા ઉઘોગોને પ્રોત્સાહન મળતું અને લોકોને રોજી મળતી. એક એવો અંદાજ છે કે દર વર્ષે સરકાર ૧૨૦૦ કરોડ રૂપીઆ ખરચતી અને સીધી કે આડકતરી રીતે એથી લોકોને રોજી મળતી હતી, યુદ્ધના અંત બાદ આમાંનો મોટા ભાગનો ખરચ બંધ થઈ જશે અને યુદ્ધભાગ પર જીવતા અનેક

લોગો માટે કોટકટી આવશે. નાણાની પુગાવો જે ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિ માટે ધણે અંશે જવાબદાર છે, એ પણ ધીરે ધીરે કાઢાયાશે. વસ્તુના ભાવો ઘટશે અને ધણા ઉલોગો માટે કોટકટી પેલી થશે. ઉત્પાદનનું પ્રમાણ ઘટવાથી અને ભાવો ઘટવાથી ફરી માછી ખેડારી ખડી થશે. આથી યુધ્ધ દરમિયાન થયેલી 'પ્રગતિ' કદાચે અંશે ટકશે એ શંકાસ્પદ છે.

કાયમી ફાયદા તરીકે ગણાવી શકાય એવો હિંદના સરકારી ખાતાને Public Debt નો પ્રશ્ન છે. હિંદની સરકાર બ્રિટનની સાથેના વાદાર હતી એ પરિસ્થિતિ બદલાઈને આજે બ્રિટિશ સરકાર હિંદની સાથેના વાદાર છે, પરંતુ આ દેવું કઈ રીતે પતાવવામાં આવે છે એના પર આપણને થનારા ફાયદા ગેરફાયદાનો આધાર છે. અહીં એ ફરીથી કહેવું પડશે કે હિંદના અલગમાં થયેલા પુગાવો આ જમે રકમનું ઉધાર પાસુ છે. આ રકમ જમે થએ જતી હતી ત્યારે તો હિંદના ઉલોગ-પતિઓને ખૂબ આનંદ થતો હતો યુદ્ધોત્તર આર્થિક વિકાસ માટે આ બ્રિટિશ દેવા પર ટાટા બિરલા મુંબઈ ચોખનાએ મદાર રાખ્યો છે. શ્રી બિરલાને અને હિંદી સરકારનાં નાણાં પ્રધાનને, આને પરિણામે છાપતી પક્તી નોટોમાં પુગાવો નજરે નહતો પડતો. એમની દલીલ હતી કે યુધ્ધના સમયમાં વસ્તુઓના ભાવનો વધે જ, પણ એનું કારણ વસ્તુઓની અછત છે, પ્રેસમાં છપાતી નોટોને એની સાથે નિરખત નથી. શ્રી બિરલાની નજરે હતી એમના પુગાતા નફા પર મોંઘવારીની બીંસમાં ચમકાતા ખેતીના મજૂરો પર અગર ૧૨ થી ૧૫ રૂપીઆનો પગાર લાવનાર પટાવાલા અને પ્રાથમિક શિક્ષક પર નહીં. પણ જ્યારે આ દેવાની પતાવટ વિષે શંકા ઉદ્ભવી ત્યારે શ્રી બિરલાને સાંભળ્યું અને બ્રિટિશ મુસ્તદીઓને જણાવ્યું કે આ દેવા પાછળ તો અમારા બંગાલના કિસાન-મજદૂરોનું રુધિર રેડાયું છે! એટલે ફરીથી મારી નવી સૂચના છે કે આ દેવાના પડેલા

હપ્તામાંથી બિલ્લાને એમની મોટર કંપનીની મશીનરી લેવા નાણાં ન આપતાં બંગાલના બૂખમરાની યાદમાં એક સ્તંભ ચણવેલ. હિંદની યુદ્ધોત્તર ચનારી આર્થિક પ્રગતિ એ બૂખમરાને આભારી રહેશે એ બૂલવું નહિ બેધએ.

આ કુગાવાના અર્થઠાગણુમાંથી જન્મતી કાળાબજારની મનોદશાની નોંધ પણ લેવી બેધએ. આ યુધ્ધ દરમિયાન આપણું વેપારી આલમ ગમે તે સાધનો વડે પૈસા એકઠો કરવામાં વધે નથી એમ માનતી યધ્ધ. આશા છે કે આ મનોદશા કાયમનું ધર નહિ ધામે. ધણા મિત્રો એમ માને છે કે આ તો પરદેશી રાજ્યત્ર હવું એટલે કાળાબજારો ઊભાં થયાં. કેંગ્રેસની માફક વેપારીઓનો આ તો સરકાર સાથે અસહકાર કરવાનો તરીકો હતો. રાષ્ટ્રીય રાજ્યત્રમાં વેપારીઓ કાળાં બજાર ડોઈ દિવસ ઊભા નહિ કરે. આ દલીલ માટે ગળે તો નથી ઉતરતી. ડોઈ પણ સંલોગોમાં અનાજ, કાપડ અને દવા વગેરેના સરકારનિયત ભાવો કરતાં અગર તો ઉત્પાદનની પડતર કરતાં અનેક ધણા ભાવો લઈ પ્રજાને મૃત્યુના ધુપમાં ધક્કવામાં નથી સચવાતો ડોઈ રાજકીય કે ડોઈ માનવતાનો સિધ્ધાંત. પ્રજા આ કાળા બજારની મનોદશા પ્રત્યે પોતાની ધૂણી રખે રીતે નહિ બતાવે તો સંભવ છે એ મનોદશા કાયમનું રચપ પકડે. એમ થશે તો યુધ્ધના આર્થિક સરવૈયામાં મોટી મોટ આવશે.

પરંતુ આ સરવૈયામાં કાયદા-ઝેરકાયદોનો મોટો આધાર આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ અને રાષ્ટ્રીય હિંદની રાજકીય સત્તા પર રહેશે. યુધ્ધ દરમિયાન મધ્યરય સરકારે, પ્રાંતિક સરકારોએ અને હોમોગર્પીતઓએ આર્થિક વિકાસની અનેક યોજનાઓ કરી છે. કાગળ પર એ બધી યોજનાઓ આકર્ષક લાગે છે. પરંતુ અત્યારે તો પરિસ્થિતિ એવી છે કે ડોઈ પણ રાષ્ટ્ર ખીખ (થોડા ધણા) રાષ્ટ્રોના સહકાર વિના પોતાના દેશમાં આર્થિક નિયોજન કરી શકે નહિ હિંદની આર્થિક પ્રગતિ માટે ત્રણ અત્યંત આવશ્યક

વસ્તુઓનો આધાર પરરાષ્ટ્રો પર છે. હાલ તુરત આપણે Capital goods, કારખાનાં માટે મશીનરી વગેરે ઇમ્પોર્ટ અગર અમેરિકા-માંથી ખરીદવી પડશે. ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે આવશ્યક એવો તાલીમ પામેલો કારીગર વર્ગ પણ આપણે બીજા દેશોમાંથી મેળવવો રહ્યો. ત્રીજું પરદેશમાં-મશીનરી ખરીદવા માટે નાણાં મેળવવાનાં મુખ્ય સાધન સ્ટેલિંગ અનામતો અને ડોલરની આટ પણ બીજા રાષ્ટ્રોની આર્થિક નીતિ પર નિર્ભર છે. આપણે અત્યારે એટલું જ કહી શકીએ કે આર્થિક વિકાસ માટે સંજોગો અનુકૂળ છે. પણ આપણો આર્થિક વિકાસ સ્થિતિના આર્થિક વિકાસ માટે કેટલે અશે અનુકૂળ હશે અને જો એ અનુકૂળ ન હોય તો યુધ્ધોત્તર આવનારી હિંદી સરકાર પામે એટલી રાજકીય સત્તા હશે કે હિંદને અનુકૂળ પણ સ્થિતિને પ્રતિકૂળ એવું આર્થિક તંત્ર એ ગોઠવી શકશે? હુંડિયામણનો જ એક પ્રશ્ન લો. હિંદમાં અને સ્થિતિમાં પ્રવર્તતી ભાવોની સપાટી (Price levels) ને જોતાં રૂપિયાની કિંમત આજે એક શિલિંગ પણ ન થાય. સ્થિતિ હુંડિયામણનો દર ઘટાડવા દેશે? કે ૧૯૧૪-૧૮ ના યુધ્ધ પછી ક્યું હવે એમ હુંડિયામણનો દર ખૂબ ઊંચો રાખી આપણી સ્ટેલિંગ અનામતને સાફ કરી મૂકશે? ૧૯૩૫ ના બધાગણમાં દાખલ કરેલો વ્યાપારી સહાયમતી કાયમ ગહેશે કે મધ્યસ્થ ધારાસભાએ થોડા વખત પહેલા પસાર કરેલા સહાયમતી નાબૂદ કરવાના ઠગવને સ્થિતિની મજૂર સરકાર માન્ય રાખશે? સર અરદેશર દલાવની ઇમ્પોર્ટ અમેરિકાની સદગ્ના અખનારી અડેવાનો પરથી આ પ્રશ્નો અંગે કોઈ પણ અનુમાન કરવું અશક્ય છે હવે પછીની મધ્યસ્થ સરકાર કેટલે અંશે રાષ્ટ્રીય હશે અને રાષ્ટ્રીય હોવા છતાં કેટલે અંશે મૂડીદારોની ગમેવાળ હશે અને કેટલે અંશે 'દરિદ્રનારાયણ'ની, એના પર આર્થિક સરવેપાનો આધાર છે.

આર્થિક ઘટનાઓ આર્થિક કરતાં રાજકીય પરિસ્થિતિ પર વધુ અવલભે છે એ હવે કાણ નથી જાણતું? —મો. દાં.

નવાં પ્રકાશનો

નવાં પ્રકાશનોમાં સાદ્ગજિત રીતે ધ્યાન એએ એવાં બે પુસ્તકો
જેને અન્ય વિરોધજન્ય અભાવે લલિતેતર સાહિત્યના પડોળા
પોટલામાં બાધવામાં આવે છે તે પ્રકારનાં છે. પહેલું છે શ્રી
રમણિકલાલ શાહનું 'આપણી કૌશલ્ય' : દેશનો ગૃહવાદ ધડવામાં જે
સંસ્થાએ અનન્ય કાળો આપ્યો છે, જેની પ્રતિષ્ઠા આજે આખી
દુનિયામાં ફેલાયેલી છે એ સંસ્થાના ઉત્થાન અને વિકાસનો
સક્ષિત ઇતિહાસ. ડૉ. પદ્મજી સીતારામયાના બૃહદ્દ્રમ્યની મદદતા
જે સંસ્થાનો ઇતિહાસ એમાં આલેખાયો છે એના જેટલી જ મોટી
છે. પણ કમનસીમે સહુને એક સરખી રીતે આકર્ષવાની એની
શક્તિ પરિમિત છે. શ્રી રમણિકલાલના પુસ્તકનું મુખ્ય એ છે કે એ
માત્ર અભ્યાસીઓને જ લક્ષમાં રાખીને લખાતા પુસ્તક કરતાં
સામાન્ય વાચક વર્ગને, ઓછું ભણેલા વિદ્યાર્થી સમુદાયને લક્ષમાં
રાખીને લખાયું લાગે છે. અને જે આજ એનું લક્ષ હોય તો એને
સફળતા પૂરેપૂરી મળી છે ગૂજરાતીમાં ગદ્યકીય સાહિત્ય કહી શકાય
એવું ઘણું થોડું છે. એટલે માત્ર ગૂજરાતી લખી વાંચી જાણનાગની
વાચન ભૂખ અનૂપ્ત જ રહે છે. આવો વાચક જ ખરી રીતે
તો વાચનનો અધિકારી છે જનાં ઉપેક્ષિત છે. એને લક્ષમાં રાખીને
નવું સાહિત્ય સરળ ભાષામાં અભ્યાસી છટાના આડંબગવિનાનું
રચાય એ વધુ જરૂરી છે. આ પુસ્તક આ દિશામાં એક પ્રશસ્ત
પગથું છે. એની મર્યાદાઓ જેનાં એમાં એક જમાનાના ભયંકર
વિવાદોને માત્ર એક કે બે લીટી મળે, કોક વ્યક્તિને માત્ર નામ
નિર્દેશ મળે, કયા ઠરાવ કે બનાવનો માત્ર સૂક્ષ્મ ઉદ્દેશ થાય એ
સંભવિત છે. પણ એનો હેતુ જ એટલો મર્યાદિત છે. બીજા એક
વસ્તુનો નિર્દેશ થવો પણ જરૂરી લાગે છે. તે છે લેખન પાછળની

૧ આપણી કૌશલ્ય—શ્રી રમણિકલાલ શાહ પ્ર. પાન: ૩૧ ૨૧

દષ્ટિ પરત્વેનો. શ્રી રમણિકવાય શાહના આગેખન પાછળ એક દષ્ટિમિંદુ રધું લાગે છે. આખો એ ઇતિહાસપ્રવાહ જાણે ૮ એગર ૧૯૪૨ ના મુખે દોડવાને માટે સંપ્રસ રીતે પ્રયત્નશીલ હોય એવી છાપ વસે જોઈએ અંશે વાચકના મન ઉપર પડે છે. વસ્તુતઃ આવા ઇતિહાસ પ્રવાહમાં આવી સંપ્રસ મોટે ભાગે તો ચેરદાનર જ હોય છે અને છતાં પ્રવાહ અનિવાર્ય રીતે કથા રદોટ તરફ ઢળતો હોય છે. મુખ્યત્વે તો આ ઇતિહાસના અણુવાદ જેવો પ્રશ્ન છે એમાં બન્ને બાજુએ ધણુપ કહી શકાય તેમ છે. અહીં એને નિરૂપ તો માત્ર એક જ હેતુથી કરવામાં આવ્યો છે. ઐતિહાસિક આગેખનમાં આવી પૂર્વનિશ્ચય સ્થિતિ ક્યારેક વિકૃતિ આણી મૂકે છે. એ એનું બચ્ચાન છે.

‘આપણી ડોગ્રેસ’ની બાધા સરળ છે એ એનું મોટામા મોટું આકર્ષણ છે વિના સંકોચે સહુના હાથમાં મૂકી શકાય એવું પુસ્તક આવવા બન્ને શ્રી રમણિકવાયને અભિનંદન ધરે છે.

+ + +

હિંદુ પ્રમત્તીય અર્થશાસ્ત્ર : શ્રે. શ્રી વિઠ્ઠલનાથ કોઠારી
પ્ર. નવજીવન કી. હોલ રૂપોએ

લાના સમયથી હિંદી અર્થશાસ્ત્ર પર આધારમૂળ અને સરળતાપૂર્વક આખા પ્રશ્નને આવરી લેતું સામાન્ય ગૂજરાતી લખી વાંચી જાયતા માનવીને અતિ ઉપયોગી એનું પુસ્તક નકતું. તેની ખોટ સાધ્યા કરતી હતી નવજીવનને શ્રી વિઠ્ઠલનાથ કોઠારીનું આ પુસ્તક પ્રગટ કરીને સાચે જ એક ઉપકારક પ્રવૃત્તિ કરી છે. અર્થશાસ્ત્રના એક અજ્ઞાતી તરીકેની શ્રી કોઠારીની ખ્યાતિ છે. અને એ ખ્યાતિની દૃઢ માંડણી એ હકીકત ઉપર ચર્ચ છે કે શ્રી કોઠારીએ આ વિષયનું જ્ઞાન સામાન્ય માનવીના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી પ્રવૃત્તિ માંડી છે આ પુસ્તક પણ આવા જ હેતુસર

લખાએલા લેખોનો સંગ્રહ છે. લેખકની ઈચ્છા પણ “સામાન્ય માન મેળવવાની દૃષ્ટિથી અને આપણી આત્મમાત્રુ આર્થિક બાબતો પર જે ખોટાપ છે, લખાય છે, તે સમજવાની દૃષ્ટિથી જેઓ વાંચવા ઈચ્છે, તેમને આ કંઈક ખોરાક પૂરો પાડશે અને અર્થ-શાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓને હિંદના પ્રશ્નોના અભ્યાસ માટે પ્રવેશિકાની મરજ સારશે,” એવી છે. કશી પણ બીતિ વિના એટલું કરી શકાય કે પુસ્તક આ આશાને મદદ અંશે પાર પાડે છે. લેખકે એને વ્યાખ્યાની રીતે જ ‘પ્રવેશિકા’ કહી છે. પ્રવેશિકાનું મુખ્ય લક્ષણ વાચક અને અભ્યાસીને જોડા અને ગહન અભ્યાસથી વિમુખ ન કરી દેવાનું હોવું જોઈએ. આ પુસ્તકમાં આ સનિષ્ઠા લીટીએ લીટીએ દેખાય છે.

પુસ્તકના શિર્ષક તરીકે ‘હિંદનું પ્રમુખીય અર્થશાસ્ત્ર’ એ શબ્દસમૂહની ઉચિતતા વિષે શંકા રહે છે. પહેલું તો હિંદનું અર્થશાસ્ત્ર એ શબ્દસમૂહ પણ એક અણુગમતા વારસા તરીકે ન્યાયમૂર્તિ રાનડેના દિવસોથી ચાલ્યો આવે છે. આ શબ્દો લેખકને પૂરતા ન લાગ્યા તે એમણે એમાં ‘પ્રમુખીય’ એ શબ્દ ઉમેર્યો. આ શબ્દનું ઔચિત્ય શું? પ્રકાશકના નિવેદનમાં અને પ્રસ્તાવનામાં રાજકીય પક્ષપાતની વાત કરવામાં આવી છે. પ્રકાશકનું નિવેદન આમળ જાહેર સર્વોદયની દૃષ્ટિને પણ આમાં લાઇ આવે છે. કદાચ આ શબ્દના જોરે પેલું પ્રમુખીય ઉમેરાયું હશે! બાકી પુસ્તકમાં અત્યાર લગી લખાએલાં હિંદી અર્થશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો કરતાં જરા જુદું પડતું કશું હોય તો તે માત્ર એક પાના પર. ખાદી અને શુદ્ધિઓગના પ્રકરણમાં લેખકે ગાંધીજીના અર્થશાસ્ત્રીય વિચારોનું સારોહન કરવાનો યત્ન કર્યો છે તે તે સિવાય ગણાવવું હોય તો ‘સારોહન’નું પ્રકરણ. આ બે સ્થાન સિવાય રફ્ટ રીતે કે અસ્ફુટ રીતે પણ ‘સર્વોદયની દૃષ્ટિ’ ખાસ જણાતી નથી.

અહીં ‘સર્વોદયની દૃષ્ટિ’ની ચર્ચા કરવાની જ નથી. ડાંગે છે એ વસ્તુ આટલી જ કે લેવા દેવા વિના ‘સર્વોદયની દૃષ્ટિ’ને આમાં ભેળવવામાં આવી છે. ‘અર્થવ્યવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ’ એ પ્રશ્ન જ એક દૃષ્ટિએ જોતા આ પ્રવેશિકામાં અપ્રસ્તુત છે. અને એ અપ્રસ્તુત પર અવનંબન ગણીને ‘પ્રમ્લઙ્ગીય’ શબ્દને દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. શબ્દના શાસ્ત્રીય પ્રયોગો માટે આદરણીય ચિત્ર રાખનારાઓ પાસેથી આવા ભિન્નિત પ્રયોગની અપેક્ષા કોઈએ પણ નહીં જ ગણી હોય.

પણ આ તો એક અગત વાત છે. પુસ્તિકાની રજૂઆત અને બાધા, ગરીબીના પ્રશ્ને ઉપસાવી કાઢવાની ફાન્ટ, સામાન્યમાં સામાન્ય માનવીનો હિત ચિન્તા પાને પાને પ્રતીત થાય છે આવું પુસ્તક આપવા બદલ શ્રી વિદ્યુત્કાંત અભિનંદનના અધિકારી બને છે.

જ. દ.

સાહિત્યનું વાંચન અને જડ ગરદન

કેરાવપન કાર્યાલયમાં વાચવાનો શોખ વધતો જતો હોઈ મિશિયનના પોન્ટિફિક નામના નામી સમાજે તે સામે વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો છે. મારણમાં એમણે એમ જણાવ્યું છે કે સાહિત્યનું વાચન ગરદનને નાશબની જટ બનાવે છે.

—રાહમ

લગ્નમાં પ્રસન્નચર્ય

નવી સસપટી :

“લગ્ન સમયે તમારી બધી જ સજ્જિ તમારી પાસે છે ?”

મધ્યેદ્યમાં ઈન્દ્રને જ્યારે શુદ્ધચાત્રમીને ત્યાં જવાનું કહી એનો મહિમા ગાયો, અને તૈતરીય ઉપનિષદમાં પ્રજાતન્તું મા વ્યલ્લેષિ કહી શુદ્ધચાત્રમની બસામણ કરી ત્યારે દેશમાં સ્વરાત્મ્યનો પ્રશ્ન નડ્યો. આયો સંપૂર્ણ સ્વનંતતા ભોગવતા દત્તા; યથેચ્છ ભોગવિદાર માટે સંપૂર્ણ સગવડ હતી; અને વધારામાં અનાયો સાથે ઝપડવા વસતી વધારવાનો પ્રશ્ન પણ એમની સન્મુખ હતો. આગનું ચિત્ર નિરાણું છે. દેશમાં ૪૦ કરોડ નોટસા પ્રવળજનો વર્ષ ગયા છે. અને ૧૯૮૦ માં ૮૦ કરોડ ચરાની પમણી આપે છે. ‘કવીટ ઇડિયા’ છતાં સરકાર ગિસ્તરા જાધવાની ઉતાવળમાં દોષ એમ લાગનું નથી. એવે વખતે વસતી અને સ્વરાત્મ્યનો પ્રશ્ન એકમેક સાથે ગાઢ રીતે સંકળાઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. યુગદશા ગાંધીજીએ આ સંબંધ

જોયો છે. અને એ હંમેશાં કાર્યમાં માનના હોવાથી એમણે વસતી વધશે તો સ્વરાજ્ય નહિ આવે, અગર સ્વરાજ્ય આવશે તો વસતીમાં ઘટાડો કરવા માલ્યમે સૂચવેલા ઉપાયો લેવા પડશે માની-
-લગનમાં અહાયર્થનો ઉપદેશ આપવાનું શરુ કર્યું છે શ્રી ટેકુંલકરના લગનમાં જાતે હાજરી આપીને લાયકે કાનેના સૂતરનો હાર વરવધૂના ગળામાં આરોપી સ્વરાજ્ય ન આવે ત્યાં મુધી પ્રજા ન પેદા કરવી એવો સંકલ્પ એમણે વરવધૂ પાસે કરાવ્યો છે આમ ચૌદ રચના-ત્મક કાર્યો—ટેકાકો અને રચનાત્મક કાર્ય તરીકે નહિ સ્વીકારે કારણ કે લગનના કારણે થતી નવી રચના આમાં અટકી જાય છે. પણ કોઈ વાર વિનાશ એ પણ રચનાનું આદિ પગથીજ છે એ આ લોકો ભૂની જતા લાગે છે—માં પંદરમુ રચનાત્મક કાર્ય ઉમેરાયું છે.

પ્રત્યેક હિંદવાસીના જીવનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હિંદની સ્વતંત્રતા લેવાનો જ હોઈ શકે. આ ઉદ્દેશ સફળ કરવા માટે એણે તમામ શક્ય પ્રયાસો કરવા જોઈએ. ખાત્રી વગર, હરિજનોપધાર વગર, આમેઘોગ વગર સ્વરાજ સંભવિત નથી. ન જ હોઈ શકે. એ જ રીતે પ્રજા પેદા કરવાથી પણ સ્વરાજ આવવાનું નથી વિદુત્તાન એ જો ગુલામ દેશ છે તો એમાં જન્મતું એક એક બાળક ગુલામ તરીકે જ અવતરવાનું. આપણે ગુલામી ઓઝી કરવા માગીએ છીએ, વધારવા નહિ. જો પ્રજા પેદા કરીએ તો ગુલામી વધારવાનું પાપ આપણે કરીશું. સ્વરાજ્યની લડતમાં હિંમો ન લેવા કરતાં આ વધારે મોટો ગુન્હો છે. બીજી રીતે જોઈએ તો હિંદ મરીખ દેશ છે. બૂખમરાના કારણે એકલા બંગાળમાં ૨૦ લાખ માણસો મરી ગયા. જો આટલી વસતી જ બંગાળમાં ન હોત તો તો એટલા માણસો મરી જ ન જાત. સહરાના રણમાં કે રજપુતાનામાં આટલા બધા માણસો બૂખમરાથી મરી ગયાનું કદી પણ સાબળ્યું છે? અને જો વસતી વધતી જ રહેશે તો ૧૯૮૦માં ખાસા એક કરોડ જેટલા માણસો બૂખમગથી મૃત્યુને સરણ થવાના. ગાંધીજીનો કાર્યક્રમ આ દષ્ટિએ આમ ઘણો હિતાવહ છે.

પ્રજા પેદા નથી કરવાની તો લગ્ન જ શું કરવા ક્યાં? સાથે રહીને કામ જ કરવાનું હતું તો વગર લગ્ને ક્યાં કામ નહોતું થતું? આવા બધા પ્રશ્નો પુગલું માનસ મૂકવે છે. લગ્નનો આદર્શ દિવ્ય છે; બવોબવના સચેત સહકારનો, એકમેવઅદ્વિતીયમ્ થવાનો. પૃથ્વીપદ પામવાનો એનો આદર્શ છે. વિષય એ ઝીણુ છે. પ્રભેત્પત્તિ માટે લગ્ન કરવા એ તો નયો જડવાદનો ખ્યાલ છે. વગર લગ્ને કામ થઈ શકે છે. એમ તો વગર લગ્ને પ્રજા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી લગ્ન ન કરવા એવું કોઈએ કશું નથી. લગ્ન પછી કાર્ય કરવામાં ઔર લિંગ્મત રહે છે. આપણા સમાજમાં આજે ય એવી સ્થિતિ નથી આવી કે સ્ત્રી પુરુષ વગર લગ્ને સાથે રહે એને સાંખી લેવામાં આવે? લગ્નથી એક પ્રકારની માનસિક સ્વસ્થતા અને સમતોલતા આવે છે. માટે તો લગ્નની છૂટ છે !

લગ્ન ક્યાં પછી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કઠિન છે, એમ ઘણા લોકો કહે છે. માણસ માટે જાતીયવૃત્તિનું દમન અનેક બયસ્થાનો પેદા કરે છે. આવા બયસ્થાનો તરફ દેશને ગાંધીજી શું કરવા દોરતા હશે ?

પરંતુ જેઓ ઝીણુવટથી આ પ્રતિચાઓ જોશે એમને જણાશે કે ગાંધીજીએ આમાં સારી એવી સમજૂતી કરી આપી છે. પ્રથમતો મહાભારતમાં વ્યાસે કહ્યું છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ એજ બ્રહ્મચર્ય છે, અને એકનારી બ્રહ્મચરી. તે પ્રમાણે ગાંધીજીને સમજાવી શકાય કે બાળક થાય તો પણ 'બ્રહ્મચર્યનું' રખાવન થયું નથી. સિમના પરિપક્વતા દેશને કશું ન મળ્યું તોએ એ સફળ થઈ એમ જો માની શકાતું હોય તો આ પણ કેમ ન માની શકાય ?

'બીજું', સ્વરાજ્યનો સમય પણ નહોતો કરી શકાય. પ્રાતોમાં જો હોદ્દાઓ આવે અને મધ્યસ્થ કારોગારીમાં ટ્રેનિસને અમુક બેઠકો મળે તો સ્વરાજ્ય આવી ગયું એમ નહોતો કરી પ્રતિચાનો અંત આવ્યો. જો એમ જાહેર કરી શકાય. બિલટ પડે એમ પણ કહી

શકાય કે જે દિવસે ટેંકુલકર યુગલને ત્યાં બાળકનો જન્મ થશે તે દિવસે હિંદમાં સ્વરાજ્યનો સૂર્ય ઉગ્યો જ હશે.

બ્રહ્મચર્ય પણ લગ્નમાં જ પાળવાનું છે. લગ્ન બહાર બ્રહ્મચર્યની મર્યાદા છે જ નહીં. નિયોગની છૂટ તો અનર્થ કાળથી ચાલી આવી છે. અંબા અબાલિકાએ વ્યાસ સાથે આવો નિયોગ કર્યાનું તો ખૂદ મહાભારતમાં નોંધાયું છે.

ટેંકુલકરના લગ્ને અને ગાંધીજીના આર્શીવાદે સ્વરાજ્યની મજલ ધણી નજીક આણી છે તેમાં કશી શંકા નથી.

જૂના મનુ

હિંદના માજી લાટ લોર્ડ દેલિફેક્સ એક અમરીકી ગ્રામવિસ્તારના સાપણ કરવા ગયા હતા. સાપણ પૂરું થયા બાદ એક વૃક્ષ ખેડૂતે આવીને બ્રિટનને અમેરિકા સમજી શકે એવી રીતે રજૂ કરવા બાદ લાટ સાહેબને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું : તમને સાંભળ્યા તે પહેલાં અમને બ્રિટિશરોની ધાંક લાગતી હતી. તે અમારા કરતાં વધુ ચાલાક છે અને દરેક વખતે અમે કમીશન એવો લય રહ્યા કરતા. તમને સાંભળ્યા બાદ અમારો લય ચાલ્યો ગયો છે. —ડ્યુપીઅર્સન.

—કેમકે ન્યાય મેં તોળ્યો હતો

સાબરમતી નેલના પાંચેક ઢેદીઓ સાબરમતીના મોટા રોશને આગળ રેલના ડબ્બામાંથી કોલસા બિનારી રહ્યા છે. એમનાં મોં પરસેવે રેમરેમ છે. આગળ પાછળ તથા સરકારી પોલિસે ગામગણાટા હાંકતાં, ખીટી ફંકતા બિભા છે. ઢેદીઓ વારાફરતી કોલસા ઉંચકવાનાં સુંડલાઓ, માનવચ્છવનમાં રેંટ નેમ, બરે છે, અને ઠાલવે છે.

ખપોરની વેળા છે. ધરતી ધખી છે ધરતી પર પગ મૂકતાં પગ શોકાઈ જાય છે માનવીના મન આકુળઆકુળ બની જાય છે. સામેના ઝાડ પર ચીં...ચીં...કરતું ચક્રુ ઝાડની છાયામાંથી પટકાય છે. ઢેદીઓ સિપાહી સામે જોઈ આંગણાથી મોં પરના પરસેવાને નીતારે છે.

ઢેદીઓના પગની બેડીઓના ખણ્ણકાર રણકાર કાનનાં છેડતા પડદા સુધી પહોંચે છે. ઢેદીઓના મોં કાલસાની રજે રમેટાઈ રૂપાળાં બન્યાં છે.

એક સિપાઈ આગળ આવે છે. વડ તરફ આંગળા ચીંધી કહે છે, વહાં એક ધંટા તક ઠેરા.

ઢેદીઓનાં મોં પર જરાક સુખભાવ તરવરે છે. સુંડલાઓ લપ્પને જ તેઓ થોડે છોટે વડ નીચે વિશ્રામવા જાય છે. મોં પર આખા દેહ પર, નેલની તંગડી કુરતા અને ટોપી પર, કોલસાની કાળી રજનાં થર પર થર જામ્યાં છે.

પાંચે ય જથ્થુ વડ નીચે આવી બેસે છે. એક ઢેદી સોયી જુદો પડી વડનાં થડ નીચે સુંડલો ઉઠો નાંખી ઓશીકે મૂરી વિરામમા આડો પડે છે.

ને ત્યાં જ મારી નજર એના પર પડી-હું એ વડ તરફ વળ્યો.

સિપાહીઓ નિરાંતથી બીડીઓની સુટ સમાવતા હતા.

પેલા કેદી આંખો મીચીને બિંધું માથું નાખી ધરતીની દુઃખમાં પડ્યો હતો.

હું વડ ઠને આવી પહોંચ્યો. બીજા ચાર કેદીઓએ મારી સામે જોઈ હાથ લંબાવ્યો, “શેઠ, બીડી આપોને ને? બે આપશો તોય દોડવી લેશું. અડધી-અડધી પાશું.”

મારા મનમાં કશુંય ન હતું. મારા મનમાં એમ હતું કે પેલો કેદી પણ બીડી માગશે. પણ તે જરાય સળવળ્યો નહીં. મારી નજર તેની નમૂનેદાર રૂઢપુટ કાયા પર હતી. આ કાયાનો ધણી આમ અસહાય શાને કાળે? વિચાર સરૂર કરતો જન્મીને તરત જ નાશ પામ્યો.

હું તેની પાસે ગયો. બીજા કેદીઓએ ફરી વાર બીડી માગી. હું અસહાય બન્યો.

હું પેલા કેદીની પડખે આવીને બિભો રહ્યો. મેં મારા પગને ધરતીની કાયા માથે પછાડ્યા. મારી હાજરીની છડી પોકારાઈ.

ધરતીના ધમધમાટથી કેદી પડખું ફર્યો. મારા સામે તાકી રહ્યો. એની કીકીઓનાં તેજ, એનાં રતનનું ચાંચલ્ય અને એના નયનની કુમાર મારા કાળજના ગોખમાં જઈને બેઠી. મારા મનના ભાવ મોં પર આવ્યા. એ મારી સામે તાકી રહ્યો. એના મોં પર શાંત રેખાઓ અફર હતી.

મને મનમાં થયું, ‘હમણાં આ પણ બીડી માગશે, કાં તો?’ તેણે એક વેણુ પણ ન કાઢ્યું. શાંતિની અખંડતા મારે જ બેઠવાની નહી. મેં કહ્યું, “ભાઈ.”

એ બે? શરૂ ગયો, સહોદરની પ્રીત હોય એમ એણે એની શ્રમ ઉપાડી, ‘શેઠ...’

“બીડી ન માગતો; મારી પાસે છેય નહીં; હું પ.તો નથી.”

આ શબ્દો સાંભળી તે ચમક્યો. તે તરત જ બોલ્યો,
 “કેદી માતર ખીડીની બીજ માગતા ફરતા દરો ઈમ.. ?” તે
 આમળ ન બોલી શક્યો. મારા મનમાં થયું કે આવા આદમી પર
 મેં વગર વિચાર્યું ક્યાં વાગ્યાણુ છોડ્યું? મારું મન તપી ગયું.

હું એની સામે જોઈ રહ્યો. તાપ-વધુ ને વધુ ઉગ્ર બને
 જતો હતો. ખીજા કેદીઓ આનદી રહ્યા હતા. સામેના ખેતરમાં
 બકરી એના વસ્તારને લઇને ઝાડ નીચે રમાડતી બેઠી હતી.

કેદીની છબ ફરીવાર ઊપડી, “બઈ, તમે તો મળ્યો તો
 કેદમાં આવનાર સંધાય ભિખારા, ચોર, ડાકુ, બહારવટિયા, છિનાળવા
 ધરશાકુ, ખૂની કે મવાલી હોય છે. ન્યાં ય ફાનરતાને, તાવણુમ
 તપવા કાળે આવવું પડે છે.”

હું ધણીવાર આ તરફ ફરવા આવતો હતો. દમણું હેઠા ત્રણે!
 દિવસથી હું રજા પર હતો, મારા બંગલાની પડખેનાં ખેતરમાંથી મેં
 ધણીવાર આવા કેદીઓને નિહાળ્યા છે, અને ત્યારે ત્યારે મારી
 કલ્પનામાં આવા જ કેદીઓ આવ્યા છે. મારા હાથમાં આવેલ
 કેસોમાં પણ આવા જ મુદ્દા પર, મેં મોટા ભાગના માણસોને
 સજાઓ કરી છે.

મારા મનમાં વિચારો મોટાતા હતા. એણે વાત ઉપાડવા માંડી.
 મેં એના પર ધ્યાન વધુ કેન્દ્રિત કર્યું.

“બાઈ, હું ય મારા મનમાં સમજ્યું છું કે તમને કેદીઓની
 ક્યાંથી ખબર હોય? હાથમાં બેડીઈ પડી છ સંધાય તમારે મન
 ડાકું, ખૂની, ખરં ને?”

મારે શો જવાબ આપવો?

મને મનમાં થયું કે જરૂર કોઈ નિર્દોષ ન્યાયની અદાલતમાં
 ન્યાયના ત્રાજવે તોળાઈ ગયો લાગે છે.

મેં કહ્યું, "ભાઈ, એ તો શી ખબર પડે. બાકી જેનાં પખીઓને ફરી પાછું જેલમાં જ પૂરાવાનું વધુ ગમે છે."

"સાચી વાત છે."

એણે એની વાત અટકાવી. હું એની સામે નજર ખોલી બિંબો રહ્યો. તેનું મોં અત્યારે શોહતપ્ત બન્યું હતું તે ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો. હું રહેજ પાછળ ખસ્યો. પણ તો ય અને મનમા થયાં કરતું કે લાવ પૂછી જોઉં કે તમે કેવા છો? મારા મનમા જે વાત રમી રહી હતી તે બહાર આવી, 'તમે કેવા છો?'

"ખૂની નહીં!" તેની આખમાથી અંગાર ઝગવા લાગ્યો, "તમે સંધાય જેલમાં આવનારને ખૂની જ માની બેસો છો, પણ હું એવો નથી, મારે ય તમારી જેમ કાળજી છે, વાત વિચારવાને મન છે." પેપો પહેરેગીર સાવ નજીક આવી પડોઝ્યો.

"ત્યારે હું જઈશ."

કેદી જરા ઠડો પડ્યો.

"ભઈ, માફ ન લગાડતાં હો!" મોં પરના બધા ય બાવો ફરીને આટલી ઝંજૂતા ક્યારે ત્યાં આવી બેસી અમ! મને આશ્ચર્ય થયું.

"ભઈ, જાતે હું દરબાર છું." એનાં મોં પર શરમ આવી. મેં મારા પગ ઊપાડ્યા. ઊનાળાનો તાપ એટલો ને એટલો જ પ્રખળ હતો થોડેક દૂર ગયા પછી મેં પાછું વાળી જોયું તો પેલા પાચે ય કેદીઓ કામે જોતરાઈ ગયા છે.

હું ધરે ગયો. મનમાં એક જ વાત રમતી હતી, 'હું ખૂની નથી.' મનમાંથી તરત જ બોલ બીઠ્યો, 'ત્યારે દાનરતો હશે?'

તે આખા ય દિવસમાં અને કંઈ કામ ન સૂઝ્યું. હું એ જ વિચારમાં મગ્ન બની બેસી રહ્યો.

વળા પાછો બીજો દિવસ. તે દિવસે ય મારે રજા હતી. કોર્ટના ચૂકાદા આપવામાં અને જેટલો રસ પડ્યો હતો એનાં કરતા ય વધારે રસ આ દરબારની ગૂંચ ઉકેલવામાં પડ્યો હતો.

તે સવારથી મનમાં પ્રશ્ન જન્મ્યો. 'બલે તે ખૂની નહીં,
ગુનેગાર તો હશે ને !'

તે પ્રશ્ન જન્મવાનું કારણ એ હતું કે એના ગુનાનાં ત્યાગ-ત્યાગ
ત્રાજવું તોળવા હું બેઠો હતો.

જન્મ્યો, બપોર થયું. ચિત્ત રિચર થતું ન'તું જ'પતું ન હતું.
મનની નજરમાં તે દરબાર જ રમ્યા કરતો હતો.

તાપમાં હું જંગલની પરસાળમાં આવ્યો. સામે ખેતરો જ
તેની પછવાડે સાબરમતીનું સ્ટેશન. ખેતરો અને સ્ટેશન વચ્ચે વ
પેવા ડેરીઓ વડની છાંયડીમાં દેખાતા ન હતા. છતાંય મન ધરા
ચંબતું ન હતું. છત્રી લઇને ધરમદાર પગ મૂક્યો.

વડ નીચે આવ્યો. ત્યાં ઠાઠ જ દેખાતું ન હતું. સામે રેલવે
ડબ્બાઓ જિભા હતા. ત્યાં કાલવાળા પાંચેય મનુષ્યો ઠામે લાગ્યા
હતા. મેં પેલા દરબારને જોયા. હું એ તરફ વળ્યો. તાપને પ્રતી
ભૂત હતો. દરબાર માથે ટોપલાઓ મૂકી અવિરામપણે દિલ્લી
ટોપલાઓની ભરદોળ કર્યે જતા હતા હું ઠેઠ દરબાર પાસે આવ્યો.
'દરબાર.'

દરબારે મારા સામે જોયું. તેણે ટોપલાને માથા પર જી ચક્ર્યો
હતો. મોં પર પરસેવાનો પ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો.

પહેરગીરો ઝોકે ચડ્યાં હતા. હવાનો વાયરો શરીરને દગાડો
જતો હતો. ખીજા ડેરીઓ વાતે વળગ્યા હતા. દરબાર તેના કામને
ખેચ્યે જતો હતો.

'વડ નીચે સજ આરામ કરો.'

દરબારે કામ પડતું મૂક્યું. તે મારી સામે જોઈ રહ્યા. અમે
સૌ વડ નીચે ગયા.

દરબારનાં મોં પર આશ્ચર્ય હતું. શા માટે તે આમ મારી
પાછળ આજ પછુ આવ્યા હશે.

પેલા કદીઓએ આજે ય મારી પાસે બીડીએ માગી: હું લાચાર
તો. 'દરબાર !'

દરબારે મારા સામે જોયું. તે જોત્યો: તમારા મનમાં શું
કરકો બેઠું છે! મને તમે ખૂની ન માનતા. હું ડાકુ નથી. મારે
કંઈ સંધાય કંઈ શું કરવા કરવા જોયે! ધરે લીલીછમ ધરૂલવાડી
છે. ધરે જમીન છે, જમીનના સાચવનાર બે છોકરાં છે, એ છોકરાંની
રખેવાળ ધણીઆણી છે, ઇ સંધા વચ્ચે રે'નાર, માણસનો જીવ લઈ
શકે કંઈ રીતે? એનું કાળજું ઇ કામ કરી કેમ શકે?'

મેં નિશ્વાસ મૂક્યો. જમીન, બે છોકરાં, ધણીઆણી: મારાથી
આ જરા જોરમાં બોલાઈ ગયું.

'બોલું માનો છો? મારા ધરે તો લીલીવાડી છે. એમાં સૌ
કદમોલતાંતાં, પૂણુ...' દરબાર અટક્યા. મેં એના પ્રત્યે મમતા
બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'ના, ના, કહોને તમે...' મારી નજર સામે કોર્ટનું દરખ
ખડું થયું. કોર્ટમાં જુવાની આપતી વખતે ય આ જ જુવાન ધરતી
ખણતો હતો તે દરખ. એનો ફરિયાદીપક્ષ એક બખિલ બચ્ચાલ.
જમીનની કંઈ માફામારી હતી. જમીનની વહેંચણી હતી. જમીનની
હા માટેની તકરાર હતી, જમીનના ચાસ લણવાનો ઝગડો હતો.
મારા મનમાં વાતના મેળ ઉકલવા લાગ્યા.

'તો એ બધું મૂકીને તમારે...' હું આગળ શું બોલું?

"હા, આજની દુનિયામાં ન્યાય પૈસે વેચાય છે.' મારા પર
જ પ્રહાર હતો કે શું? મેં આજસુધીમાં કદીય લાંચ લીધો હોય
એવું મને સાંભરતું ન હતું છતાં ય આ પ્રહાર રાત્રે કાળે?

હું કશું ય ન જોત્યો.

'ન્યાય પૈસે વેચાય છે. મારી જ જાતનો અનુભવ. ન્યાયના
તોળનારને સાચી વાતવું લાન શું હોય છે? ગામ આપ્ર ૧' ૧૩

મેં ગુનો કર્યો નથી, મેં મારા ખાખુરું, મારા હક્કનું લીધું છે. ને હક્કની મત્તા ખાવામાં ગુનો આજની દુનિયામાં ગણાતો હોય તો આજનો ન્યાય અવગો.'

હું વધુ મૂઠ ખનતો ગયો. મારો કંઠ સૂકાવા માંડ્યો હતો. માંડમાંડ વેણ મોં બહાર નીકળ્યું. 'દરબાર...'

'બાઈ, તમારી વાત સમજ હું. પણ સાવ સાચું કહું છું. મારી માલિકીની જમીન, શેઠાશેઠ ખેતરો. કહોને એક ખેતરનાં બે ખેતરો કરવા પડ્યા. માનવીનાં બધા જ દિવસ સરખા હોય છે ખર્ગ? અમે ધસાતા ચાલ્યા. અમે અમારું રૂપવેશ્યવાણું લખમીચંદને ત્યાં ગીરાયું ને પછે એમાંનું અડધું અમે કાયમી અઘાટ માંડી આપ્યું. અમારા વચ્ચે શેઠાનો પાણો છે, ઇ ગામ આખું જાણે છે, પણ આ ત્રણ વરસથી પાણો ભોંમાં ડિતરી ગયો હોય, કે રાતમાં આવી કાઠ કાઢી ગયું હોય, પણ ટૂંકમાં અમારા વચ્ચેના શેઠાનું નામનિશાન જતું રહ્યું. ને પછી લખમીચંદનો દરરોજ કટકટાક વધેનો ચાલ્યો. મેં બેચારવાર પંચ બોલાવવાનું કહ્યું પાણુકાની પોટલી મૂકવાનું કહ્યું. પંચ પણ બેળું કર્યું.'

વાત સડસડાટ કર્યે જતો હતો.

"પંચે આવી શેઠો નક્કી કર્યો. ઇ જ શેઠો. ન્યાં લખમીચંદે શેઠો નહીં હોવાની વાત કાઢી. પંચની વાત ઇના ગળે ન ડિતરી. ઇને પાંચ ચાસ વધુ બોધતા હતા. પંચે ઇ વાત ન કબૂલી. વડ પડતી રહી.

મેસમ આવી. મારા ભાગમાં મેં ધઉં નાખ્યા હતા. ગામની જમીનનાં સૌથી સરસ ધઉં-વાડી મારી જ. લખમીચંદને આ વેળા એવું દરક ઉપડ્યું હતું કે શેઠો દરબાર નક્કી કરી નાખો. હું ના કહેતો જ તો ક્યાં? મેં પંચ બેળું કર્યું, પણ પંચનું માને કાણ? મારા આઠ ચાસ દબાવીને એમને શેઠાનો પાણો બોડાવો'તો.

મેં એ ય ઝેળો ખાધું.

કાપણીટાંણી આવી. એણે ધરાહ ઇનો કણ્ઠો ચાલુ રાખ્યો. હું તો મારા કામમાં ડૂબાડ્ય હો. ત્યાં એકાદિ ગામના તલાટીએ અને મુખીએ મને બોલાવ્યો. ઇમણે મને શેઠા નાખવાનું દવાણું ક્યું, પણ ઇમાં મારી નામરજી હતી જ ક્યાં?

અમે સંધાય શેઠા નાખવા ચાલ્યા લખમીયંદને દશ ચાસ વધુ ભેરતાતા! ને આ વેળાએ મારાથી ન રેવાયું.

‘શેઠ, આખા તમારે રામાવતાર કાઢવા છે?’

‘હરનાર, આ તો જમીન ભોગવટાની વાત છે. તમારી જેમ ઉડાડી દીધે અમારાં ધર ન પહોંચે. ને ધરમાટે જમીન નાખતી હોય તો પારેવામાં એક ખેતકં જ આપી દેશું. ખાકી ખૂંટિયા આગળ ખેતર શું કામ ભેળવીએ?’

‘હરામતું, દવાદાન?’ મારો ક્રોધ હાથમાં રહે એમ મને લાગતું ન હતું. ‘મારે શેઠાના પાણુકા નથી મૂકના, શેઠ’ બોલી મારી ઘોડી મેં રાંગમાં લીધી.

મુખી, તલાટી અને લખા શેઠ વાંહેથી ધરે આવ્યા હશે.

ત્યાર પછી મેં શેઠાની વાત કાઢવી જ મૂકી દીધી. પણ જ્યાં ધર્જો વાડવાનું શરૂ થયું ત્યાં તો મારા શેઠા માથે આઠ બોઠાનીમધ બાયડાઓ ચાસે આવી ઊભા.

હું ત્રાણિયાની વાણિયામતને જાણી ગયો હતો. આજે માથા વધેરાજે ઇ વાત મારા મનમાં ઊમી નીકળી. પણ ટાઢા લોહીએ હું તેડ જોતો હતો, તેડની ધાર જોતો હતો. તેઓ ય પણ કામ પાડવાનો પેતરો રચતા હતા.

‘મેં મારા બિધડિયાએને એ તરકથી જ કાપણી કરવાનું ક્યું. મારા માથે, ઇ વેળા ભગવાન હતો. હું અન્નાયના મારગે જરા ય જતા મોંતો હજીએ. પણ સમ! ઇ લોકને જ...”

તે બોલતાં બોલતાં ચાડી ગયો હતો. વાણી વૂટક વૂટક વૂટક લામી હતી.

‘હં...’ ન્યાયના આસનના શોભાવનારની જીમ વધારે ન વળી. એણે વળી પાછી વાત ઉપાડી, ‘બાઈ, એ લોકું’ય જીમ મૂકવા નોંતા આવ્યા, પણ બોલું દંગલ જગાડી મારા માથે...હા, આજે આઠાડું’તું ઇમણે લોકાકાર કરી મેલ્યો. બે જથ્થે ઘોડના ઉપારામાં મવા. અમે અમારા આસ વાઢ્યે રાખ્યા.

ધાડિયું આવ્યું. મુખી આવ્યા. લખો શેઠ પણ હારે. કાગળ કરનારા મામતા પાંચ સાત ચૌદશિયા લોકનું પંચ આવ્યું.

એમણે કામગિયા કર્યો, સરકારી ખાતાના અમલદારોની, મોટરોની હડીઆપદો વધી. મારા મન મારી મોસમ અને ફસલ જ હતી.

હલેવાય છે કે ફેજદારને શેઠે સો ખવડાવ્યા છે, અને કામગિયા લખા શેઠે કરી આપ્યા છે.

લખા શેઠે ત્યારેકેકે તો વકીલ રાખ્યા.

મેં આકાશના ટેકલુદારને મારો વકીલ રાખ્યો. મારો કેસ નીકળ્યો, અને આઠ દિવસ મોરજ મારા કેસનો ફેંસલો આવ્યો.

એણે મને પૂછ્યું, ‘ફેંસલામાં શું આવ્યું એ જાણ્યું છે ? ન્યાયનું ત્રાજવું ન્યાય તોળતાં ફર્યું.’

મારા પર જાણે આસમાન વૂટ્યું. હું હવે ધડીમર અડી ગમેા રહેવા જ છૂટ્યો ન હતો.

કેમકે દરજારનો ન્યાય મેં તોળ્યો હતો.

—પુસ્કર અંદરવાકર

અમારા આજના એક અધ્યાપકની વાત છે નાનપણમાં એમના પિતાશ્રીની ધાક ખૂબજ. એકવાર પિતાશ્રીએ એમને ડડન ખાલા રડાતી ખરીદવા મોકલ્યા. સાચવી સાચવીને ઘેર લાવતાંય એક ખાલો ફૂટ્યો. ધાકતા માર્યા સાદેજ બાકીના અનિયારે નંગને ફેડી તુરત ખીલ બાર લઈ આવ્યા.

પડછાયાની પગદંડી

ધણે સમયે પાછી પગદંડી પર પગ મૂકી શકાય છે. અત્યાર લગી એ રસ્તાને વીસારે પાડવાનાં કારણો પણ હતાં. એક તો કામળની ભયંકર હાડમારી અને નિયંત્રણ. આથી ઘણા ચાલુ વિષયોને પણ બાજુએ મૂકવા પડેલા અને બીજું તો ખુદ પડછાયામાં જ કેટલીક એવી વસ્તુઓ હતી કે એમને વિશે લખવાનું ખાસ મન પણ ન થાય.

આજે આ વસ્તુઓ દૂર થઈ છે એમ માનવાનું કારણ નથી. આ પગદંડીની પરિક્રમા શરૂ કરવાનું કારણ તો એટલું જ છે કે આજે યુદ્ધ પૂરું થયું છે. આજે અવસર છે કે આપણે યુદ્ધે પડછાયાને શું શું ક્યું તેનો થોડો ક્યાસ કાઢી શકીએ.

પડેલી વાત બોલપટની લઈએ. મુકાબલે બોલપટે કપારે થ ન હતો અનુભવો એવો ઉછાળો જોયો. આવક એસુમાર વધી. લોકપ્રિયતા એટલે કે લોકના જીવન-વચારમાંની એની વ્યાપકતા પણ અનદદ વધી. લોકને વધુમાં વધુ આકર્ષણ કરનારી વસ્તુઓમાં બોલપટનું સ્થાન કદાચ ધન અને સ્ત્રી પછી તુરત જ આવે. આને સિદ્ધિ કહેવી કે નહીં તે ચર્ચવાનું આ સ્થાન નથી. પણ આટલું જમા પાસુ આ ઉદ્યોગ બનાવી શકે છે.

ઉવાર પામે પણ નોંધતા ચોખ્ખ વિમનો એક નહીં અનેક છે. ખચો પારાવાર વધ્યો છે. એ માત્ર મળતરના હિસાબે નફાને આંહો કરે છે એટલે જ અંશે ટીકા ચોખ્ખ છે એમ નથી. આંધળું ખર્ચ અને ખુવારી પારાવાર કર્શીય ગણનાથી પાર વધ્યાં છે. પ્રસિદ્ધિ અર્થે અને એ દ્વારા લોકને ભભકથી આજી દેવા અપાતા આંકડા-જોના છાપાળવા કુમાવાને હળવો કરીએ તો ય યુદ્ધ સમય દરમિયાન પણ કાર્પક્ષમતાનો, કરકસરનો, કે ચોખ્ખા વ્યવહારનો ગુણ જરાય

ધ્યાનમાં લેવાયો હોય એમ લાગતું નથી. વધુ મળતું હતું એને ઉપયોગ વધુ ખરચવામાં થયો છે.

પણ દિલ્લિ ઉદ્યોગનું સાચું ઉધારપાત્રું તો 'ધંધા'નો નામે ઓળખાતી વસ્તુ આસપાસ લપેટાયેલું છે. આવક ન હતી ત્યારે આવક નથી થતી એ કારણે ચિત્રમાં 'બોક્સ ઓફિસ' ભરવામાં આવતી. આવક વધી ત્યારે આને કારણે જ આવક છે એમ કારણે એને હતી એ રિયલિટી પણ નીચે લઈ જવામાં આવ્યું છે.

કાચી દિલ્લિના અભાવનો ધધો તો જોઈએ એટલો ખેતાયો. દિલ્લી સિમલાની યુસાફરીઓ અને એ પહેનાં તથા એ પગી ધણું થયું. પણ એનું સામાજિક કે સારકારિક વળતર ઉદ્યોગને જરાય ન મળ્યું જૂના નવા ચહેરાની આસપાસ, ખર્ચાના આંકડાની બબ્બના આસપાસ ચિત્ર તો ખોવાઈ જ ગયું.

કોવોડા અને પરવાના પદ્ધતિ હતી ત્યાંયે ય ધંધાદારીઓ એને વખોડતા એ વખતે એમને કદાચ પાછલે ખાગ્લેથી નવા હન્ડિફ દાખલ થવાની ખીક હતી. હવે સરકારે એ પદ્ધતિ ગં ખાતલ થશે એમ કહી દીધું ત્યારે એમને એમનામાંના પેટવાક ગદ થશે ધંધામાંથી નીકળી જશે એવો ભય લાગવા માંડ્યો છે. દરિયાઈ વધુ થશે એમ કદાચ માની શકાય પણ એ કાંઈ ભારે દુઃખની વાત ન જ કહી શકાય. દુઃખ હશે તો ય એ વાતનું છે કે આગળે પરવાના પદ્ધતિમાં સમા ખનવાનો એમનો ઇગરો ચાલ્યો જાય. આમાં કદાચ કોઈ વ્યક્તિને હક્કત આવે પણ ઉદ્યોગને તો એથી લાભ જ થવાનો.

યુધ્ધ દરમિયાન ચિત્ર ઉદ્યોગે હરજુદાગો ભરી અને છતાંય એની અવ્યવસ્થા, એની નદીની રેતમાં મહેલ ચણવાની આદત, એનો મિનનજ સહુ એના એ રહ્યો છે. દરિયાકાંઠે ઉગતા તાડને માટે એમ કહેવાય છે કે બલભલા અંઝાપાતમાંય તે અડગ ઊભા રહે છે. દિલ્લિ ઉદ્યોગને માટે પણ આવું જ કહી શકાય ?

+

પુધ્ધના કારણે તો નહીં કહી શકાય પણ હિંદ બરમાં અંતે
 એમાંય મુખાધ પ્રાન્તમાં નાટકની પ્રવૃત્તિએ થોડેક વેગ પકડ્યો છે.
 આનાં કારણો શોધવા કરતાં એની શક્યતાઓ વિચારવી વધુ
 લાભદાયી થશે ધધાદારી અને બિનધધાદારી રંગભૂમિ બન્ને આજ
 વિકાસની ઢેરી પર છે. સાથે સાથે બોલપટની પણ એના ઉપર ભારે
 અસર છે એ પણ કબુલ કરવું જ જોઈએ. પ્રવૃત્તિએ હજુ કશો
 રપટ આકાર નથી ધારણ કર્યો એટલે એ વિષે વધુ
 કહેવું નકામું થઈ પડશે.

અનિલ ભટ્ટ

અમરીકી નાટ્યકાર મોસહાઈની વાત છે. એનું નવું નાટક પહેલી જ
 વાર ધજવાયું ત્યારે નાટકને અંતે પ્રેક્ષક ગણમાર્થી 'નાટ્યકાર તખ્તા પર
 આવો' નાટ્યકાર તખ્તા પર આવો' એવી બહુ જૂને પડી. નટ નટીઓ,
 પ્રેક્ષકો સહુ પામ્ય બિનીટ લગી બેસી રહ્યા હોવટે નાટ્યકાર ન આવવાથી
 કંટાળીને ચાલતા થયા.

બધા જતા રહ્યા બાદ મેનેજરનો અને મોસ હાઈનો એટો થઈ બેઠો.
 ક્યાં હતા તમે? તમારે માટે બધા પ્રેક્ષકો રાહ જોઈ રહ્યા હતા !"

"પણ મને કોઈ આવવા દે ત્યારે આવું ને ?"

"કેમ એવી તે કદ જમાએ હતા ?"

"પીટ શ્વામમાં." નાટ્યકાર તખ્તા પર આવો'ની જોડો મારતો હતો.

∴ નવું વાંચન

“ એક છેડે આપણે વજિરને (Commissar) નોંધવો પડે. વજિરને ખાલી પરિવર્તનમાં શ્રદ્ધા છે. એને વિશ્વાસ છે કે માનવજાતના, બધેકોશ કે માનસિક અધિઓ સમેતના સર્વ આત્મકોને ક્રાન્તિ દ્વારા સુધારી શકાય છે. એને યકિન છે કે સાધ્ય, હિંસા, દુઃખાપોરી, છળકપટ અને એર જેવા સર્વ સાધનોને ન્યાયી ઠેરવે છે.”

“ બીજે છેડે આસન જમાવે છે યોગી: દેખાવે નિર્દોશ, ઉપમારહિત. એ માને છે કે સાધ્ય વિશે કશુંય કહી ન શકાય અને સાધન એ જ અગત્ય ધરાવતી ચીજ છે. મમે તે સંજોગોમાં પણ તે હિંસાનો વિરોધ કરે છે, એ માને છે કે બાહ્યચરણથી, કશુંય સાદી ન શકાય, અગત્યની વસ્તુ તો હરેક વ્યક્તિનો આંતરિક ચતન જ છે.”

એક છે આંતરે દુષ્ટ અને બીજે છે, અતિ સારો. આ મુસ્કોલી પર આર્થર કોસ્તરે એના વિચારપ્રેરક નવા પુસ્તક ‘ધ યોગી એન્ડ ધ કોમિસાર’ની માંડણી કરી છે. શ્રેષ્ઠે આવે એવા જવાબની એને જાણ છે. ‘સાધુ અને ક્રાન્તિકર વચ્ચેનો સમન્વય સાધો.’ પણ કોસ્તરનો દાવો છે કે હજુ લગી આ થવા પામ્યું નથી. “ જે સિદ્ધ થયું છે તે તો છે બેળસેળના ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારો-બેળસેળ, સમન્વય નહો.”

Arthur Koestler : The yogi and the Commissar.
‘કોમિસાર’નો અર્થ સામાન્ય રીતે પ્રધાન થાય છે. સોવિયેતમાં સર્વ પ્રધાનોને ‘કોમિસાર’ કહેવામાં આવે છે.

નોંધ : અહીં યોગીથી અર્થિત છે સત્ય અને અહિંસાનો માર્ગ. ‘કોમિસાર’નો માત્ર લૌકિક અર્થ ન લેતા એને ક્રાન્તિકારી કહેવાતી પદ્ધતિના પુરસ્કર્તા તરીકે લેવાનો છે.

‘ ામિસાર ’ અને એના સાધનોની આવી તલસ્પર્શી, પ્રતીતિકર-
 મીમાંસા કરી અને એને ખૂલ્લા પાડવાનું કામ, આર્થિક કારણ-
 જેવી રીતે કોઈ ખીજન વર્તમાન લેખકે કર્યાનું જણ્યમાં નથી. યોગીના
 ચિંતન અને વર્ણનના વર્તનની નીતિમતાની ચર્ચા વચ્ચે, કારણ-
 આજના સોવિયેત સમાજનું આંખ ખોલનારું ચિત્ર રજૂ કર્યું છે.
 સરકારી દરતાવેળેનો જ ઉપયોગ કરીને એણે પૂરવાર કર્યું છે કે
 સમાજવાદના એક એક સિધ્ધાન્તનો એક પછી એક ત્યાગ કરવામાં
 આવ્યો છે. અસમાનતા, સામાજિક, અર્થકીય અને સાંસ્કારિક
 સર્વક્ષેત્રે આજે ફરી પાછી દેખાય છે અને આ પુનર્દર્શન કિત્તાખોરી
 બન્યું છે. જે સાહસિક પ્રયોગો, કેળવણી અને સામાજિક સંબંધ
 અને ખાસ કરીને સ્ત્રીના સ્થાન વિષે એણે કર્યા હતા તેનો એકદમ
 ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે અને ઘણીવાર તો એથી તદ્દન વિરોધની
 સ્થિતિનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ‘ લોકના ઝેર ’ તરીકે
 ઓળખાવાયેલા ધર્મની આજે પુનઃસ્થાપના કરવામાં આવી છે.
 સર્વ રાજકીય મતભેદ અક્ષમ્ય ગણાય છે. ‘ પ્રવલ ’ કે
 ‘ ઇસ્વેસ્તિયા ’ના જ અમલેખોને રશિયાના સર્વ વર્તમાનપત્રો છાપે
 છે, કામદારોની હડતાલ ગેરકાયદે ગણાય છે. મૂડીવાદી ઉત્તેજના
 (Incentives)નું સ્થાન સ્તાખાનોવિક્રમ જેવી સામ્યવાદી ઉત્તેજના
 લઈ રહી છે. દ્વંકમાં “ સોવિયેત આજે સર્વ સત્તાધારી, આપખુદ,
 રાજ-મૂડીવાદી તંત્ર છે. આર્થિક ક્ષેત્રમાં એ પ્રગતિશીલ પણ ખાકીના
 સર્વક્ષેત્રોમાં એ પ્રત્યાઘાતી છે. રાજકીય દૃષ્ટિએ, સાર્વજનિક નગર,
 શાસનકર્તા અને શાસિત વચ્ચેના સંબંધોની નગરે, અન્ય મૂડીવાદી
 લોકશાહીને મુકાબલે એ પ્રત્યાઘાતી છે. ”

આ ગંભીર તહોમતનામું છે પણ એટલું એ કહવું સત્ય છે.
 ઘણા ધુલ્લિજીવીઓની આ સત્યના સ્વીકાર વિષેની અનાદાની સમજ
 શકાય એવી છે. ચારેકારથી નિરાશાની આંધીએ રૂંધાએલી દુનિયાને
 સોવિયેત રશિયા એ એક માત્ર આશાનું કિરણ લાગવું હતું. કુશલતા

તરથાને ય ન જવાદે. તરથા એને તારી નહીં શકે અને એ તરથા
 છે એવી પ્રતીતિ થયા બાદ પણ એને એ છોડી નથી શકતો નવા
 ધર્મમાં શંકા લાવવાનો વિચાર પણ નકારનારા કંડીયાંધા સામ્પ-
 વાદીઓ-જેમને માટે માત્ર એક દશ્વર છે અને સ્તાલિન એનો
 પયગમ્બર છે અને એ રીતે જે શ્રમનાચના દોષપણ ભયથી પર છે,
 તેમના સિવાયના ખીજા ઉદામવાદીઓની દગાની અદેખાઈ તો ન જ
 આવી શકે એ તો બે દુનિયા વચ્ચે છે-એક મરી ચૂકી છે, ખીજામાં
 જન્મ ધારવાની શક્તિ નથી. આથી એ માનસિક તંદ્રા, ખૂંટવાએલા
 સ્વપ્નના ઘેનમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે. નવતર શ્રદ્ધાની પ્રસૂતિની
 પીડા વેઠવા કરતાં આમ રહેવ એમને વધુ ગમે છે. આ 'સહપાન્થો'ની
 સંખ્યામાં, નવદર્શનના પ્રથમ આવાતે સુષપ્તાન ગૂમાવતા અને મોઢે
 પરિપક્વ થનાગઓ હિમેરાય છે. હમણાં જ એમણે 'સામ્પવાદી
 હક્કનામું' અને મોરિસ દિન્ડસની 'હુમેનિટી અપડુટેડ' વાંચ્યાં છે.
 હજુ ય એનો રોમાંચ ઓસયો નથી. કોઈ એમની સાથે ચર્ચા કરે
 તે પહેલાં એ જરૂરી છે કે એમની ૧૯૨૪ થી ૧૯૪૪ લગીની
 ઔદ્ધિક યાત્રા પૂરી થવી જોઈએ. ત્યાં લગી તો આ બાબુકો
 સહપાન્થોની સાથે જ રહેવાના. આ ઉપરાન્ત સૂન્નિય વ્યક્તિઓનો
 એક ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂડીવાદ અને સામ્રાજ્યવાદના કરપીણ કરતૂતોના
 એ સાક્ષી છે. ઉપરજીવી રીતિ એમને લાગે છે કે આ સહુનો એક
 માત્ર હિલાજ એ સમાજવાદ છે. આમને સાડુ સે વિચેત ક્ષિતિજ
 પરની નવી આભા છે. જર્મનીને માટે હિટલર પણ એક દિવસ
 ક્ષિતિજ પરની આભા હતોને! કોશલભર્યા સોવિયેત પ્રચારના આ
 સહેલા શિકાર છે. આ સહુને સાડુ આ પુસ્તકનું વાંચન દુઃખમયું
 પણ આવશ્યક છે.

ત્યારે 'યોગી' એ એક માત્ર માર્ગ છે? દોસ્તરની કેદનાનો
 પદ્માસનવાળીને બેસતો, કશા ય રંગ વિનાનો, ઢિંકો, ઉઘ્મા-
 રહિત, ધડા પિંજળાના જાપ જપતો યોગી તો નહીં જ. છરાડ હડ

અને હકરની સામેની ક્રોધરની ટીકાઓ સમજી શકાય એમ છે. પણ હિંદમાંનો યોગી તો એ બધા કરતાં બધી રીતે જુદો છે. ક્રોધરે યોગીના મૂલ્યગત મૂલ્યાંકનમાં ચાપ ખાધી છે હિંદના કોઈપણ વાચકને ક્રોધરના “બ્યાજખાલિ શાહુકારે હિંદના ખેડૂત પર લાદેલા દેવાનું નિવારણ કયા કાપદાથી નહીં પણ આધ્યાત્મિક સાધનોથી થવું જોઈએ” એવા વિધાનમાં રહેલી જૂલ દર્શાવતાં જરાય સમય નહીં લાગે; કારણ કે હિંદમાં યોગીએ કોન્ગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના સમયમાં ખાણ રાહત માટે ઘણું અગત્યનું પગલું કાપવાને રસ્તે લીધું હતું બીજે ઠેકાણે ક્રોધર “સાધ્યને સાધનનું અનુવર્તી” બનાવવું એ એની વિરોધી વલણ જોટલું જ ધાતક છે” એવું સાચું વિધાન ક્યાં બાદ એમ કહે છે કે ગાંધીએ અહિંસાથી શરૂઆત કરી અને એ ઢોળાવે એમને જાપાની આક્રમણનો સામનો ન કરવાની અત્યારની સ્થિતિએ પહોંચાડ્યા” એવા નવધા પાછળનું મૂલ્યાંકન પણ સાચું જોડું છે. બ્રિટિશ શાહીવાદી અને રશિયાના પાંચમી કતારિયા સિવાયનો ‘અત્રે જાઓ’ના હંગવને કોઈ પણ જાણકાર, યોગીની વલણનું ક્રોધરનું મૂલ્યાંકન કેટલું જોડું છે તે કહી બતાવશે. ક્રોધર પણ સામ્યવાદી પ્રચારપ્રવચન એક-વાર ફસાયો !

એ ગમે તે હોય, પણ ક્રોધરના સહપાત્ર થવામાં કોઈ પણ આનાકાની નહીં કરે. હિંદના યોગીનું એનું મૂલ્યાંકન ક્ષતિભરેલું હોય, પણ જે સમન્વયની એ કલ્પના કરે છે તેના બીજા ગાંધીવાદી વિચારસરણીમાં મોજુદ છે. વર્જિત નીતિ-મૂલ્યોના સ્વીકાર સિવાયની એ કાંતિ છે. ક્રોધરની રાજકીય દષ્ટિ વિચલ છે. એના જ શબ્દોમાં કહીએ તો : “પચાસ વર્ષ પહેલાં જે માનવ-દહો અને નૈતિક પ્રણાલિકાઓનો સાર્વત્રિક સ્વીકાર થતો હતો તેનો દુનિયાના ઘણા ભાગમાં આજે નાશ થઈ રહ્યો છે. હેન્રિયસ ડાર્પસ, વાણી-સ્વાતંત્ર્ય, સામાજિક કાનુનો, વૈવક્તિક જીવન માટેનો આદર,

આચરણની કેટલીક વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતાનો અણુતપ્ત્યો કાયદોઃ સ્વપ્નની સિદ્ધિ ત્યારે હાથવેતમાં લાગતી હતી ત્યારે વાસી, ઊતરેલી અને હાસ્યાસ્પદ લાગતી વસ્તુઓ, આજની ધડીએ ત્યારે સક્રિય કાષ્ટ જન પર આવીને ધડી રહ્યું છે ત્યારે કેવી મહત્ત્વની લાગે છે । ”

યોગી-નતિનાં ધોરણમાં યોગ્યસ્થાન રહ્યાં છે, એનો કાષ્ટ નિષેધ નહીં કરે. ગાંધીજીની, રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો બંધો જ પ્રતિષ્ઠતા છતાં, નૈતિક મૂલ્યો આજ અમરાધ્ય એ મુકાયા છે. રાજકીય હિન્દે એમનો સત્તાના રાજકારણ માટે ઉપયોગ ક્યો છે અને કરશે સહુ એમને પૂજશે પણ એમના સાચા અને અદિસાનો ઉપયોગ તો નવી કોટિસ્થિતિના આવરણ તરીકે જ કરશે.

M L. D.

નવી ચૂંટણીની જહેરાતથી સહુ કરતા છાપનારા અને છાપાવાળાને વધુ સંતોષ થયો છે કામગીરિયંત્રણ અમલમાં હોય તો ચૂંટણી થઈ ન શકે એટલે ચૂંટણી આવી એનો અર્થ એ કે કામગીરિયંત્રણ જરો ।

શાંતિ આવી નથી તે પહેલાં....

શાંતિ સામ્યવાદીઓનો છે ના-

યુદ્ધ અને શાંતિ બન્ને અત્યારે તો મરણાન્મુખ માનવીને ઝોમો આવ્યો હોય એવી સ્થિતિમાં છે. અણુબોમ્બ જાપાનની બૂર્મિપત્ત કુંદાઓ અને રશિયાએ સાચાઓની મામલગીન માન આપીને જાપાન સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. જાપાને સરણાગતિનો સ્વીકાર કર્યો અને યુદ્ધ પૂરું થવાની જાહેરાત થઈ.

હવે છે કે યુધ્ધ બાદ શાંતિ આવે છે. આ કહેતીનું સત્ય પણ સાપેક્ષ છે કારણ કે એમાં તમે શાંતિનો શું અર્થ શું કરો છો તેના ઉપર જ આધાર રહે છે. એ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો દુનિયા આજે એક એવી જગ્યા છે જ્યાં શાંતિ તો નથી જ પણ યુધ્ધ પણ નથી. છતાં યુધ્ધની તૈયારી જ હોય એવી દશા લાગે છે.

જાપાનને બિનસરતી સરણાગતિને નામે અપાયેલી સરતો લુચ્છો. એમાં ખાસ તરી આવતી તો એક જ વસ્તુ છે. સાચી રાત્રી.

મિકાડોને એની સત્તાઓ સાથે, એની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રભાવ સાથે
 જીવતો રાખે છે જાપાનના લશ્કરવાદ અને સામ્રાજ્યવાદી મંદસ્ત્રો
 કાંક્ષાઓનું મૂળ મિકાડોની સંઘાતમાં રહ્યું છે. જાપાનીઓના માનસને
 એક રીતે સાવ આળુ કરી મૂકનાર એ વસ્તુનો યુધ્ધ સમાપ્તિ માટે
 ઉપયોગ થઈ શકશે એમ માનીને સાથી ગળ્યોએ એને અમુરજી
 રાખી છે. પણ સદાય કાળ એ સરચા સાથી ગળ્યોનું કલ્પે કલ્પું
 કરનારી રહેશે? આજે પણ જે રીતે મિકાડો અને યુધ્ધના અંત
 વિષે જાપાની પ્રચાર થઈ રહ્યો છે તેમાં રહેલો રણકાર નોંધ પાત્ર
 છે. એમાં પરાજયનો અણસારો પણ નથી ઉપરથી પોતાની ક્રોધિ-
 તરતા દાખવવાનો એમાં યત્ન થાય છે. યુધ્ધત્રાસે ચાકેલી દુનિયાને
 શાંતિ આપવાના ઉદાત્ત હેતુસર આ કામ ચલાવું પ્રચારવામાં આવે
 છે. આ શાંતિના લક્ષણ ન જ કહી શકાય. બીજી એક નોંધપાત્ર
 વસ્તુએ છે કે જાપાને તુજ જાપાનની ભૂમિપર આક્રમણ થાય તે
 પહેલા જ શરણાગતિ સ્વીકારી છે. હવાઈ દ્વિપમાંથી ચએલા નુકસાનનો
 અંદાજ ગમે તેટલો મોટો હોય તો પણ જાપાને જર્મની જેટલું
 નુકસાન નથી વેઠ્યું. અને ખુદ જર્મનીમાં જ હવાઈ દ્વિપમાં
 વડે જર્મન ઉઘોમને પહોંચાડવામાં આવેલા નુકસાન બાદ પણ આજે
 એ જાણવા મળે છે કે જર્મન ઉઘોમ શક્તિનો લગભગ પોણો
 ભાગ અખંડિત ગયો છે. કાચામાસની અનામતના આકડા આજે ય
 સાથી રાજ્યોની શક્તિના ઉચ્ચાંકને પહોંચી વળી શકે એટલા છે.
 આ સ્થિતિમાં જાપાનના પરના હવાઈ દ્વિપમાંથી જાપાની ઉઘોમ
 શક્તિને ઠેટપું નુકસાન પહોંચાડાઈ શક્યુ હશે તેનો કયાસ નીકળી
 શકે. અને જે જાપાનની ઔદ્યોગિક શક્તિ એમને એમ જ નહી
 હોય અને એમાં જાપાનને જીવવા દેવાની સાથી રાજ્યોની નીતિ
 મળે તો એનું પરિણામ શાંતિમાં તો ન જ આવે એટલું સમજવાને
 માટે ઝાઝી શુધ્ધિની જરૂર નથી.

દુનિયાના સર્વ પ્રશ્નોમાં હવે એશિયાનો પ્રશ્ન વધુ અને વધુ અગત્ય ધરાવતો થયો છે અને એશિયાના પ્રશ્નની દુનિયાની અને હિંદના સ્વાતંત્ર્યમાં રહી છે એ વસ્તુને આજે વધુ વિવેચનની જરૂર નથી. હિંદના પ્રશ્નો વિચાર અન્યત્ર કરવાનો છે એટલે અહીં ચીનના પ્રશ્ને જ લેખએ.

દુનિયાને બહુ ઓછો ખ્યાલ છે કે છેલ્લાં પાંત્રીસ વર્ષથી ચીન લડતું આવ્યું છે. ઠેવી ધડીએ ૧૯૧૧માં એવો ક્રાન્તિની શરુઆત

ચહેનચાહે યુદ્ધથી ત્રાસેલી દુનિયાને શાંતિ મળે
એવો આદર્શ સ્વીકાર્યો છે. —ટાકિષો દેડિયો

કેરી છે કે એક પછી એક આંતરિક અને બાહ્ય અવરોધનોએ એનો આર્થ રોક્યો છે. ચીને સોવિયેત સાથે સંધી કરી છે. એની શરતો પર તો ગુપ્તતાનો અંધારપટ ઓઢાડવામાં આવ્યો છે. છતાં શરતોને બાદ કરીને ય એ કરાર પાછળનું માનસ તો સમજી શકાય એમ છે

સોવિયેતની પ્રેરણાથી વિશે આજે માત્ર કેટલાક પાકા પડાઓ અને 'સહપા-ચો' સિવાય બીજા કોઈને ય અદેશો નથી ગળી

અને મોવિયેતી આક્રમણની રીત દોષના ઘોડા જેવી છે એવ આજ સાબિત થએલી વાત છે. આવા સોવિયેત સાથે, એની પાંચમી કતાર પોતાના દેશમાં જ કામ કરે છે અને પ્રચાર દ્વારા પોતાને કાળામાં કાળા રંગે રંગે છે છતાં ચાંગનું ચીન મૈત્રી કરાર કરે છે. એની પાછળ બે જ વિચારબુદા હોઈ શકે એક તો આંતરિક શાંતિ મેળવવાની અને બીજી વખત મેળવવાની. પાત્રીસ વર્ષથી ખોરબે પડતું જલ્દ અને વધુ વિકટ બનતું જતું પુનર્રચનાનું કામ ચાંગને પાર પાડવું હોય તો સદુ જગાએ એને શાંતિ જોઈએ. આ માટે ભોમ આપવો પડે તો ય એમા સરવાળે તો ફાયદો જ છે. અને ચીની સામ્યવાદીઓને સમજવવાનું કામ રતાસિન સિવાય બીજુ કાણ કરી શકે એમ છે ?

આ ગણતરી સાથે બીજી બળી શકે એવી ગણતરી એ પણ હોય કે દુનિયાની સર્વ શાહીવાદી પધ્ધતિઓનો જાત અનુભવ મેળવી જોઈશું ચીન એક વાત સમજી ચૂક્યું છે આજના યુધ્ધથી સાચી શાંતિ નથી જ આવવાની. એટલે ઘોડા જ વરોમા નવો બડકો અનિવાર્ય છે અને આ બડકાની દિશા પણ અત્યાર આગળ જ ઐતિહાસિક બળોએ દાખવી દીધી છે. એશિયાની ભૂમિ પર આવનારા આ નવા સંભ્રામમા ટકી રહેવાની તાકાદ આજથી જ મેળવવી જોઈએ. એ ન મળે તો આ સંભ્રામમાં તો ટકી શકાયું પણ ત્યારે ટકી ન શકાય. એટલે ભાવિ પર નજર રાખીને જો વર્તમાનમાં અનામત થાપણુ રૂપે કશું ગુકચાન વેડવું પડે તોય કશું ખોટું નહીં કહેવાય.

આ ગણતરીમાં ભૂલ થાપ હોય તો માત્ર એક જ છે. ચીની સામ્યવાદીઓ આ વસ્તુને માન્ય ગણશે ખરા ? મ્યુનિક નીતિનાં અનિવાર્ય પરિણામો તો દુનિયાએ જોયાં છે. આ પૂર્વની મ્યુનિક નીતિનાં પરિણામ જુદાં આવશે એમ કેમ કહી શકાય ? અને ચીનને

જીભા ચવાનો સમય મળશે એમ કંઈ રીતે ગણતરી થઈ શકે ? અત્યારે તો ચાંગના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને માઓત્સેતુંમ યુક્રિંગ ગય છે. એનું શુ પરિણામ આવે છે તે કહેવું કવેળાનું છે.

યુરોપનો વિચાર કરીએ તો ત્યાંય સ્થિતિ ઠરુણ છે. માત્ર પ્રગ્મની હાડમારીનો વિચાર કરીએ તો જૂખમરે ત્યાં લાવ લસકર સાથે તૂરી પડશે એવી દશા છે રાજકીય રીતે તો ચરુ ઉકળી ગયો છે. સ્તાલિનની પાંચમી કતાર ચુરલથી માંડીને પીરાનીસ લગી ઠહેવાતી શાંત ક્રાન્તિ માટે તૈયાર થઈ ગયું છે. બલ્ગેરિયા, રુમાનિયા, ગ્રીસ, તુર્કસ્તાન સહુ દેશો સામે એક યા બીજી રીતના આક્રમણની તૈયારીઓ ચાલુ છે. ક્યાંક એ આક્રમણ શરુ પછુ થઈ ચૂક્યા છે. અને એ આક્રમણ સામે અવાજ ઊઠાવી શકે એવી કશી શક્તિ કશું બળ આજ યુરોપના કોઈ દેશમાં હેખાતું નથી.

બ્રિટનમાં કામદાર પક્ષ સત્તા પર આવ્યો તેથી યુરોપમાં એક એવી આશા બધાએલી કે બીજું કંઈ નહીં તો યુરોપીય દેશોની આંતરિક પરિસ્થિતિમાં પ્રગ્મકીય બળોને કશી સહાય મળશે. બેવિનના

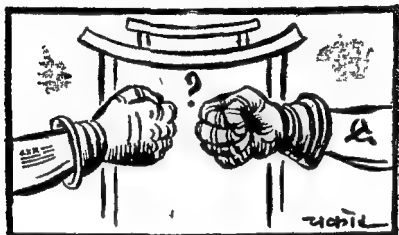

અણુ જોળ વાહનધારી શક્તિ અને યુદ્ધદેવ

બાપણે આ આશાને ધરમૂળથી નાશ કરી છે. બ્રિટનની કામદાર સરકારની પરદેશનીતિની એ બાબતોમાં એક પોતાનું છે તેને ઠાઠ પણુ બોલે જાળવી રાખવાની નીતિ અને બીજામાં સોવિયેત સાથે મૈત્રી જાળવવાની. બન્નેમાં રૂઢીચૂસ્તોની નીતિનું આંધળું અનુકરણ છે એટલું જ નહીં પણ વધુ ડગળે કરવાની વલણ છે. બાહ્યમાં આજે જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેના સામે નિર્વીર વિરોધ કરીને એવિન ચૂપ રહે છે. સ્પેઈનમાં ફ્રાન્કોની સત્તા વિશે થોડાક શબ્દો કહી એ પોતાનું કામ પૂરું થયું હોય એમ માને છે. આજ દસ દસ વર્ષથી લોકશાહીને અખંડિત રાખવા માટે પ્રાણપાંજુ કરી ચૂકેલી સામના પ્રવૃત્તિએ બ્રિટિશ કામદાર પક્ષ પાસેથી જે સહકારની અપેક્ષા રાખી હતી તે આજે ધૂળમાં મળી છે. કામદાર પક્ષની પરદેશનીતિ સોવિયેતની અસરનો વધુ વિકાસ કરવામાં જ પરિણમશે, અને એનો નતીજો તો પ્રજાના સ્વાતંત્ર્યનો લોપ એટલો જ આવી શકે.

કામદારપક્ષનો શાહીવાદી હંકાર પણ સાંભળી લેવા જેવો છે. હેગકોંગની બાબતમાં એવિન અને એટલીએ જાહેર કરેલો મત ચર્ચિતના આવેશ અને તુમાખી ભયાં શબ્દોની યાદ દેવરાવે એવા છે. જે એ જ નીતિએ આવતી શાંતિનો પાયો હોય તો એનો અર્થ એટલો જ થયો કે બ્રિટન એશિયામાં આશમી ગએલી સામ્રાજ્યશાહીઓનું હામી રહેશે. સામ્રાજ્યશાહીઓને આજે પરસ્પર આસંજનની જરૂર છે તે બ્રિટન પૂરી પાડશે! લોકશાહીમાં માનનારાએ જે વિશ્વાસ રાખ્યો હોય એ કેટલો અરથાને હતો તેની પ્રતીતિ આટલાથી જ પૂરી રીતે થઈ જશે.

અણુ બોમ્બની શોધના સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાષ્ટ્રોને અમેરિકા
પણ સામ્રાજ્યવાદી હાંડમાં બળે છે. પ્રશાન્તના સર્વ વ્યૂહ અગત્ય
ધરાવતા ટાપુઓ માટેની માગણી તો ક્યારની ય વહેતી
મૂકાર્ધ છે. પણ પોતાની સાધન સામગ્રી અને ધન દોલતની વિપુલતાનો
ઉપયોગ એ શાહીવાદી રીતે કરવા માગે છે. બ્રિટનને ધીરાણપટ્ટાની
રૂએ મળતો માવ હવે બંધ કરવામાં આવે છે. બ્રિટનની કામદાર
સરકારને એ મોટામા મોટો ફટકો છે અને વડા પ્રધાન એટલીએ

ક્યા? એશિયાની બુમિ પર?

જાહેર કપું છે તેમ એ વસ્તુ બ્રિટનને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના જ
અમલમાં આવી ગઈ! ચર્ચિત જોવાનેય એમાં પોતાના પ્યારા
સાથીના 'કિલ્લો ટકાવી રાખનાર સાથી'ના દ્રોહની મંદ આવી.
દુભેને તો એને માત્ર એક વ્યવહારુ, પૂર્વનિશ્ચિત વસ્તુ તરીકે
જોળખાવી છે. પણ આનાં પરિણામ તો બારે આવવાનાં જ.
બ્રિટનની પુનરંચનાના કાર્યને એથી બારે મોટો ફટકો પડવાનો અને
અંશે તો કામદાર સરકાર બદલામ થવાની જ.

પણ આનું એક બીજું કારણ આપનામાં આવે છે. અમરીકી સરકાર સોવિયેત સાથે પણ આજ રીતે કામ લેવા માંગે છે. કહે છે કે બલ્ગેરિયાની ચૂંટણી વિષેનો અવડો એક રીતે તો પોટરકામમાં થયેલા સ્ટાલિન-એવિન અગડાનું એક નાનકડું રૂપ છે. એવિન જોને સર્વ સત્તાવાદી કહે છે તેને સ્ટાલિન 'લોકશાહી' કહે છે. જો બાલ્કનમાં કશો નવો અવડો આવવાનો હશે તો 'લડનારાઓ એ પોતાનાં યાત્રા' સમજાં પડશે. અમરીકી સદાયથી આ નહીં થાય એમ કહેવાનો કેટલાકનો આશય લાગે છે.

એ ગમે તે હોય પણ જમણી બાજુથી આવતાં કે કહેવાતી ડાબી બાજુથી આવતાં લોકશાહી પરના ન્યાય અને નીતિ પરના આક્રમણ સામે કશીય રીતે જીબી શકવાની તૈયારી લોકશાહીએ બતાવી નથી. સાતત્ય હોય તો તે જીતી-નીતિનું છે.

સહુ આ વસ્તુને સ્વીકારી રહ્યા છે એ સાચું છતાં એનો કશો જ વિરોધ નથી એ વસ્તુ એટલી સાચી નથી. યુરોપનાં સર્વ દેશોમાં પયરાએલી સમાજવાદી પ્રવૃત્તિ આં નરાં અને વધુ ભયંકર આક્રમણથી એતી લાગે છે. અને એટલેજ એ નવા સંગઠનની પ્રવૃત્તિમાં પડી છે. એને કેટલી સફળતા મળે છે એનો આધાર પહેલું તો બ્રિટિશ કામદાર પક્ષ કેટલે અંશે સમાજવાદી છે તેના ઉપર અને બીજે અંશે એ કેટલું ભોગવવા તૈયાર છે તેના ઉપર રહે છે.

હવે શું? માત્ર ચૂંટણી?

સમાચાર હતા કે શ્રી સુભાષચન્દ્ર બોઝને સરદારની મૂનને
હવાને કરવામા આવત હવે ?

સિમજ્ઞા પગ્ગિહની નિષ્ફળતાનો ટોપનો પોતાને માથે ઝોલી
લીધા માફ વાવેન મૌન સેચુ હતું એજ સમયે જલ્યાલું હતું કે ખીજ
કાંઈ નહો તોત ચૂંટણીઓ તો હવે આવશે. અને ચૂંટણીઓ આવે
એના એક પૂર્વગ તરીકે કોંગ્રેસને કારદેસરની સરયા ખનાવવામા
આવશે આ આશા મેવાલી હતી અને મહાત્માજી અને મોટાભાગના
કોંગ્રેસ મોવડીઓએ મૌન સેચુ હતું આજે એમ જલ્યાય છે કે
વાવેને કોંગ્રેસ સામેના પ્રતિનધી પાછા જેવી લેવાની અને
ચૂંટણીઓની વાત વિશે મહાત્માજી વગેરેને કશો કોન આ યો દશે
એ કોન મોટે ભાગે આજે પૂરો થયો છે. છતાં બે ત્રણ અગત્યની
વાતો રહી ગઈ છે રાષ્ટ્રપતિ મૌવાના અઝાદે એ વાત એમના

તાળેતરના નિવેદનમાં કહી છે. બાળી રહેના ક્રેદીઓ, ગેરકાયદે રહેતી સંસ્થાઓ સહુ પરનો પ્રતિબંધ જવો જ જોઈએ એ પ્રતિબંધ સાથે ચૂંટણીઓનો કાર્યક્રમ જનતા આગળ ચૂકીને તો સરકાર પોતાની સાંત્વણા વિશે જનતાને વસવસો ગ્રહે એવું કરી રહી છે.

પણ આ ચૂંટણીનો મર્મ પણ બરાબર સમજવો જોઈએ. કામદાર પક્ષ સત્તામાં આવ્યો છે અને વાવેતરે એમણે લડત મત્રણા માટે બોલાવ્યા છે એ હપ્તકતને વધુ પડતું વજન આવવાને

‘હિંદને અપાએલા વચનો મુજબ સ્વશાસનની હડપી સિદ્ધિ’

ચહેનગાદની વાણી.

સમય અત્યારે નથી જ આવ્યો છતાં એ મત્રણામાંથી શું નીપજે છે, હિંદની આઠક્ષાઓને સતોષવાની વાતે કરનાર, સ્વભાવના રસ્તે હિંદને લઈ જવાની વાતો કરનાર, કાયમી ઉકેલની વાતો કરનાર કામદાર પક્ષ શું કરવા માગે છે તે જાણવું તો જરૂરી થશે જ એટલે એ વિષય આજે વિચારણા મોકુફ રાખવી જોઈએ. તો મ એક પક્ષ તો બીજો જ છે

આ ચૂંટણીએનો અર્થ શું છે? ૧૯૩૫ ના કાયદાના અમલને જ પાઠો રચાને ખેસાડી પ્રગતિનો ડોળ કરવાની ચાલખાણ છે? જો તેમ જ હોય તો ય હિંદની જનતા આજે તેને માટે તયાર છે. છતાં એનો અર્થ તો એ થાય કે નવી લડતના મહાણુ એ માર્ગે થાય.

જો ચૂંટણીનો અર્થ આથી ખીજો એટલે કે ભાવિ અને કાયમી ઉકેલના માર્ગમાનું એ એક પગલુ હોય તો ય ભાવિ ઉકેલ શું છે એ જાણવાની જરૂર છે જ વાવેન યોજનાનો આજે કશો જ અર્થ નથી એ વચમાળાની યોજના હતી હવે વચમાળાની એવી અર્થ હીન યોજનાની જરૂર નથી. હવે તો જરૂર છે તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલી સત્તાની સુપરદની સત્તાની સુપરદ આડે કશી શંકો ન જ હોઈ શકે. એની આસપાસ ડીપી ય શરતોનો વાત કરવી એનો અર્થ એટલો જ થઈ શકે કે શાહીવાદ સત્તા છોડવાને માટે તૈયાર નથી. એટલે આ ચૂંટણીનો અર્થ એક જ થવો જોઈએ સત્તાની સુપરદ માટેની અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઊભી કરવાને માટેના એક માત્ર સાધન તરીકે જ આ ચૂંટણી આવવી જોઈએ

આનો અર્થ ઠાઈપણુ એમ ન જ કરે કે ચૂંટણી થયા બાદ દુરતજ સત્તા સોંપાઈ જશે. પણ એનો થવો જોઈએ એ અર્થ એ છે કે સત્તાની સુપરદ થાય તે વખત સુધી ૧૯૩૫ માં એવું જ થઈ બધારણુ ચાલુ રહે તે ગિચ્છિત જવી જોઈએ. નવું બધારણુ ધણુ, તેને માટે જરૂરી મહત્ત્વ ઊણું કરવું વગેરે કામ તાત્કાલિક થઈ શકે એવા નથી જ. પણ એની સાથે સાથે એ પણ ચાલુ રહેવું જોઈએ કે એક બાજુથી નવું બધારણુ-પૂરેપૂરા સ્વાયત્ત સાર્વ ભોમત્વના બધારણુ પર રચાએલું બધારણુ ધણું હોય અને ખીજી બાજુથી

દેશમાં જરી પૂરાણું જર્જરિત થએલું, પરદેશીના વર્ચસ્વવાળું
રાજબંધારણ અમલમાં હોય એ જાને વસ્તુઓ સાથે સાથે ન બની
શકે, એટલે જ આજે જરૂરી વસ્તુ એ છે કે સત્તાનો સુપરદ કરવાના
પાકા નિશ્ચયનો જાહેરાત સાથે દિંદનો પ્રજા પોતે પોતાનું, પોતાને
અનુકૂળ એવું બંધારણ ઘડી કાઢે તે સમય દરમિયાન વચગાળાની
સરકાર રચાવી જોઈએ અને તે સરકારને સર્વ સત્તા હોવી જોઈએ.

આવી સરકારની સ્થાપના કંવને માટે આ ચૂંટણીને ઉપયોગ
થાય તો એ એક રીતે સમગ્ર શકાય એવી વાત છે, જો કે એ
રીતને અનુમોદન તો ન જ આપી શકાય. કારણ કે એવું કરવું હોય
તો સ્પષ્ટ રીતે એ જાહેર થવું જોઈએ અને એ સાથે ચૂંટણી
આજના મર્યાદિત અને સ્થિતિચૂસ્ત મતાધિકારના ધોરણે ન થવી
જોઈએ. આજની ચૂંટણી એક રીતે તો શાહીવાદી આગ્રહ પાડવાનો
નીતિનો તમાશો બની રહે આ સ્થિતિને આગળ કરીને કામ

અમારું અપમાન કરવામાં
અમે અને જવાન
૬૦

કરવા જતાં પ્રજા માત્ર વધુ અને વધુ ડબોળાય અને પાણીને ગંદું કરતો જાય.

છતાં ય પ્રજાએ આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. પ્રજાને આજે કોણુ એવું છે એ કહેવાપણું રહેતું નથી. એટલે એ વિષે જરાકે વસવસો મનમાં નથી. પણ આ બધી જ પરિસ્થિતિનો ઘટસ્ફોટ રૂપે રીતે પ્રજા આગળ મૂકાવે. જોઈએ અને પ્રજાને નવાં પગલાં માટે તૈયાર રાખવી જોઈએ.

સરદાર સાહેબે આજ્ઞાસૂત આપ્યું હતું કે સત્તા આવે છે. સત્તા આવતી હોય તો એ સ્વીકારવાને માટે પ્રજા તૈયાર છે. પણ એની સાથે સાથે કોણેસે પોતાનું ઘર સારી ચેઝે વ્યવસ્થિત કરવું પડશે. સત્તાના વારસદાર ગનવાને માટેની પૂરી નૈયારી કરવી પડશે. આંતરિક અને બાહ્ય સાદુસરી એણે કરવી જ પડશે. આ બાબતમાં કશી વધુ પડતી સંદેહ્યતા કે સમજનતા અંતે તો સંસ્થાને અને દિંદના રાષ્ટ્રવાદને ધાતક નોવડશે.

કોણેસનો સંસ્થાઓ પરના પ્રતિજ્ઞો જીડી ગાયા છે એટલે કામ એક રીતે સરળ બન્યું છે. પણ જો એ પુરાણી ન્ધરેડમાં જ દાખલ થવાનું હોય તો જે પરિસ્થિતિ પ્રજાની સામે આવીને ઉભી છે. તેને વ્યવસ્થિત રીતે પાર પાડવાની શક્તિ સંસ્થાને નહીં સાંપડે. સાઠ સાઠ વર્ષનાં તપ અને યાતનાને અંતે સ્વપ્નાં સિદ્ધ થતાં હોય ત્યારે બે હાથે એનો સ્વીકાર કરી એને પ્રજાના લાભમાં વાળવાની શક્તિ સંસ્થા પાસે ન હોય એના જેવી કમનસીબી બીજી કશી જ નહીં હોઈ શકે નવી પરિસ્થિતિ નવો ઉકેલ માગે છે. આજે ખરી કસોટી હોય તો તો તે કોણેસનો આદર્શનિષ્ઠા અને ઉદાર મનની છે.

દેશમાં જરી પૂગણુ જજ્જરિત થએલું, પરદેસીના વચાવવાણું
રાજબધારણુ અમલમાં હોય એ જાને વસ્તુઓ સાથે સાથે ન બની
શકે, એટલે જ આજે જરૂરી વસ્તુ એ છે કે સત્તાની મુપગદ કરવાના
પાકા નિશ્ચયની જાહેરાત સાથે દિંદની પ્રજા પોને પોતાનું, પોતાને
અનુકૂળ એવું બધારણુ પડી ઠાઠે તે સમય દરમિયાન વચાવણાની
સરકાર રચાવી જોઈએ અને તે સરકારને સર્વ સત્તા હોવી જોઈએ

આવી સરકારની આપના કરવાને માટે આ ચૂટણીને ઉપયોગ
થાય તો એ એક રીતે સમજી શકાય એવી વાત છે, જે કે એ
રીતને અનુમોદન તો ન જ આપી શકાય કારણ કે એવું કરવું હોય
તો સ્પષ્ટ રીતે એ જાહેર યુ જોઈએ અને એ સાથે ચૂટણી
આજના મર્્યાદિત અને રિથિતિયુક્ત મતાધિકારના ધોરણે ન થવી
જોઈએ આજની ચૂટણી એક રીતે તો શાહીવાદી આગમાં પાડવાની
નીતિનો તમાશો બની રહે આ રિથિતિને આગળ કગીને મામ

અમારું અપમાન કરવામાં કશું દહાપણું છે ?
અમે જ પરી મેકવીને જવાદરવાઈને પુછેતો સવાલ ?

કરવા જતા પ્રજા માત્ર વધુ અને વધુ ડખોળાય અને પાણીને મંદુ કરતો જાય.

છતાં ય પ્રજાએ આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. પ્રજાને આજે કાણુ એવું છે એ કહેવાપણુ રહેતુ નથી. એટલે એ વિશે જરાકે વસવસો મનમાં નથી. પણ આ બધી જ પરિસ્થિતિનો ઘટસ્ફોટ સ્પષ્ટ રીતે પ્રજા આગળ મૂકાવો જોઈએ અને પ્રજાને નવાં પમવાં માટે તૈયાર રાખવી જોઈએ.

સગદાર સાહેમે આશ્વાસન આપ્યું હતુ કે સત્તા આવે છે. સત્તા આવતી હોય તો એ સ્વીકારવાને માટે પ્રજા તૈયાર છે. પણ એની સાથે સાથે કાંઈસે ચોતાનુ ઘર મારી પેડે વ્યવસ્થિત કરવુ પડશે. સત્તાના વારસદાર જાનનાને માટેની પૂરી નૈયારી કરવી પડશે. આત્મિક અને બાહ્ય સાક્ષરતા એણુ કરી જ પડશે. આ જામતમાં કશી વધુ પડતી સંકોચિતતા કે સમજનતા અંતે તો સંસ્થાને અને હિંદના રાષ્ટ્રવાદને ધાતક નોવડશે.

કાંઈસની સંસ્થાઓ પરના પ્રતિબંધો ઊડી ગયા છે એટલે કામ એક રીતે સરળ બન્યુ છે. પણ જો એ પુરાણી -ધરડમાં જ દાખલ થવાનું હોય તો જે પરિસ્થિતિ પ્રજાની સામે આવીને ઉભી છે તેને વ્યવસ્થિત રીતે પાર પાડવાની શક્તિ સંસ્થાને નહીં સાંપડે. સાઠ સાઠ વર્ષનાં તપ અને યાતનાને અતે સ્વપ્નાં સિધ્ધ થતાં હોય ત્યારે બે હાથે એનો સ્વીકાર કરી એને પ્રજાના લાભમાં વાળવાની શક્તિ સંસ્થા પાસે ન હોય એના જેવી કમનસીબો બીજી કશી જ નહી હોઈ શકે નવી પરિસ્થિતિ નવો ઉકેલ માગે છે. આજે ખરી કસોટી હોય તો તો તે કાંઈસની આદર્શનિષ્ઠા અને ઉદાર મનની છે.

હિંદુ મહાસભા લડાયક રાજકારણને પથે

સિમલા પરિષદ અને ત્યારબાદ ચૂંટણી : આ વસ્તુઓએ
 ઠામીવાદી પરિસ્થિતિને વધુ બગાડી છે. મુસ્લિમ લીગ^૧ અને હિંદુ-
 મહાસભા બન્ને એકજ ભાષા વાપરે છે. કેંગ્રેસના કાવત્રાની.
 સાબુત મન ન હોય તો આજનો પરિસ્થિતિ ગમે તેને એક યા બીજી
 રીતે પાગલ બનાવી મૂકવા પૂરતી છે. અને આવતી કાલ તો આનાં
 કરતાં ય-વધુ કપરી આવવાની છે. નિષ્ઠાજ્ઞ માનવીનો એક માત્ર
 સહારો રહેશે. ગણદ્વપતિ મોલાના આઝાદના નિવેદનમાં ગણદ્વીપ
 મહાસભાની પરિસ્થિતિનો પૂરી ચોખ્ખવટ કરવામાં આવી છે. આત્મ
 નિર્ણયના હક્ક તથા પ્રાન્તોના છૂટાપણાના હક્કની સ્પષ્ટ વિચારણા
 એમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. લાગતા વળગતાઓએ આ વિચારણાને
 ગૂંચવી દેવા ખૂબ મથામણ કરી છે. જે ક્યાંય પણ અસ્તિત્વમાં
 નથી એવા છૂટાપણાના હક્કની પ્રજ્ઞ અને અર્ધ પ્રજ્ઞને નામે
 મામણી કગવામાં આવી છે, અને એને ન્યાયી ઠરાવવાનો યત્ન

પણ કચ્છમાં આવ્યો છે. ચૂંટણી જંગમાં આ ગેરસમજૂતી પર ન્યાયનો અંચળો ઓઢાડીને અંતે તો પરદેશી ધૂંસરીને ટકાવી રાખવાનો યત્ન થશે. કોંગ્રેસની કારોમારી આ વિશે પૂરી વ્યવસ્થા કરશે જ.

ચૂંટણી જંગ આવ્યો છે એટલે એક બાજુથી બીજી બાજુ એ જવાનું ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં થશે. પ્રજા માત્રના ઇતિહાસમાં એમ બનતું આવ્યું છે અને બનશે. એનો હરખશોક નજર કરવાનો હોય, પણ ખરું ધ્યાન તો સંગઠન અને સંસ્થા શુદ્ધિ પર આપવાનું છે. સત્તા આવે છે એના મીઠા આશ્વાસનથી જ કામ નહીં ચાલે. ગણકાશે જેમ ચાલતું હતું તેમ આજે અને આવતીકાશે નહીં જ ચાલે.

જ. દ.

કેવી રીતે ઓળખ્યો ?

બને જણાવે વિસ્મય હતું.

“પાંચ વર્ષ બાદ તમે મને કેવી રીતે ઓળખી કાઢ્યો ?”

પટેલાએ પૂછ્યું.

“ચંદ્રેશ મોરો તો બહુ જ પડી ગયો છે એટલે એનાથી તો ગાંઠી ખબર ન પડી. પણ તમારો ફોટો લેયો એટલે મારી ખાતરી થઈ ગઈ.”

“મને પણ તમારી છત્રી લેઈને ખાતરી થઈ.”

“ખરબર તમે જે દિવસે મારી છત્રી લેાવાની તે જ દિવસે મે તમારી છત્રી લેાવેલી.”

+

મિકાડોને વખત પર રાખ્યા પછી હિંદના પૈદર નેટલા રાજવીઓએ આરામનો શ્વાસ ખેંચ્યો છે. હવે તો એમને અવિધ્યમા વિશ્વાસ બેઠો છે.

આ સ્પેશીયલ સાબુ વધુ વખત ચકાવી શકાય છે.

★ તમારા પગ સાબુની
કરચો અને તેના ઘટા
આ બેઝા કરી અમ
પાણીમાં ઓગાળો, પછી
તેને નુદા પ્રવાહી સાબુ
તરીકે વાપરો.

પગ સ્પેશીયલ પદાર્થો નરદે
તે માટે તેને રૂબરૂની નાની મેટ
ઉપર અથવા બળીવાળી રાખીમાં
મુકી શકો.

★ ૧ પગ સ્પેશીયલ લનાટતા પદાર્થો
કપડા બરાબર કોઈવો.

★ પગ સ્પેશીયલને જોડથી ખુબ
વા-ધુની બરબાદ ન કરો.

ધી તાતા ઓઈલ મીડસ ક્લ. લી.
લાતાપુરમ અને મુ. મધ

★
અભિનવ દષ્ટિ
અગતિચીવતા
મુંદર વાર્તાઓ
અને
બંગ ચિત્રો
જોયા પછી,

તમારે

રેખાના

આહક થવું જ રહ્યું

★

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address :

P. B. No. 79

SHAHIBAUG ROAD

AHMEDABAD.

Cables :

MAHESHWARI

AHMEDABAD

Telephone No

Office : 2701

Residence : 7011

Splindles 21034   Looms 460

Our Specialities lead all Markets

We Manufacture

1. FROM INDIAN COTTON,
2. BY INDIAN CAPITAL
3. BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours. Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP

our products are wellknown as Maheshwari Fabrics & in great demand from all parts of India.

દિદનાં જ
 દિદમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉધોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતાં પણ
 સસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલાં ઔદ્યો-
 ગિક સસાયણો બનાવતી
 અયણી સ્પર્દેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં
 સ્ટીકલીન તથા ઑલે ઑઈલ
 મદનદેહોને બદલે ૧૦૦ ઓ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે.

ઓસ. બી. ૭૦૧ ઓ
 વેછેન્જ આખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે.

૩૦ વર્ષનો
 ઔદ્યોગિક
 સસાયણોનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે :

ભગ્નભાઈ એમ. શાહ

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝરલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વાયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

કેપ

ખોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ટ્રાઇ
ફાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં. ૨

વારુનું સિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર
મિલ્સ { ૫૩૫૨
{ ૫૧૧૧

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

અરવિન્દ

ખેટસે

રાનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત કાપડ

અંબેડેર સુભાષ સાહેબ • સિન્ધિયા • શામ
ભોજ • ડેવ • પાંડે • નેત્રા • કાન • ખાખરા
રાણીયા અને સેખા.

તમે જે
માટે ખરીદો

જે ઉપર આ
ખોઈ મળે.

અરવિન્દ સાથે વીસે અરવિન્દ

આ માસિક શ્રી ઇન્ડિયન બેન્ડરોલમાં કમિયે પ્રભુપ્રે પ્રેમ, રેવડી-અભાઈ
સુદિન ૧૫ અને શ્રી પુરોહિતમયસ સાથે મલિનેશ કાર્યાલય,
જોડે બીલીમ, કારં અમદાવાદમાં પ્રસિદ્ધ ૧૫.

“સુખ દુઃખ સદા ટકતાં નથી
એ નીતિ બિર-બિતારવી”—

સુખ અને દુઃખ બન્નેમાં
સદાય પતિની છાયા બની
રહેતી પ્રાતઃસ્મરણીય સતીનું
ત્રેરણાદાયી શુભનદર્શન

જનક પિક્ચર્સનું

નળ દમયંતી

લિપ્તક :
કુમારસેન સંમર્થ

સંગીત :
રામચન્દ્ર પાલ

: અદાકારો :

રોશના સમર્થ, પૃથ્વીરાજ, ત્રિલોક,
ડેવિડ, નાયમપદ્મી, ભુદો

— અમદાવાદ —

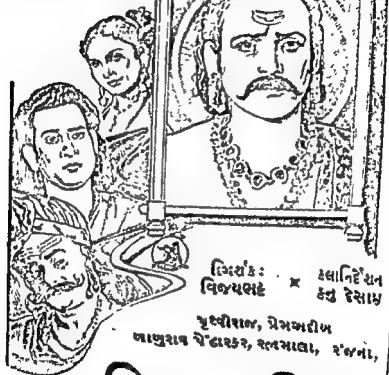
— એ ડુવાન્સ —

ચાલુ છે.

પ્રકાશ

નું
નવલું

સંસ્કારી સર્જન

અધ્યક્ષ : * દલાનિર્દેશન
વિજયભટ્ટ * કનુ દેસાઈ

પૃથ્વીરાજ, પ્રેમચંદીબ
જાણુરાવ ચૌહાણ, સત્યભાલા, રંજનો,

વિક્રમાદિત્ય

અમદાવાદ
રીંગલમાં *
રાઈ થયું છે

એવરગ્રીન
પ્રકાશન

* મુંબઈ સુપરમાં

સાળ મ અંક ૬૭ ← → છુટક અંકના આના છ

વરસનું લવાજમ રૂપીઆ ચાર

રેખા

વર્ષ ૭

અંક ૨

ઓક્ટોબર ૧૯૪૫

અ નુ ક ન સિ કા

દહી દાકાર	પુષ્કર અંકરવાકર
ભાગવું ક્યાં ?	હપિયેય પાઠક
રાગજીનું પુનરાગમન	નીરુ દેસાઈ
વધોનું નૃત્ય,	..
અનિશ્ચિતતા (નવાં મૂલ્યો)	જૂના મનુ
વિચાર ને વાદ	નીરુ દેસાઈ
નવું વાચન	માનવેન્દ્ર
દૃષ્ટિક્ષેપ	...
આર્થિક મંદી	S. V. D.
રાજકીય નોંધ	...
આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ	...

અભિનવ દષ્ટિ, પ્રગતિશીલતા,

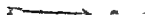
મુંદર વાતોઓ

અને બ્યંગ ચિત્રો જોવા પછી

તમારે

રેખાના

આ લેક ચર્ચુલ રહ્યું

હં દ ગી

દિવસે દિવસે સળગતી મીણબત્તીની
માફક ઓછી થતી જાય છે

આજે જ તમારો વીમો ઉતરાવી
તમારી ચિંતા દુર કરો.

— માહિતી માટે લખો યા મળો —

વિશ્વભારતી
ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

સી. જી. દિવેદી

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર
પારસી બજાર, નોબલ એજન્સી,
મુંબઈ

એમ. એમ. મહેતા

પ્રાન્ચ મેનેજર
ખાડીયા, ચાર રસ્તા,
અમદાવાદ

ચીલ મીઠા

અમદાવાદ

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન ગેન્યુફેકચરિંગ

કંપની લીમિટેડ

ગમપુર દરવાજા મહા

અમદાવાદ

ર સ દા .

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ધી]

અશિ ન

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

વડોડા

દાદી દાકર

પુસ્કર ચંદરવાકર

દાદીની અમારી પ્રથમ મુલાકાત હતી ધણી વખત અમે દાદીની ડાહ્યામાં જાણવા ચિત્તવેલું, 'પણ' આજે વખતે તે શક્ય બન્યું.

અમારા પંજાબી મિત્રે મને અને મારી પત્નીએ એક સાંજે જમવાને નિમંત્રણ આપ્યું.

તે સાંજે અમે મોટર લઈને ઉપડ્યા. મારી પત્ની મોટર ચલાવી રહી હતી. આખો રસ્તો અમારા મન સાથે નેવો હતો. જો કે મારી પત્ની વનરાજીનાં નવાં નવાં દેશનો ચર્ચા. પહાડ, નદીઓ, ઝરણાંઓ અને તેનાં મનમાં ધ્વનિઓ અને નવપેલ્લવિત વૃક્ષો અમે ખૂબ ખૂબ જોયાં. એમાં અમને મીઠાનું ભાન ન રહ્યું. મારી પત્ની. આડા રસ્તે ચડી ગયાં. અમે જરા પાછાં આવ્યાં.

સ્ત્રીઓને મેં મારી હાથમાં લીધું. સંધ્યા આવવાને આતુર લાગી. મેં મોટરને ગતિશીલ બનાવી બરાબર અડધે ઉપાડી. અને પછી મારા મનમાં આશા જન્મી કે ડોક્ટર મિત્રના ઘેર પહોંચીશ, કેમકે તેમણે જે સંકેતચિહ્નો બતાવ્યા હતા, તેનો પત્તો મેળવવો જરૂરી લાગ્યો.

મોટર ધપતી હતી, ફૂટતી હતી. આમ અડધીએક કલાક ચાલ્યું. ત્યાં કંઈક વિચિત્ર બની અર્થ. સ્ત્રીઓને જ બીજા પરથી મારો હાથ ખસી ગયો. મારી પત્ની તો હવે ધ્યાન આપતી ન હતી. મોટર! આહા! જોતજોતામાં મોટર અડધાં થઈ સાથે અચડાણી હું મોટરમાંથી બહાર ફેંકાઈ ગયો. હું પાછો તરત જ સાવધ થયો. ઊભો થયો. ચારે તરફ જોવા લાગ્યો.

મારી પત્નીને મેં જોઈ. મારી કારના પૈડાં આગળ પડેલી
બેભાન અવસ્થામાં. લોહીની ગળતી દશામાં એને માથા પર
ખૂન વાગ્યું હતું.

આ માર્ગ પર કોઈ ન હતું બીજી કારો આવે એમ માનવું,
એ એક નથી તરંગ જ હતો. બીજા માનવીઓ કમ ભાગ્યે જ આ
માર્ગ પર આવે.

હું ધડીબર વિચારવામાં પડી ગયો. મને દાકતરના ઘરના બધા
જ સરખાણો યાદ આવ્યા. મને ખ્યાલ આવ્યો કે તેમના ઘરથી
અમે માંડમાંડ અડધો ગાઉ દૂર હોઈશું.

મેં મારી પત્નીના કપડા સમાતમાં ક્યાં. મેં એને મારા બે
હાથમાં જોયકી. ધડીવાર હું તેને જોયકીને ચાલ્યો. મને થાક લાગ્યો,
તરત મેં દોડવું શરૂ કર્યું. માર્ગમાં એક ઘર આવ્યું. હાંકતો હાંકતો
ધૂની માણસ જેમ-કેશ્કેરાયેલા માણસ જેમ મેં - ટોકરી વમાડી.
જોયો, પાતળો, જૂરા વાળવાળા માણસે બારણું ઉઘાડ્યું. હં. એ
દાકતર હતો. આ ઘરમાં એના સિવાય બીજું કોઈ ન હતું.

અમે બંને જણાએ ધૂળમાં રમહોળાયેલ મારી પત્નીને
અવ્યવસ્થિત અને હંગામડા વગરના ચોરડામાં લઈ ગયા. અને
ઓપરેશન માટે તેને ટેબલ ઉપર સૂવાડી. હજી તેને બાન આવ્યું
ન હતું દાકતરે એને ખૂન ચીવટથી તપાસી. અને પછી એણે
અભિપ્રાય આપ્યો.

“ એની બોપરી ભાગી ગઈ છે. છતાં ગભરાવાને કારણ નથી.
તેના પર ઉપચાર કરી રાકશે. આરામ થઈ જશે. ”

હું દાકતરની દવાની શીશીઓ અને સાધનો સામે મૂંઝવણ
ભરી રીતે જોતો બિબો. મારું ચાલતું હોય તો હું મારી પત્નીને
તરત જ સાજી કરી દેત. પણ મારું ત્યાં શું ચાલે ?

દાકતરે કહ્યું, “ મારે એને પ્રથમ બેભાન કરવા દેવા આપવી
પડશે, કેમકે અહીં મારે બીજાની હાજરી ન જોઈએ. ”

અરિયર મનવાળા મેં દાકતરના કહેવા પ્રમાણે તેને કરના દીધું, જ્યાં દાકતરે મારી પત્નીને દવા સૂંઘાડી ત્યાં એ ખેંચાઈ હતી તેથી ય વધુ, જાણે મૃત્યુ પછી જીવ વગરની તે ન બની હોય ! હું એકદમ મારી પત્ની પાસે આવ્યો દાકતર તેના હાથમાં ઓપરેશનના સાધનો લઈ ઓપરેશનની તૈયારી કરતો હતો. એ મને જોઈ મથો, એણે મને સલાહ આપી.

“તમે બહાર જિભા રહો. હું અહીં એકલો જ રહીશ.”

હું બહાર જિભો. મારા કાન પર કોઈકોઈ વાર શેનાક અવાજ આવતા. કોઈવાર દાકતરના બૂટના ચમચમાટ ભર્યા અવાજ આવતા. હું પ્રકાશવાળા ઓરડામાં ડોકિયું કરવા બહારથી વક્ષા મારતો તેમાં મેં ઓરડામાં નજર નાંખી.

હું ચમક્યો. ઓરડામાં દાકતર એકલા કેમ નહીં ?

ઓરડામાં ખીજ બે માણસો હતા. બે માણસો શસ્ત્રધારી હતા. એમની પાછળ એક માણસ હાથમાં દોરડું લઈ દાખલ થયો. તેઓ પાછળથી દાકતરને પકડવા ધીમે પગલે આગળ ધપતા હતા.

હું મારા મનમાં બોલ્યો, “હે પ્રભુ, આ લોકોને પડી માટે સદ્બુદ્ધિ આપ.”

તે વખતે દાકતરે મારી પત્નીની ઓપરી ખોલી હતી. અને જો આ વખતે કોઈ પણ જાતની ગરબડ કરવામાં આવે તો કામ અડધે જ અટકે. અને એનું મૃત્યુ ! મૃ...ત્યુ !!! હું ચમકી ગયો.

હું એ લોકની પાસે ગયો. મારા મનમાંથી શબ્દ સરી ગયો.

‘ચોર ?’

‘ના, અમે તો આ પડખેની ગાંડાની દવાખાનાના માણસો છીએ. આ દાકતર બહુ જ જખરો—ગાંડામાં જખરો... હાનીકર્તા ચંપ પડે એવો છે, તમારી પત્નીનું ઓપરેશન કરે છે તે જ દાકતર

મે કલાક પહેલાં જ અમારા દવાખાનામાંથી એના ઘરે નાખી આપ્યો છે. ”

આ ત્રણે જણુ જિભા, એવા વિચારથી કે આને આ દાકતર બંને ઓપરેશન પૂર્ત કરે. આ દાકતર અડો યધ ગયો હતો. એમ સૌ માનતા હતા, પણ એક વખતે તે મોટો સર્જન દાકતરે હતો. એમણે મને કહ્યું, “ખૂબ મોટો માણસ એના વિપ્પનો નિષ્ણાત ધૂની પણ જમરો. ને હમણાં હમણાનો તે અડો યધ ગયો છે. ધણાં વરસો પહેલાં તે એક મોટા શહેરમાંથી અહીં આવી રહ્યો. ઘર શણુમાયું. માણસોના પ્રત્યે મમતા બતાવવા લાગ્યો. પણ ત્યાં એનું કારતરિયુ અયું. અને અમારે પેકડવો પડ્યો.” ત્યાં મોટો માણસ બોલ્યો, પણ એને એવી ટેવ પડી છે કે પાંચપંદરે દિવસે દવાખાનામાંથી નાસી જાય છે. અને એણે ખૂબ સારાં ઓપરેશન કરવાની ટેવ પડી છે તે કદાચ આ ઓપરેશન સાફ કરી નાંખે. ના નહીં, તો ય અમે ખાત્રી આપતા નથી છતાં ય જો અમે એના કામમાં આડે આવીએ તો તમારી પત્ની કદાચ મૃત્યુ પામે આમ ધણીવાર સુધી અમે ઊનીઊની વાતો કરી.

ત્યાં તેમની નજર દાકતર પર પડી. ઓપરેશન પતી ગયું હતુ. દાકતર ખુરશી પર બેસવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યાં આ લોકો એના ઉપર ધસ્યા, દાકતરે સામે પ્રતિકાર કર્યો. છેવટે લોકોએ એને ઝબ્બે કર્યો અને એને ધધ જતી વખતે દવાખાનાના માણસે મને આશ્વાસન આપતા કહ્યું, અમે આના માટે ડોક્ટર અને નર્સને મોકલીએ છીએ.

એ લોકોએ ડોક્ટરને મોકલ્યા. મારી પત્નીને એટલો આરામ યધ ગયો હતો કે તેને શ્રીનગરના કેાઇ હોશિયાર ડોક્ટરની સારવાર નીચે રાખવામાં આવે તો એને કશોય વાધો આવે નહીં. પણ ત્યાં આવેય ડોક્ટરે મારી પત્નીની ઓપરી તપાસી. અપાયેલ સારવાર જોઇ એણે અભિપ્રાય આપ્યો.

— ‘તમારી પત્ની જરાગર થઈ જશે અને પહેલાં હતા તેની માનસિક સ્થિતિ ફરી આવી જશે. ચિંતાને જરા થ કારણ નથી. પણ મને આ સમજાતું નથી. કેમકે જે ડાક્ટર આવા ઓપરેશન કરે છે, તે તો આખા થ આ પ્રદેશમાં એક જ છે. અને તે માડો થઈ ગયો છે. હું હજી થ આ સમજી શકતો નથી. ’

ડાક્ટર વિચારમાં છે. છેવટે બોલ્યા, ‘એ ડાક્ટર અહીંના માંડાના દવાખાનામાં છે. અને આ ઓપરેશન... ’

ઓ ડાક્ટરના મોં પર દેટલી થ રેખાઓ તરવરી, અને બૂંસાણી. ✕

શુદ્ધરીયા માટે

મોડી રાવ શુધી બેસનારાઓ માટે એક કાકા આવો તુસબા અન-માવે છે. ઘડીઆળમાં નવના ટકોરા થતા જ એ પોતાની પત્નીને કહે છે “આલો હવે આપણે સ્વૃષ્ટ જઈએ. આ બીચારાઓને ઘેર જવાનું” મોડું થાય છે.

✕

જન્મની જાહેરાત : બાળકનાં માતા લક્ષણ છે. બાપના લક્ષણ છે.

✕ અનામી અમેજી વારતા પરથી.

ભાગવું ક્યાં? મૂળહિંદીમાં: દોલતરાવ પરશુરામ
અનુવાદક : હૃષીકેશ પાઠક

એકલા પડવાનો વિચાર કુમુદના મનમાં આવતો ત્યારે એ કોઈ અકલ્પ્ય બયની લાગણી અનુભવતી, નિ સહાય બની જવાની કલ્પના આવતી, પોતે ક્યાંક ખોવાઈ ગઈ હોય એમ તેને લાગતું દિલ ધડકતું અને મનમાં શુભ ચવા લાગતું. આજે હ મી ઓગસ્ટ '૪૨ ને દિવસે મહાત્માજી જવાહરલાલ વગેરે નેતાઓની ધરપકડના સમાચાર સંભળાતા એને લાગ્યું કે એ પુરાણો લય ફરી પાડે ખડો થયો છે, અને ધીમે ધીમે એના મન પર ઉતરી રહ્યો છે. અનંત હવે આલ્યો જસે મહારાષ્ટ્રના આવા રપષ્ટ લખનાર તંત્રીને એ લોકો અવશ્ય પકડી લેશે, અને એ એકલી રહી જશે. "

એની કલ્પવા સાચી પડી એ દિવસે સાજે અનંતે પણ એમજ કહ્યું. એની પાસે બેઠાબેઠા એનો હાથ પ પાળતો એ એને આખી પરિસ્થિતિ સમજાવવા લાગ્યો. એનો સ્વર ચિતાતુર-મારે હતો.

"હું જાણું છું કુમુદ કે એ સહેલું નથી " એણે કહ્યું, "તારેજ અમારા બધા કરતા વિશેષ વ્યવસ્થા અને અદલીઅદલીની ભાર ઉપાડવો પડશે તે" કોઈ દિવસ જેનો વિચાર સરખો પણ નહિ કયો હોય તેવી જવાનદારીઓ તારે ઉઠાવવી પડશે. સાધારણ વાત હોત તો હું તને આમ છોડીને જતો ન રહેત હું અત્યાર સુધી તારી દેખરેખ અને સંભાળ રાખતો આવ્યો છું પણ શું કરે? તને બધું શીખવું એટલો વખત પણ હવે નથી રહ્યો."

કુમુદે એની છાતી પર માથું ઢાળી દમને શક્તિ ભેગી કરવા પ્રયત્ન કર્યો "ના, ના, અનંત તમે જે કહ્યું છે તે ઠીક છે. એને લીધે જ તમારી તરફનો મારો સ્નેહ વધતો આવ્યો છે. તમે હંમેશા મારી દેખરેખ રાખી છે-ખધી રીતે, મારી હિપા અને બાનુની પણ

અને એ કારણને લીધે જ હવે મને આ અસહ્ય લાગે છે. મને મર્વ છે—હું તમારા નિર્ણયને સંમત થાઉં છું પણ...પણ...હું આ નવી પરિસ્થિતિ સમજી શકતી નથી. એટલું જ.”

અનંતે એનો હાથ દબાવતાં એને આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કર્યો. અને કહ્યું, “ખીજ પણ ઘણી સીઓ એકલી બની જશે કમુદ ! પડેલાં પુરૂષો કરતાં હતાં તેવાં કામો ઘણાની શીખવાં પડશે. કોમને સખત પરિશ્રમ પણ કરવો પડશે; એ તો વિચાર...એ બધાં તારા જેવા જ બની જશે.”

કુમુદ આ વાત પર કંઈ ન બોલી પણ બ્યારે અનંતે કહ્યું, “આજ કાલમાં એ લોકો મને પકડી જશે.” ત્યારે એનો ભય એના હૃદયમાં ફરી ધડકારો કરવા લાગ્યો. એને કોઈ એક અચાત આશંકાનો આભાસ થયો. અનંતે પૂછ્યું “લક્ષ્મી તો રહેશે ને ?” બાળકોની વાત કરતાં એની આંખો જેવી રોહ અને ભાવથી ઉભરાઈ જતી તેમ આ વખતે પણ ઉભરાઈ ગઈ.

“ના, એક આઠવાડીયા પત્રી એ પણ જવાની છે.”

“સાચે સાચ ? જેર બાળકો માટે ખીજ કોઈ બાઈ શોધવી પડશે, સાચવીને અર્થ કહીશ તો બાઈ રાખવા જેટલા પૈસા તું અવશ્ય બચાવી શકીશ. લક્ષ્મી જેવી બાઈ તો કદાચ નહિ મળે પણ છોકરીઓની દેખરેખ રાખવા માટે તારે ખીજ કોઈ સીની મદદની જરૂર અવશ્ય પડશેજ. તારે દરેક બાબતનું ધ્યાન રાખવું પડશે. એ છોડીને તું જઈ તો નહિં જ ગકે.”

એનો કંઈ બારે થયો અનંત જે વ્યથા અનુભવતો હશે તે કુમુદે અનુભવી. એની બન્ને પુત્રીઓને એ ખૂબ ચાહતો હતો. અને હવે લાંબા કાળ માટે જઈ રહ્યો હતો. લક્ષ્મી પણ જશે ? એનો અર્થ એ કે બાળકોની દેખરેખ રાખવા માટે રહી એક કુમુદ—કુમુદ જે અત્યાર સુધી બીજા પર આધાર રાખતી આવી હતી તે,

ન જાણે કેમ, અનંતને ચિંતાતુર દેખીને કુમુંદનો પોતાનો બંધ કાંઈક ઓછો થતો લાગ્યો. અનંતને આશ્વાસન આપવાનો વિચાર પણ આવ્યો. “હું બધું જોઈ લઈશ.” એણે કહ્યું, “તમે ચિંતા ન કરો. દરેક વાતની હું વ્યવસ્થા કરી લઈશ ખાતરી રાખજો.”

x

x

x

પણ એક કલાક પછી જ્યારે બારણાની ઘંટડી વાગી ત્યારે કુમુંદનો વિશ્વાસ ઢલ ન રહી શક્યો. એને થયું કે સમય આવી પહોંચ્યો છે. પોલીસ આવી ગઈ છે. એ ત્યાંજ ઉભી રહી જ્યાં આવનારનો અવાજ સાંભળી શકે અને જ્યારે એને ખાતરી થઈ કે એ ખરેખર પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર છે. ત્યારે બારે હૈયે હડી અને ઉપર જઈ મુજબે હાથે અનંતની પેડી તૈયાર કરવા લાગી. પેડીમાં કપડાં ને જશ્નરી ચીજો વ્યવસ્થિત રીતે મૂકતાં મૂકતાં હંચા સ્વરે બોલતા પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની બધી વાતો એણે સાંભળી. એ દિવાનખાનાની જડતી લઈ રહ્યો હતો. “મી પ્રિન્સલકર તમારી ચોપડીઓની પસંદગી સારી છે.” એ બોલતો હતો. “આ ખૂબ કીમતી ચીજ છે. તમારે માટે જે કાંઈ મેં સાંભળ્યું હતું તે બીજાકુલ સાચું છે. હું તમારી તારીફ ક્યાં વગર નથી રહી શકતો.” થોડીવાર તો ચૂપ રહ્યો કદાચ એ કાંઈ બીજી વસ્તુઓ જોતો હશે પછી એણે કહ્યું, “આ બંસ છે બીજું કાંઈ જોવાની જરૂર નથી. હું તમને વધારે તરફી આપવા નથી માગતો. હવે આપ જોજન વગેરે પતાવો. હું કલાક રોકાઈ... કે આપને વધારે સમય જોઈશે?” એણે થોડીવાર રોકાઈને પૂછ્યું.

“ના, ના.” અનંતનો અવાજ સંભળાયો. “એક કલાક બંસ થશે.”

એ પછી અનંત ઉપર આવ્યો. ઉમરા પર ઉભાં ઉભાં એ કુમુંદને જોવા લાગ્યો. બંનેની આંખો મળી, અને એક ક્ષણ માટે—

જે કાંઈ વર્ષ નેટલી હતી. એ એકબીજાના દર્શનનું પાન કરવા લાગ્યાં. પછી અનંત એની પાસે આવ્યો, અને એ એને બાકી પડી. છેલ્લીવાર એના હાથના આલિંગન સુખનો એ અનુભવ કરવા લાગી. કલાક પછી—એ અમુલ્ય કલાક પછી એ ચાલ્યા જશે, અને ન જાને ક્યારેય એ હસ્તના સ્પર્શનું સ્વર્ગ એને પ્રાપ્ત થશે ! અનંતે એના ચિત્રક પર ચુખન કર્યું અને એના ઓઘના અમૃતનો સ્વાદ પીતાં એના દિલમાં દર્દની કંપારી ઉઠી. એની આંખોમાં આંસ ઉભરાઈ આવ્યાં.

થોડીવાર પછી અનંતથી છૂટા પડીને એણે એનાં આંસુ લૂછી નાખ્યાં અને કહ્યું, “ ભણે, તમે હવે જંગી લો, તમારી બેગ તૈયાર છે અને બીજું કંઈ જોઈએ તો કહો તો એ પણ મૂકી દઉં. હાં મુખીમાં જઈને ઉપા બાનુને લઈ આવું.”

નોકરને બોલાવીને થાળી લાવવા કહ્યું અને પછી એ પાછળના દ્વાર તરફ ગયો. એટલામાં ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી અને એને પાછા આવવું પડ્યું.

ટેલીફોન ઉઠાવતાં ખચર પડી કે શ્રીમતી ખાંડવાળા બોલતાં હતાં. શહેરની આત્મનિયુક્ત સંવાલિકા એ હંમેશાં ફાળાઓ ઉવરાવતી, મિજલસો કરતી, અને લોકોનું બહું કરતી. કુમુદને ખીજ ચડી; આ વખતે પણ એની નિરર્થક વાતો સાંભળવી ? કુમુદ રીસીવર પાછું મૂકી દેવાની હતી પણ અનંત ઉભો હતો અને આ અવિનય સારો ન લાગ્યો. કુમુદે કહ્યું, “ હા, હું છું કુમુદ પ્રભાવલકર.”

ખચર પડી કે શહેરની મુખ્ય પ્રાથમિક શાળાના બે શિક્ષકો દેદ પકડાયા હતા એમની જગાએ કામને લેવું એ અતિ આવશ્યક હતું. શ્રીમતી ખાંડવાળાએ કુમુદનું નામ આપી દીધું હતું. કુમુદનું નામ એણે એ માટે લીધું હતું કે, એના મત પ્રમાણે કુમુદ પાસે નવરાશનો ધણો સમય હતો. એ કંઈ કામ પણ નહોતી કરતી, અને એની અને

છોકરીઓ માટે આપા પણ હતી. એ સહેલાઈથી આ કામ ઉપાડી લઈ શકે.

ક્રમુદનું આલત તો શ્રીમતી ખાંડવાળાને મરડી નાખત. પણ પરિસ્થિતિ એવી અનુકુળ નહોતી. દયાયેલા અવાજે એણે કહ્યું, “પણ મારી આપા જાય છે. ખાંડવાળા, હવે જાને છોકરીઓની બાળ મારે જ રાખવાની છે.”

“એ તો વધુ સારું. જાનેને તમારી સાથે નિશાળમાં લાવવી અને ત્યાં સુધી તમે વર્ગ લેતા હો ત્યાંસુધી એ એમના વર્ગમાં રહે.”

“મને બહાવતાં નથી આવડતું. હું નથી સમજી શકતી કે આ ભાર હું કેવી રીતે ઉપાડી શકીશ. ખીજ કાંઈ શિક્ષિકા...

“ના, ના, એવું કાંઈ નહિ આમે. તમને જાંબી ખમર પડી જશે. કાંઈ જ મુશ્કેલી નહિ પડે...તો હું શાળાની ડમિરીને કહી દઈશ કે તમે હા પાડી છે.”

ક્રમુદ આ વખતે મહાન કોપડામાં અટવાઈ પડી હતી. શું કરવું? આ તરફ શ્રીમતી ખાંડવાળાનો આગ્રહ; અને અનંત બાળુ પર ઉમેા ઉમેા સાંભળી રહો છે. કાંઈપણ નિર્ણય કરવો એને માટે મુશ્કેલ હતું. એને આવું કામ ઉઠાવવું અમતું જ નહોતું. ક્યાંક કાંઈ બૂલ થઈ જાય તો? ”

આ વખતે એના હૃદયમાં પ્રકાશનું કિરણ પડ્યું આખી સારી વ્યવસ્થા! અને એને પહેલાંતો એનો ખ્યાલ સરખો નહોતો આવ્યો! હવે કાંઈ પણ જવાબ દઈ શકાશે. બહુ આપમેળે જ સરખું થઈ જશે. “સારું, શ્રીમતી ખાંડવાળા,” એણે કહ્યું, “ખીજ સોમવારથી હું કામ શરૂ કરીશ. અનંત ક્લાકેકમાં જેલ જાય છે, અને મને આજામાં આપું એક અઠવાડિયું જોઈશો; જેથી હું ધરવી વ્યવસ્થા કરી લઉં. તમે નિશ્ચિંત રહેશો. હું સોમવારે શાળામાં પહોંચી જઈશ.” રીસીવર નીચે ચૂકીને એ અનંત તરફ ફરી. એ વખતે

એને શું ઠામ કહેવું? પત્ર લખીને સમજાવી દર્દી રહેવા કરતાં એ વધુ સહેલો માર્ગ હતો. એક અડવાડીઆ પછી તો એ મુખપટ્ટી માપશે દૂર હશે, અને પછી થીમતી ખાંડવાળા કાંધ નહિ કરી શકે.

અનંતે ગર્વથી કહ્યું, “એટલે મારી કુમુદ હવે શિક્ષિકા બનશે. સ્વતંત્ર થશે!” એ એટલો રાજી થયો કે કુમુદ કઠીન હૃદયથી એને માંડ સહન કરી શકી. “હવે તું સાચેસાચ આત્મનિર્ભર થઈ શકીશ, એમાં કોઈ જાતનાં અવરોધ નહિ આવે અને મને એ જોઈને ગર્વ થશે હું હર્ષથી ઉભરાઈ જાઉં છું.”

એ એને કહી નહોતી શકતી, વાત છુપાવવા માટે એણે કહ્યું, “હું જામને છોકરાંને બોલાવી લાવું.”

ઉપા અને બાબુ—છ અને ચાર વર્ષની—ઓરડામાં આવી ત્યારે ગંભીર હતી. બાળકોની જેમ હસવા માટે કાયમ તૈયાર પણ આ હસવાનો પ્રસંગ હતો જ નહિ. અને તે બંનેને કુમુદ સાથે ધરાઈને જોયાં. એના અંતરમાં એ ત્રણે માટે એટલો સ્નેહ હતો. બોબન કરતો હતો ત્યારે ત્રણેય એની સામે બેસી રહ્યાં—બંને પુત્રીઓ માની બંને બાબુ લપાઈને બેઠી.

x

x

x

હવે એ ક્ષણ આવી ગઈ હતી. કુમુદ એકલી હતી. અનંતને પોલીસની લોરીમાં લઈ ગયા હતા. અને કુમુદ ઉપા અને બાબુ અગાસીમાં ઉર્મા ઉર્મા જે દિશામાં લોરી ગઈ તે તરફ જોઈ રહ્યાં હતાં.

થોડીવાર ઉભી રહીને કુમુદ અંદર ગઈ; અને નિશ્વાસ નાખીને તાર લખવા બેઠી. બ્યારે પોલીસલોરી દૃષ્ટિ બહાર ગઈ તે વખતે, અનંત વગરની એકાંત અને નિઃસહાયતાનો વિચાર કરીને એણે પોતાનો નિશ્ચય દૃઢ કરી લીધો હતો. કાચની પુતળીની જેમ તારનું ફોર્મ લીધું, અંગ્રેજીમાં એની ઉપર નક્કી કરેલા શબ્દો લખ્યા: “અનંત હમણાં જ સલામહતી ચળવળમાં ગીરફતાર થયા છે.

એમના જવાબી એકિં એન પડતું નથી. છાકરાં સાથે દું ત્યાં ચાંલી આવું? તથા ચાર દિવસમાં નીકળી શકીય. જવાબ જલદી આપજો.”

કલમ નીચે મૂકી ત્યાં ધરના વિચાર આવ્યો માતાપિતા એને જોઈને કેટલાં રાજી થશે! એમનો જવાબ શો આવશે એની તો સ્વેચ્છ માત્ર પણ શંકા નહોતી. એ સર્વ એને ખોલારી લેશે; અને પછી એને તણખા નેટલો પણ બાર નહિ ઉપાડવો પડે : માત્ર બધું જોઈ વિચારીને વ્યવસ્થા કરી લેશે. છાકરીઓની બાળસંભાળ પણ આપ મેળે જ લેવાઈ જશે.

પણ શું અનંતને આ ગમશે? કદાપિ નહિ. કુમુદ શિક્ષકા બને છે એ સાંભળીને તો એ પ્રસન્ન થયો હતો. એણે તો એમ કહ્યું હતું કે “તારે જવાબદારી ઉઠાવવી પડશે. તું એ બધું છોડીને ભાગી નહિ શકે”

સાચેસાચ જો એ જવાબદારીઓ ઉઠાવી લે તો? વાસ્તવિક રૂપમાં જ જો એ બધું શીખવા માંડે તો?...પણ નહિ એ કંઈ રીતે કરી શકે. જેણે કાઈ દિવસ કાંઈ ક્યું જ નથી, કશું ગણ્યું નથી, એ અંધો મોટો બોલે કંઈ રીતે ઉપાડી શકશે?

તારના કેટલા પૈસા આપવા પડશે એ નક્કી કરવામાં પણ એને મુશ્કેલી નહી. એકમેસ તાર, રાતનો સમય, કુલ કેટલા આપવા પડશે? આવું માયાકુટુંબ કામ હંમેશાં ક્યું હતું, એવડે બેબાકાના થકને કુમુદે નોંઠરને ખોલાવ્યો; અને પાંચ રૂપિયા આપીને ક્યું. “આ તાર લઈ જા, જેટલા પૈસા બેસે તેટલા આપજો. પણ તાર જલદી પહોંચવો જોઈએ.”

ગણતરી કરીને એણે વિચાર્યું, કે પૂનાથી સવાર સુધીમાં જવાબ આવી જવો જોઈએ. પિતાજી જવાબ દેવામાં વિલંબ નહિ કરે. મધરાતે ઉઠીને પણ એ તાર આદિસે જશે.

તારનું નામ સાંભળીને ઉપા દોડી આવી. “તાર ઠાને કરે છે, આ?” એણે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હું મોટી બા પાસે જઈ છું, ઉપા.” કુમુદે કહ્યું; “ત્યાં સુધી તારા બાપુજી નહિ આવે ત્યાં સુધી ત્યાં જઈને રહીશ. કેમ તને એ નથી ગમતું?”

“ના” ઉપાએ કહ્યું. “હું ત્યાં નહિ જઈશ. હું અહિંજ રહીશ. બાપુજી આ ધર મારા હાથમાં સોંપી ગયા છે મારે જ એની દેખ-બાળ રાખવી પડશે.”

“પણ એ તો બોશું કેમ પણ કરી શકે છે ઉપા.” તું એકલી તો નથી જ ને!”

પણ ઉપા ને માની એણે કહ્યું, “પિતાજી મનેજ કહી ગયા છે મીઠા કેમકે નહર નથી.” એણે એની જીઃ ચાંચુ રાખી અને છેવટે એની નાની મુઠ્ઠીઓથી માના શરીર પર મારતી મારતી રોઈ પડી. કુમુદે એને હાથમાં લઈ લીધી એના ઓરડામાં લઈ જઈને પથારી પર સુવડાવી એની પીઠ પર ચાળડાં હાવરડું ગાતાં ગાતાં એને ઉઘાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

થોડીવાર પછી એ ઓરડાની બત્તી જુઝાવીને કુમુદ ધીમેથી બહાર નીકળી. બાનુ આ દરમિયાનમાં જમીને ઉપર આવી ગઈ હતી અને હવે સૂવા જતી હતી. કુમુદને પોતાને તો ખાવા માટે જરાયે રુચી નહોતી. એના પગ એને ધનંતવત અનંતના ઓરડા તરફ લઈ ગયા. ત્યાંજ એને એ રુચ્યતાની વચમાં આશ્રય મળશે-એન પડશે.

અનંતને જતાં પહેલાં એના ઓરડાની વ્યવસ્થા કરવાનો વખત નહોતો મળ્યો; એટલે બધી ઝીંઝે જેમની તેમ પડી હતી દરેક ઝીંઝેને અડકતાં કુમુદને અનંતના રપસાની રમૂતિ તાજી થવા લાગી અને એ કામ કરતાં કરતાં એ ભૂતકાળમાં સરકી પડી. એકદમ એ અનંતની છત્રીની સામે જઈ પહોંચી. એની દૃષ્ટિ માંડતાં એને લાગ્યું કે અનંત ગંભીર વિચાર પૂર્ણ નેત્રાથી એની તરફ જોઈ રહ્યો હતો. કુમુદને જાણે કંઈ રહ્યો હોય એમ લાગ્યું. “તાટે જવાબદારીઓ ઉઠાવવી પડશે. તું એ છોડીને જઈ નહિ શકે.”

એ કાંઈ અગાત આચકનો આભાસ કરવા લાગી. શું એ જૂઠું કરતી હતી? શું એણે આ બધું ન કરવું જોઈએ? એણે મૂંગી પ્રશ્નભરી દષ્ટિથી અનંત બણી જોયું, “શું હું ભાગી ગઈ છું?” એણે મૌન બાપામાં પૂછ્યું “શું હું એ આગનો ઇન્કાર કરી રહી છું? મારે હવે બીજાની સહાય શું ન લેવી?”

એ અનંતના જવાબની પ્રતીક્ષા કરવા લાગી અને ક્ષણવારમાં અનંત—જે એના અંતરના ગોડાણમાં વસ્યો હતો—એણે જવાબ દીધો. “મેં પહેલાં જ કહી દીધું છે. તારે મારે જવાબદારીઓ ઉઠાવવી પડશે. તું હજી અવિકસિત દશામાં છું. તારું અસ્તિત્વ છે, તેનો હજી વિકાસ નથી થયો. અત્યાર સુધી તું બીજા પર આધાર રાખતી હતી પણ તારામાં સ્વયં બધું કરી શકવાની શક્તિ પણ છે. હવે અવસર આવ્યો છે જ્યારે તું તારું વ્યક્તિત્વ સાબિત કરી શકીશ. તારા પગ પર તું ઊભી રહીશ તો તને અત્યંત આનંદ થશે. મને ગર્વ થશે.”

થોડીવાર પછી એ જાણે ફરી બોલ્યો, “મને યાદ છે મેં ક્યું હતું કે ગમે તે થાઓ પણ કુમુદ સર્વ પ્રથમ ગૂંચેશે, હવે હું એ જ વાત કહી છું. તારા ને મારામાં અત્યારે પણ કોઈ આવી નહિ શકે, એ તું કોઈ દિવસ સ્વયં સમજી લાઈશ. જે કાંઈ મેં ક્યું” છે તે બંનેને માટે ઉત્તમ છે. હું આ લડતની બહાર નહિ ગઈ શકું, કારણ કેશનો પણ મારી ઉપર થોડો અધિકાર છે, અને તારા વિકાસને માટે પણ એ આવશ્યક છે; કે તને નિરાધાર છોડીને હું જાઉં, તો જ તું કાંઈક તારી કાયા પલટી શકીશ.”

કુમુદે સંમતિ જતાવતી હોય તેમ માથું નમાવી દીધું. એના આત્મા પર શાંતિનો પ્રભાવ પડી ગયો હતો. કોઈ અદ્વિત પ્રકારનું શૈથિલ્ય જાણે એને ઘેરી રહ્યું હતું એ ધીરે ધીરે ઢળી પડતી હતી. એ ધીમે ધીમે સ્વ-અનન્ય બનતી જતી હતી. તંદ્રામાં હોય તેમ તે સોફા પર એડી ને એક જ ક્ષણમાં નિદ્રાધીન બની ગઈ.

સવારમાં લક્ષ્મીએ આવીને એને જાગાડી. આંખો ઉઘાડીને જોયું તો દિવસ ધણો ચઢી ગયો હતો. એણે ઝટપટ ઉડીને પૂછ્યું,
 “કોઈ તાર આવ્યો છે લક્ષ્મી?”

“ના, પિતાજી આવ્યા છે.”

કુમુદ બેઠી થઈ ગઈ, “શું સાચેસાચ! ક્યાં છે? ક્યારે આવ્યા?”

લક્ષ્મીએ ધીમેથી કહ્યું, “દસ વાગ્યાની ગાડીમાં હમણું આવ્યા છે. અત્યારે નહાવા બેઠા છે.”

કુમુદ લક્ષ્મીની સામે પોતાનો હર્ષ પ્રકટ કરતાં શરમાતી હતી. ઉડીને નિત્યકર્મમાં પરોવાઈ ગઈ.

દસ મિનિટ પછી પિતાજી માટે એ રસોડામાં ચા બનાવતી હતી, તેને સહસા અનંતનો વિચાર આવ્યો. અત્યારે એ શું કરતો હશે? પેલિસયાણામાંથી સવારમાં અવસ્ય એને જોલમાં લઈ ગયા હશે અને અત્યારે એ વાંચતો હશે. અને અને.....

એ એવી મૂંઝવણમાં હતી ને નોકરે આવીને કહ્યું, “એક બેન મળવા આવ્યાં છે તે દિવાનખાનામાં બેઠાં છે.”

દિવાનખાનામાં જઈને જોયું તો એક પચીસેક વર્ષના સુશિક્ષિત બેન એના ચાર વર્ષના છોકરાને લઈને બેઠાબેઠાં એની રાહ જોતાં હતાં. નમસ્કાર કરીને એણે શરૂ કર્યું, “તમે મને જાણતા નથી, હું આપના ઉપતંત્રી કેસરકરની પત્ની છું. કાલે એમને રાત્રે ગિરફતાર કરીને લઈ ગયા છે. હવે હું નિઃસહાય છું જતાં પહેલા તમારી સહાય માગવાનું એ કહી ગયા છે. એમને વિશ્વાસ હતો કે તમે મને જરૂર મદદ કરશો.” કુમુદ ચિંતામાં પડી, “એને શું કહેવું? કીક” એણે કહ્યું “તે કાંઈ મારાથી યશે તે હું જરૂર કરીશ. પણ વાત એ છે કે.....”

એ બધું કહેવાય તે પહેલાં કેસરકરે કહ્યું, “આપ મહેરબાની તે એમ ન સમજશો કે હું તમને બોળાવ્યો યત્નશ. હું એટલું જ

માંગું છું કે તમે મને તમારી સાથે રહેવા દો! એનાથી વધારે કાંઈ જ નહિ હું તમારી બંને છોકરીઓની દેખરેખ રાખીશ. તમારે કોઈ મદદનીશની જરૂર તો છે જ.”

કુમુદને યાદ આવ્યું કે લક્ષ્મી છ દિવસ પછી જન્મ છે. “હા”, એણે કહ્યું “મારે બાઈની જરૂર તો છે. પાછી વિચાર કરવા લાગી અંતમાં એણે ખેદયુક્ત સ્વરમાં કહ્યું “પણ વાત એમ છે કે મેં આ ઘર છોડવાનો વિચાર કર્યો છે. પિતાજી મને પૂના લઈ જવા આવ્યા છે. અને ત્યાં મારે બાઈની જરૂરપણ જરૂર નહિ પડે.”

‘પિતાજી શબ્દ-ઉચ્ચારતા જ એને પિતાનો પ્રેમ યાદ આવ્યો. એમને હજી સુધી એ મળ્યા પણ નહોતી આનાદિ એમણે પતાવી દીધું હતું. એમની પાસે જવાનો વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો એ પોતે જ, બેટા ક્યાં છે, કહેતા કહેતા અંદર આવ્યા. કુમુદને બેટી પડી અને પૂછ્યું “પિતાજી તમે ખુદ આવ્યા.”

પિતાએ કહ્યું, “હા મને થયું તને લેવા માટે મુબર્કનું ચક્કર લગાવી દઉં” પણ એમનો સ્વર કાંઈ બીજો જ બોલી રહ્યો હતો. કુમુદે વિચારક અવાજે પૂછ્યું, “બીજું કાંઈ કારણ તો નથીને પિતાજી.

પિતાજી થોડીવાર અટક્યા અને પછી સ્પષ્ટ કહી દીધું. “હા, થોડી તકલીફ પડશે બેટા એથી તો હું પોતે જ આવ્યો છું. કે તને સારી સ્થિતિ જરાબર સમજાવી દઉં.”

‘તકલીફ’ તમારો ધરાદો શો છે?” કુમુદે પૂછ્યું. પિતાજીએ ધીરે ધીરે કહેવું શરૂ કર્યું, “ઘરનો અરધો ભાગ મેં મદાસના સમિતિને સુપ્રત કરી દીધો છે, એમાં સત્યાગ્રહ આશ્રમ થશે હવે ત્રણ જ એરડા આપણે માટે છે. એટલે જેવો તારો તાર મળ્યો કે મેં એમને કહ્યું કે તમારે ઘર છોડવું પડશે. મારી ઉપા બાનુને માટે સાફ ઘર તો બેઠકે ને?” સમિતિવાળાઓએ એક અઠવાડિયાનો સમય માગ્યો છે તો હું તને જણાવવા આવ્યો છું.

કે થોડા દિવસ સુધી એ ત્રણ ઓરડાથી સતોષ માનવો પડશે. પછી આખું ઘર જ રાખી લેજે.”

કુમુદ આ સાંભળીને કાણુજાર મૂંગી થઈ ગઈ. એ પછી થોડું બોલવા જતી હતી ત્યાં સહસા એની ફ્રિજ કેસરકર પર પડી. આ દરમિયાનમાં એને ભૂલી ગઈ હતી. એતે અનંતના શબ્દો યાદ આવ્યા, “બીજી પણ ઘણી સીઓ એકની થઈ જશે કુમુદ! એનો વિચાર કર એ બધી તારા જેવી જ થશે!”

‘મારા જેવી જ બનશે’...તો એ બધી મારા જેવી બયબીત થશે. એ પણ બીજનો આશ્રય ઈચ્છતી હશે’ કેસરકર જેવી જ તો... એનો કંઈ ગળમળો ચર્ચ મયો. એને કંઈ અમમ્ય પીડાતો અભ્યાસ થવા લાગ્યો.”

આરાતી રાત્રે અનંતે કરેલી વ્રાત યાદ આવી. યાકથી એને ઉંઘ આવી મઈ હતી એતે અનંતની વાત મનમાં નહોતી ઉતરી. પણ હવે બધું માનસપટ પર ઉતરી આવ્યું, “તારા વિકાસને માટે એ આવશ્યક છે કે તને નિગધાર છોડી દેવ” અનંતે ક્યું હતું, “આજ અવસર છે ત્યારે તું તારા વ્યક્તિત્વ સાબિત કરી શકે. તું તારા પગ પર ઉભી રહીશ તો મને ખૂબ ગમશે, ગર્વ થશે.”

અનંત પ્રસન્ન થશે!.....એકદમ કુમુદને બધી વાતની ફોડ પડી ગઈ એણે મૌનનો ભંગ કરીને પિતાજીને ક્યું “પિતાજી, તમે કાંઈ પણ ચિંતા ન કરશો સત્યાગ્રહ આશ્રમ ત્યાં જ રહેવા દો. અને તમે ત્રણ જ કમરામાં રહો. એ ઠીક રહેશે.”

પિતાજીએ આશ્ચર્યથી ક્યું, “આ તું શું કહે છે બેટા, તું ઘેર આવતી હતી ને?”

કુમુદે દઢતાથી ક્યું, “હું અહીં જ રહીશ પિતાજી, મને ચલિત કરવાનો તમે પ્રયત્ન ન કરશો. કાંઈ જ ન કહેશો. મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે.”

પિતાજી ક્ષણભર એની તરફ જોઈ રહ્યા. મૂક મર્મભેદી દષ્ટિથી પછી ધીમેથી બોલ્યા, “કુમુદ જે કાંઈ તું કરી રહી છે તે તું જ સમજે છે. આજકાલ મારે પણ ઘણો અનુભવ કરવાનો છે.”

અનંત ગયો હતો પણ કુમુદને એમજ હતું કે જાણે એના સાન્નિધ્યમાં હોય. એ જ એને ગમશે, એનાથી જ એ પ્રસન્ન થશે.

કુમુદ કેસરકર તરફ જોઈને મમતાથી હસી. “હવે કાંઈ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. બહેન, બધું સાફ થઈ જશે.”

પોતાના કર્તવ્યનો નિર્ણય એણે ક્ષણભર પહેલાં જ કર્યો હતો. પણ અધિકારનું બાન તો એને અત્યારે જ થયું હતું, એ દરવાનની પાસે ગઈ ને લક્ષ્મીને બોલાવી ઉપા બાતુને બોલાવવા કહ્યું.

જાને આવી ત્યારે એમને કેસરકર પાસે લઈ ગઈ. એના પુત્ર તરફ આંખો ફરીને કહ્યું, “ઉપા બાતુ આ તમારાં નવાં મિત્ર છે. એ લક્ષ્મીના આરડામાં રહેશે. કેમ, ઠીક પડશે ને?”

ઉપાએ ડાળા ફાટીને કહ્યું. “પૂતા નથી જવાનું મા?”

કુમુદે સ્થિરતા પૂર્વક કહ્યું. “ના બેટા હું અહિંજ રહીશ. તું હવે આ ઘરની ખૂબ દેખરેખ રાખી શકીશ.” જાને મૂક રહીને આ વાતને જાણે મહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પછી કેસરકર તરફ જોઈને પૂછ્યું “મા, આ નવી આયા છે?”

કુમુદે કેસરકરની કુતુહલપૂર્ણ આંખો જોઈને કહ્યું, “હા બેટા એ નવી આયા છે. અને ત્યારે બાપુજી આવશે ત્યારે એ શું પૂછશે; તે ખબર છે? એ પૂછશે કે આવી સારી આયા ક્યાંથી મળી? પછો તમે શું કહેશો?”

ઉપા ને બાતુ જાને વિચારમગ્ન થઈ ગયાં પણ શીઘ્ર બાતુના મોં પર પ્રકાશની રેખા આવી ગઈ. “હું કહીશ અમારી મા લાવી.” એણે એની અબોધ વાણીમાં કહ્યું “ઢેવી સારી મા!”

રાજજીવનું પુનરાગમન

ચક્રવર્તી રાજ ગોપાલાચાર્ય પુનઃ મહાસભાના સભ્ય થયા છે, અને એમની તથા રાષ્ટ્ર પ્રમુખ ગૌ. આઝાદ વચ્ચે જે પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો છે એમાં એમણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે મારા તથા કેંગ્રેસ વચ્ચે જે મતભેદો હતા તે હવે નાબૂદ થયા છે, અને મહાસભાની સેવા કરવા હું હવે તૈયાર છું.

ન્યારે રાજજીએ કેંગ્રેસના પ્રાથમિક સભ્યપદેથી રાજીનામું આપ્યું ત્યારે મહાસભાની સ્થાપિત નીતિની વિરુદ્ધ એમણે કરેલા પ્રચારકાર્ય માટે શા માટે શિસ્તભંગના પગલાં ન ભરવાં એવો દરાવ દારોખારી સ્મરણ આવ્યો હતો. રાજીનામાના કારણે આ દરાવ પસાર કરવામાં ન આવ્યો.

કેંગ્રેસ અને રાજજી વચ્ચે મતભેદના જે મુદ્દાઓ તે વખતે હતા તેમાંના મહત્વના નીચે મુજબના છે:—

(૧) કેંગ્રેસે લીગનો દાવો સ્વીકારી એને સંતોષવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “હું પાકીરતાન આપીને એના જૂતને નીવારવા માગું છું” આવા એમના શબ્દો હતા. મુસ્લીમો જે હિંદમાં રહેવા ન માંગતા હોય તો આત્મનિર્ણયનો અધિકાર એમને અપાવો જોઈએ, લીગને ચરણે વારંવાર જવાની applasement નીતિનો આરંભ એમણે કરાવ્યો.

(૨) બ્રિટન અને મિત્ર રાજ્યો સાથેનો લડાઈ દરમ્યાનના અસહકારનો કશો અર્થ નથી. આ લડાઈમાં આપણે ટેકા આપવો જોઈએ. એમાં હિંસા અહિંસાનો સિદ્ધાંત આડે ન આવવો જોઈએ. માટે મહાસભાએ પ્રતિના પ્રધાનપદાં ફગાવી દીધાં એ જૂન કરી હતી. સરકાર અત્યારે કશું ન આપે તો ચે આપણે સહકાર આપવો જોઈએ. એવી નીતિ તરફ એ અહિંસાના અણનમ પૂનરી સરદાર

વલ્લભભાષને ખેંચી જવા એ શક્તિમાન થયા. રાજાજીએ કોંગ્રેસ પાસે અહિંસાનો માર્ગ ચૂકાવ્યો. ગાંધીજીએ હરિજનનાં એમને વિશે લખ્યું હતું કે સરદારને પલાળવામાં રાજાજીએ ખરેખર વિનય મેળવ્યો છે.

(૩) કિષ્ક દરખાસ્તનો અધૂરી હોવા છતાં દેશે સ્વીકાર કરવો નોંધતો હતો. આઠમી ઓગસ્ટનો ઠરાવ અને એ પછીની લડત એ કોંગ્રેસની બૂલ હતી. એવી રાજાજીની માન્યતા હતી.

મતભેદના આટલા જ કારણો હોત તો એમાંના ધણાખરાનું નિવારણ થયું છે એમ કહેવું નોંધજો. યુદ્ધ બંધ થઈ ગયું છે, મુસ્લીમોના આત્મનિર્ણયના અધિકારનો સ્વીકાર, અગ્નીકારનો મુદ્દો ગોળુ બની ગયો છે. કિષ્ક દરખાસ્તનો સ્વીકાર મહાસભા કરે તો અન્ય પક્ષો એને માન્ય કરે એમ નથી, અને સીમલા પરિષદના પૂરવાર થયું એ પ્રમાણે સરકાર આમળ કશું પગલું બરવા તૈયાર નથી.

મતભેદના આ બાજુ કારણો ગોળુ છે. રાજાજીની અને કોંગ્રેસની દૃષ્ટિ વચ્ચે જ એક મૂળગત તફાવત રહેતો છે. આ તફાવત આઝાદીના સત્તામની દૃષ્ટિએ મહત્વનો છે. રાજાજી એમ માને છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદનું સ્વરૂપ બદલાયું છે, હવે કોઈપણ સંજોગોમાં સવિનય અનાદર, કે પ્રતિકારની આવશ્યકતા રહી નથી, એથી બિલકુલ દેશને નુકસાન થવાનું છે, માટે દેશે બધારણની ચળવળનો જ આશ્રય લેવો નોંધજો. 'The way out' માંના કેટલાક ઉત્તરોએ રાજાજીની મનોદશા અને તેમના રાજકીય વિચારો સ્પષ્ટ કરે છે (અત્રે નોંધવું જરૂરી છે કે એમાં ફેરફાર થયો છે એવી કશી જાહેરાત રાજાજીએ કરી નથી ત્યાર પછીની એમની બધી જાહેરાતોમાં એમની આ વિચારસરણી વધારે સુદૃઢ બની છે.)

“બજોના આ જોડાણમાં સરકારી તંત્રનો એના નોકરોની વફાદારીની અત્યંત સાઠળ વાળા વિચાર તંત્રનો વહિવટ એ સાવ

કાઠી નાંખવા જેવી વાત નથી એના વિરોધી બળો હોવા ઉતાંપ
 વિશાળ આર્થિક, સામાજિક ફેરફારો કરાવવાનું એ એક સાધન
 નથી શકે. કમનસીબે હિંદનો રાષ્ટ્રવાદ હંમેશા વિરોધ પામે જ બેઠો
 કે, અને એ સત્તા તથા જવાબદારીનો માનનીય ઉપયોગ કરી
 શકાય છે, એવું માનવા એ અસમર્થ બન્યો છે.... અહિંસક પ્રતિકાર
 આદાલતનું અને પુનઃ જાગૃતિનું સળંગ સાધન છે. પરંતુ આપણા
 જેવી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના હાથમાં રાજકીય સત્તાની ફેરબદલી
 કરાવવામાં એ પૂરતું નથી નીવડ્યું. પ્રતિકારનો અંત આણીને
 સમજાવટ અને સમાધાનનો માર્ગ અખત્યાર થયો. જોષ્ટએ એવી
 કટોકટીની પગે એક મોડું અંતર પડી જાય છે. એ વેળાએ બધી ય
 સિદ્ધિ માત્ર ઇતિહાસરૂપ બની જાય છે..... હવે આપણે સિદ્ધિઓને
 સંગીન કરવા માટે બીજી રસમો અખત્યાર કરવી જોઈએ”

આમ માંધીજીએ ૧૯૪૨માં કહ્યું હતું તેમ ડેંગ્રિસ અને રાજજી
 વચ્ચે દષ્ટિભેદ જ મોટો છે. ડેંગ્રિસ સમાધાનના માર્ગમાં નથી
 માનતી એમ નથી. પરંતુ પૂના ખાતે પસાર કરેલા કરાવ પ્રમાણે
 બની શકે ત્યાં સુધી સમાધાન અને જરૂર પડ્યે પ્રતિકારની રીતમાં
 એને અખૂટ શ્રદ્ધા છે. એને મન ક્ષિટિશ સામ્રાજ્યવાદની ખાલ
 રીત રસમોમાં ફેરફાર થયો છે, પણ એના સ્વરૂપમાં જરાય પલટો
 આવ્યો નથી. ક્ષિટિશ સામ્રાજ્યવાદ અને હિંદુસ્તાનના રાષ્ટ્રીય
 લાગણી વચ્ચે ન સંધાય એવો અખાત પડેલો છે. અનિવાર્ય એવા
 અખાત પડેલો છે. અનિવાર્ય એવા આ વિરોધનો કોઈ મેળ હોઈ
 શકે નહિ, અને આજ સુધીનો ઇતિહાસ કહે છે તેમ મહાસભાએ
 આજે નહિ તો કાલે પણ પાછો લડતનો માર્ગ જ અખત્યાર કરવાનો
 રહેશે. ક્ષિટિશ સામ્રાજ્યવાદનો અંત એટલું જ ડેંગ્રિસે નક્કી નથી
 કર્યું, એને મારેનો રસ્તો પણ એણે વિચારી રાખ્યો છે. આ રસ્તો
 છે અહિંસક પ્રતિકારનો. ઉદ્દેશ અને એનો માર્ગ બન્ને અભિન્ન
 છે. બન્નેમાંથી એકમાં પણ જો કોઈને શ્રદ્ધા ન હોય તો ડેંગ્રિસમાં
 એનું રથાન ન હોઈ શકે.

છતાં રાષ્ટ્રપતિ આજે રામજીને અપનાવવા તૈયાર થયા છે એ એક રીતે સમજાવું નથી. એનો અર્થ એવો થયો કે મદાસભા ચૂંટણી જંગમાં જીતવા ઉપરાંત પોતાનો માર્ગ પસંદવા માગે છે. મદાસભા હવે બંધારણનો જ માર્ગ લેશે, એવું એમાંથી દેખીત થાય છે. મદાસભા આ અર્થ સ્વીકારવા તૈયાર છે ખરી ?

બધી જ લડતો પછી મદાસભા એનો લાભ સંગઠીત કરવાને બદલે પાંચી બંધારણવાદ તરફ ઢળી પડે છે, એમ જણાયું છે. લડતની નિષ્ફળતા માત્ર બંધારણપ્રિય મનોવૃત્તિવાળા વ્યક્તિઓને આગળ ધકેલે એ સ્થિતિ નિરાશાજનક છે. આ વખતે એમ ધારવામાં આવતું હતું કે '૪૨ની ત્રૂટીઓ દૂર કરવા સંગઠન અને સક્તિને દૃષ્ટિએ કેમિસ આવકારદાયક પગલાં લેશે. સંસ્થાનું સંગઠન વધારે શક્તિશાળી બને એવા પ્રયત્નો કરવાને બદલે જો કેમિસ આવે રસ્તે જશે તો એ એને માટે અવજન/વક અણાશે, એમાં શંકા નથી.

ની. કે.

મા બાપને

તમારા બાળક વિશે બીજાને વાત ન કરતા. બીજાઓને ક્યાં તો બાળક હોય છે અગર નથી હોવું.

x

ચોરે ત્રીજેરી પર લખાણ વાંચ્યું "નકામું" ધાધલ કર્યો નહિ; ત્રીજેરી ખુલ્લી જ છે." એણે આનંદસર બારણું ખોલ્યું. દુરત જ એરડામાં પ્રકાશ પથરાયો, થટ વાગવા લાગ્યો.

ચોખ્ખાએ જવાં ચોરે કહ્યું "માનવજાતમાંની મારી અક્ષી ડાડી ગઈ છે.

મારવાડી

બુગારમાં ચલેલું દેવું મૂકવા એક અમલદારે જૂની હિરા-
નકિત વિંટી વેચવાનું નક્કો કર્યું એણે મખમલની પેટીમાં મૂકી
ચહેરના એક મારવાડીને મોકલી, એમાં ચિટ્ટી મૂકી “આની કિંમત
રૂ. ૩૦૦૦ છે. જે આપવાના હોય તો વિંટી રાખજો, નહિતર
પરત કરશો.”

મારવાડીએ જવાબ વાળ્યો, “વિંટી રૂ. ૩૦૦૦ નેટલી નથી.
બહુ બહુ તો રૂ. ૨૦૦૦ આપું.”

અમલદારે તાર ઠોક્યો. “માથાફૂટ નહિ જોઇએ. રૂ. ૩૦૦૦ થી
એક પાઈ ઓછી નહિ.”

ખીજે દિવસે જવાબ આપ્યો “૨૫૦૦ આપું, એક પાઈ
વધારે નહિ.”

અમલદારનો પુણ્યપ્રકોપ ફાટી નીકળ્યો “રૂ. ૩૦૦૦ જ,
વિંટી તુરત જ પાછી મોકલો.”

ચોડા દિવસમાં એક પારસલ આપ્યું, અમલદારે ઉપાડીને
જોયું તો ખાલી મખમલની પેટી હતી. સાથે એક ચિટ્ટી હતી.
“વિંટીના ટોઈ ૩૦૦૦ નહિ આપે, છતાં હું ૨૮૦૦ આપું છું.
જે આ કિંમતે વેચવા તૈયાર થતા હો આ સીલવાળી પેટી પાછી
મોકલજો. જે ન વેચવી હોય તો એ રાખવાની છૂટ છે.”

ગુરસે થઈ અમલદારે સીલ તોડી નાખ્યું—એને ચરતે બાવે
વિંટી વેચવી જ નહોતી. સીલ તોડતાં જ જોયું તો એમાં વિંટી
નહોતી. માત્ર એક ચિટ્ટી હતી. “ઉશ્કેરાવાળી જરૂર નથી, હું
રૂ. ૩૦૦૦ આપીશ.”

વર્ષાનું નૃત્ય

વરસાદ પડવો શરુ થયો હતો.

કવિરાજ, ટાગોરનું “મનભેર બની ચનગાટ કરે”નું કાવ્ય વાંચતા હતા.

પત્ની સાહસુરીમાં પ્રવૃત્ત હતા.

વરસાદ જોઇ ઊઠરાં બહાર દોડ્યાં. બંગલા આસપાસની ઝૂંપડીમાંથી ઊઠરાંઓ ક્યારનાય આવી પાણીમાં છગછપીયાં બોલાવતા હતા. દોડકાં મેઘનો સાથ કરતા હતા. પાણીનાં નાનાં નાનાં ઝરણાં સાપોલીયા માફક સડકેથી સરતાં હતાં.

“અલ્યા! બધા ક્યાં ગયા?” સંતોષ બહેને બૂમ મારી. ઘરમાંથી કશો જવાબ ન આવ્યો.

“આવરે વરસાદ” કોકે ગીત આરંભ્યું હતું. કોક પાણીમાં હોડી તરાવાની તૈયારી કરતું હતું. બેચાર જણા સામસામી પાણી જિજાળતા હતા. વરસાદનો વેગ વધતો હતો.

સંતોષબહેને બારીએ આવ્યાં “અલ્યા” મનુ-દેજુ! વરસાદમાં રમવાં ક્યાં દોડી ગયા? માંદા પડશે તો તમારી કાજી સગી સારવાર કરવા આવવાની હતી? અંદર આવો...આવો ઊંઠે નહિ?”

વરસાદની જ્યમ આ વચન બાણુની કથી અસર નહોતી. શરીરે બધા રેબ ઝેબ ચેયા હતા.

“તમે કાંઈ ધ્યાન રાખતા નથી ને”

“શું?” કવિરાજે પુસ્તકમાંથી માથુ ઉંચું કર્યું. આરણે સંતોષબહેન ઝાડુ લઈ બિબા હતાં.

“ શું શું તમારે આખો દહાડો આ થોયાં વાંચવા, અને કવિતાઓ કરવી આ છોકરો વંરસાદમાં બધા રખડવા નાશી જાય. તમે કશું ધ્યાન ન રાખો. હું તો ક્યાં બધે નજર રાખતી ફરે ? આ બધા માંદા પડશે તો માવજત પાછી મારે કરવાની. તમારે કાંઈ છે ? ”

કવિરાજ બારીએ આવ્યા. વૃદ્ધો લહેરાતા હતા. વર્ષો પ્રસન્ન મને નાચતી હતી. અને છોકરાઓ મન મૂકીને રમતા હતા.

એ સફાળા નીચે જિતયાં કેમ અલ્યા ? આટલી બધી જૂઓ મારે છે તોયે સાબળતા નથી ? આ શુ ધાધલ માડ્યું છે ? ચાલો ધરમા. બધા માર ખાવાના જ લાગનાં છે.

છોકરા બીકના માથાં ધરમાં દોડી ગયાં—માએ એકાદ બે ધોળ એમને લગાવી દીધી.

કવિરાજે ‘વર્ષો મંગલ’ પર કાવ્ય લખવાનું આરંભ્યું.

વર્ષોનું અંતર ધવનતું હતું

નવી વ્યાખ્યા :

ખુશામદ : માણસ કરતાં એનું મહાન વધારે ગમે ■ એવો દેખાવ કરવાની કળા

વિનય : મ્હો બંધ રાખી ગાળ દેવી.

કંપના : મોડી રાત સુધી પતિ ના આવે ત્યારે પત્નીના ચિત્તને રોકનાર

નવાં મૂલ્યો :
જૂના મૂલ્ય

અનિશ્ચિતતાના ફાયદા

સાચો અભિપ્રાય કોને કહેવો ? મારે મત તો જેમાં કશોજ અભિપ્રાય ન હોય એજ અભિપ્રાય સાચો. પરિવર્તન એજ જગતની સાચી વસ્તુ છે જગત અને એની સાથે પ્રત્યેક વ્યક્તિ ક્ષણે ક્ષણે પલટાય છે. એનું મનતો વારંવાર બદલાય છે એ તો રોજિંદા અનુભવની વાત છે. એટલે એનો અભિપ્રાય અવારનવાર બદલાય અને એકજ ક્ષણમાં બે વિસંગત વાતો રજુ કરે એમાં તવાઈ પામવા જેવું શું છે ? ટોલ્સટોયે કહ્યું છે કે અસંતુષ્ટ માનવી જ પરમ સુખી છે. અને રોમાં જેવા કહે છે કે જે માણસ સૌથી વધારે સહે છે, એજ જીવનનું પરમ સુખ, પરમ આનંદ ભોગવી શકે છે. આમ અભિપ્રાયમાં એક વાતથી સાવ ઉલટી જ વાત વ્યક્ત કરવી એજ આપણા જગતનો સાચો નિયમ છે.

આમ છતાં આપણે ખિટ્ટીય સરકારથી માંડીને ગામના પસાયતાનો આવી વિસંગત વાત માટે હોય કાઢીએ છીએ. વાલેકે બે યોજનાઓ રજુ કરી ત્યારે લોકો પૂછે છે. એમાં તમે નવું શું કહ્યું છે ? અરે એ જ નવું છે ને ! સરકાર પોતે શું આપવા મગિ છે એ કહ્યા વગર જ પોતે શું આપવાના છે એ વિશે પરિષદ બોલાવે, દિવસો સુધી આપણા મહારથીઓ ચર્ચાઓ કરે, અભિપ્રાયો ઉચ્ચારે. આ શું નાની સૂની સિદ્ધિ છે ? પણ વાઈસરોયની વાત જ શું કરવા કહીએ ? કારોબારીએ ચૂંટણી વિશે કરાવે ક્યો અને સિદ્ધિ ક્યું છે કે મતાધિકાર મર્યાદિત છે. દેશમાં નિર્ણય વાતાવરણ નથી, હજી ઠાંત્રીસના કેટલાક અંગે તરફથી પ્રતિજ્ઞા ફર થયા નથી, જયપ્રકાશ જેવી વ્યક્તિઓ જેલમાં છે, ચૂંટણીમાં જંગ દ્વારા દેશની સ્વગત્યની જાવના કાળીયાળ ચપ રોકે નહિ માટે ચૂંટણી ?... ન કરવી એવું ઠાંત્રી નહિ. એમાં મહાસભાએ અવસ્થા ભાગ લેવો..

તકેનું પ્રમાણ જરૂર નથી જ. અમેય મહાસભા તકેને મહત્ત્વ આપવામાં માનતી નથી, અને અંતરાત્માના અવાજમાં જેને સ્થાન મળે એ જ સાકાર થાય એ ન્યાયે મહાસભાની આવી તકેશ્રેણી આપણને જરાએ વિસંગત લાગે છે ખરી?

એકવા મજકારણમાં જ આવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકે છે એનું નહિ. જેલમાં અમારી સાથે એક દાકતર હતા તે આવા અભિપ્રાયમાં પારંગત હતા.

“દાકતર ! આ રોગ વિશે તમને શું લાગે છે ?”

“આમ જેવા જતા સારો થાય પણ ખરો અને તેમ જેવા જતા ન પણ થાય.”

“મારે રોટલી ખાવી ખરી ?”

“આમ જેવા જતા ખાવ તો વધો નથી, અને ન ખાવ તો ય વાધો નથી.”

“પેટમાં દુખ્યા કરે છે ને ?”

“અપચો હશે.”

“પણ જાડા તો પાતળા થાય છે.”

“મરડો હશે.”

મારા એક મિત્ર જે પોતાની જાતને મનોવૈજ્ઞાનિક કહેવડાવવામાં ઝોરવ માને છે એ પણ આવા અભિપ્રાયોચ્ચારણમાં કુશળ છે.

“આ છોકરો ગમે ત્યારે ચિદકાષ્ટ જાય છે એનું શું કારણ ?”

“લાઘવમ્મથી.”

“આ છોકરો શરમાવા કરે છે તે ?”

“એ પણ લાઘવમ્મથી.”

“બન્ને લાઘવમ્મથી શી રીતે થાય ?”

“લાઘવમ્મથીના આવિષ્કાર જે પ્રકારના હોય છે. એવી અંચીથી પિડાતી વ્યક્તિ બહુ જોતો પણ ખરી; યા ન પણ જોયે.”

“ તો શ્રેષ્ઠતા ગ્રંથીના અવિષ્કારો કયા ? ”

“ એમાં પણ વ્યક્તિ વાણી યા મૌન દ્વારા પોતાની સર્વો-
પરીતા પરવાર કરવા પ્રયત્ન કરે. ”

“ તો બંને ગ્રંથીમાં કરો ફરક જ ન રહ્યો ? ”

“ આમ જોવા જતા ફેર ન લાગે છતાં ફેર તો ખરો જ ”

એમાં આ બધાનો શો દોષ છે ? દુનિયા નથી એમ આ
દુનિયાના જ કેટલા તત્ત્વજ્ઞો કહેતા ગયા ? અને છતાં એ છે એમજ
આપણે નથી માનતા શું ? લડાઈમાં બ્રિટિશ સરકારે યુરોપનો
કિનારો છોડી દીધો હતો છતાં એ એકેયવાર હારી હતી એમ કોણ
એના નિવેદનો પરથી કહી શકશે ? ’ ૪૨ માં સરકાર સામે ભોંકો
વીરતાપૂર્વક લડ્યા અને એ માટે પં. જવાહર અને સરદાર જેવાના
અભિનંદનો મળ્યાં, છતાં એ લડત જ નહોતી એમ આપણે
બધા નથી કહેતા શું ? માર્ક્સનો સિદ્ધાંત મને સાચો લાગે છે.
વિરોધોમાંથી જ સમનવય થાય છે, બે સાવ વિરોધી અભિપ્રાયોમાંથી,
હકિકતોમાંથી જ સાચી વાત તરી આવે છે. બે ભાગ્યા
બે હોય તો એનો છેદ જીડે છે, અર્થાત્ સમાન વસ્તુના છેદ જીડે
છે પણ વિસંવાદના છેદ જીડતા સાંભળ્યા નથી જીવનમાં આવા
તત્ત્વજ્ઞાનનો જેમ જેમ પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ માનવી સાચા
સૂખના પરમોચ્ચ શિખરે પહોંચશે જ કારણ કે કોઈપણ ચોક્કસ વસ્તુ
એને અકળાવતી નહિ હોય. મારે આમ જ કરવાનું છે, આજ વસ્તુ
સાચી છે, એવી નિશ્ચિતતાનું એને કશું બંધન નહિ હોય. એટલે
કે એ સાવ મુક્ત થશે.

આ દિશા તરફ આપણે ઝડપી કૂચ કરીએ જ છીએ. અને
એવો દિવસ સમીપ આવે છે જ્યારે સ્વરાજ નહિ આવ્યું હોય
તો એ એની હસ્તિ છે એમ માની આઝાદી ભોગવતા થઈ જઈશું.

જગતમાં આપણે શું અપનાવ્યું ?

વિચાર અને વાદ

[આ લેખમાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલા મુદ્દાઓની ચર્ચા તંત્રી આવકારો]

જગતમાં પરિવર્તન કેવી રીતે કરાવવું ? એક છેડે સમાજમાં બાહ્ય પરિવર્તન દ્વારા-હાથમાં જે કાષ્ઠ અનુકૂળ સાધનો આવ્યા એ વડે, પછી એ અસત્ય, હિંસાથી ભરપૂર હોય તોયે એને હરકત ન આવે-સુધારો કરાવવા ઈચ્છતા હોય એવા સામ્યવાદી ખીરાદરો છે. આવા પરિવર્તન સાથે અસંમત હોય એવી કાષ્ઠ વ્યક્તિને એમાં સ્થાન હોતું નથી. વ્યક્તિત્વના વિકાસને અવકાશ હોતો નથી. વ્યક્તિ એકાદ સાંચાના મળમરા જેવી જ બની જાય છે. અને પરિણામે ખાસ સુધારાઓની પદ્ધતિ નવા વિસંવાદો, નવી નિષ્ફળતા સર્જાવે છે. વ્યક્તિ કદાચ વધારે જડ અને જંગમી બને છે. સમાજ આગળ વધવાને બદલે પાછો ધોક્ષાય છે.

તો ખીજે છેડે જગતના તમામ સંઘર્ષથી દૂર રહી મન પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી આંતરિક ચેતનાનો સાક્ષાત્કાર કરી શક્તિનું ભંડોળ વધારવા ઈચ્છતા યોગીજનો છે. શ્રી અરવીંદ જેવા સ્પષ્ટપણે માને છે કે પ્રત્યેક માનવીમાં આંતરચેતનાના જે ખીજ પડ્યા છે એના પોષણ સર્વધર્મમાં જ માનવોત્કર્ષ છે જીવનના બાહ્ય પ્રયત્નો તામસિક પરધી રાજસિક ભૂમિકાએ જશે, ગંધીજી જેવા એને સાત્વિક ભૂમિકાએ લઈ જશે પરંતુ એનાથી આગળની દિવ્ય ભૂમિકાનો સાધના દ્વારાજ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે. આ પાર્થિક જીવનતત્ત્વનો સાચો હેતુ તમામ પ્રકારના કાર્યો વળ્યું ગણવાથી જ સધાઈ શકે એવી યૌગિક માન્યતા છે.

તો શું બધાએ આ બે છેડા વચ્ચે ઘૂમ્યા જ કરવાનું ? જનતાને બંને છેડા અકારા લાગે છે, કારણ કે એકમાં બે એના વ્યક્તિત્વનો,

સ્વતંત્રતાનો દ્વાસ થાય છે તો બીજો કોને અગમ્ય વિચારોની ઘૂમરીમાં અટવાઈ નથી જ પર જ બધું છોડી દેવું પડે છે. સંત અને ક્રાંતિકારી અથવા પેટો કહે છે તેમ રાગ અને ત્રાપિ વચ્ચે સમન્વય સાધવો એ કહેવું સરળ છે. પણ આજના યુગમાં ન્યાં સમસ્ત જગત તંત્ર આર્થિક, રાજકીય પરિબળોએ ધમતું હોય ત્યાં સંત એ ક્રાંતિકારી કેવી રીતે બની શકે, અને ક્રાંતિકારી સંત કેવી રીતે બની શકે એ સવાલ છે.

આવા સમન્વયના પ્રયાસો પણ કેટલેક અંશે એક યા બીજી રીતે સંપ્રદાયમાં જ સરી પડ્યા છે, અને એમાંથી એના નવા ભવ્ય-સ્થાનો ઉપરિચિત થયા છે. સાધુતા તરફ વળતી ક્રાંતિકારી ચળવળ આખરે મજૂર પક્ષો જેવી સુધારાવાદી અને ઘણે અંશે થોડાક ફેરફારો સાથે વર્તમાન પરિસ્થિતિને અપનાવનારી જ બની જાય છે; અને ક્રાંતિકારી સ્વરૂપ લેવા મથતી સંતવાદી ચળવળ વધારે ઝંડૂની વધારે પાશવી બને છે.

આવો સમન્વય શક્ય જ છે ખરો? જનતાને ક્રાંતિકારી લડતમાં પક્ષોટવામાં જ હિંસક તત્ત્વોને પોપણ મળી રહે છે. જનતા વ્યાપી આદોલનમાં હિંસક તત્ત્વો તુરત જ પ્રમુખ સ્થાન લે છે. અને જો આણું આદોલન ન થાય તો સમાજમાં ક્રાંતિમૂલક પરિવર્તન શક્ય જ કેવી રીતે બનવાનું?

બધી જ વ્યક્તિઓનું આત્મ પરિવર્તન અશક્ય નહિ તો કહણુ તો છે જ. વ્યક્તિ એકલા સંજોગોથી નથી ધડાતી એ વાત સાચી; છતાં સંજોગોની અસર એના પર નથી પડતી એ કહેવું ખોટું છે. બધી જ નિર્જનતાઓ અંતરમાં જ રહેલી છે એમ કહેવું બરાબર નથી. કેટલીક નિર્જનતાઓ તો સમાજના સંજોગોના કારણે એનામાં આવી છે. ગરીબાઈ, વસવાટની ઘીચતા, પોપણનો

અમારું-આ બધા સંજોગો માનવી પર કેવી અસર કરે છે, એ હિંદુસ્તાનના દાખલા પરથી જોઈ શકાય છે. તેા હિંદુ જેવા ગરીબ દેશોમાં વ્યક્તિનું આત્મ પરિવર્તન કેટલે અંશે શક્ય અને સફળ બનવાનું?

આ બધી ચર્ચાને આપણા પ્રશ્નો સાથે ગાઢ સંબંધ છે જ. હિંદુસ્તાન માટે આઝાદી કેવી રીતે હાંસલ કરવી એ પ્રશ્ન મહત્વનો બન્યો છે. ઠાઠપણુ સ્વરૂપમાં હિંસાનો ત્યાગ અને બધાજ પ્રસંગોમાં અહિંસાનો સ્વીકાર એ શક્ય થવાનું છે ખરું? હિંસાનો માર્ગ પાશવતા તરફ લઈ જનારો છે તેા અહિંસા વ્યક્તિ સંશુદ્ધિ વગર સમસ્ત જનતાને કાર્યવેગ આપી શકશે ખરી? '૪૨ નો પ્રતિકાર આઠસો જલદ બન્યો એનું એક કારણ જનતાના અંતરમાં રહેલાં તામસી તત્વને વધારે પોપણુ મળ્યું એ નહિ? અને જો એમ ન થયું હોય તો તે પ્રતિકાર આઠસો જલદ ચાલ ખરો? અહિંસક શક્તિ અદ્ભુત વીરતા મળે છે, કશાય પરિણામ કે બદલા વગર સર્વસ્વનો ત્યાગ મળે છે, અને વિશેષમાં મનની પરમેશ્વર સંસ્કારીતા મળે છે. આ સ્થિતિ અમુક વ્યક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે. પણ સમસ્ત સમુદાયનું શું? તેા હિંદની આઝાદી માટેનો સુવર્ણ માર્ગ કયો?

આ બધા પ્રશ્નોનો આપણા તત્વજોએ, આઝાદીની લડતમાં પડેલા લોકોએ યોગ્ય ઉત્તર શોધવો જોઈએ. અણિશુદ્ધ આયોજન, રેકનીક વગર આપણી બધી લડતો નિષ્ફળ જ જશે. બીજી લડત આવે એ પહેલાં આ અત્યંત મહત્વના પ્રશ્નને સર્વ બાજુઓથી છણવો જોઈએ.

નીરૂ દેસાઈ

ભાવિનો રાહ

રાષ્ટ્રીય હિંદ માટે સૌથી સલામત રસ્તો પોતાના બળ પર જ
 ખુસ્તાફ રહેવાનો છે. પ્રાંતિક અને મધ્યસ્થ ધારાસભાની ચૂંટણીઓની
 જાહેરાત થઈ છે. (આઝાદ હિંદના જન્મ વેળાએ) જેને પ્રજાએ
 કચરા પેટીમાં પધરાવી દીધા છે એવા ૧૯૧૬ અને ૧૯૩૫ના કાયદા
 અનુસાર, ૧૯૪૫માં આવી ચૂંટણીઓ ઠરવી એ એક વિચિત્ર
 વિસંગતતા છે. મહાસભાનો એમના હિસ્સો માત્ર ચૂંટણી જીતવા
 કે બહુમતિ મેળવવા પૂરતો ન હોવો જોઈએ. ચૂંટણીના અંતે
 આપણે ૧૯૩૭ જેવું નિર્ણય બંધારણ જેવા નથી માંગતા. ચૂંટણીના
 અંતે આપણે બ્રિટીશ શાસનો અને આ દેશના એમના મળતીયાઓની
 સામે પ્રજા ધ્રુવને ટકરાવી શકે એવી લોકપ્રતિનિધિ સભા ઘડવી
 જોઈએ. ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિનો એક ઇતિહાસકાર લખે છે, “એ યાદ
 રાખવું જોઈએ કે પેરીસના મતદારોએ ચૂંટણી પછી વિસંગત
 થવાને બદલે પોતાનું સંગઠન ચાલુ રાખ્યું.” એમણે નેશનલ ગાર્ડ્સ
 નામની પોતાની લશ્કરી સંસ્થા રચી. ઇતિહાસના વિશાળ પરિવર્તન
 માટે સખળ શક્તિ પેદા કરવી જોઈએ. પ્રજાની તાકાત પર આધાર
 રાખતી શક્તિશાળી સત્તા જો પેદા નહિ કરી શકાય તો ચૂંટણીનો
 વિજય અશ્વજી જવાનો છે. “અંગ્રેજો ચાલ્યા જાય”ની ચળવળ પછી
 “બ્રિટીશ હાથ બંધારણ સંસ્થા” પૂંછડી દબાવીને સ્વીકાર કરવાની
 હોઈ શકે નહિ. એ તો માત્ર ભૂતકાળમાં જોયેલી ઝાળમેજી પરિપક્વ
 માત્ર પુનરાવર્તન જ હશે. હવે તો લોક પ્રતિનિધિ સત્તાનું જ સર્જન
 હોઈ શકે.

[સીમલા ટ્રાએન્ગલ]

Simla Triangle [અશોક મહેતા, કુસુમ નાયર;
પદ્ય પ્રકાશન; મુંબઈ ૨૬. ૧]

સિમલા પરિષદની નિષ્ફળતાની અંતેષિ વિધિ કરવાની કશી આવશ્યકતા છે ખરી? ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વાવેલ લાંડન ગયા ને સિમલા પરિષદ સુધતલી રણાની જાહેરાત સુધી રાજકારણના અભ્યાસીઓ મટિ તમામ માહિતીનું સળંગ વાચન આપણી જૂમોને નવાં સ્વરૂપમાં રજુ કરે છે, અને જ્યારે નવી દરખાસ્તો આવી છે ત્યારે એનું પુનરાવર્તન ન થાય એવી સાવધાની રાખવા પ્રેરે છે. સિમલા પરિષદમાં એવું શું હતું જેથી આપણા આગેવાનો છૂટીને તરત જ ત્યાં ગયા? ૧૭૫ વર્ષનો બ્રિટીશ શાસનનો ઇતિહાસ જ આવા ઓશાવાદને નિર્મૂળ કરવા પૂરતો નહોતો? સિમલા પરિષદ જન્મી ત્યારથી જ નિષ્ફળ જવા સમર્થ હતી. કારણ કે (૧) બ્રિટીશ સરકાર પોતે આપમેળે સત્તા હોવા તૈયાર નહોતી (૨) બ્રિ. સરકારે એક જ ખજાના હાથમાં 'વીટા'ની સત્તા હેઠળ ૧૯૪૨થી મૂકી દીધી હતી (૩) કોમી ભાગસાની વાત કરી બ્રિટીશ સરકાર પોતે જ શાસન ચલાવવા હચ્છતી હતી, અંતભાગના પ્રકરણમાં લેખકોએ ટુંકી પણ તલસ્પર્શી સમીક્ષા કરી આવા બધા પ્રયાસોની વ્યર્થતા પૂરવાર કરી છે.

સિમલા ત્રીકોણ એ કોમી ત્રીકોણનું જ અનુસંધાન છે. ન્યાય સુધી ત્રીકોણનો પાપો નાજૂડ થાય નહિ ત્યાં સુધી એની બે બાજુઓ સંમિલીત થઈ શકે નહિ એવા શ્રી. અશોક મહેતા અને અર્યુતે પટવર્ધનના (એમનું સ્થાન આ પુસ્તકમાં કુસુમ નાયરે યોગ્ય રીતે સાચવ્યું છે) વિધાનનું સમર્થન સળંગ રીતે આમાં થયું છે. ન્યાય

મુધી ક્રિસ્ટીયન સરકાર જવાની નથી ત્યાં મુધી કોમી સમાધાન શક્ય જ નથી. આવાં સમાધાનની વાત કોંગ્રેસે બાબુએ મૂકી જોઈએ અને "અંગ્રેજો ચાલ્યા જાવ"ના શુભદ નાદ પર નવા કાર્યક્રમના મહાણુ થવા જોઈએ.

પુસ્તિકામાં સિમલા પરિષદ અંગેની તારીખવાર માહિતી નિવેદનો છે. એની હળવી બાબુઓ છે. આરંભ અને અંત સિવા લેખકોએ પોતાનું મતવ્ય ક્યાય રજુ કર્યું નથી અને આ હકીકતોને જ યોગ્યતા દેવામાં ઔચિત્ય દાખવ્યું છે. પુસ્તિકા સર્વ દ્રષ્ટિએ સધરવ થોઈ બની છે.

x

The Children of Light-The children of Darkness

[લે. રેનોલ્ડ નેબુર; પ્રકાશક નીરમેટ એન્ડ કો; મૂલ્ય શી ૭-૬] અંગ્રેજીના વાચકોમાં નેબુરનું નામ Moral Man & Immoral Society ના લેખક તરીકે પં. જવાહરલાલે ઠીક જાણીતું કરી મૂક્યું છે. જગતના જજ વિચારકોમાં એનું સ્થાન છે એ પાઠરી હોવા છતાં ય એક જ વિચારની રાહ ચાલનારા નથી જગતના સર્વ પ્રવાહોનો વિલક્ષણ અભ્યાસ અને તુલ્ય સંધર્ષનું નિરીક્ષણ એને સદા સજાગ રાખે છે. માટે એણે 'નીતિમાન માનવી'નો સિદ્ધાંત આજે તો ઘણે દૂર મૂકી દીધો છે. આ પુસ્તિકામાં એણે માનવજાતને અકળાવતા પ્રજાતંત્રના પ્રશ્નની વિશદ ચર્ચા કરી છે.

પ્રજાતંત્રનો પ્રશ્ન ધારવામાં આવે છે એટલે સરળ નથી માનવસ્વભાવ મૂળે તો સારો છે, માનવીનું શિક્ષણ પલટો, આર્થિક રાજકીય બળોનું પરિવર્તન કરે. દુનિયા સારી થઈ જશે, એવા વિચારમાં શ્રદ્ધા ધરાવવાની એ ના પાડે છે. આવો વિચાર પ્રજાતંત્રના આદર્શમાં જ ધા કરે છે. માનવીની જીવનવૃત્તિના એ સ્વરૂપ છે. એક છે આત્મસિદ્ધિ માટે આત્મ સમર્પણનું. એ ઉદ્ધાત છે. કારણ કે એ દ્વારા પ્રકાશના પથે માનવી જઈ શકે છે. ખ્રીષ્ટ સ્વરૂપ

સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાનું. એ બન્ને સ્વરૂપ લગભગ અભિન્ન થઈ ગયા છે અને આદર્શ એ પણ સત્તાનું, પ્રતિષ્ઠાનું અન્નગૃતપણે સાધન બની ગયું છે. માનવી આત્મત્યાગી બનશે જ એમ માનવાની જરૂર નથી તો પછી ભાવિની આશા શેમાં છે? પૂર્વમુદ્ધતી વંચીત એવા ન્યાયના સમદર્શી સર્વાંગી ખ્યાવ પર એકમતિ મેળવી, વિરોધી વૃત્તિઓ અને વિરોધી વિચારોનો સહ્ય એવો સમન્વય શોધવામાં સામાજિક ન્યાયનો પ્રાંત સિમાબદ્ધ ન હોઈ શકે. એના મૂળ પાયાઓમાં આપણે ઊંડી ખોજ કરવી જોઈએ; એની યોગ્ય તુલના અને મૂલનણી કરવા જોઈએ એ જ રીતે માનવ સંબંધો વધારે સુદૃઢ બનશે.

કેવી રીતે આ કરવું એની ચર્ચા નેપ્તુરે આપા કરી નથી. પરંતુ જગતના અન્ય વિચારકો આગળ આજ પ્રશ્ન અન્ય રીતે મૂકાયો છે. ઠાટસે 'Ten Modern Prophets'માં આવા વિચારકોની વિચારક્રાંતિનું દર્શન કરાવ્યું છે. આ બંધા જ વિચારકો-હડ્ડક હાસલી, જોડ, મરે, સ્ટેપલડન-એક વરતુ વિશે સંમત છે. સંનિષ્ઠ નૈતિક પ્રયાસ દ્વારા સાચી સામાજિક અસર પેદા કરી શકાય. આંધળા, આર્થિક પરિણામોમાંથી ઉત્પન્ન થનાર સમાજ કેવો થશે એનો બર્નહામ જેવાએ Managerial Revolution મા દર્શાવ્યું છે. આવો સરમુખત્યાર શાહી, માનવ સંબંધોઢેદક સમાજનું અસ્તિત્વ ન થવા દેવું હોય તો પ્રગતિના બળોની મૌદિક, નૈતિક અને લાગણીની શક્તિ ખૂબ જ વધારવી પડશે. એ માટે વ્યક્તિની આંતરિક શુદ્ધિ, પરિવર્તનના માર્ગ માટે શુદ્ધ સાધનોની પસંદગી, સત્યનો આમહ-એની આવશ્યકતા રહેવાની છે.

નેપ્તુરે બસે કશું નથી સૂચવ્યું પણ આ ગસ્તો આજે તો ગાંધીજીએ લીધો છે. એની સર્વાંગી આર્ષદષ્ટિએ સમાજ પરિવર્તન અને વ્યક્તિ પરિવર્તનનો સુમેળ જોયો અને વિચારને નિષ્ક્રિયતામાં સ્વરણ દીધા વગર એમણે કાર્યથી વધારે સંપુષ્ટ બનાવ્યો છે.

આ પુસ્તક આપણા બધા વિચારવંત સ્ત્રી પુરુષો પાંચે જ.

ગુજરાતી કિતાબો

જીવનઝરણાં [લે. રાવજીભાઈ પટેલ; પ્રકાશક નવજીવન કાર્યાલય; મુંબઈ ૩૧. ૨-૮-૦)

શ્રી. રાવજીભાઈ ગાંધીજીના દ. આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ કાળના સાથીદાર છે, અને એમણે પોતાના જીવનના સંસ્મરણો આમાં આલેખ્યા છે. વ્યક્તિગત જીવનના જ પ્રશંસામાન કે દોષદર્શન એમાં નથી. રાવજીભાઈ જેવા જીવનની પાસે એકનિષ્ઠ ભાવે જાહેર સેવામાં ગૂંજરનાર માટે એ પણ ક્ષમ્ય ગણાય. કારણ કે અનેક સેવાથી બાકી બહેનોને એમાંથી જીવનનો બોધપાઠ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. રાવજીભાઈએ જાહેર જીવનના અનેક સ્મરણો આમાં ગૂંથ્યા છે. અને વિશેષતઃ પૂ. ગાંધીજીના ગૂંજરાતના વસવાટના સ્મરણો તો એમના નિરપૂર્ણ જીવનારંભનું સુરેખ દર્શન કરાવે છે. સ્મરણોની સમૃદ્ધિ એટલી વિપૂલ છે કે સદાય જીવન ધડવૈયા માટે એ એક યા ખીજ રીતે માર્ગદર્શક થઈ પડશે જ.

આ જીવન ચરિત્રના બયસ્થાનો શ્રી કિશોરલાલભાઈએ પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવ્યા છે. શ્રી રાવજીભાઈએ જાતનું લ.ધવ વારંવાર આપ્યું છે. જીવનમાં ત્રુટીઓ હોય, પરંતુ એથી અવારનવાર વિપાદમાં સરી જવું યોગ્ય ખરું ?

ખીજ પણ એક વસ્તુ નોંધવા વિચારવા જેવી લાગે છે. માણસ એકની એક જૂલ વારંવાર, એ વિશેનું યોગ્ય દર્શન થયું હોય તોય શું કરવા કરતો હશે ? અને ગાંધીજીના ધણા અનુયાયીઓમાંય એમના જીવન સિદ્ધાંતને પહોંચી વળવાની અશક્તિ કેમ, કેવી રીતે દેખાતી હશે ? ગાંધીજીના આદર્શો અભ્યવહારુ નહિ તો અધરા તો છે જ. રાવજીભાઈના આત્મકથાએ આ બધાનાં મૂલ્યાંકનનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ગૂજરાતી જીવનકથા સાહિત્ય ધર્મ જુજ છે. આપણા જાહેર જીવનના કાર્યકરો અંતરમાં આ વિશે સંશોભન અનુભવે છે. એ દિગ્ગત નથી. આ પુસ્તકે સંશોભન ટાળ્યો છે તો ખીજાએ એનું અનુસરણ કરે એવી આશા સેવીએ.

×

ઠંડ પહોરે (લે. મુનિકુમાર બટ; પ્રકાશન, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦) આખરે ગણા હાસ્યસાહિત્યમાં એકનો ઉમેરો થયો છે. શ્રી મુનિકુમારે 'તુલિકા પાટવ' લખી ચોડી સસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી એજ લખાણો આજે મંચરથ થયા છે શ્રી મુનિકુમારનો હાસ્ય રસ આરંભમાં સુદૃઢ અને જીવનની વિસંગતતાઓ અને વિરોધોમાં ઉપજતો હોય છે. પરંતુ પાછળથી એ પણ રાજ્ય ચમત્કૃતિઓમાંથી સરી પડે છે. હાસ્ય રસ સ્થૂળ ન બને એ માટે એની ચમત્કૃતિ એના ચબ્દાન્વેષણમાં નહિ પણ ભાવાન્વેષણમાંથી નિષ્પન્ન થવી જોઈએ પાછના કેટલાક લખાણોમાં શ્રી મુનિકુમાર આવા એકાદ ભાવને પકડવા સમર્થ નથી નીવડતા અને કોક ઠેકાણે તો અસંગતિ દોષ પણ જણાય છે. આમ છતાં 'તુલિકા પાટવ' ગૂજરાતી સાહિત્યમાં અપૂર્વ લેખમાળા બનશે જ. એના સરળ પ્રવાહમાં, રોજ બ રોજના જીવનમાંથી વિલેલા પ્રસંગોમાં આપણે જીવનનો સાચો હાસ્ય રસ નિહાળી શકીએ છીએ ખરો સામાન્ય અને સાહિત્યિક પ્રસંગોમાંથી હાસ્ય ઉપજાવવાની શક્તિ એમને સુસાધ છે લેખકે હવે લખમખ લખવાનું બંધ કર્યું છે એ હવે ચાતુ કરે તો આપણા એક સારા હાસ્ય લેખકને આપણે પાઠ મેળવી શકીએ ખરા

×

પાંખ વિનાનાં [લે. ઉમેદભાઈ મજિધાર; પ્રકાશક, ભારતી સાહિત્ય સંઘ, મૂલ્ય રૂ. ૩]

વાર્તા સંગ્રહની વિશેષતા પ્રવેશકકાર શ્રી ઉમાશંકર જોશી કહે છે તે પ્રમાણે સમગ્ર જીવન રચનામાં પડેલા કડુણને બિહાવવાની

લેખકની તાકાતમાં છે. રાજીંદા જીવનના પ્રસંગોમાંથી હાસ્ય ઘણું ઉપજાવે છે, હિર્મિલ કરુણા ય ઘણા જગવે છે. પરંતુ ઘટનાઓ ને પાત્રોને જ આ કરુણ સર્ગવવાનું કામ સુપ્રદ કરી, જાતને સાવ તટસ્થ રાખવાનું સુરદેવ કામ ઉમેદભાઈએ સાધ્યું છે. બધી જ વાર્તાઓ મુખ્યત્વે વાર્તા અને ઘટના પર જ આધાર રાખે છે બાપાની માર્મિકભરી ગૂંથણી કે કુદરતના યા સમાજના બહારના વાતાવરણની એ સદાય ઓઝી લ્યે છે. પાત્રો અને ઘટના જાણે સ્વાવલંબી બનીને જ વાર્તાની જમાવટ કરે છે. શ્રી ઉમેદભાઈની આ વાર્તા ક્યા એ રીતે શ્રી. ગુલાબદાસ ઓકર જેવાની પંચતમાં એમને સરળતાથી મૂકે છે.

માનસ વિશ્લેષણની વાર્તાઓ કોષકવાર સામાન્યતામાં ય સરી પડે છે. 'વર પધરાવો સાવધાન', 'કીર્તીકૃષ્ણ ખંડેરાવ', 'જાપરપગી' એ આ રીતે અતિ-સામાન્ય વાર્તાઓ બની ગઈ છે અને 'હું એકથી છું', 'છત્રી', 'શીવચંકર', 'વેર' એ સંગ્રહની ઉત્તમ વાર્તાઓ આજ વેધક માનસપૃથક્કરણના કારણે ઉત્તમ બની છે.

બધી જ વાર્તાઓને ઘેરતો એક વિચારદોર છે. માનવી સમજાવ અને કલ્પના ગૂંથાવી એસે છે ત્યારે પાંખ વિનાનો થઈ પડે છે. જુદા જુદા માનસ અવિષ્કારો દ્વારા આ રહસ્ય લેખકે રફૂદ કર્યું છે. આ કારણે વાર્તાઓમાં નાવીન્યનો અભાવ કોઈ વાર લાગે છે. બધી જ વાર્તાઓ એક જ કરુણ પ્રવાહમાં વિપાદયુક્ત છાપ મૂકતી આગળ વધે છે. અવગત વાર્તાકલાને એથી જરા ય ક્ષતિ નહોતી પહોંચતી પરંતુ મિત્ર મિત્ર ભાવયુક્ત વાર્તાઓ સંગ્રહમાં મૂકાઈ હોત તો વધારે ઊચીત થાત.

આવૃત્તી આર્થિક મંદી

આજની આપણી સમાજ વ્યવસ્થા એવી છે કે બેકારી એ નિરુદ્ધ એક સમાજનું આવશ્યક અંગ થઈ રહી છે. પણ ત્યારે યુદ્ધ ઘર થાય છે ત્યારે બેકારી-માણસની ને ઉત્પાદક દ્રવ્યોની અદસ્ય પદ્ધતિ જાય છે. તે જ પ્રમાણે આ યુદ્ધમાં થયું. યુદ્ધની તૈયારીમાં ને યુદ્ધ શરૂ થાય ત્યારે બેકારી એકદમ ઝાંઝી થઈ જાય છે. વળી યુદ્ધમાં સરકારને યુદ્ધ ચલાવવા માટે વસ્તુઓની ને માણસોની મોટા પ્રમાણમાં જરૂર પડે છે. તેને લીધે મજૂરીના દર વધે છે ને વસ્તુઓના ભાવમાં ઉછાળો આવે છે, વળી યુદ્ધનું ખર્ચ પહોંચી વળવા સરકાર કરવેરા વધારે ને લેનો. પણ બે તેથી આજના યુદ્ધનું મહાભારત ખર્ચને પહોંચી ન વળાય એટલે કેટલેક અંશે ચક્રાવૃત્તિ નાણાંની કુમાવો-પણ કરવો પડે છે. આ કુમાવાના લીધે પણ વસ્તુઓના ભાવ વધે છે. એટલે બેકારી નાણુક ચવાથી ને વસ્તુઓના ભાવ વધવાથી ઉદ્યોગપતિઓ, મજૂરો વેપારીઓ બધાને સર્વત્ર જડોજલાલી દેખાય છે. પણ યુદ્ધ પૂરું થયે મંદી આવવાના ચિન્હ સર્વત્ર દેખાય છે.

મંદી આવવાના કારણો તો ઘણા છે. ૧) સરકાર ને મોટા પાયા ઉપર ને મને તે આવે માલ લેતી હોય તે માંગ બંધ થાય. ને યુદ્ધને લીધે માલ ખપતો હતો તે બંધ થાય એટલે એ બધી વસ્તુઓના ભાવ પડવા માંડે. એ વસ્તુઓ ઉત્પાદન કરનારા કારખાનાં બંધ થાય એટલે મજૂરો બેકાર થાય ને એમની માંગ ઝાંઝી થાય.

૨) તેજ પ્રમાણે લાખો માણસો ને યુદ્ધને લીધે લશ્કરમાં ને લશ્કરની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાના કારખાનામાં રોકાયા હોય, તે બેકાર થાય ને માણસની કમાઈ ઘટે એટલે એની વસ્તુઓની માંગ ઘટે. એટલે પણ મંદી જરૂર આવે.

આની સામે બીજી બાજુ છે. યુદ્ધમાં ધણીએ ધણા પૈસા ખનાવ્યા હોય ને સરકારી અંકુશો ને લીધે એ પૈસાનો ઉપયોગ ન કરી શક્યા હોય તે અંકુશો નાબૂદ કરવામાં આવે તો આ લોકો ખાસ ખરીદવા મડિ એટલે વસ્તુઓના ભાવ વધે તેથી જ અંકુશો ધીમે ધીમે ઓછા કરવા જોઈએ.

પણ સરકારની ને યુદ્ધની અંગેની માંગ ઓછી થાય તેટલા જ પ્રમાણમાં જનતાની જરૂરીયાતો માટે મૂડી મજૂરી વિ. ની માંગ ઉભી કરવામાં આવે તો મંદી ન આવે. પણ એ માંગ ઉભી કરવા માટે બેકારી અટકાવવી જોઈએ.

જે સરકારમાં કામ કરતા હોય તે હવે છુટા થશે. એમની ઉપજ જશે તો જો સરકાર પામે જેમ જેમ માણસોને યુદ્ધની પ્રવૃત્તિમાંથી છુટા કરવામાં આવે તેમ તેમ બીજા કાર્ષ ઉત્પાદક ધંધામાં નાંખી દેવાની યોજના હોય તો એ લોકો બેકાર ન થાય ને માર્ગમાં ધટાડો ન થાય ને તેટલે અંશે વસ્તુઓના ભાવ પડતા અટકે.

તે જ પ્રમાણે જે ઉદ્યોગો કે કારખાનાઓ યુદ્ધનો સરંજામ પુરો પાડતા હતા તેમને લોકોની જરૂરીયાતોનું ઉત્પાદન કરવામાં બદલી નાંખવામાં આવે તો એ ઉદ્યોગોમાં રોકાવવા માણસો પણ બેકાર ન થાય. એમની ઉપજ પણ ચાલુ રહે ને વસ્તુઓના ભાવ પડતા અટકે.

પણ યુદ્ધ દરમિયાન જે જાતનાં આપણા દેશમાં કુમાવો થયો છે તે તો ચાલુ ન જ રહી શકે. એટલે કે કેટલેક અંશે ચમણી નાણાંનું પ્રમાણ ઘટાડવું જ પડશે. પણ એ ઘટાડવા સાથે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે ઉત્પાદક દ્રવ્યો ને મજૂરો યુદ્ધ પૂરે થવાને લીધે બેકાર થયા હોય તેમને પાછા એમના જૂના ધંધામાં કે નવા ધંધામાં રોકવાની યોજના તૈયાર હોય તો મંદી આવતી અટકે તે જ પ્રમાણે યુદ્ધની માર્ગ પુરી થતી જાય તેની સાથે સાથે ને સરકાર ને ઉદ્યોગો

તરફથી નવા રસ્તા નવી નહેરો, નવી રેલ્વે નવા કારખાના કાઢવાની યોજનાઓ તૈયાર હોય તો મંદી આવતી મોટે ભાગે અટકાવી શકાય.

વળી મુદ્દને તોષે પરદેશી માધ્યમ આવતો જામ થયો તે દરમિયાન આ દેશમાં ધણા નવા ઉદ્યોગો શરૂ થયા હવે પરદેશી માત્ર આવતો થાય તો આ ઉદ્યોગો જામ થાય ને એમાં રોકાણના માણસો છૂટા થાય એટલે પણ મંદીની અસર લાગુ પડે. એ અટકાવવા માટે સરકારે આવા ઉદ્યોગો ને સંરક્ષણ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ માટે તેથી જ ધણા દેશોમાં મુદ્દ પુર થયે મંદી અટકાવવા માટે યોજનાઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી ને અમનમાં પણ મુકાશે આપણા દેશમાં સરકાર પાસે આવી યોજનાઓ તૈયાર છે કે નહિ તે આપણને ખબર નથી ને આવી યોજનાઓ અમલમાં મુકવા સરકાર શું પગનાં લેવા ધારે છે તેની પણ આપણને ખાસ માહિતી નથી. એટલે આપણા દેશના અકુશો જાણ કે પાંચ ૭ વર્ષની લોકોને લાગેની જૂખ સતોપવા લોકો આખા મીચીને ખરીતવા માટે ને તરત ભાવ વધી જાય તો પડી એકદમ મંદી આવે તે અટકાવવા માટે અકુશો ચાનુ રાખી જે યોજનાઓ સરકારે માનની ને મૂડીની માગ ચાનુ રાખવા માટે કરી હોય તેનો તરત અમલમાં મુકે તો મુદ્દનું આર્થિક તત્ત્વ આપણા રાજ્ય દા આર્થિક તત્ત્વમાં—અનમત ફેરફાર સાથે—નજી મંદીના જ મલકાતી પસાર થવા વખત ફેરવાઈ જાય

S V D.

બાપા વૈવિધ્ય

પવનના પાવળા કામળ જેવી પત્તિસ્થિત સ્ત્રી પુરોવાની લાગણી (ખાડેકર) મોંને રિમની કલાક લગાવી ઉત્તરુ કરી (ઉમેદમાઈ મણીયાર) મુમ્તાઝના નાનકડાનાં રૂપીયા જેવા ચોળ ચોળ પાવળાઓ (ઉમેદમાઈ મણીયાર)

∴ રાજકીય નોંધ

શું લેવું? સોચ કે કાતર ?

આત્મનિર્ણયની મુશ્કેલી

ચૂંટણી ૧૯૪૬ માં થશે અને એમાં ચૂંટાયવા સંભવોમાથી બધારથી ઘડનારુ મહાન ગ્યાશે, એવી જાહેરાત બધા જ રાજકીય પક્ષોનું ધ્યાન આગામી ચૂંટણી જગ પર કેન્દ્રીત કર્યું છે. પૂનામાં મળેલી મહાસભાની કારોબારી આગળ સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન આજ હતો. '૪૨ ની ઔરવતી લડત માટે અભિનંદન, સ્ટેડીંગ રોકાણો, ટિંકી રાષ્ટ્રીય સૈન્ય, મહાયા સિયામની શુનામી, કે અન્યુમને વતનના જોડાણનો પ્રશ્ન-મોટા મોટા બબકબમાં ઠરાવો છતાંય ગોણું હતા. વાવેલની નવી (એમાં નવું કર્યું જ નથી) જાહેરાત અગાઉ ચૂંટણી માટેનો નિર્ણય કારોબારીએ લીધો જ હતો. ચૂંટણી જગમાં ભાગ શા માટે ન લેવો જોઈએ એના કારણોની તત્સ્પર્શી રજુઆત હાવમા ક્યાં પછી સ્વાભાવિક રીતે એમજ લાગે કે એમાં ભાગ નહિ જ લેવાનો એ નિર્ણય કરશે પરંતુ એ નિર્ણય અનિવાર્ય હતો વર્તમાન રાજકીય પરિસ્થિતિ અને મનોસ્થિતિમાં એથી

વિશેષ કારોગારી કાંઈ કરી શકે એમ નહોતું. ૧૯૪૨ ના હરોવની વિશેષ પુનરુક્તિ પછી અમલી કાર્યક્રમ આ સિવાય બીજો છે. પણ શો ?

ચૂંટણી ૧૯૩૭ના રસમે કરવાનું તો શક્ય નથી જ, થવાનું. ૧૯૩૫ના નિર્ણય બંધારણના ખોળામાં રહીને સત્તા હાંસલ કરવાનો કે આગળ પ્રગતિ નોંધાવવાનું અશક્ય બની ગયું છે. હિંદની આઝાદીની આંકાક્ષાએને ૧૯૩૭માં આ બંધારણ સંતોષી શક્યું નહોતું. આજે તો એ ખિટીશ સામ્રાજ્યવાદનો કાયમી અંત જ ચાહે છે. '૪૨ની લડતનો જુસ્સો આજે આયમ્યો હશે, પરંતુ એ લાગણી 'અંમેને ચાલ્યા જાવ' આજેય કાયમ છે. ચૂંટણી જંગનું પ્રયોજન હોય તો એ આટલું જ છે. એ દ્વારા આવનાર ભવિષ્ય વધુ ઘટ બને, મહાસભાની સમસ્ત સંરચાને બળવાન બનાવી એને જ લોક-પ્રતિનિધિ સભામાં ફેરવી નાંખે. ચૂંટણી પૂરી થતાં જ ક્યાં તો સમસ્ત સત્તાના મુત્રો આપણે હાથમાં લઈએ, અને ખિટીશ સરકારનો અંત જાહેર કરીએ, અગર આઝાદીનો જંગ ખેલી લઈએ મહાસભા દેશની આંકાક્ષાએને સંપૂર્ણતઃ મૂર્ત કરે છે. એ પોતે જ એ રીતે લોક પ્રતિનિધિ સભામાં ફેરવાઈ જાય તો એમાં કશું ખોટું નહિ ગણાય. ચૂંટણી જવાહરવાલ કહે છે તેમ એક જ મુદ્દા પર લડાવી નોંધએ-હિંદની મુકમ્મીલ આઝાદીના મુદ્દા પર.

કોંગ્રેસ આ જંગમાં પોતાની તમામ શક્તિસહ જંપલાવશે એમાં તો શંકા નથી. એ આને માટે એક સરસ મેનીફેસ્ટો ધડી કાઢશે એમાં પણ શંકા નથી. પરંતુ એણે પોતાની બાવિ નીતિ રપષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરવી નોંધએ. ૧૯૩૭ના મેનીફેસ્ટો પ્રમાણે, આપણે બંધારણ તોડી નાંખવાનું હતું. એને બદલે એનો અમલ કરતા થઈ ગયાં. હવે ૧૯૩૫ના બંધારણ પ્રમાણેના હોદ્દા સ્વીકાર વિશે કોંગ્રેસે બીજું કાંઈ નહિ તો પોતાની નીતિ રપષ્ટતાપૂર્વક જાહેર કરવી નોંધએ.

ચૂંટણી અંગે બીજા પક્ષે પણ ઠીકઠીક સાવચેત થવા મંડિયા છે. મુસ્લીમ લીગે તો ચૂંટણીની જાહેરાત અમાલિ એના પ્રચાર આરંભી દીધો છે. લઘુમતિ પ્રતિભાં એણે ઠીકઠીક સંગઠન સાધવા માંડ્યું છે. આ પ્રચારે એના કાર્યમાં સારો એવો વેગ આવ્યો છે. ચૂંટણી ન આવી હોત તો લીગ શું કરત એ સવાલ વિચારતા એવો છે ખરો. પ્રજાની તાકાત વધારવાની એની રીત માત્ર વિરોધાત્મક અને ઈન્કારાત્મક જ છે. ચૂંટણીમાં મત ખેંચવા પૂરતી આ યુક્તિ સફળ થઈ શકે ખરી પરંતુ એ પછીના માળામાં શું!

આર્થિક દષ્ટિએ

લીગની નીતિએ બીનલીગી મુસ્લીમોની એકતા રચાવી છે, એ ચૂંટણી જંગનું બીજું આવકારદાયક ચિહ્ન ગણાયું નોંધએ. વિરોધ કરશે તો એનું બળ વધશે એમ માનીને લીગને બધાએ ઠીક ઠીક મેદાન આપ્યું હતું પણ ચૂંટણીમાં સમાયેલા મહત્વના મુદ્દાઓએ બધાને જાગતા કરી દીધા છે. મૌ. આઝાદે કહ્યું છે તે પ્રમાણે બીનલીગી મુસ્લીમોએ આઝાદ અને સંયુક્ત હિંદના એકજ મુદ્દા પર ચૂંટણી જંગ ખેલવો નોંધએ. આવી જૂમિકા દિલ્હી ખાતે જમીયત-ઉલ્લ-હિંદમાના આશ્રયે મળેલી પરિષદે પેદા કરી છે ખરી.

આ બધા રાષ્ટ્રપ્રેમી મુસ્લીમોએ ભય છોડીને લીમનો મુકાબલો કરવો પડશે. નિર્ભય રાષ્ટ્રવાદને તમામ પ્રકારના મંદા મલિન વિરોધનો સામનો કરવો પડે છે. એવા વિરોધ છતાંય એ આખરે ટકે છે, સમજા બને છે એ તો સરકારે જરૂરી લડત પછી મહાસભાને બદનામ કરવાના બધા પ્રયત્નો છતાં એ વધુ શક્તિશાળી બની તે પરથી દેખાઈ આવે છે, બીનલીમી મુસ્લીમો આવી શક્તિ દેખાડશે ખરા? હંમેશને માટે પ્રગતિ અવરોધતા બળોને નિર્મૂળ કરવાનો નિર્ણય એમણે કરી લેવો જોઈએ. અને એમાં એ સફળ થશે એમાં જરાએ શંકા નથી. દિલ્લીમાં જે નક્કી થયું છે તે પ્રમાણે પરાબળનો કે મારનો ભય છોડી એમણે એકે એક બેઠક માટે મુકાબલો કરવો જોઈએ.

હિંદુ મહાસભા ચૂંટણી જંગમાં મુકાવશે જ એવી બહેરાત ડો. રામપ્રસાદ મુકરજીએ અમદાવાદમાં જ કરી હતી. એ બંગાળ સિવાય અન્ય રદબે આવી સફળતા પ્રાપ્ત કરે એવો સંભવ નથી. ચૂંટણીની એની ભૂમિકા કારાખારીની અખંડ હિંદુસ્તાન વિશેના

આજુબંધી

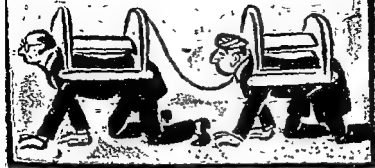

શ્રી તાતા-ખીરલા ગયા'તા સાંઠહીએ ચઢીને
હરાવ પછી સરી જાય છે, સિવાય કે એ શ્દિચુરત હિંદુ ધર્મને
સાચવવાની નવી ભૂમિકા સરજે. આલુ એ કાષ્ઠક કરશે ખરી એમ
હિંદુ મહાસમાવાદીઓના છેલ્લા નિવેદનો પરથી જણાય છે.

આમેઝરવાદીઓનું દેડરેશન પ્રથમ હવે એકાએક નાશૂત
બન્યું છે. હરિજનો એક જુદી પ્રજા છે અને જો હરા કરોડ
મુસ્લીમોને બધું અવગ મળતું હોય, વિશિષ્ટ સત્તા મળતી હોય તો
જ કરોડ હરિજનોને કેમ નહિ, એવી ન્દવીલ ડો. આમેઝરે તેમના
છેલ્લા પુસ્તકમાં કરી છે ખરી. ચૂંટણી જંગમાં ડો. આમેઝર
ખીમ. છન્ડા અને તો વિસ્મય નહિ થાય. એ ચૂંટણી જંગમાં
આ મોરચે જ હિસ્સો લઈ શકે અને હિંદુઓ તરફ હરિજનોના
વધતા રોષનો કાબો લઈ શકે

રાયવાદીઓનો આવા મર્યાદિત અતાધિકાર જાળી ચૂંટણીમાં
માત્ર દેવામાં માનતા નથી. વડાઈનો અંત આવવાથી એનું મર્યાદકાર્ય
અંધ થયું હોવાથી “દીન અને દિમાગ” સાથે પૂજન

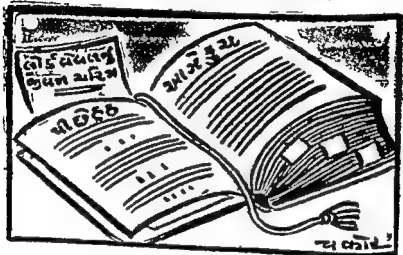

અને આખા ઠંઠા માંથી મૂકીને

મતાધિકાર માટેની મુશ્કેલીમાં એમણે અંતર્યાયી છે. સામ્યવાદી
ખિરાદરો ચૂંટણીમાં પ્રગતિશીલ બળો-કોંગ્રેસ, મુસ્લીમ લીગ
આંખેડકરવાદી હરિજનો-ને વિજય મળે એવો પ્રયાસ કરશે. હિંદુ
કમ્યુનિસ્ટ કોંગ્રેસમાં જશે, મુસ્લીમ કમ્યુનિસ્ટ લીગને ટેકા ધીરશે
અને હવે હરિજન કમ્યુનિસ્ટ આંખેડકરને સત્તેજન આપશે. તે કાઢતો
વિજય થશે એ આખરે તો કમ્યુનિસ્ટોનો જ મજાશે એવો અભિમાન-
પૂર્વક દાવો તો કરી શકાશે. એ આછી સિદ્ધિ છે? અહિં તહી
મનુર મંડળો દ્વારા કે પંજાબમાં થોડીક અકાલી બેઠકો દ્વારા કેટલાક
'ખીરાદરો' ધારાસભા પ્રવેશ કરી શકશે ખંરા અને એમની 'નૈતિ'
પ્રમાણે શક્ય હોય ત્યાં કોંગ્રેસ અને અન્ય મંડળો સાથે સહકાર
દ્વારા અને નહિતર પ્રતિકાર દ્વારા કિમેદવારો લેના કરવાનો પ્રયાસ
થશે પણ ખરો. ચૂંટણી જંગના એમના મુદ્દાઓની આતુરતા પૂર્વક
આજે તો રાહ બેવાય છે.

મહાસભા સમિતિની બેઠકમાં બાલ ઠાઠમાં, ધોધમાર
 વરસાદ સિવાય બીજું કશું નહોતું. કારોગારીએ કરેના નિર્ણયો
 પસાર કરવાના હતા અને વરસાદે સમ્રોના આતશને પણ
 જરાક ઠંડો બનાવી દીધો. મહાસભા સમિતિની બેઠક અમીતિની
 માફક દબે કેટલો સજીવ અને સક્રિય બનશે, એ જોવાનું રહે છે
 કારોગારી પાસે વધુ ને વધુ સત્તાઓ આવતી જાય છે, અને
 કોંગ્રેસની ધારાસભા રૂપ લેખાતી મહાસભા સમિતિને એને સંમતિ
 આપવા સિવાય બીજું કશું હિપયોગી કાર્ય બજાવવાનું નથી રહેતું

વાવેલના એક નવા છવનચરિત્ર વિષે કહેવાયું છે કે એમાં 'પાછેક' ની વાતને છીટીઓમાં સમાવાઈ છે વિજયને પાતા મળ્યા છે
 દોકદાહીને મહાસભાના પ્રાચુર્યે રહેવા દેવી હોય તો આ ભયરથાન
 નિવારણ પડશે. મહાસભાની તમામ સત્તાઓ એક નાનકડી સમિતિના
 હાથમાં જ કેન્દ્રીત થઈ જાય, એ સરમુખત્યારશાહી તરફ ઢળવાની
 નિશાની છે મહાસભા સમિતિ પોતે જ જો વધારે સળગ અને તો જે
 આ વલણ અટકાવી શકે ખરી ચર્ચાઓ, ચકાઓ, તપાસોથી યાક
 નહિ ચડવો જોઈએ. એને ઊલટું ઉત્તેજન મળવું જોઈએ કારોગારીએ
 પોતે જ આ દિશામાં કાઈક પમના બરવા જોઈએ એમ લાગે છે.

x

નવી વાવેલ યોજના વિશેના કારોબારીના કારાવં આમ તો
 રાજ્ય છે. વાવેલ યોજના અંતર: પણ સીમંતા કરતાં આમળ
 પાંતી નથી. એમાં સંપૂર્ણ આઝાદીની સ્વીકાર નથી. એકજ પક્ષને
 મપાયલી લીટી સત્તાને હોડવાની માત્ર નથી-ટૂંકમાં બિટીલા સત્તાને
 કાયમ રાખવાતી એ નવી કારવાઈ જ છે. કારોબારીએ એના
 સ્વરુપને હાઈને પિછાણી લીધું છે. પણ ત્યાં જ એનો અંત આવતો
 નથી. વાવેલ યોજના આપણને સ્વીકાર્ય નથી, અને મુશ્કેલી
 આઝાદી એ જો આપણે આખરી નિર્ણય હોય તો પ્રજાને શું
 કરવાનું આદેશન છે? પ્રજાને કંઈ જાતનો માર્ગ આપણે ખતાવવા
 માંગીએ છીએ? '૪૨ માં આવી જ યોજનાઓ અને વચનોથી ઘાટી
 લાગતો પેશમામ આપણે આપવો પડ્યો હતો. આજે પુનઃ એવી સ્થિતિ
 તરફ મહાસભા ધસડાતી નથી શું? આમ ધસડાયા પછી પડકારની
 કે જાંમની સ્થિતિ વહેરવી એના કરતાં પરિસ્થિતિ સમજાને પ્રજાને
 દોરવણી આપવી એ જ મોટું કર્તવ્ય નથી? આવી દોરવણી
 કારોબારીએ નથી આપી એમ સખેદ કહેવું પડે છે. ચૂંટણી સિવાય
 એની નજર આગળ આજના તબક્કે બીજું કંઈ નથી. આ વલણના
 વર્તુળમાંથી મહાસભાએ સવેળા બહાર નીકળી આવવું જોઈએ;
 નહિતર '૪૨ની લડત નકામી લડયા એમજ કહેવાશે.

તમારો દિલ્લો શું કરે છે? પેલા નાનો હતો ત્યારે જ આની ગળા
 ચબેલા તે ?

“ બેઠમાં છે.”

“ સાચેસાચ-કોઈ બાજુ મળે છે ? ”

∴ આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ

જપાન પર કાળુ કોનો ?

યુદ્ધના અંતે ઊપરિથત કરેલા નવા પ્રશ્નોમાં, અને સત્તાની સમતુલા સામ્યવાની હરિદ્વાર્ધમાં આજે તો મહારાષ્ટ્રો ગૂંચાઈ ગયા છે. એક પ્રશ્નનો સંતોષકારક ઉકેલ જડે ત્યાં બીજો વિકટ પ્રશ્ન સામે ડોળા તમતગાવતો દષ્ટિએ પડે છે. અને લંડનમાં મળેલી પાંચ રાજ્યોના પરદેશ મંત્રીઓની પરિષદ ભૂમધ્યનાં ઊડાણુ ઉતરી પડી ડૂબી મરવાની સંભાવના દર્શાવે છે.

જપાનનો પ્રશ્ન હજી છે ત્યાં ને ત્યાં જ છે. જપાનના પંજ-માંથી મુક્ત થયેલા દેશોનું ભાવિ હજી નિશ્ચિત નથી. ફેરીયાની આઝાદીની સંયુક્ત ઘોષણા કરવામાં આવી છે, પરંતુ યુરોપમાં જર્મનીની જરાક પીછેહઠ ચતા દેશના એકાદ ગામડામાં જે કામચલાઉ સરકારો ઊભી થઈ જતી, એવી સરકારને ફેરીઆમાં હજી પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી મળ્યો અને જૂના જપાનીસ અમલદારો જ હજી ત્યાં શાસન ચલાવે છે. ક્રાંતિ-ક્રેંચ ઇન્ડો ચાર્જના પાણુ માંચુ

છે, અને હિંદને અપાનારા સુધારાના ધોરણે મામુલી સુધારાઓની જાહેરાત કરી છે. મવાયા બ્રહ્મદેશ તો બ્રિટીશ સરકારના છે જ એટલે એ વિષે કોઈએ કશો પ્રશ્ન ઊઠાવવાનો રહેતો નથી હોતો-હી સરકારે પણ ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીસની હકુમત ગુમાવી નથી, બલે યુદ્ધકાળ દરમ્યાન આ દેશની પ્રગતિને કશી સહાય લડનની વીંછેમાં સરકાર ન આપી શકી હોય હોમિયોર્ગ તથા ચિનના બંદરો વિષે બ્રિટીશ સરકાર વાટાઘાટો ચલાવશે અલગતે ત્યાંસુધી ઠાણુ એનો જ રહેશે દૂર પૂર્વના આ બધો રાષ્ટ્રો આજસુધી જાપાનીસ હકુમત નીચે હતા. એમને બે પરદેશી શાસનનો મુકામલો કરવાની સુવર્ણ તક આવી છે ખરી. અનુભવના પરિણામે બ્રહ્મદેશના વડા પ્રધાનના જેવી લામણી યાય-અપરિચીત ભૂત કળતા પરિચીત ભૂતને હું આવકારુ-તો નવાઈ નહિ લડાઈનું સાચુ સ્વરુપ સમજવામાં પણ ઇતિહાસકારોને હવે વાધો નહિ આવે. આ યુદ્ધમાં પ્રગતિત્રના, ન્યાયના આઝાદીના આદર્શો માત્ર ઢાકણુ કેપે જ હતા અને એમાં પડેતો કોઈપણ દેશ પોતાની સામ્રાજ્યવાદી મહેરો છોડવા તૈયાર નહોતો.

જાપાનના મેકઆર્થરના હીના વહિવટની અમેરિકન અખબારોએ રીક ઠીક ઠીક કરી છે જર્મની અને જાપાન તરફ બેદબાવ બરી નીતિ અખત્યાર કરવામાં આવી છે જાપાનમાં યુદ્ધ ગુન્હેગારોને પગડવામાં નિરાત સેવાય છે, આતરિક વહિવટ હજી જાપાનીઓના હાથમાં સુરક્ષિત છે, સમ્રાટની સત્તા પર કશો અકુશ નથી એવી ટીકાઓના સમર્થનરૂપે કહો કે બીજી રીતે પ્રમુખ દુએને મેક-આર્થરને (૧) તમામ ઔદ્યોગિક સ્થાઓના વિસર્જનની (૨) પરદેશો સાથેનો વેપાર બંધ કરવાની (૩) તમામ શાહી મીનકત જપ્ત કરવાની સૂચના આપી છે એનો પણ થોડા દિવસમાં આરંભ થશે ખરો અને જાપાનનું એશિયામાંનું સ્થાન ઝૂટવાઈ જશે પરંતુ આવા મરમ વર્તીવના કારણો શોધવા જવા પડે એમ નથી અત્યારે યુરોપના પ્રશ્નોમાં ગૂંચાયેલુ રશિયા એશિયામાં કશો સળવળાટ કરતું નથી

પરંતુ જેવો દાવ યુરોપનાં એણે અજમાવ્યો છે એવો એ અદિયા નહિ અજમાવે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. બ્રિટન, ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ વગેરેની સામ્રાજ્યવાદી નીતિના કારણે રશિયાને એશિયામાં વધારે ફળદ્રુપ ભૂમિ મળી રહેશે, અને અમેરિકન મુરદોને લવાઈ એ થઈ પડે એ વેળાએ રશિયા વિરોધી જાપાનને આમળ ધરવા માટે એનો ઉપયોગ થઈ શકે. બીજું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે જાપાન પર જડએસલાખ લશ્કરી સસ્તનત બેસાડવાથી એના અસતોષ તથા છૂટા વૈરને પોષણ મળે છે. જાપાન જેવા સામા કાઠાના દેશને સદાય દુશ્મનની સ્થિતિમાં રાખવાનું અમેરિકા માટે ન પાલવે.

રશિયા અને બ્રિટન વચ્ચે હરિદાઈ

એશિયાનું રાજકારણ યુરોપના હિસાબે આજે ઓછું કહોવાયેલું છે. પણ આ શાંત, સ્થિર જળ કયાં સુધી ટકશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. લંડનમાં મળેલી પાંચરાજ્યોની પરિષદમાં આજે તો કદાચ યુરોપના પશ્ચિમ ચૂંચાતા હશે ત્યાં જ દૂર પૂર્વના પ્રશ્નો

ઉકળ્યા વગર રહેવાના નથી. અને આ દેશની પ્રગતિને હવે ક્યા સુધી સુધામીમાં પકડી રાખી શકાશે, એ પણ એક પ્રશ્ન છે જ. નવી વિશ્વક્રાંતિનો આરંભ આ વેળાએ એશિયામાંથી થાય એવો સંભવ આજે તો છે જ.

૪

યુરોપના તખ્તા પર ચાંતિના નાટકનો પ્રથમ અંક બજવાઈ રહ્યો છે. ગયા મહાયુદ્ધ પછીના કાળ કરતા આ વખતે પરિસ્થિતિ વિકટ છે. ગયા મહાયુદ્ધ વેળાએ મુખ્ય રાજ્યો ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સ યુરોપને ટેવી રીતે વહેંચી લેવું એ વિશે એક મત હતો. ન્યારે આ વખતે રશિયા યુરોપમાં ડોકને ઊંચુ રાખવા માગતું નથી. મધ્ય વેળાએ સીધી ચૂંટણીઓનો પ્રશ્ન આવ્યો નહોતો, આ વખતે આ ચૂંટણી નિર્મૂલ્ય કેમ રાખવી એ સવાલ છે. ચૂંટણીમાં વિરોધી પક્ષો આખડે એ તો સ્વાભાવિક છે, પણ મધ્ય યુરોપના આ દેશોની ચૂંટણીમાં વિરોધી હિતો સામેલ થયા છે. રમાનીયામાં બ્રિટન અમેરિકનતરફી પક્ષો. ચૂંટણીમાં ભાગ લેવાનો ઇન્કાર કરે છે, તો ગ્રીસમાં સામ્યવાદી પક્ષો આવા નાનો ભણે છે. ઓસ્ટ્રીયા હંગેરીની કામચલાઉ સરકારે પર રશિયાની નામચૂંદ છોડાવવાના બ્રિટિશ અમેરિકન પ્રયાસો થયા જ કરે છે. રોજ માલોમાલની આવી તકરારે ત્યાંના પ્રમુખવનને હિન્નભિન્ન કરી નાંખ્યું છે. માર્શલ ટીટો હમણા છાપામાં ચમકતા નથી. એમ કહેવાય કે રશિયાની ખદામરજી થઈ છે. વિસર્જીત કુમીન્ટાર્નના સામાન્ય મંત્રી ડીમીટ્રોવ હવે બલ્ગેરીઆની સામાન્ય ચૂંટણીમાં હિસ્સો લેવા પહોંચી ગયા છે. યુરોપ આજે તો એક બારે કટોકટીમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે. સુદની

એ પહેલાં તો નહું ઈન્ધન એમાં પૂરવામાં આવે છે. સામાન્ય માણસની સ્થિતિ ઠી થતી હશે એ માટે તો ત્યાંના ડેટલાક છાપાઓ જ લેવા પડે એમ છે.

બ્રિટન અને રશિયાની હરિદ્વાસ આજે તો અનસ્ત લાગે છે. રશિયાએ ડોડોઝનીઝ ટાપુઓની માંગણી કરી છે, ડોડોઝમાંથી પ્રવેશ દ્વાર માંગ્યું છે; ઈરાનના તેવ વિસ્તારોના કબ્જા માટે ત્યાં ખુશ્કો બળવો પણ પોકરાવ્યો છે. જગતભરમાં પથરાયેલા બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના હિતને પ્રત્યેક પગલે એથી વાધો આવે એ સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક સ્થળના હિત એ જાળવી રાખવા માંગે છે. કારણ કે એમાં જ એને સલામતિ દેખાય છે. વરુને સિંહ છંછેડવા માંગતો નથી, પણ ક્યાં સુધી એને ચરણે ચિકાર ધરીને એ પોતે ધાસ ખાવાનું મુનાસમ માનશે?

સ્પેન એ યુરોપનો ખીજો સળગતો પ્રશ્ન છે. ટાન્ઝાનિયા પ્રશ્ન પર સ્પેને નમતું લેખ્યું છે, અને બ્રિટનની અમિદદિ

કાન્ડો પરથી હજી ઘડી હોય એમ માનવાને કારણ નથી. પણ કાન્ડો શાસનના પાયા હમમયવા માંડ્યા છે. વિરોધી પક્ષોએ એકમત થઈને મેકસીકોમાં નવી સરકાર સ્થાપી છે. રશિયાએ તથા કાન્સ તરફથી સમાજવાદી આગેવાન મોં બ્લુમે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કાન્ડો શાસન તરફનો અણુમતો બહાર કંપી છે. સ્પેનમાં ફાસીસ્ટ-પક્ષનું વિસર્જન થયું છે. ફાસીસ્ટ સલામીને રક્ષક અપાઈ છે. જુદે-જુદે સ્થળે નાના ઇમકલાઓ થયાં છે.

સ્પેનથીજ દ્વિતીય યુદ્ધ વિમલનો આરંભ થયો હતો. ત્યાંથીજ ત્રીજો યુદ્ધવિમલ નહિ ચમકે ને ?

ધર ખાલી ક્યાવર્તુ છે ?

પોતાના જ મારમાં રહેતા ભાડવાત ખાલી નહોતા કરતા એટલે મહાન માલીકે નીચેની સુકિત અજમાવી—એણે બન્ને કમરા વચ્ચેની દિવાલ તોડાવવા મોકળી. ભાડવાત બાઈએ ટ્રસ્ટ જ મહાન ખાલી કર્યું.

x

અમદાવાદના એક મહાન માલીકે ભાડવાતો ખાલી નહોતા કરતા માટે છાપરા પરના નળીયા ખસેડાવી લેવાડાવેલાં.

+

એક મૂરખ અર્ધા મોંડા જેવા માણસની બધા ખરડરી કરે છે. એને પાંચ કે પૈસો કાઈ આપે તો એ પાઈ જ લે છે. કાંકે એને કહ્યું. અહયા પાઈ કરતા પૈસો વધારે કિમતી, એણે જવાબ વાળ્યો " વાત તો સાચી પણ, એકવાર પૈસો લેવા માંડું તો, મને મૂરખ બણવાનું. બચ કરી પાઈ પણ જ આપે."

પ્રમ.

‘ ઇન્ડીઅન ગ્લોબ ’ની જવલંત પ્રગતિ

★

૧૯૪૪ ની આખરે

ઉધરાવાએલી થાપણ	રૂ. ૧૬,૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ. ૭,૦૦,૦૫૩
રોર હોલરોની જવાબદારી	રૂ. ૮,૦૦,૦૪૭
પ્રીમીઅમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ. ૩૧,૨૪,૧૪૦
રીઝર્વ ફંડ	રૂ. ૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો	રૂ. ૩૭,૪૫,૫૭૬

વિજયસિંહ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

★

નવલ જેરાજજી,
જનરલ મેનેજર

આગ, અકસ્માત, જીંદગી, મોટર,
ફરિયાઈ વગેરે સર્વ પ્રકારના વીમાના
કામકામ સરળ સરતોથી
હાથ લેવામાં આવે છે

વીમા કામ માટે લાગવળ ધરાવતા
વત્સાલી સર્વકારને સંતોષકારક
મહેનતાણ પોતાની લાયકાત
દર્શાવતાં મળી શકે છે.

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો યા મળે :

‘ ઇન્ડીઅન ગ્લોબ ’

ઇન્ડિયન ગ્લોબ લીમિટેડ

કેડ ઓફિસ : ૩૧૫/૩૨૧, પ્રાસ્પેક્ટ ચેમ્બર્સ, હોર્નબી રોડ, ફાટ, મુંબઈ

કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ:—

અમદાવાદ; વડોદરા; ભાવનગર; કરાચી; કલકત્તા
કમ્બોડિયા; કપાતા યુગાન્ડા, લાહોર; મદ્રાસ; નાગપુર,
પુના; પોરબંદર; વેરાવળ

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝરલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વાયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

કેપ

ઘોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ડેપો
કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં. ૨

વારુનું ચિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર
મિલ { ૫૩૫૨
૫૧૬૧

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત કાપડ

જેમાં કે મુશાઉ સાદીઓ • પિત્તીયાં • શાંતિ
સ્વીસ • કેપ • પોપલીન • નેનમુક • દીન • મક્કમત
દોરીયા અને ચોપત.

તમે કે
કાપડ ખરીદો

તે ઉપર આ
ખાસી જુઓ.

અરવિન્દ વાસ્ત્ર દીક્ષા અને અવજા

આ માસિક શ્રી ઇન્દ્રવદન જયવંતરાય કલિદે પ્રબળપુ પ્રેસ, રેવડી-વજામાં
મુદ્રિત થયું અને શ્રી મુરોગમદાસ કેશવલાલ શાહે અધિ-રેખા કાર્યાલય,
પીપલ્સ બેંક બીલ્ડીંગ, કાર્મ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ થયું.

લાઈટ હાઉસની

ચાદર પર ચમકારા મારતું
એક માન આનંદ ચિત્ર

હોંની

વિશ્વ-શૌકિતપુત્રેન

★
'સમૃદ્ધિ ચૌહાણન તણી
પુરખાય' મળતી રહેલ છે
સામાજ્ય વિત્ત સન્નિવર્તી
પ્રાપ્તિ થતી પ્રદેશ છે'

આવો સન્નિવર્ત
આજખવો શી રીતે ?
એવું જ પડશે 'દોસ્ત'

ગુરુજીવાન
દુરનખાનુ
મોતીલાલ
માયા બેનરજી

દરરોજ—૩-પાના-૮-૧૦૧

લાઈટ હાઉસ.

રાજનગરની જનતાનું
માનીતું
સ્વાદનું અભોડ સ્થાન

જેની
એક મુલાકાત
ખીલ અનેક મુલાકાતોને
નાંતરી લાવે છે.

દ્રો ના તી
સ્પેશિઅલિટીઝ

એક વાર થાખી એટલે જુલાય જ નહીં

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પણ ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સક્તિ ન હોય...

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

ભગૃતિની ઝાલર બળવતું અને
આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા
આપતું જ્ઞાનદાર ચિત્ર

લિખક :

મોહનસિંહ

★

અભિનય :

પૃથ્વીરાજ • મોહન સમથ
શાહુમોહક • કનૈયા લાલ
મેનકા • રતનબાઈ

★

લાઈટ હાઉસ
માં પ્રજ્ઞેશમાં ચાલુ છે.

મુશરીનું ભવ્ય પૌરણિક
ચિત્ર

★

ફેડિયમ પ્રકાશન

રાજનગરની જનતાનું
 માનીતું
 સ્વાદનું અજોડ સ્થાન

જેની
 એક મુલાકાત
 ખીલ અનેક મુલાકાતોને
 નોતરી લાવે છે
 નાની
 જેગિગિટી

એક વાર ઘાખી એટલે શૂલાય જ નહી

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પછી ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સ હત ન ત હોય.

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

જગૃતિની ઝાલર બનાવતું અને
આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા
આપતું શાનદાર ચિત્ર

દિગ્દર્શન

મોહનસિંહ

★

અભિનય

પૃથ્વીરાજ & શોભના સમર્થ

શાહુમોહક & કે નૈયા લાલ

મે ન કા & રત ન બાઈ

★

લાઈટ હાઉસ

માં પૂરજોશમાં ચાલુ છે.

મુશરીનું ભવ્ય પૌરાણિક

ચિત્ર

★

ફિલ્મ પ્રકાશન

રાજનગરની જનતાનું
 માનીતું
 સ્વાદતું અજોડ સ્થાન

જેની
 એક મુલાકાત
 બીજા અનેક મુલાકાતોને
 નોંતરી લાવે છે.

કે ના તી
 રૂપેશિંગાલિટીઝ

એક વાર થાખી એટલે જુલાય જ નહીં

સામનો કરો

અન્યાયનો

સામનો કરો

પછી ભલે તે

અન્યાય કરનાર

જગતની મોટામાં મોટી

સ દત્ત ન લ હોય...

શ્રી કૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ

જગૃતિની ઝાલર ખલાવતું અને
આઝાદી માટે લડવાની પ્રેરણા
આપતું શાનદાર ચિત્ર

મુગ્ધશીલુ ભવ્ય પૌરાણિક
ચિત્ર

★

લિપિ : ન :

મોહનસિંહ

★

અભિનય :

પૃથ્વીરાજ & સોલના સમથ
શાહુમોહક & કનેયા લાલ
મેનકા & રતનબાઈ

★

લાઈટ હાઉસ
માં પૂરજોશમાં ચાલુ છે.

રેડિયો મેકાશન

ગ્રેન્યુએટો માટે

પગારની યોજના

જી'દગીતા વીમાનું કામ મેળવી શકે એવી શ્રદ્ધા અને લાગવગવાળા માત્ર અમદાવાદ શહેરના ગ્રેન્યુએટો માટેની ઉપરોક્ત યોજના છે લાઇનના અનુભવની જરૂર આવશ્યક નથી મળે એટલે —

આ ઉપરાંત અમદાવાદ, વડોદરા, અને અન્ય સ્થળે સ્પેશિયલ એજન્ટો નીમવાના છે, લખો:—

સી. બી. પટવા એન્ડ કંપની

ચીફ એજન્ટસ

દેવકરજી નાનજી ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી

ખાસાદનુમાન સામે અમદાવાદ

ગુલાન વર્પાલિન'દન

તેમના સૌથી પસાકમે અને પ્રણયે ગુલાનના ઇતિહાસને ઉજવે શક્ય છે, એ પ્રતાપી અને વીર પાત્રો હવે પડકાર પર સજવન થાય છે

રાણુકદેવી

દિગ્દર્શન બી એમ બ્યાસ કથા મોહનલાલ દવ, સવાલ કરસનદાસ માણેક, કલા પ્રસુધાલા જીતા મનરવી સુગીત જનાલાલ ઠાકુર સનરાઈલ પીકચર્સ ત્રુ

સે સેક્રેટ સર્જન

અભિનય

મોતીબાઈ, અંજના, દુહારી, નિરૂપાધીય, લીલાવતી, લીલાનયવંત, મલિકા,

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address	Cables	Telephone No
F B No 79	MAHESHWARI	Office 2761
SHAHIR AUG ROAD	AHMEDABAD	Residence 7011
AHMEDABAD		

Spindles 21034

Looms 460

Our Specialities lead all Markets

We Manufacture

- 1 FROM INDIAN COTTON
- 2 BY INDIAN CAPITAL
- 3 BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up to date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP

our products are wellknown as Maheshwari Fabrics & in great demand from all parts of India

હિંદનાં જ
 હિંદમાં જ બનેલાં
 દાખલ ઉદ્યોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતા પણ
 સસ્તા, મફતદાર, મફત નીચડેલા ઔદ્યો-
 ગિક રસાયણો બનાવતી
 અચળી સ્પર્દેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં

સ્ટ્રીકલીન તથા ઓલે ઓઈલ

મદનદેગેને બદલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે.

એસ. બી. ૭૦૨ એ

વેલ્ટેમન ખાખીની

બનાવવા ઉત્તમ

કામ આપે છે

૩૦ વર્ષના

ઔદ્યોગિક

રસાયણોના

અનુભવ

૧૬ વિગત માટે

ભગુભાઈ એમ. શાહ

આફિસ

રેવડી બજાર, કામ લેનાર મિત્રભાઈ બિલિમ અમદાવાદ

ટે નં ૭૨૬૦

CHICHI MIRA

△ उभयपाद △

રે સ્મ દા

[પૌષ્ટિક વનસ્પતિ ઘી]

અશ્વિન

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

વડોદરા

રેખાનાં ૧૯૪૬ના બન્યુઆરીના અંક ને ૨૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૫ના રોજ પ્રગટ થશે તે રાષ્ટ્રીય મહાસભાના હિરક મહોત્સવ પ્રસંગેના ખાસ અંક હશે.

એકસો સાઠ પાનાંના આ ખાસ અંકની કીમત બાર આના રહેશે. માહકોને આ અંક એમને એમ મળશે.

મજૂરીની નક્કો છાપવાની હોવાથી આપની નકલ માટે પહેલેથી બ્યવસ્થા કરશે.

ગૂજરાતના અને અન્ય પ્રાન્તોના અગ્રમુખ વિચારકો અને નહેરુ જીવનમાં અગત્યનું સ્થાન ભોગવનારા ભાષ બહેનો આ અંકમાં આધુનિક રાજકીય પરિસ્થિતિના વિવિધ અંગો વિષે લખશે. ચૂંટણીના મુદ્દાઓ વિષેની સવિસ્તર શાઓપ માહિતી એમાં હશે.

એ સાથે

ચકોરનાં સોળ બંધ ચિત્રોના સંપુટ.

એક ખીલ જાહેરાત

રેખામાં આવતા હરેક લેખનો પુરસ્કાર આપવાનું આજ લગી શક્ય નહતું. હવે એ સ્થિતિએ આવતાં, રેખામાં પ્રસિદ્ધ થતા હરેક લેખ માટે રૂપીઆ પંદરનો પુરસ્કાર આપવામાં આવશે. લેખ પરના સર્વ અધિકાર લેખકના જ રહેશે. ઉમેરવાની જરૂર નથી કે પસંદગી તો સંપાદકની જ રહેશે.

સંપાદક.

રસોડાને પાટલેથી જોઈ
મુઠ્ઠવનનું એક નવું રૂપક

કાકડી અને ટીંડોળાં

અછતે દાદર ઉપર ધમધમ ચઢીને બે ભેમ મૂકી અને ઝડપથી પાછો દાદર ઉતરી અને એકી શ્વાસે ખીસ્તરો લાવીને રૂમમાં મૂક્યો ત્યારે હું અને સરલા આમાં ચર્ષ મર્ષા. થોડી વાર તો મેં અને સરલાએ એકબીજાના મોં સામું માધાની જેમ ભેયા-કંચું પછી સરલાથી ન રહેવાયું અને એકદમ બોલી ઊઠી, “કાં અછતમાર્ષ, કંઈ ખૂનખૂન કરીને આવ્યા છો કે શું?”

“ખૂન! માર્ષ જ ખૂન થતું અટકી ગયું છે. હાલ!” અછતે આરામખુરશી ઉપર લંબાવ્યું અને કપાળ ઉપરનો પરસેવો લુછવા લાગ્યો.

“આલ હવે કહી દે, બધા નાટકીવેદા જવા દે.” મને કંઈ વહેમ પડ્યો.

“કહું છું બાબા, કહું છું, હવે તો હું અહીં જ રહેવાનો છું. તમારે થોડીક અગવડ વેઠવી પડશે. પરીક્ષાના વખતમાં હું બીજે ક્યાં જવાનો હતો?”

“હવ તારીની, અમે તો કંઈનું કંઈ ધારી લીધું હતું ત્યાં તો ફાયળામાંથી આ ગિલાફું નીકળ્યું. હું તો કહેતી હતી કે લક્ષ્મીબેન નથી તો તમે અહિં જ રહો પણ તમે ન માન્યું અને છેવટે પગે પડતા આવ્યા.”

“બધા માણસ પણ ધર ખાલી ક્યું” તે. મને તો ખમ આપવી હતી? આ તો મમજમાં ઘુલ્લો આવ્યો એટલે ખીસ્તરે લપને નીકળી પડ્યા. નાહકનાં અમને અભરાવી માર્યા.”

“ધર ધણી સાથે ઝગડો તો કર્યો નથી ને?” અછત ઝગડે કરે તેવો ન હતો છતાં મેં સરલાથી સદજ પૂછાઈ ગયું.

“ના રે બાઈ, ઉલ્લે ઝગડો પતાવ્યો ત્યારે તો ખાલી કરું પડ્યું.”

“પહેલાં ત્યાં મૂકે પછી બધું થઈ રહેશે.” મેં સરલાને સૂચના આપી. “આસ કહે હવે.”

“પહેલાં સરલાબેનને આવવા દે આ તો બધાંને સાંભળવા જેવું છે.”

“અરે સરલા, કાગળ અને પેન પણ લેતી આવજો અછતનું દાસ્તાન લખી લેવા જેવું છે.”

“એ તો સાંભળ્યા પછી નક્કી કરો.” અછતે કહ્યું. માનો ન માનો પણ અછત આજે કંઈ નવા જુની કરીને આવ્યો લાગતો હતો. આવો શાંત અને સરળ સ્વભાવનો છોકરો આમ હાંફો હાંફો આવે એ મારે મન જરા નવું ખરું. એમ એ ની પરીક્ષાના છેલ્લા દિવસો જતા હતા અને એકાએક અછતની પત્ની લક્ષ્મીબેનને બહારમામ જેવું પડ્યું અને અછતમાઈ એકલા પડ્યા. મેં અને સરલાએ બહુ કહ્યું કે, “અહીં જ રહો” પરંતુ અછતે કંઈ ને કંઈ બહાનુ કાઢી એ વાત ટાળી દીધી અને આજે એકાએક અહીં આવી પડે એટલે અમને નવાઈ લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

સરલા ત્યાં લઇને આવી. તેને સંબોધતાં અછતે કહ્યું, “તમને ખાસ અગવડ પડે તો પહેલાંથી બોલજો નહિતર પરીક્ષાના વખતમાં મહાન શોધવા પાછો ક્યાં નીકળી પડું?”

“અગવડ પડશે તો અમે અહીંથી જતા રહીશું. હવે તો ખાસ હેડો બેઠો ને.” સરલાએ મારા સામું જોઈ સૂચક દષ્ટિ કરી.

“ઠીક બાઈ, જ્યાં અહીં જ નાખવા હોય ત્યાં વિવેકનો ખાસ અર્થ જ નથી.”

“આસ, તારી વાત રાફ કર.” મારી કુતુહલ વૃત્તિથી ન રહેવાયું.

“ હું જે ધરમાં રહું છું તે તો તમે જોયું છે. અમારા ધરધણી મગનદાસ અને જેઠાણેન નીચે રહે છે. તેને તો તમે બન્નેએ જોયા છે એટલે એ સંબંધી બોલવાનો અર્થ નથી. રોજ નાની નાની વાતોમાં બંને લડે નહિ તો તેમને ચેન પડે નહિ.”

“ અહાં ત્યારેસ્તો ! વાંચવાનું ન રાખ્યું તેમાં અહીં આબો. જુવો મોટી વાત લાબ્યા છે તે. મારી તો દાળ ઉભરાઈ ગય છે.” સરલા રસોડા તરફ વળી.

“ અરે સરલાબેન, આવો લાભ વારંવાર નહિ મળે.” અછતે આમહ ક્યો.

“ રસોઈ કરવા દેને માર. મારે પાછું ઝાંરીસતું મોડું થશે. સરલાને તું નિરાંતથી વાત સંભળાવજે.”

“ ઠીક બાઈ, મારો અડધો ઉત્સાહ ભાંગી નાંખ્યો પણ હવે ક્ષી નાંખું. હું શું કહેતો હતો ? હા, રોજ જમડો થાય. હું દાદર ઉતરે કે મને તરત જ લવાદ બનવાની તક મળે પરંતુ ‘ ઉતાવળ છે ’ ‘ જરા કામમાં છું ’ ક્ષીને હું હમેશાં એ લાભ જતો કરતો હતો. લક્ષ્મીએ તો એ પદ ધણી વાર ભોગવ્યું હતું એટલે મારો કામદેસરનો એ વારસો હોવા છતાં એ એ હું ભોગવી નથી શક્યો. એક દિવસ હું દાદર ઉતરતો હતો ત્યાં મનમોહનએ જૂમ પાડી, “ કેમ અછતભાઈ શિવ ચલાવ્યું ? ”

“ જમવા જવું છે.” એ દ્વંદ્વથી પતાવ્યું. એ દિવસે મેદાન સારું હતું. બંને જણાં કંઈ ખૂબ મોજમાં દેખાતાં હતાં એટલે જોના રહેવામાં જોખમ ન લાગ્યું.

“ અરે આવોને ! હવે જવાય છે ! લક્ષ્મીબેન હતાં ત્યારે અમારે કેટલી વસ્તી હતી ? તમારે તો નીચી મુંડીએ દાદર ઉતરવો અને અહીં.” જેઠાણેને વિવેક ક્યો.

“આવો આવો હવે જવાય છે.” મનમોહનના આગ્રહને પાછો ઠેલી ન શક્યો અને હું મનમોહન સાથે વાતે વળગ્યો. જોકે એને આશ્ચર્ય કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ જોવામાં. “અરે ! મારે તો મારા મામાના છોકરાની વધુ ધરિષ્ઠીતાલમાં છે તેને જોવા જવાનું છે. સારું થયું યાદ આવ્યું તે. ચાલો ઝટ જમી લો. અજીતભાઈ તો બેસશે. જમતાં જમતાં વાતો કરજો “ મારા તરફ જોઈ, “ તમેય અજીતભાઈ અહિંજ જમી લોને આથે તમારું જ થર છે.”

મનમોહનએ પણ ટાપસી પુરી, “હા, હા, અજીતભાઈ આજે અહિંજ જમી લો.”

“નારે, વીધીવાળો થોડો પૈસા કાપી આપવાનો હતો ?”

“લક્ષ્મીમહેન તો આવું નંતા રાખતાં.” જોકે એને જોડું લાગ્યું અને થોડીવાર રકઝક થઈ. હું પાટના ઉપર બેઠો. જોકે એને ઝટઝટ યાગીઓ પીરસવા માડી. યાગીમાં ઉદર બેઠને અમકયા હોય તેમ મનમોહન જોવી જાણ્યા “આ શેનું શાક થયું છે ?”

“ખાશો એટલે ખખર પડશે.”

શુ ધૂળ ખાય, અમલુ બેરાનું આજ દુખ છે ને. મને તેટલી આરી વણ લાવીએ પરંતુ તેને ધૂળ જેવી કરી મૂકે.” મનમોહન સુતેલો જમ કરી દીધો હતો મશીનમનને મોરચા ઉપર ચાલુ કરી દીધું. હું મમરાયો. કે રખેને એકાદ બે ગોળાઓ વામી ગય. મશીનમનની અણખૂટ ધારા અટકાવવાનો ઉપાય એટલે સમસે અડી ચૂપનો મેં આશ્રય લીધો.

“તને કાઈ દહાડો કશી ગમ પડી છે ?” બીજો કારગુસ છૂટ્યો.

“હવે પડી ગમ ખાઈતો ઝટ લઈને શાકમાં ઝેર નથી નાખ્યું તે આમ રાતાપીગા થઈ જાય છે” આમેથી પણ એમનાઈમેન્ટની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી.

“ઝેર હોય તો સાફ. કાકડી અને દીડોળાંનું ભેયું ચાક તો
મેં મારીસાત પેટોમાં નથી સાંભળ્યું.”

“શેનું સાંભળ્યું હોય ? એતો કંઈ નવું કરીએ કે તમારો
ડીડોળો ચાલવાનો પછી અમને નવું નવું કરી ખવડાવવાની
હોંશ પણ ક્યાંથી ચાય ?”

“જુઓ અજીતભાઈ જુઓ.” યાજ્ઞા મારા મોં પાસે લાવીને
મગનભાઈએ બતાવી. “મારા સમ તમે જુકું કહો તો. દીડોળાં
અને કાકડીનું ભેયું ચાક તમે કોઈ દિવસ ખાધું છે ?”

“નહિ કેમ ખાધું હોય ? લક્ષ્મીબેન તો સુરત તરફના છે
એમના ખાણા પીણા તમારાથી નહિ જરવાય.”

“તારી અને લક્ષ્મીબેનની કયા સરખામણી કરે છે ?
લક્ષ્મીબેન તો સાક્ષાત લક્ષ્મી જ. અજીતભાઈની એ કેટલી દરકાર
રાખે છે ?” હવે મને લાગ્યું કે તટસ્થ રાજ્યને આ બે સામ્રાજ્યો
હોળાનું નાળાએર ક્યાં વિના નહિ રહે મારો શ્વાસ જીએ ચઢી ગયો.
હતો હવે તો અહિંથી ક્યારે છડું એજ પ્રશ્ન હતો જમવામાં રસ નહતો.

“લક્ષ્મીબેનને વળી આ સાક બતાવતાં કેટલીયે વાર મેં
જોયા છે. પૂછો અજીતભાઈને.” જેઠાંરબેને મને સડોવવા માંડ્યો.

“અજીતભાઈ તો કંઈએ આવું ખાય તેવા નથી બોલે.
અજીતભાઈ તમે આવું ચાક કોઈ દિવસ ખાધું છે ? અરે સાંભળ્યું
જ છે ?” મનમભાઈએ મને ડાબે હાથેથી હલાવીને પ્રશ્નોત્તરી
સર કરી પરવું હું ચું બોલું ?

“હા હા કહી દો અજીતભાઈ જુકું બોલો તો મારા સમ”
મનમભાઈએ મામતો તંજ ક્યો, પગી તો મને સમ વાળાને બને
પૂછવા લાગ્યા. જેઠાંરબેને તો આકરી પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી કે “જો
હું કહું કે કાકડી અને દીડોળાંનું ચાક તો જીવગી પચાવું
કોઈ પણ ચાકનું ફાડવું મોંમાં” અને

સામે હતું કે જો એ જુદા પડે તો મારા મુલામ શું જાય. મનનભાઈ મુલામ થાય કે બાદશાહ પરંતુ મારી સ્થિતિ તો નોકર જેવી કરી મૂકી હતી.

હવે બંનેએ મારા દાંતમાં આંગળાં ધાલી. મને બોલાવવાનો નિરધાર જ ક્યાં હોય તેમ જોકારબેન બોલ્યા, " પણ ન્યાય તો કરવો જ પડશે. જો તમે જુદું બોલો તમે મારું મુકું મોઢું જીવો. " મને જીવતાં જ જોવું મોઢું જોવું ન મમલું હોય, તેનું મર્થ પછો ક્યાંથી જોવાનો હતો!

" હા હા. કહી દો અજીતભાઈ આમાં કાઈની શરમ ન રાખતા. અમને કાષ્ટને બોલું નહિ લાગે. " મનનભાઈએ અભય વચન આપ્યું.

મારો જીવ અદર થઈ ગયો હતો. આતો સાપે છાતુંદર ગળ્યા જોવું થયું. " અરે બધા માણસ જો ને જો કરવું હોય તે કરે. એતો બધાના સ્વાદ કંઈ એક સરખા નથી હોતા. " મેં સામાધાનનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યો.

" હું ન'તી કે'તી કે વાય? " જોકારબેને અર્થને દહારમાં ધટાવ્યો.

" ના એ ન આમે. " નરો વા કુંજરો વા જોવું નથી જોઈતું. મને તે એક ચોક્કસો જવાબ આપેલો. કાકડી અને ટીંડોળાનું સાક મેળું વાય કે નહિ. તમે ખાધું હોય, જોયું હોય, સાંભળ્યું હોય તો હા કહો નહિ તો ના. " મનનભાઈએ આખરી જવાબ સાંભળવા તરફ થઈ ગયા.

હું કંટાળી ગયો હતો. પેટમાં ચૂંક ઉપડવા લાગી. હાથનો ફાળાઓ મહાપરાણે મોં સુધી પહોંચતો હતો. મારાથી કાષ્ટ અભાગી પડે બોલાઈ ગયું. " જો તમારા બેના લગ્ન થાય તો કાકડી અને ટીંડોળાનું સાક ન વાય? " બોલું દસતાં હસતાં હું મહાપરાણે બોલતાં તો બોલી ગયો પરંતુ એટમજોગ પડ્યો હોય તેમ બંને જણ એકબીજાના મોં સામે જોતાં લાગ્યાં અને મેં ખૂન. ગિભિર

અમે જાને જણ પાટલા ઉપર બેસી ગયા. ઘાળાઓ આરી પહોંચી ચાળામાં ટી'ડોળાં અને કાકડીનું બેયું શાક જોઈ અજીતો અમકીને એકદમ જીભો ચપ્પ મયો, મેં હાથ પકડીને અજીતને નીચે બેસાડ્યો અને કહ્યું. "આ ધરના કાકડી અને ટી'ડોળાં તને ધર ખાલી નહિ કરાવે."

"આ કાકડી અને ટી'ડોળાં બળ્લરૂ નથી. ધરના વાડાનાં છે. શહેરના શાકની જેમ આ પેટમાં નહિ ચૂંકાવ." સરલાએ મંદમંદ હસતાં એક તીર છોડ્યું અને અમે હસી પડ્યા.

- પ્રસાંત

નવી વ્યાખ્યાઓ

લગ્ન : પતિને પત્નીમાં અને પત્નીને પતિમાં શું જોઈએ અને શું ન જોઈએ તે નક્કી કરવાનો પ્રયોગ.

ચૂંટણી : (૧) પરિણામ નક્કર થયા બાદ કેને જિલ્લા સમક્ષ જોઈતા ન હતા તે નક્કી કરવાનો પ્રયોગ.

(૨) નક્કર જીતવાની ધાર્મિકતા વગેરે અનિવાર્ય શરતોની પૂરતી.

હક્ક : તરંગ અને તરંગ ઉપર ચોંટાડવાની ચળવળ.

નિંદા : હજી નેટલી સર્વવ્યાપક, ઈશ્વર નેટલી સર્વ નેટલી સર્વ કલા.

બેની અને વીન્ડન

ઓગસ્ટની આઠમી અને નવમીમાં ધણો ફેર હતો.

સોફાનાં ટોળાં, ત્રિરંગી ઝંડા, મગનમેદી અવાજો-અજાજ દશ્ય હતું! મીઠમમૂરો કામ છોડી બહાર દોડતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ રસ્તા પર હતા. રસ્તા પર માનવ મેદની માતી નહોતી. ટ્રામે અટકી. ઘોડાગાડીઓ ખાલી થઈ. ટેક્સીઓ ધંબી મઈ. ટ્રેનોની સાંકળો ખેંચાઈ, બસો બળતી, રસ્તા પરની જેસજતીઓના ભૂછા થતા, તાર કપાતા, પોસ્ટ-ઓફીસો લૂંટાતી-ફુકાનો લૂંટાતી.

તેજ વખતે ઈન્સ્પેક્ટર વીન્ડન જેળી છોડાનો હુકમ આપતો હતો, રામના હાથ ઘસા હતા, સેંકડોની ધરપકડ થતી હતી, માથાં ફૂટતાં હતાં, લોહીની નીકો વહેતી, વીન્ડન અટક્યા વિના આમળ વધતો હતો.

વીન્ડનની નજર સામે ઈંગ્લેન્ડનું દશ્ય ખડું થતું હતું. ન્યારે એ પોતે ખાણખોદીયો હતો ત્યારે એક મોટી હડતાળ પડી હતી ટોળું ઉશ્કેરાયેલું હતું. તે વખતે પેપો પોલીસજનરલ આમ જ આમળ વધતો હતો. ટોળાંને દાખાનો આજ રસનો હતો.

સોફાખપમાં આવીને એ પકડાએલાંએને ફટકારવાનો હુકમ આપતો. વેર હતું, ઝડપ હતું, અને આ અમુધોને પાંઠ શીખવાનો એને હ્દાવો લેવો હતો. કોઈએ કહ્યું, “આ અંગ્રેજોને સાચી આઝાદી શું છે તેનું જ્ઞાન નથી.” વીન્ડને એને જો સોટી વધુ ફટકારી. પેંકા દસ્યો. સોટીથી મનોરથો છુદવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ જવાના છે.

વીન્ડન ચિચારતો હતો. ‘સાચે જ સ્વિટ્સરલેન્ડે શું આઝાદીનું જ્ઞાન નથી? એમને કોઈ નમાવી શક્યું નથી; અને કોઈ નમાવી

અમે બંને જણ પાટલા ઉપર બેસી ગયા. ઘાળીઓ આરી
પકોંચી ઘાળીમાં ટી'ડોળાં અને કાકડીનું લેગું શાક જોઈ અચ્ચતો
ચમકીને એકદમ કીબો ચપ્પ ગયો, મેં હાથ પકડીને અચ્ચતને તીચે
બેસાડ્યો અને કહ્યું. "આ ધરના કાકડી અને ટી'ડોળાં તને ધર
ખાલી નહિ કરાવે."

"આ કાકડી અને ટી'ડોળાં બગર નથી. ધરના વાડાનાં છે.
શહેરના શાકની જેમ આ પેટમાં નહિ ચૂંકાય." સરલાએ મંદમંદ
હસતાં એક તીર છોડ્યું અને અમે હસી પડ્યા.

- પ્રસાંત

નવી વ્યાખ્યાઓ

લગ્ન : પતિને પત્નીમાં અને પત્નીને પતિમાં શું જોઈએ અને શું ન
જોઈએ તે જાણવાનો પ્રયોગ.

ચૂંદણી : (૧) પરિણામ જાહેર થયા બાદ કોને જિલ્લા સખવા જોઈતા ન
હવા તે જાણવાનો પ્રયોગ.

(૨) જાહેર જીવનની પાંચદશ વર્ષે અનિવાર્ય થઈ પડતી પૂરણી.

દુકા : તરંગ અને ટુકા ઉપર ચોંટાડવાની ચળવળ.

નિંદા : હવા જેટલી સર્વવ્યાપક, ઈશ્વર જેટલી સર્વશક્તિમાન અને જ્ઞાન
જેટલી સર્વજ્ઞ હવા.

બેની અને વીન્ટન

ઓગસ્ટની આઠમી અને નવમીમાં ઘણો ફેર હતો.

લોકોનાં ટોળાં, ત્રિરંગી ઝંડા, મનમોહી અવાજો-અજાણ દરમિયાન! મીસમજૂરો કામ છોડી બહાર દોડતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ રસ્તા પર હતા. રસ્તા પર માનવ મેદની માતી નડોતી. ટ્રામો અટકી. ધોડામાડીઓ ખાલી થઈ. ટેકસીઓ થંભી મઈ. ટ્રેનોની સાંકળો ખેંચાઈ. બસો બળતી, રસ્તા પરની ગેસજતીઓના બૂછા થતા, તાર કપાતા, પોસ્ટ-ઓફીસો લૂંટાતી-ફૂકાનો લૂંટાતી.

તેજ વખતે ઇન્સ્પેક્ટર વીન્ટન જે.ગી છોડાવાનો હુકમ આપતો હતો, શમના હમ થના હતા, સેંકડોની ધરપકડ થતી હતી, માથાં ફૂટતાં હતાં, લોહીની નીકા વહેતી, વીન્ટન અટકવા વિના આમળ વધતો હતો.

વીન્ટનની નજર સામે ઈશ્વરનું દરમિયાન ખડું થતું હતું. ત્યારે એ પોતે ખાણુખોદીયો હતો ત્યારે એક મોટી હડતાળ પડી હતી ટોળું ઉશ્કેરાયેલું હતું. તે વખતે પેથો પોલીસજનરલ આમ જ આમળ વધતો હતો. ટોળાંને હાજરાનો આજ રસનો હતો.

લોકખપમાં આવીને એ પકડાએલાંઓને ફટકારવાનો હુકમ આપતો. વેર હતું, ઝડૂન હતું, અને આ અમુકોને પાંદ શીખવાનો એને હવાલો મેલો હતો. કોઈએ ક્યું, “આ અંધેગ્નેને સાચી આજ્ઞાથી શું છે તેનું જ્ઞાન જ નથી.” વીન્ટને એને એ સોટી વધુ ફટકારી. પેલા દરમિયાન સોટીથી મનોરથો છુદવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ નવાના છે.

વીન્ટન રિચાર્ડો હતો. ‘સાચે જ સ્થિતિશરોને શું આજ્ઞાદીનું જ્ઞાન નથી! એમને કોઈ નમાવી શક્યું નથી; અને કોઈ નમાવી

ચકશે નહિ.' પરંતુ ખાણિયાઓ શું રવત'ત્ર છે? લંડનના મજૂરોને કયી જાતની આઝાદી છે? કોલસાની ખાણોની હડતાળ વખતની સ્થિતિ કેવી બન'કર હતી? ખાણિયાઓની સમસ્યા શું મેંજ નડોતું કહ્યું કે, 'આપણે ગુનામ જીએ-ગુનામથી પ બદલાર છીએ' જેની છૂપી છૂપી ખુલેદીનો વહેચવા જતી અને હું જેમમાં દસડાયેનો તે વખતે મેં પણ શું એમ નહોતું માન્યું કે આ મૂખાંઓ મજૂરોને જેલમાં પૂરી હડતાળ તોડી ચકશે એમ માને છે? પરંતુ જવા હો એ બધી વાતો.'

વીન્ટને એક જગ્યાએ દરોડો પાડી, વીસેક જથ્થાને ચિરફતાર કર્યાં. એમાં મહેન્દ્ર અને અમીના પડુ સડાઈ ગયાં હતાં. ચકેરનું નેતૃત્વ એમના હાથમાં હતું. ચકેરના પોલીસ અમલદારો સૌ એમને જાળમે. પંદર વર્ષથી ચકેરના જલેર જીવનમાં તેઓ ઓતપ્રોત થઈ ગયાં હતાં. ખીજા અદારને પોલીસવાનમાં મોકલી દઈ, આ બે જથ્થાને પોતાની કારમાં લઈ વીન્ટન ઉપડ્યો. લોક-અપ ચોકું દૂર રહ્યું ત્યાં વીન્ટનને કૈંક વિચાર આવ્યો અને એણે કારને ખીજે રસ્તે વાળી

આ મધુ 'જેતા જેતા એને વારંવાર ઈંગ્લડ નગર સમક્ષ આવતું હતું બે નાના છોકર્ગ હતાં એમને માટે દૂધ નડોતું. ઠંડી સખ્ત હતી. જેમ્સ જેનીને કહેનો હતો, "મમી! સધડી સળગાવોને" ઠંડી બહુ વાય છે."

ધરમાં કોનસા નડોતા જેનીએ જેમ્સને પડખામાં લીધો. "બેટા, ધરમાં કોનસા થઈ રહ્યા છે."

"નવા લાવો, મમી! ઠંડીમાં તો મરી જવાશે."

"જીમી, લાવવા માટે પૈસા નથી બેટા! તારા બાપુને કામ-ચરથી રજા મળ્યા છે."

"કેમ રજા મળ્યા?"

"કારણ કે બજારમાં કોનસા ઘણા વધી પડ્યા છે."

છામીને એ સમજાય કેમ ? સમજવાની એની ઉમર નહોતી. બપોર દિવસો હતા. ઘર ખાલી કરવું પડ્યું હતું. ખુદ્દામાં તંબુ ખેંચી હાલો બીજા ખાણખોદીયાઓ સાથે અમારું કુટુંબ પણ રહેતું હતું. છામી અને જહોન-અનેનું મૃત્યુ પણ ત્યારે જ થયેલું. અડી' આ લોકોની સ્થિતિ શું બોલી બપોર છે ? અમને પેલા પોલીસોને કાયાને કાયા ખાઈ જવાનું મન થતું તો આ લોકોને આટલું ય ન થાય ? ન થાય તો એ પણ કહેવાય-ના-પશુ-નહિ-પરંતુ તદ્દન જડ કહેવાય.

એણે કાર બીજી રાખી. મધરાત હતી, રસ્તા પર ઢાંધ દરકતું નહોતું ખારણું ખોલી, મહેન્દ્ર અને અમીનાને નીચે ઉતારી દઈ એણે કાર હાંકી મૂકી.

પોલીસાર થઈ ત્યાં એના મમજ પર વિચારોએ ધસારો કયો ! અરે આ શું કરી નાખ્યું ? ઉપરીને શે જવાગ દઈય ? દ્રોહ-દ્રોહ ઉપાંડને છેલ્યું ? દેશને દેવો દીધો ? ઉગ્રેડ ! ઇંગ્લેન્ડ ! Rule Britannia Rule the Waves. પણ અમીનાનું મ્હોં જેની જેવું નહોતું ! જેની કામ કરતી હતી ત્યારે ઢાંધ હસડી મધું હોત તો ! તો હૃદયમાં કેવા ચીરા પડત ! ઓ.....અરે મન કઈ તરફ દોડે છે ? હું ક્યાં જેની અને અમીનાને સરખાવું છું ? જેની મમે તેરી હાથે 'બ્લાઈટ' - ખાણખોદીયાની પત્ની હોવા છતાંયે એ ગોરી હતી. આ હિંદીઓ ! કાળા-નાભાયક-ગોરા એ ગોરા અને કાળા એ કાળા ! એમની વચ્ચે સરખામણી જ શક્ય નથી.

એ ઘેર આબો, જમ્યા પછી જેનીએ એ જ વાત કાઢી. "વીન્ટન, આ નોકરી આપણને ઇજતી નથી. આવ, ઉગ્રેડ પાછા જતા રહીએ."

"જેની, આ વખતે ! ત્યારે માતૃભૂમિને આપણી સીલો વડું જરૂર પડી છે ત્યારે જ-એનું આ મહત્વનું કામ છોડી ચાલ્યા જઈશું ? એ કેમ બને ?"

“આવો વખત છે માટે તો વાન મૂં છું અમાં કામ કરવા
મારે મન ના પડે છે. હૃદય ડખ દે છે.”

“આ પગાર, આ માલખી, આગમખીયા, જંગલા, કાલ વગેરે
ત્યાં મળવાનું નથી ત્યાં તો એ જ-આહ-કલાક ખાણુની મજૂરી
કરવાની છે.”

“મને એ કશાની તમા નથી”

“અરે આ તો કાળા-નીગર લોક છે, ગુલામ થવાને જ સર્જાયો
છે, કાલસાને ગમે તેટલા સાલુથી ધૂઓ તોય એની કાળાશ જવાની
નથી. સમજી જોની?”

“કાલસાની ખીજ બાણુ તું જૂની જાય છે વીન્ટન! કાલસો
જ્યારે અમારે બને છે ત્યારે ગમે તેની સફેદ વસ્તુને પણ ખાખ
કરી શકે છે. એ શું તું નથી જાણતો? કાલસો આજ અમાર
જાતી રહ્યો છે. તું એને જૂઝવવા માગે છે. હું છઠ્ઠું છું કે એ મને
અમારે ખતી સડેલું બરમીભૂત કરે. એ ખાખમાંથી નવસર્જન થશે”

વીન્ટન બોલ્યો, “તારી વાત ગમે તેવી હોય પણ એ આપણી
રાષ્ટ્રભાવનાને અનુકૂળ નથી આરા ઈન્ડને ખાતર ગમે તે ઠરવું
પડે તોપણ હું જાચકાવાનો નથી. સેંકડોના, હજારોના, લાખોના
જન લઇને પણ હું ઈન્ડની તરફ છીપાવીશ. ઈન્ડ આપણી
માતૃભૂમિ છે, એનાથી મહાન મારે મન બીજું કશું નથી. જોની!
હવે વધુ કંઈ બોલીશ નહિ માતૃભૂમિને ચરણે. આપણા આ
નાનકડા જીવને અર્પણ કરી શકોએ તો પણ છે.”

રોજ આવી વાતો થતી અને રોજ વીન્ટનની ઝોળીઓ છૂટતી.
કાંઈ હિંદીના હાથ હિંદીના-તો કાંઈના પગ-કાંઈની આંખો ગર્મ-
તો કાંઈની બોપરીઓ કુટી. હજારો શ્રમીના હમલા થયે જતા હતા.
સોહીની નીચા વહેતી હતી. વીન્ટન માતૃભૂમિ ઈન્ડની તરફ

છીપાવતો હતો. કુમળા બાળકો, નવતોદિયા કિશોરો-કુમારો કુલ-
 ગુલામી પુરક-પુરવીઓ-ના ભેગ ધરીને એ ઇગ્ગંડની ભૂખ ભાગતો
 હતો. ભોમ ધરાતો એમ ભૂખ વધતી જતી અને વીન્ટનની વધુને
 વધુ ગોળીઓ છૂટતી.

જેની જોતી, એની આખમાની આસુ ટપકતા એ બોવી
 હોતી "વીન્ટન, તું જાન બૂલ્યો છે રાષ્ટ્રની જો સેવા જ કરવી
 છે તો આસ, હજાર રૂપિયા બતાવુ."

પણ વીન્ટન પાછું વળીને કયા જુએ ? ગવર્નરના ધનવાદ
 એને મળ્યા હતા. યુરોપીઅન એમેસીએશનના પ્રમુખે એને ખણ
 આપ્યું હતું મવર્નરની છોકરીએ એની સાથે નાચી એનું બહુમાન
 ર્યું હતું. સરકારી છાપાઓમાં એની પ્રશંસા થતી હતી-એમ વધુ
 ગોળી છૂટતી ને વધુ પ્રાણ જતા.

માત્ર જેની આસુ સારતી અને એની સામે જીમી અને જહોન
 ખડા થતા ઠાસસા નહોતા, દૂધ નહોતું, વીન્ટનને કામ નહોતું મળ્યું
 અને.....અને જીમી અને જહોન જમત છોડી ચાલવા માડ્યા હતા.

—શેખર

આખ્યાનો વિકલ્પ

નાટક કે નવલકથા વગેરેમાં પાત્રો વચ્ચેની વાતચીતને સ્વદેશી ભાષે
 જોળખવામાં આવે છે. પણ આ આખ્યાનો વિકલ્પ એ છે કે પતિપત્ની
 વચ્ચેના સંવાદને વિસંવાદ વરીકે જોળખવામાં આવે છે.

બાઈશ્રી...ને રક્તામા જે
કાઈ મળ્યા તે સહુ હતા—

શોધમાં

ઘણે વખતે તમારો તો બેટો થયો. હાસ્તો! ફિલ્મ ઉતારવી
એ કાઈ જેવું તેવું કામ છે? અરે બાપ! લોહીનું પાણી થઈ જાય.
ટેટલાને મનાવનાં? એક હોય તો કીક વાત છે, પણ આ તો મથે
વાળા એટલા વેરી. પૈસાવાળાને મનાવો તો આ કહવાતા કલાકારો
વચકાય નવ વાગે બોલાવ્યા હોય ત્યાં બે વાગે ટેલીફોન આવે કે
આજે નહીં અવાય, હવે એટલું સુખ છે કે સરકારી લશ્કરો ઓછા
થયાં. પણ હવે દરીદ્રાર્થ બારે યશે. કાળા બળરના પૈસાવાળાએને
તો આ ધધામાં બસ મલાઈ જ મલાઈ લાગે છે! એમને? એમણે
તો માત્ર આ છાપામા છપાતી ખબર પરથી બહુ તારવેલું. છાપામાં
કેકનું નામ બેમમ લખ્યું એટલે એ બેમમ નથી બનતી. એ તો
બાંદીની બાદી જ રહે છે. પણ તમે ઉતાવળમાં કેમ છો? આટલે
વધે મળ્યા તોય તમે તો.....અરે દોસ્ત આપણે એક કપ ચાહમાં
બે જણ પીતા એ સમય પણ તું ભૂલી ગયો? ના, ના, કાંઈ તમારી
માનહાનિ નથી કરવી. સાચા માનની હાનિ કદિ થતી જ નથી
અને જેની હાનિ થાય તે માન નહીં. તમે ઉતાવળમાં છો એમને!
કેમ? આ વાલ પાછળ પડ્યો હોય એવા હાંફળા હાંફળા કેમ લાગે
છો? શું કહ્યું નવા ચહેરાની શોધમાં છો? નવો ચહેરો એટલે શું?
ખરું કહું તો બાઈ હું તો રહ્યો ગામડિયો રહ્યો, આ તમારા હાં
હોરામાં મને કાંઈ સમજણ ન પડે; એટલે જ પૂછું છું ને કે નવો
ચહેરો એટલે શું? સમજ્યો, સમજ્યો. નવો ચહેરો એટલે પરદા
પર સારી લાગે એવી નટી થવાની ઇચ્છા રાખનારી સ્ત્રી એમ જ ને?
હા. હા. તમારી વાત સાચી છે. ગાતાં ન આવડે તો તમે બીજા
પાસે ગીત અવડાવી શકો છો. સંવાદની વાત તો જાણે બહુ મહત્વની

છે જ નહીં અને એનો દેખાવ એ ઓછો અભિનય છે કે બીજા
કશા આડંબરની જરૂર પડે ? સ્ત્રીની સામે અરીસો મૂકો અને એ
કુદરતી અભિનય ન કરે તો એનું સ્ત્રીત્વ જ કાંઈ ખામીવાળું
માનવું. અરીસા અને ડોમેરામાં વળા ફેર શો ? નહીં પૂરતો
તો જરાકે નહીં, પણ હું એમ પૂછું કે નવા ચહેરામાં
તમે પુરુષનો ચહેરો કેમ નથી શોધતા ? હા, સ્ત્રીઓના
ધણા ઉપયોગ થઈ શકે છે. સાચું કહું. પુરુષો જ દિલ્લો વધારે
જીએ છે. ત્યારે સ્ત્રીઓ વધુ દિલ્લો જોતી થશે ત્યારે તમે પુરુષોના
પણ નવા ચહેરાની શોધમાં નીકળશો એમને ? જિતયું બાઈ, મારે
મળે ધરાર જિતરી મયું. ના, બાઈ ના, હું તો સંસ્કારી કે
અસંસ્કારી કોઈને ઓળખતો નથી અને ઓળખું છું એમાં એક
નવો ચહેરો નથી પછી તમારી ઓળખાણ કેમ કરીને કરાવું ? ભરે
બાઈ, ઇચ્છાયામ તો ઘેર જમી જામે. મારો જૂનો ચહેરો જોઈ
જામે. જય જય.

શું શોધ છે ? બધી નદીનું પાણી છેવટે તો દરિયાને જઈને
મળે છે, કાક કુંવારકાના અપવાદને ગણ્યો ન ગણ્યો સરખો જ છે ને !
અને આ બધી શોધનું પરિણામ પણ અંતે તો ધનપ્રાપ્તિમાં જ છે.

પણ આ તો ધરમદાસ ! આજે પગે ચાલતા ? સમયની ગતિ
કેવી ત્યારી હોય છે ? નિયંત્રણો અને કંટ્રોલોનું જોર હતું ત્યારે
ધરમદાસબાઈને ત્યાં જિભવાની જગા ન રહેતી. પાણી કહેતાં ખંડ
દૂધ હાજર થતું. એને આજે આમ પગે ચાલવાનો વારો ! રે વિધિ !

જય જય ધરમદાસબાઈ કયાંથી અત્યારે આમ ? અંરે સાહેબ,
ઓપને શા માટે આવો કાળો તડકો વેઠવો પડે ? આ તો પેલું ક્ષીણ
પૂંછ્યે જેવું લાગે. આપને શો ખોટ છે ? આપ નોકરીની શોધમાં છો ?
અંરે સાહેબ, ગરીબ ઓછાસની મસ્કરી શા માટે કરો છો ? તમારે
નોંકરી જ શા માટે કરવી જોઈએ ? સર્વે સિધ અને નવે નિધ છે

સાહેબ, ઠાક માને એવું તો કહો, કટ્ટોલ ખાતું નીકળી મયું એમાં શું? નવું બનેને ન આવે જૂનું કાંઈ ચાલ્યું જાય છે? અને એમ તો કેમ મનાય સાહેબ કે જૂનું કાંઈ ન હતું? હા એ વાત ખરી કે જિતયો અમનદાર કોડીનો, રદ થએલો કાયદો એટલે તો પસ્તી ખરાખર છે પુરુષાર્થ તો કરવો જ જોઈએ, હા, આકો માણસ સસ્તા ને નોકરી મોઢી, એવો જમાનો આવી લાગ્યો છે. લડાઈ બંધ થઈ એટલે શું થાય. એ તો સાહેબ કુદરત જ એવી છે. કુંઝર ભારે છે માટે જમીન સરસો રહે અને તણખડું હલકું છે તે આકાશમાં ધૂમે. બંદે સાહેબ. હિલમ જોજ ખરી વસ્તુ છે. અને આપને શિખામણ આપનાર કું કાણ? બાકી પેલે દિવસે બીજા પાસેથી જે કામના જોખામાં જોખા હજાર પડાવ્યા હોત તે કામ માત્ર પાનની પટ્ટીમાં આપે કરી આપ્યું હતું તે ઉપકાર મારાથી કદી બૂલાય એમ છે? ના રે ના આ વાત બીજાને મોઝે થાય કદી? તો તો જીમ હેડી ન પડે મારા સાહેબ.

પેલા ચંદ્રકે સાચું જ કહ્યું છે ને? મદ ઝરતો ન હોય એવા હાથી પાસે ભરત કદિયે જાય ખરો? આ તો બિચારા થયા હવે ચૂકા મંડરથવાળા.

અરે પણ આ રાજમલ શેઠ આમ હાંફળા હાંફળા કેમ છે? આઠ દસ મિલો, પચાસેક ઠેકાણે ડિરેક્ટરપદ્મ, પંદરેક બીજાં કારખાનાં, બસો રતલ ઉપર વજન : આવા પ્રતિષ્ઠિત નામરિકો આવા હાલે? જય રામજી શેઠ! ધન્ય બાબ મારાં આપનાં દર્શન થયાં. પણ આપ આમ પરેશાન કેમ લાગે છે? તબિયત, શું થયું છે તબિયત ને? અપચો? ખાધું પચતું નથી? અરે શિવ શિવ હમણું પેલો મળ્યો તે કહે છે ખાવાનું મળતું નથી અને શેઠજી કહે છે ખાધું પચતું નથી. ઇલાજ તો આપ કરતા જ હશે. એટલે મારા જેવો સલાહ પણ શું આપે? બાકી માંધીજનો ઇલાજ છે સરસ. ઉપવાસ. સરકાર સામે ઉપવાસ થઈ શકે, ઇશ્વર સામે

ઉપવાસ યદ્ય શકે તો આ પેટ સામે ઉપવાસ કેમ ના થઈ શકે ?
હા એ વાત સાચી, ન મગે એ ઉપવાસ કરે જ છે ને ! મળતું
હોય તો શા સાર ઉપવાસ કરે ? જોને ન મગે એ જીવવારી બહે
રોહજી, જય રામજી કી.

કોઈનેય સુખી થવા ન દેવાની પ્રતિજ્ઞા આ કુદરતે લીધી
કે ને ? ફૂલડું જાણે કાને ઠરડી મધુ હોય એમ સહુ કોઈ શોધમા
કે પેલા શેઠ ! હવે એમને ધારાસભામાં જવું છે. એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત
પુશામદમા પડવા છે પણ આ રાષ્ટ્રમૌરવ આમ કયા ચાલ્યા ?
હાથમા ધોળે દહાડે દીવો છે ! આ શુ વેશ કાઢ્યો છે ?

વહેમાતરમ્, આ શુ સાહેબ ? આપના જેવા માણસને આ
શોભે ? શા સાર આંખે ધોળે દહાડે હાથમા દીવો લાંબને નીકળવું પડે ?
પેલી વાતમા તો આખું વિનાનાએ એમ ક્યું હતું અને તેય દેખતા
એને મટકાર્ધ ન પડે એટલા માટે, પણ આપ જેવા...એહો,
આપ કશી શોધમાં છો ? આપના જેવા ત્યાગી આમ કશી શોધમા
નીકળે એવું કૌતુક તો ખરું જ ને ? શુ કશું ? નવું લોહી ? નવું
લોહી એટલે ? કોક બિમાર છે સાહેબ તે કાંઈ લોહીની જરૂર પડી ?
એહો, જાહેર કામને માટે નવા લોહીની જરૂર છે ! બને બને સાહેબ,
આપ છો એટલે તો ખેચાઈને એમની મેળે નવું લોહી આવશે.
એમાં આટલો શ્રમ આપને લેવો પડે એ જ કમનસીબીને ! જય જય

હી દુનિયા મા ? સહુ કોઈ શોધમાં છે ! શોધો, શોધો, કોકવાર
જડી જશે

—જયંતિ દલાલ

દ દિ સે પ

ઇતિહાસની કેડી. (લેખક - બોગીવાલ જ. સડેસરા.
પ્રકાશક, પદ્મજા પ્રકાશન. વડોદરા. કિંમત સાડા ચાર રૂપિયા)

જુદા જુદા સામયિકોમાં વિધિવિધ વિષયો પર પ્રગટ થયેલા
શ્રી. સાડેસરાના ચૌદ લેખોનો આ સંગ્રહ છે.

શ્રી. સાડેસરા આપણે ત્યાં જે જૂન સંશોધકો અને પુરાતત્ત્વ
વિદો છે તેમાંના એક છે અત્યારે આપણે ત્યાં નવલકથા અને
નવલિકાના સંગ્રહો જ્યારે એક પછી એક પ્રગટ થયે જાય છે, ત્યારે
પદ્મજા પ્રકાશન તરફેનું આવા અભ્યાસપૂર્ણ મંથન પ્રકાશન આવકાર
કાયક જ લેખી શકાય. એ પણ કબૂલ છે કે નવલકથા, નાટક અને
નવલિકાઓનું વાંચન પણ અત્યારે વધુ બગવતગ છે, પરંતુ જે કોઈ
આ સંગ્રહ વાંચશે તેને નવલિકા કે નવલકથા સરસ અને કદાચ
એથી પણ વધુ શુદ્ધ, વિચારણીય અને રસપ્રદ વાંચન મળી રહેશે.

એના વિષયોની વીણણી પ્રતિ તો જરાક જૂઓ. 'પાટણ'
સરખો ઐતિહાસિક લેખ એમાં સંગ્રહાયો છે તો 'કામદેવની મૂર્તિ'
જેવો રસિક અને આકર્ષક વિષય પણ એમાં છેડવામાં આવ્યો છે.
'પ્રાચીન ભારતમાં વિમાન' જેવો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતો લેખ,
પુરાવા અને દલીલો સહિત લખાયો છે તો 'આયુર્વેદનું સંશોધન'
જેવો માર્મદર્શી ચિંતન લેખ પણ એમની કક્ષમે આલેખાયો છે.
આમ વિષયોનું વૈવિધ્ય પણ આ સંગ્રહની એક ખૂબી અને આકર્ષણ
બની રહે છે.

અને એથી પણ વધુ આકર્ષણ તો રાચક અને પ્રવાહી શૈલીનું
છે. 'પાટણ' જેવો તદ્દન અર્ધ-ભૌગોલિક ઐતિહાસિક લેખ એવી સુંદર
રીતે આલેખાયો છે કે વાંચક એક વખત એ વાંચવાનો શરૂ કરે

તે પૂરો કર્યો જ ઉઠે. અને એવું જ ખીલ લેખો વિશે પણ, લેખકે સમગ્રમાં ઠેર ઠેર જાણીતા વિદ્વાનોના અવતરણો-અગ્રેષ્ઠ, સંસ્કૃત અને તળપદી ગુજરાતી વગેરેમાં ઉતારી એમની અવગોચર અને લેખન શક્તિની પ્રતિતિ કરાવી છે.

‘પાટણના ગ્રંથ લંડારો’ માં ગુજરાતનું આ અમૂલ્ય ગ્રંથ-સમૂહો પ્રતિ યોગ્ય રીતે જ એમણે ધ્યાન દોર્યું છે.

‘હેમચંદ્રાચાર્યનું શિષ્ય મંડળ’ માં એમણે કલિકાલસર્વગ્ન હેમચંદ્રાચાર્યના શક્તિશાળી પદ્મશિષ્ય મહાકવિ રામચંદ્રના જીવન-લેખન અને કાળધર્મને બહુ જ વેગમરી શૈલીમાં આલેખ્યા છે. જ્યારે ખીલ શિષ્યોની એમણે ઝડપથી રૂપરેખા દોરી છે.-સંભવ છે કે એ શિષ્યો સંખ્યાથી એમનું શરણાગત એટલે જ આવી અટકાયું હોય.

અને પછી આવે છે. ‘ગુજરાતમાં સંસ્કૃત નાટક.’ બિલ્હણ, રામચંદ્ર, દેવચંદ્ર, યશપાલ પ્રહલાદનદેવ, વિજયપાલ, રામભદ્ર, ખાતયદ્ર, વગેરેના નાટકોની એમાં માહિતીપૂર્ણ સમીક્ષા કરી છે. તે ઉપરાંત પણ મુશ્કિલ કાળમાં વિદ્યમાન એવા સંસ્કૃત ચાર નાટકોનો પણ એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે અને છેવટે નાટકો અને પ્રગટનનો સમગ્ર આલેખ્યો છે. અને હજુ પણ હિંદમાં-મવનારમાં સંસ્કૃત નાટકો બજવાય છે અને લોકો તે રસભર જુએ છે.

‘પ્રમથ ચિતામણી’ એ રા. દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીના ભાષાતરનું મર્મગ્રાહી અને વેદિક અવગોચર છે. જેમાં શ્રી. સંડેસરા કેટલેક ટેકાણે શ્રી. શાસ્ત્રીથી જુદો જ મત ધરાવે છે; અને તે ખાસ કરીને સુભાષિનોના અનુવાદમાં.

‘દેવ મંદિરોમાં ભોગાસનોનાં શિલ્પો’ માં લેખક દેવ મંદિરોમાં દર્શિગોચર થતા કામુક શિલ્પો વિષેની માર્મિક ચર્ચા છેડે છે. એમાં લેખક ઉદમ કદનાઓ સામે ચેતવી કામ એ પણ પુરુષાર્થ છે. ગ્રંથ મુદ્રાથી એનો પૂર્વગ્રહરહિત અભ્યાસ અને અવગોચર કરવા સરળતા કરે છે.

‘કામદેવની મૂછ’માં એમણે મદન મૂછથી સુશોભિત દશે ? નમૂછિયો દશે તેની સુંદર ચર્ચા કરી છે. જુદા જુદા ચિત્રસંગ્રહો, શ્લોકો અને અંગ્રેજી અવતરણોના પૂરાવા અને દલીલો દ્વારા એમણે આવા અંબીર ચર્ચાત્મક વિષયને પણ સુંદર આકાર આપ્યો છે, અને છેવટે ‘જેવો યુગ તેવો મદન. વીસમી સદીનો ‘મદન’ નમૂછિયો જ હોય’ એમ માર્મિક કટાક્ષ પણ કર્યો છે.

‘ગુજરાતનાં રચણ નામો’માં એમણે જુદા જુદા જામનાં નામોની વ્યુત્પત્તિ કરી આખા વિષયને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

‘ગુજરાત’ નામ શી રીતે પડ્યું દશે ? એનું કુતુહલ સમાવે છે—‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગુજરાતના ઉદ્ભવો.’—ક્યારે ક્યારે અને ક્યાં ક્યાં ‘ગુજરાત’ અને ‘ગુર્જરા’ મંડળ ‘માંથી’ ‘ગુજરાત’ શબ્દ કેવી રીતે ર્પાતર પામ્યો તેનો એમણે વિધવિધ મંથો દ્વારા સુંદર અભ્યાસ રજૂ કર્યો છે.

‘આપણું લોક વાતો વિષયક સાહિત્ય’ અને ‘નરસિંહ પૂર્વે’નું ગુજરાતી સાહિત્ય’ એમાં પ્રથમમાં એમણે સામગ્રી અને સમકાલીન લેખકોના મંથો અને સાહિત્ય વિષે ચર્ચા કરી છે, તો ‘નરસિંહ પૂર્વે’નું ગુજરાતી સાહિત્ય’માં એમણે આપણી માન્યતા—નરસિંહ પહેલાં ગુજરાતી ભાષા અણખેડાયેલી જ હતી—તે બેઢવાનો પ્રમાણ કર્યો છે, અને નરસિંહ પૂર્વે પણ જૈન અને જૈનેતર સાહિત્ય હતું એમ પૂરવાર કર્યું છે.

‘આયુર્વેદનું સંશોધન’ તો એક રસિક લેખમાળા છે, અને એમાં આયુર્વેદ અને અત્યારની હેલ્થમાં છેત્રી-તખીની શોધો, નાડી પરીક્ષા, કામશાસ્ત્ર, સંતતિનિયમન વગેરે અલ્પતન વિષયો એમાં હેડાયા છે, અને આખા લેખને મનનીય બનાવી મૂક્યો છે.

‘ઝેરાપ્લેન’ આવ્યા પહેલાં પણ રામે પુષ્પક વિમાનનો સ્વપ્નોત્તર કર્યો હતો એમ હિન્દીઓ ગૌરવ લે છે, તેને શ્રી. સાંડેસરા

સમર્થન કરતાં આપણા જૂના મંદિરોમાં વિમાન બનાવવાની રીતો હતી, એમ શ્લોકો ટાંકી બતાવે છે; અને બહુ જ સુંદર રીતે એ વિષયને ન્યાય આપે છે.

આમ શ્રી સાહેબરાએ ' ઇતિહાસની કેડી ' દ્વારા જુદા જુદા વિષયોને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

અત્યારને તમકે આવા અભ્યાસપૂર્ણ મંથન પ્રકાશન ખરેખર 'આવકારદાયક' છે.

' કાશ્યપ '

આ અમદાવાદ

(૧)

મુબદ્દી અમદાવાદ આવતી ગાડી વટવા સ્ટેશને આવી અને વટવાથી અમદાવાદ આવનાર ઊતારોનો હલ્લો આવ્યો. ડબ્બામાં નિરાતે લેખાવી બેઠેલા ઊતારોએ નવા આવનારને કહ્યું: "સા માટે અહીં લોકો કરો છો? હમણા જ ગાર્ડ સાહેબ કહી ગયા, આમલો સ્ટેશને નવો ડબ્બો ભેડાય છે."

(૨)

ધુર્જ સમયમાં પાવડે ધન હોય તો શકનાર વહેપારીને થયું કે ધનનું પ્રદર્શન થઈ શકે એવો સમય આવી લાગ્યો છે નવો બંગલો બધાંબે અને બંગલાની નિસરણી માટે એમણે એક સુંદર માલીયા ખરીદ્યો.

થોડાંક દિવસમાં જ એમને લાગ્યું કે આ રીતે તો માલીયા બગડે એટલે એમણે ધરના સહુ માણસને પાછલા દાદરનો ઉપયોગ કરવાનું ફરમાવી દીધું.

1 એક દિવસ એમણે ભેયું કે એમનો નાનો દીકરો આ માલીયાવાળા દાદરના બબ્બે પગથિયા સામઠા ચડતો હતો. પિતા-પુત્રની આખ મળતા પુત્રે કહ્યું: "માલીયા ન બગડે એ માટે બબ્બે પગથિયા ચડું છું"

પિતાથી ન રહેવાયું "એમ કરવું હોય તો ચઢી કાઢી નાખીને ચઢનાડકની ચઢી ફાંટી બચ."

૪. પડછાયાની પગદંડી

ગુજરાતને પોતાના એક સ્વતંત્ર નટધર (કે નાટ્યગૃહ) ની અત્યંત જરૂર છે એમ કેટલાક વખત પહેલાં જુમરાણુ ઉડી હતી. પછી એ શોરબકારનો શો ઇન્તજમ આવ્યો એની વિમતસરની માહિતી હજુ સુધી ઉપવબ્ધ થઈ નથી. પરંતુ એ દિલચાલ છેક ઉવેખવા જેવી નહોતી. રંગભૂમિ માટેની એ દિલચાલ વધારી સેવા જેવી હતી જ. અને હમણાં હમણાં ગુજરાતનાં અમ્રગણ્ય શહેરોમાં અવેતન કલાકારો એક પછી એક જે પ્રયોગો ભજવે જાય છે એને શું એ દિલચાલની દિશા પ્રત્યેનાં જ ડગ ગણવા ?

જો એનો જવાબ હકારમાં જ હોય તો એ એક ખૂબ આનંદ જનક ખીના છે. પરંતુ જિંડા ઉતરીને એ પ્રવૃત્તિનો જો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તો તુરત જ વરતાઈ જશે કે રંગભૂમિનાં ઉપધારાથે અપેક્ષા રખાતા એ સકળ પ્રયોગો તો આજકાલ ઉત્સવ, લાભ, ધર્મ કે એનાજ કાંઈ એમાં તો રંજન માગતી. આજકાલના ફેશનના પવનના જ માત્ર સસવાટ છે. એને બદલે જો હૈયે હાથ ધારીને પોને પણ કેંઈ કરી રહ્યા છે એવા માન અને ભાવ સહિત જો એ પ્રયોગો ભજવાય તો કેટલું સુદર અને અસરકારક પરિણામ નીપજવી શકે ?

‘અન્યતઃ, માનવ સ્વભાવને રંજન અનુકૂળ આવે છે એ એક હકીકત છે. પરંતુ એમ તો માનવીને રાયક એવી અનેકાનેક વસ્તુઓ વિદ્યમાન છે. સમાજના ઘડવૈયાઓ એમાંથી એવી વસ્તુ ઉપાડીને જનતા સમક્ષ મૂકે છે કે જ્યારે એ રજૂઆત પામે છે ત્યારે ઉપભોગી વર્ગને ખ્યાલ આવે છે કે, આતો આપણે રોજ જોતા દતા. પણ અહીં એને કેવું નાવીન્યભર્યું અને મનેરિમ રૂપ અપાયું છે. એટલે કે નાટકમાં રંજન બસે હોય—એ સર્વથા ક્ષમ્ય જ છે

પરંતુ સાથેસાથ એ એટલું જ બળપ્રદ અને દિશામૂલક પણ હોવું જોઈએ.

આને નાટ્યપ્રયોગો અને રંજન કાર્યક્રમની જે પ્રવૃત્તિ માટે છે તેનું યોગ્ય સામાજિક વળતર સ્થિર, સામાજિક સંપ્રદાયાળી નાટ્ય પ્રવૃત્તિમાં મળવું જોઈએ એ નથી થયું. એ કડવી છતાં ય કરુણ હકીકત છે. એટલું સારું છે કે રંગભૂમિના ઉદ્ધારની વાત હવે કોઈ નથી કરતું કારણ કે એ વસ્તુ સ્વીકારાતી બધ છે કે જે વસ્તુની મામણી કરવામાં આવે છે એ તો એક તદ્દન નવી નોખી વસ્તુ છે. આજની રંગભૂમિ અને એ રંગભૂમિ વચ્ચે કદાચ તખ્તા સિવાયની બીજી એક પણ સામાન્ય વસ્તુ નથી.

પણ આવી સંસ્કાર પ્રવૃત્તિમાંથી ય નાટ્યપ્રવૃત્તિના પગરણ ન થવાનાં કારણોને જોવા જણાવવા અને શક્ય હોય ત્યાં દૂર કરવાનો સમય હવે આવ્યો છે.

કારણોને જ જોઈએ તો નાટ્યપ્રયોગો રજૂ કરવા ઇચ્છનારાઓ પણ ચિંત્ર નિર્માતાઓ જેવો જ તર્ક, દલીલ આગળ ધરતા હોય છે; લોકને એમ જોઈએ છે. 'શેકે એટલે પોતે' એ વસ્તુને લોકરુચિનાં જરિયાન પડદા પાછળ છુપાવવામાં આવે છે અને એટલે જ નાટક ઉપર ધ્યાન અપાવાને બદલે હાહ દોરા ઉપર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

બીજું કારણ ગાડરિયા થવાના મૂળગત સ્વભાવમાં છે. અનુકરણ કરવું અને છતાં ય નવીન કહેવાવાનો દાવો કરવો એ આ નાટ્ય-પ્રયોગોની કદાચ લાક્ષણિકતા છે.

ત્રીજું કારણ કહેવાતા સંસ્કારી અભિનેતાઓમાં શિસ્ત અને અભ્યાસવૃત્તિની લગભગ નિંદ્રા ગેરહાજરી છે. જેને આ વસ્તુનો અનુભવ હશે તે આ વાતના સત્યનો સ્વીકાર કરશે

ચોથું કારણ એ નાટક વિષેના સમુચિત વિચારનો અભાવ છે. આને કારણે ઘણી ભળતી વસ્તુઓ નાટકમાં ઘૂસી જાય છે અને આ પણ પૂરતું ન લાગતાં દેખામ અને રસવૃત્તિની વિડંબના કરનારો પ્રદર્શનોથી એમને રાચવું પડે છે.

પાંચમું કારણ એ પ્રેક્ષકોના સહાનુભૂતિભર્યા સહકારની ગેરહાજરી છે. નાટકની ભજવણી સર્વ રીતે અને સર્વ પાસેથી સહકાર માગી લે છે. આમાં ક્યાંય હિચક આવે એટલે અંશે એમાં રસક્ષતિ થવાની જ.

નાટ્ય પ્રયોગો અને રંજન કાર્યક્રમોમાંથી જો નાટ્ય પ્રવૃત્તિ, વિશિષ્ટ સામાજિક બળ ધરાવતી રંજનશક્તિના મંડાણ કરવાં હોય તો આ આવી પડેલાં અને સ્વીકારાઈ ગયેલાં બધોને દેખાવે જ છૂટકો છે. એ વિનાના યત્નોની મહાનમાં મહાન સફળતા પણ એને નાટ્ય પ્રવૃત્તિ નહીં બનાવે.

છાયાકલા ભાગ ૧ ભા. (ચિત્રકાર શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ સેવક, પ્રકાશક, હન્દ્રવદન મ. શુક્લ જ્ઞેશી મહેલો. નવસારી. કિંમત ત્રણ રૂપિયા)

શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ સેવક ચિત્રિત હસ ચિત્રોનો આ સંપૂર્ણ છે. ચિત્રકલામાં છાયા ચિત્રોનું પોતાનું જ અનોખું સ્થાન છે. શ્રી. સેવકે કલાના એ અંગનો આશ્રય લઈ પ્રસ્તુત સંપૂર્ણમાં વિવિધ આવોને આત્મેખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

શુ ચિત્રકાર કે શું ચેખક, શુ વક્તા કે શું અભિનેતા ! એ સર્વ પાસે પોતપોતાના વિશિષ્ટ જીવનદષ્ટિ હોવી આવશ્યક છે.

સમગ્ર સંપૂર્ણને ધ્યાનમાં લેતાં એવી કોઈ અનેરીદષ્ટિ નજરે પડતી નથી એ ખેદજનક છે.

બીજો એક સવાલ છે કે ! આપણા ચિત્રકારો અને નૃત્યકારો— એ હવે તો રાધાકૃષ્ણને આરામ આપવો જ જોઈએ. આ યુગમાં

શું નથી કે છોક ત્યાં દોડવું પડે ? શું પ્રેમ માત્ર રાધાકૃષ્ણમાં જ હતો ?
એવાં ‘અલૌકિક’ ચિત્રોથી આખરે અર્થ શું સરવાનો હતો ?

ચિત્રકારે કોઈ કલાકાર કે કલાસંસ્થાની સહાય શોધી નથી
એમ એમના વક્તવ્યમાં કળૂવ કરે છે—અને નહિ તો પણ એ પ્રથમ
દષ્ટિએ માલમ પડી આવે છે કે એમનામાં કનુ દેસાઈનું બારોબાર
અનુકરણ બહુ છે. અનુકરણ પણ અમુક સંજોગોમાં આવકાર્ય
બની શકે છે. પરંતુ અહિં તો શી કનુ દેસાઈના માદર્શનો,
રેખાઓના મિજાજનો, વાતાવરણની મુગ્ધતાનો સદંતર
અભાવ જ રહ્યો છે.

તે ઉપરાંત ચિત્રકારને અન્યાય કરે છે મુદ્રણ ! ક્યાંક રંગોની
મેળવણી સચવાઈ નથી. કેટલેક ઠેકાણે નર્મી ધાખા જ ઉડી આવ્યાં
છે, અને એમ જે કાંઈ છે તે પણ માર ખાઈ ગયું છે.

અને છતાં પણ કલાકારે માત્ર એકવીસ વરસની તરુણ વયે
આવેા સંપૂર્ણ પ્રગટ કરવાનું જે સાહસ કર્યું કે અને તે કોઈ પણ
કલા સંસ્થાની સહાય વિના—એ દષ્ટિએ તો એ સર્વથા ઉત્તેજના
ચોખ્ખે કહી શકાય

—અનિલ બક્ષે-

સુરાાયરો

નવી સાલ પૂછે જૂની સાલને કે—
‘કહી તું શકે શા ઘરે હાલ માગ ?’
જૂની સાલે મૂકી કહેતી ‘અદાથી હ
‘મને તો સુનાયે દુઆરા, દુઆરા !’
બાલમુકુંદ દવે

ધારાસભાનો ચૂંટણી જંગ જેમ જેમ સમીપ આવેો ત્ય
છે તેમ તેમ એના ઉમેદવારોની સખ્યામાં ઠીકઠીક વધારો થાય છે
એક રીતે તો આવા ચૂંટણી જંગો ડાઘેસ જેવી સરથાને ખૂબ
બળરૂપ નીવડે છે ચૂંટણી જંગ ન આવેો હોત તો ડાઘેસ જેવી
સરથામાં આટલો કાર્યવેગ આવેો હોત કે એ આટલી બળવાન
થાત કે કેમ તે શકા પડતી વાત છે-ડાઘેસ કાયદેસર થઈ છે એ
વાત જુની છે ૧૯૪૨ પડેના પછુ ડાઘેસ ક્યાં કાયદેસર નહોતી '
છત્તાં ત્યાં કેટલા માણસો અટો ખાતા ? ત્યાં આજની જેમ મોટરોની
કતાર લાગતી હતી ' શહેરના, ગામના એક મનાતા શિષ્ટ વર્ગના
નાગરિકો આજની માફક ત્યાં ઉભરાતા હતા '

ચૂંટણી જંગ ન આવેો હોત તો ડાઘેસને કેટલા મધા
નુકસાનમાં ઉતરવુ પડત ? જૂનામાઈ અને રાજનજી જેવા વાડામ થી
જૂના પડેના પાડાની માફક પાછા આવત ખરા ? ડાઘેસ કદાચ
સાવ અસાહિયક મની ગઈ હોત આજે તો ડાઘેસ એવો પ્રગતિશીન
દરિયાવ રવભાવ કાયમ રાખવા શક્તિમાન બની છે આજે ૧૯૪૨ને
એ જૂની શકી છે એ સમયના લોકોને પછુ વિસારી દે છે એ
દિવસોમાં જે લોકો નહોતા અમર ગમે તે કારણોસર જેનમાં બધ
થપા હતા, એ બધાને એણે કેદાર હાથે અપનાવ્યા છે મદદમાંજે
જીવનમાં પ્રેમને અપનાવવા કશું છે આપણે બને એમના સત્ય અને
અહિસાને અપનાવી ન શકીએ, ૧ ન્તુ પ્રેમ જેવા અનન્ય લક્ષણને
જરૂર અપનાવી શખીએ છીએ એની પ્રતીતિ આ વખતે ડાઘેસે આપી છે

ઉમેદવાર થવા માટે સરકારે તો ઘણી તાપકાતો નક્કી કરી
છે ડાઘેસમાય એની ચોખ્ખતા-અચોખ્ખતા વિચારાય છે ખરી મણા
મોકોને એમ છે કે ચૂંટણીનાં ઉમેદવાર માટે અમુક વર્ષ જેતમાં

માળા આવવું જોઈએ, અમુક યાતનાઓ સહન કરવી જોઈએ, અમુક વર્ગીયી પ્રજાકાર્ય કરતા રહેવું જોઈએ. આજની રાજકીય સંસ્થાઓ-માંથી ધણાએ તો આવી કશી લાયકાત રાખી નથી. ડેટલાંકોની એવી ફરિયાદ છે કે વગ એ જ સૌથી મોટો ગુણ હોય છે. આ બધા લોકો ગુણ કહી વખતે વખોડે છે. જેની વગ ન ચાલતી હોય તે ચૂંટાઈ કેવી રીતે શકવાના હતા ? વગવાળાને જ લોકો ઓળખે છે. વગવાળા છાપામાં નામો છપાવી શકે છે, જનતા આગળ એક યા બીજા સ્વરૂપે એ હાજર હોય છે જ. ચૂંટણીમાં જીતવા માટે જનતા પર પ્રભાવ હોવો આવશ્યક છે. વગ વગર આવો પ્રભાવ શક્ય નથી. વગ વગર એનું દર્શન શક્ય નથી.

કેમિસ કામની વહેંચણીમાં માને છે. માટે તો એણે ખાદી કામ, ગ્રામોદ્યોગ કામ, એવો ચૌદવિધ રચનાત્મક કાર્યક્રમ જનતા આગળ મૂક્યો છે. આ બધા કામો માટે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ ગોઠવી છે એજ રીતે લડત માટે એણે જુદા માણસો રાખ્યા છે. જે લોકો સૈનિકો છે ! એ શાસન સૂત્ર ન જ સંભાળી શકે. એવા લોકોના હાથમાં સત્તા સુપ્રદ કરવાનું યોગ્ય નથી મનાયું. એ જગતની તવારીખ જોતાં લાગે છે. એટલે એમને માટે ચૂંટણી જંગનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધા રાખનારાને ધારાસભાના કામ-કાજમાં શ્રદ્ધા હોઈજ ન શકે. એ બધા માટે ધારાસભા ત્યાગ્ય બને છે. જેને કામ કરવું છે એ તો નિરપૂર્ણ બને છે. જેને ભોગો આપવા છે, એને પરિણામની દરકાર નથી. આમ બીજું કામ કરનારાઓ માટે કશું પણ લોકોપયોગી કામ કરનારા સેવાભાવી કાર્યકર માટે ધારાસભા સાથે કશો સંબંધ રહેવો જોઈએ.

માટે ચૂંટણી જંગમાં મોટે ભાગે કશું કામ ન કરનારા, લડતથી અને રચનાત્મક કાર્યક્રમથી દૂર રહેનાર વ્યક્તિઓની પસંદગી થાય છે, અને એમ જ થવું જોઈએ.

આવી પસંદગી માટેના ખામ નિશ્ચિન પોગતો ૨૦૦
મુદ્દાયા નથી. પરંતુ મને પોતાને એ મુજબ છે. આમાંના કેટલાક
નિયમો નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે —

(૧) દૂધમાં દૂધ પોતેડી પહેરતો હોય, અને લાંબામાં લાંબી
ચોટલી રાખતો હોય.

(૨) જે તમામ સમાજોમાં ખાદી પહેરતો હોય

(૩) જે રોજ કેવિસ હાઉસની મુલાકાત લેતો હોય, અને
મત્રીને દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર મળતો હોય

(૪) જે મહાસભાના કાર્યકરોના આહાર વિહારની કાળજી
લેતો હોય.

આમાંના છેલ્લા એ નિયમો ઘણા મહત્વના છે. આવું ધોરણ
જળવાશે તો મહાસભામાં સંખ્યાબંધ સભ્યો નોંધાશે, (અલગત
આ માટે ખૂબ જ ચૂંટણીઓ લડવાની રહેશે) એનું બળ વધશે,
અને ગાંધીજી કહે છે તેમ મહાસભા પોતે જ જનતામાં ફેરવાઈ જશે.

નવી કિતાબ

Three Men in New Suits [બે જે. બી પ્રોસ્ટી;

મૂલ્ય રી. ૮/૬, પ્રકાશન હીનમાન]

પ્રોસ્ટીની નામ જોઈને જ આ નવલકથા વાંચનારને નિરાશા થશે. પ્રોસ્ટીનો મીટ્રો વિનોદ એમાં નથી; સોંસરવો કટાક્ષ કે એના Time Plays માં દષ્ટિ ગોચર થતી હતી જ કદાચ નથી અને હતાંય નવલકથા રસમરીત બની છે. મુદ્દમાંથી પાઠા દરેલા સૈનિકોને ન્યા સમાજના પોતાના બિન્ન બિન્ન વર્ગોમાં પાઠા જવાનું થાય છે, ત્યારે ઠેરા પ્રત્યાધાતો અનુભવે એનું સુરેખદર્શન લેખકે કરાવ્યું છે. વાર્તાકથન પાછળ લેખકનો ચોક્કસ આશય છે સમાજમાં અમુક પરિવર્તન આવવું જોઈએ, જે એને સ્વતંત્ર સમાન ધોરણે સ્થિર રહેવું હોય તો મોઢકનું પાત્રાલેખન ખૂબ જ સજિવ બન્યું છે. આ ખાણીયાને ઠાઠ સમજી શકવું નથી. સહુના કપડાને એ પાત્ર બને છે. એનું વર્તન અરુચિકર લાગે એવું હોય છે. અને હતાંય એના તરફ સમભાવ જરૂર થાય છે.

x

Time must have a stop [બે. આલ્ડસ હક્સલી,

મૂલ્ય રી. ૮/૬; પ્રકાશક શેડો એન્ડ વીન્ડુસ]

હક્સલીની નવલની કેટલી આતુરતા પૂર્વક રાહ જોવાય છે ? ત્યારે સાંભળ્યું કે એ હવે યોગ તરફ વળ્યા છે. ત્યારે અંતરે ઉદ્વેગ અનુભવ્યો હતો. 'Point counter Point' અને Brave New World માં એણે એવો રસ પીરસ્યો હતો કે વાર્તાઓ ગોધક હોવા છતાંય ખૂંચતી નહોતી. એની વાર્તાકલામાં રહેલ લાક્ષણિક કટાક્ષ, અને સજીવન પાત્રો દ્વારા જગતને મૂંઝવતા પ્રશ્નો રજૂ કરવાની એની અનોખી રીત આપણને છેક સુધી એવી રાખવા

સમર્થ અને છે. હકસક્તીએ આજ ધારીએ નવી નવલ આપી છે. અને એનો અલ્પણ વાતો પ્રવાહમાં જેથી જઈ આપણી આગળ એ પુનઃ સાધન સાધનો પ્રશ્ન એ ખડો કરી દે છે.

વાર્તા આરંભમાં મંદગતિએ વહે છે; વિચિત્ર શબ્દ પ્રયોગો અને જરાક દટંગી ચતી સૈથી હાકસક્તીના ચાલક ન હોય એવા વાચકને નિરાશા કરી મૂકે. પણ વાર્તા ધીરે ધીરે ધાર પકડે છે; વર્તમાન યુગના અગ્રમ્યતાવાદમાં રાચનારા કવિઓના પ્રતીક સૂચા એજારડીનને રંગમય પર રિથર કરતાં એને દીલ યાય છે. પણ ત્યારે રંગમય પર બધા પાત્રોને પ્રવેશ યાય છે ત્યારે ઠાક નવી-દુનિયાની કાર્યશૂભિક્ષાએ આવી આપણે ઊભા છીએ એવું લાગ્યા વગર રહેતું નથી. વાર્તા એકદમ વેગ પકડે છે. છુનો-નિસ્વાર્થ સર્મપણ એ એની પરાકાષ્ટા છે.

હકસક્તીની નવી વિચારસરણીનો હાળ વાર્તા પર સુંદર રીતે ચઢ્યો છે. એના પાત્રો બધાય કોઈને કોઈ વ્યક્તિના પ્રતિક સમા છે. મીસીસ જેમ્સને અધ્યાત્મવાદમાં રસ છે; યુરટેસને મોજ ખાતર મોજમાં માનનાર કલાત્રેમી શ્રીમંત છે. છુનો યોગી છે. કાર્યથી સૌંદર્ય અલિપ્ત રહેનાર નહિ, પણ ગંધીજીનો જાણે અનુયાયી હોય તેમ ગીતાના નિષ્કામ અનાસક્ત કર્મમાર્ગમાં માને છે. સેજારડીન આજનો ચંચળ, કવિહૃદયી યુવાન છે. આ બે પાત્રો દ્વારા હકસક્તીએ ચૂંમળાતા જમતની વેદના રજુ કરી છે. વાર્તાનો બોધ સ્પષ્ટ અને છે. યુરટેસ અને કાંતો વચ્ચેનો નીચેનો સંવાદ આ બોધની દૃષ્ટિએ કેટલો રાચક છે ?

“ અને એમ માનો કે આણું કાંઈ જ બંધુ ન હોત, અને તમે લોહને કાંઈક દિસક, કાંઈક નિષ્કૃયાત્મક કરવા સમર્થન્યા હોત તો એ પરિણામ શું આવત ? ” અમુક સંમત માટે અતંત્રતા આપતી અને પછી આ અતંત્રતા દૂર કરવા કોંઈ સરમુખત્યાર-અલર્જી

તાતની જાતને સામ્યવાદી કહેવાડાવતો અને છતાં ખીજાથી સાવ
 ઘડો પડતો હોત-સિવાય કે એ એથી વ વધારે ખરાબ હોય.”

“ ખુનો પણ આવીજ મતલબનું કાંઈક કહેતો હતો. ”

“ ત્યારે તો એ સમજી માણસ. ”

“ પણ એણે તો એથીય આગળ કાંઈક કહ્યું. ”

“ મને એવો ભય હતો જ ”

જગતમાં એક ખૂણો તો એવો છે જ, જેને સુધારવા લખે
 તમે નિશ્ચિત રહી શકો. એ છે તમારી પોતાની જાત. તમારી
 પોતાની જ જાત, તમારે ત્યાંથી શરુઆત કરવી જોઈએ. ખીજેથી
 નહિ, તમારા ખૂણા પર કામ કર્યો પછી એ જાણ આવે છે. તમે
 સારું કરી શકો એ અઘાઉ તમારે જાતે જ સારા થવું પડે. આજનો
 સુધારક જેમ કહે છે તેમ એક હાથે છટ કરવું, ખીજા હાથે અનિષ્ટ
 એવું તો નહિ જ. ”

જીવન ધડવાં મામતા આપણા વિદ્યાર્થીઓએ, સાહિત્ય દ્વારા
 માનસ ધડવાં મચતા આપણા સાહિત્યકારોએ આ વાતો એકવાર
 તો અવશ્ય વાંચવી જોઈએ.

નિ. દે.

x

**I am Lazarus. by Anna Karan. Jonathan
 Cape.**

એના કેરન અમુક ‘વિશિષ્ટ’ વ્યક્તિઓ અને અનુભવોને
 લાક્ષણિક દબે આંતરે છે. એના પાત્રો માટે ‘વિશિષ્ટ’ શબ્દ જ
 યોગ્ય છે. કારણ કે તેઓ પૂરેપૂરી રીતે ઘેલછા ભર્યા નથી હોતાં
 તેમ અતિ સામાન્ય પણ નથી હોતાં. આ વાર્તાએને વર્તમાન યુગમાં
 પ્રવર્તમાન એવા ભય અને અનિશ્ચિત જિંદગીના મૂળરોગનું
 માનસ નિદાન કરતી પ્રતિનિધિ પણ ગણી શકાય. કેમકે કેમકે

કે કથાની પણ પડી નથી. મરતક પર તોગાતા કે અનામી અને આઠારહિન કાળા અનિશ્ચિત ભાવિ સામે જ ગણે સૌ કોઈ મીઠા માંડી રહ્યું છે. પ્રેમ કે મૈત્રી, શુદ્ધચત્રન કે બાળકો, અને જિંદગીને નિવ્યોજ પ્રેમ તો તેમને કોઈ જુદી જ દુનિયાનું દિવારખન થઈ પડ્યું છે; સત્યાસત્યને કે ગણા દિવાનાને પણ કોઈ પિછાની શકતું નથી.

મીસ ડેરન અત્યંત કુચળતાથી અને સંયમથી આ વિલક્ષણ અને જીવનને ચોમેર વીંટળાઈ વળેલા પ્રશ્નને ચર્ચે છે. આ પગથી દુનિયામાં ખરેખર શુદ્ધિમાન કોણ છે? બુદ્ધાચેત્વી સ્મૃતિએ જેના મળાનો ક્યારેય લઈ અવાચક બનાવી મૂક્યો છે એવો કોઈ સૈનિક કે તદ્દન હલકી ઉપાધિઓથી યુક્ત એવો વારંવાર બોલવા મથતો કોઈ દાકતર? સૌથી વધુ દૂર કોણ છે? નબળા સાથીદારની રમતનો ભોગ થઈ પડતા બાળકો કે પમનીચેની ધરતીને વધુ સાબૂત કરવાના મિથ્યા પ્રયત્નમાં લોકોને આમથી તેમ હાંકતી ધારાધારણેથી શોભિત સત્તા?

મીસ ડેરન હકીકત કરતાં લાગણીતંત્રનું વધુ પુષ્કરણ કરે છે, અને તે લાગણીઓ પણ દરેક કિસ્સામાં ઉન્માદની ઘેરી રેખાઓ જોબી કરતી જ હોય છે. આ હેતુ માટે લેખિકા ખૂબજ ચોગ્ય અને પ્રમુખ એવી શૈલીનો ઉપયોગ કરે છે. શૈલી સંયમભરી તો છે જ, સાથે સાથે આમડી સોંસરવી ઉતરી જતી સોપની તીવ્રશક્તિ પણ એમાં ભારોભાર ભરી છે. બોમ્બવર્ષા પછી સહેર પર પથરાયેલી શાંતિનું તે આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે, “શાંતિ ધીમે ધીમે કાળજીથી પોતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવતી હતી. બામગીચો, ચોમાન, અને ખાલી ધરોને શાંતિએ પોતાના પડખામાં લીધાં હતાં. ઝડપથી ગૂંચાયે જતી કરોળિયાની જાળની માફક આ નાગૂક ધમાસ્ત ચંદ્ર પ્રતિ વેગથી ધસે જતી હતી, અને તુરંત જ એ અતિ ગંભીર કાર્ય પૂરું થયું. સમસ્ત શહેર શાંતિથી જ્વાલિત થયું—જણે કે કોઈ અધારપિઠોડી-ઓડી ન હોય! વાતાવરણ ભયભ્રમક અને કુખ્ય બનતું જતું હતું.”

ખીડાયેલા દંડ હોઈ. અને ચિંતાભરી રેખાઓથી આપતા બાકે હરેકે. હરેક શહેરી, શહેર પર સત્ક્રિયા આ પારદર્શક, કાળા, શાંતિના ગોળાને બધાવડ દષ્ટિએ નિરખી રજો હતો. ત્યજે 'આ ગોળા હમણાં કાટશે શું ?'

અસામાન્ય રીતે આલેખાયેલી અસામાન્ય પ્રતિકા !

x

Everybody's Political what's what. (by G. B. Shaw. Constable.)

શૌના રાજકીય વિચારોનો આ ટૂંકસાર છે. વસ્તુતઃ આ વિચારો બદલાયા જ નથી. નાટ્યકાર શૌ જે કંઈ કહે છે તેજ લગભગ રાજકીય વિચારક શૌ પણ કહે છે. પરંતુ તે બધા એકેજ પ્રસ્તુતકર્તા કહેવાયા નથી અને વૃદ્ધત્વે શૌની કલમનું યોગ્ય હંધું નથી. પ્રચાર વિનાના, વિરોધી, છતાં શુદ્ધ દષ્ટિ ચિન્દુએ એમની કલમને સમુદ્રનું જોડાણ અને સ્વાસ્થ્ય અપ્યું છે. નવા વિજ્ઞાન અને પાવભોવના અન્યાય સામે જોડાઈ જમવનાર જૂનો ચોક્કો પ્રસ્તુતકર્તા વારંવાર ડોકિયાં કરે છે.

શૌ અંતરથી ધણી દળાણુ સજ્જન છે. છતાં ધણી દયાળુઓથી વિરુદ્ધ વર્તીને તેઓ અસક્તિ, અને દુરુપયોગને ધિક્કારે છે. નાટ્ય લેખન અને રાજકીય વિચારણા પાછળ જીવનનાં ધણાં વર્ષો ખર્ચ્યાં. પણ શૌ એવા નિર્ણય પર આવ્યા લાગે છે કે રાજકીય અર્થશાસ્ત્ર, કેળવણી, વિજ્ઞાન અને ધર્મમાં આપણી સંસ્થાઓ એટલી હદ સુધી સડી ગઈ છે કે હવે તેની તાત્કાલિક સુદ્ધમ પરીક્ષા જરીજ જોઈએ. હૃદયમાં ખૂબ ભક્તિવાન હોવા છતાં પણ તેઓ જોહોવ કે સર્વશક્તિમાન અને સર્વમ પ્રભુને પણ પડકાર આપે છે. કોઈ સર્જનાત્મક ક્રાંતિકારી તેઓ એમાં પડેલા છૂંછે છે. સર્જન ગ્રંથથી ખૂબ ગ્રંથથી અને સંપૂર્ણ રીતે ચતુર્ જોઈએ તે માટે

તેઓ અત્યંત આતુર છે, અને મને તે કાષ્ટ મને તેને ચૂંટી કાઢે એવી સામાન્ય માન્યતા પર રચાયેલી લોકશાહીને તેઓ ધૂતકારે છે. તેવી જ રીતે એક કલાકાર તરીકે તેઓ સંપૂર્ણ સરમુખ્યતાશાહીને પણ વિદ્યારે છે. આ સરમુખ્યત્વારોને જ અનુલક્ષીને લખાયેલા એક પ્રકરણમાં તેઓ જણાવે છે કે દુનિયાના અત્યંત શુદ્ધિમાન યુરોપ જ- કોમવેલ્થથી માંડીને કમાલ આતાતુર્ક, અને સ્લાવિનથી માંડી ટોર્કી-મીન્ડા, નેપોલીઅન, મુસોલિની અને હીટલર, સરમુખ્યતારી જોમવી ગયા, અને આ ઉપરથી તેઓ ચતુર અને મુતસદ્દીના બનેલા પંચનું સૂચન કરે છે-એ પંચ જ કાર્યક્રમો ઘડે પરંતુ વાચકના મનજર્મા વર્તમાન સ્થિતિ પરત્વે એક નવો જ સવાલ પેદા થાય છે." એ પંચને ચૂંટે કાણ? એ પંચને પસંદ કાણ કરે? શો એનો સતોષજનક ઉત્તર આપી શકતા નથી. એ તદ્દન શક્ય છે કે જોઓ હાલના જડમ અને નિષ્કેતન રાજકરણથી કંટાળી ગયા છે તેવા અનેક રાજનીતિયો જેવા પચોની ખાલી જગ્યા પૂરવા ધરી આવે! મતલબ કે, આપણા મહાન માણસો, રાજકીય નેતાઓ, જે ખરેખર સમજીને પણ છે તેઓ આ પ્રશ્નને ન ઉપાડી લે ત્યાં સુધી તો એ પ્રશ્ન પ્રશ્ન જ રહેવાનો.

એક વખત ફરીથી શો અર્થશાસ્ત્રમાં આવકની સમાનતા માટે દલીલો કરે છે. કોમનવેલ્થના કાર્ડ પણ નાગરિકની આવક જીવનનિર્વાહ કરતાં ઓછી ન જ હોવી જોઈએ એમ સૂચન કરે છે જો દરેકની આવક એક સરખી-ધારે કે વાર્ષિક ૫૦૦૦ની હોય તો પછી કાષ્ટ વર્ષમાં દસહજાર કમાવ કે પંદર હજાર તેની પંચાતમાં ખીજું કાષ્ટ ઉતરે નહિ. શો આજસુ મરીબ અને આજસુ ધનિક બન્નેને સમાજના ગુન્હાદાય ગણે છે; અને ઝરીમને ઝરીખીમાં રાખતા, અને ખીજાનું વધારાનું ધન ખૂચવી લેવા મથતા આ અર્થશાસ્ત્ર સામે એમને નયો રાખ જ છે.

વિદ્યાનને લગતાં પ્રકરણોમાં શો દાકતરી ધંધા પ્રત્યેની તેમની જૂની રમત તરફ વળે છે, આ બધામાં ધણુક તથ્ય સમાયેલું

છે. છતાં પણ ન્યારે ચારે બાજુએ દષ્ટિ ફેંકીએ છીએ ત્યારે માનવ દેહ મંદિરો માટે અર્ચા કરાવેલાં ધર્માર્થો ક્યાખાનાં નજરે પડે છે. અથવા તો છેલ્લા બિન્દુ સુધી નીચોવાઈ જવાની એક રસભરપૂર નારંગી માટે તો એકે એક જથ્થા પોતાના હિરણ્ય માટે આતુર થઈ જવાનો-ન્યારે નારંગી તો ચકરાવો જ લેતી જાય છે અને છેવટે નિરાશ થઈને તકલીફને ભેટ છે. સોના આ રૂપાયિત્ર માટે સૌ કોઈએ આભાર માનવો જોઈએ.

સર્વેશોભનું મૂળ ગરીબી અને આજસર્માં સમાગેલું છે એવું શોના કથન સામે કોઈ વિરોધ નોંધાવશે નહિ, પણ ન્યારે તેઓ સમસ્ત જંતુશાસ્ત્રને હસી કાઢે છે ત્યારે તેમાં પણ સંમત કોઈ થશે નહિ.

આ દ્વંદ્વા વિવેચનથી આખા પુસ્તકનું નિરીક્ષણ કરવું અધકૂ છે. જેણે જીવન કુષ્ટતા, ક્રૂરતા, ગરીબી અજ્ઞાન અને અમોઘતા સામે ઝૂઝવામાં જ ગાળ્યું છે તેના એક ડાહ્યા અને અનુભવી પુરુષની અદાથી શો અહીં રજૂ થાય છે.

રાખેતા મુજબ જ તેઓ 'અહીં' પણ અતે દ્વંદ્વસારમાં પુસ્તકને ધ્યાનથી અને સપૂર્ણ રીતે વાંચી નાખતા ધધાદારી વિવેચકો પ્રતિ અને પકેતા શુ વાંચી ગયા હતા તે જ જૂની જતા સામાન્ય વાચક પ્રતિ જે ટકોર કરે છે તેથી તો તેમના કદાચ ભરપૂર માર્મિક હાસ્યના 'શેવીઅન ટચ' ની ફરીને પ્રતીતિ થાય છે.

R. M. G.

નવી ઉપમાઓ

લોકલ ગાડી : હટાણે નીકળેલી બી જેમ હાટડીએ હાટડીએ હલ્કે રહેતી ગાડી.

અશિયા જાગે છે

‘હવે સિતોતું રક્ષણ કરવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે’
—બ્રિટિશ પ્રધાન એટલી

પ્રજા માત્રની આઝાદીને માટે લડાયાનું કહેવાય છે તે મુદ્દા પૂર્વે થયું. દુનિયામાંથી આક્રમણને દૂર કરવા માટે લડાયાનું કહેવાતા સંઘામનો અંત આવ્યો. ફાસિવાદ, નાત્સીવાદ, લશ્કરવાદ જેવાં ભયંકર અનિષ્ટોને નાશ કરવા માટે ખેલાએલો કહેવાય છે તે જંગ સમાપ્ત થયો. દુનિયાને મધ્ય કે બીજું કંઈ નહીં તો અણુ બોમ્બનો ભય પણ છેવટે આક્રમણને ખાળશે, પ્રગતિશીલ વિચારનું સાચું બીજ હવે મહાન વડલો બનીને મહોરશે. દુનિયામાં શાંતિ આવશે. સંતોષ સ્થપાશે. પ્રજાની કિંમત માન ખરીદવાની શક્તિ અને ખરીદાવાની બળબળથી પરથી ન અંકાતા એની આઝાદીપરસ્તી, એની સંસ્કારિતા, એની વિદ્યા, એની કલા, એના સાહિત્ય, એનું તત્ત્વજ્ઞાન, એનું જીવનદર્શન એ સહુ ઉપરથી અંકારો. ગુલામીની ઝોડી નીચે કચડાએલી પ્રજાને આશા બંધાઈ હતી કે એના પરની

સર્વદેશીય બીંસ હવે ચાલી જશે. મુક્ત હવામાં વિહરવાનું, પોતાનો અનન્ય વિકાસ સાધવાનું એને માટે શક્ય બનશે.

પશુ પુદ્ પૂરું થયું અને શાહીવાદે પૂરાણો રાગ આલાપ્યો. બક્ષવત્તર બન્યાં હત્યા અને છેલ્લે વિજયી ચર્ચા હત્યા તે રાષ્ટ્રાએ પરંપરાગત સત્તાના પ્રભાવવિસ્તારોની લૂંટ આરંભી. નાત્સીઓ અને જાપાનીઓએ જે રાજ્યો અને પ્રજાઓને પોતાના કબ્જા હેઠળ લીધાં હતાં તેમને પાછાં પોતાના કબ્જા હેઠળ લેવાના ચત્નો આરંભાયા. જાણે જૂના સામ્રાજ્યવાદીઓની ગુલામી એ જ આ દેશોને માટે આઝાદી ન હોય એવો મનામણીનો પ્રયોગ પણ થયો. આવા દેશોને 'મુક્ત' કરાવાએલા કહેવાયા!

આવા દેશોમાં એશિયાના દેશોની રાજકીય વિસિષ્ટતા એ એમની રાજકીય ગુલામી હતી. મધ્યપૂર્વના ગણતારા દેશોને બકાત રાખીએ અને ચીનમાં ગમે તેવું તો પણ પોતાનું રાજ્ય છે એ હકીકતને ગણીએ તો, હિંદ, બર્મા, સીલોન, ચાઇલેંડ, હિંદી ચીન, મલાયા, સુમાત્રા, જાવા, બોર્નિયો, કારિયા, ફામોસા, શીલીપાપન્સ અને પ્રસાંતર્માં પથરાએલા અસંખ્ય ટાપુઓ પુદ પહેલાં એક યા બીજા સામ્રાજ્યશાહીની ચુંગાલ હેઠળ હતાં. હિંદ સિવાયના બીજા મુદ્દો ઉપર તો જાપાની કબ્જે પણ થએલો. આજે જાપાનનો પરામવ થયો છે ત્યારે જૂના માલિકો એમને પાછા પોતાના પાંજરામાં પૂરવા માગે છે.

પણ સામ્રાજ્યશાહી એક ગણતરી બૂલી છે. લોકશાહીની, આઝાદીની પ્રજા માત્રની સ્વાધીનતાની, આટલાંટિક કે પ્રશાન્તનાં હક્કનામાંને એણે સમવડપૂર્વક વીસારે પાડ્યાં; પણ જાણીતા અને અજાણ્યા શેતાન વચ્ચેનો ફેરમદલો અનુભવી ચૂકેલી પ્રજા કશું બૂલવાને માટે તૈયાર ન હતી, એટલી જ વસ્તુ આ સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ બૂલી. જાપાનના કબ્જામાંથી મુક્તિને અર્થ એ પ્રજાઓ સર્વ શાહીવાદી

પંજભાષી મુક્તિ એટલો કરવા માગે છે. એ ખ્યાલ જ મામને ન આવ્યો.

એટલે આજે તો આખા એશિયાને ખૂણે ખૂણે એક જ નાદ મૂંજતો જણાય છે. એ નાદ છે 'એશિયા છોડો'નો નાદ. બ્રિટિશ, ફ્રેંચ, વહંદા અને છેલ્લે છેલ્લે અમરીકી શાહીવાદની તરાપ બૃહદ્ એશિયાના આ અને ખીજા મુદ્દો ઉપર છે. યુદ્ધ પહેલાં એમણે વચ્ચેસ્વ હતું અને એજ કારણસર હવે પણ એમને એના ઉપર વચ્ચેસ્વ ભોમવતું છે. પણ જામત થયેલી પ્રજા આ પમત્તાને વધારી લેવા તૈયાર નથી એટલું જ નહીં પણ જાપાનની આક્રમણ વખતે જ્યારે આ શાહીવાદી દેશો આ પ્રજાએના રક્ષણની પોતે માથે હિપાડેલી જવાબદારી ફમાવી દઈ જન બચાવવા ભાગી છૂટ્યા હતા તે સમયથી આક્રમણખોરો સામે જિભી કરેલી સામના પ્રવૃત્તિને હવે એ આ જાણુકના યવા મામતા આક્રમણખોરો સામે વાપરવા તૈયાર થયા છે.

કદાચ નવાઈ લાગે એવું એક સત્ય શાહીવાદીઓએ બતાવ્યું છે. આ સામના પ્રવૃત્તિઓ જ્યારે આ જૂના માલિગા તરફ વળી છે અને એની સાથેના હિસાબ પતાવી દેવાની તૈયારી બતાવી છે ત્યારે અચૂક રીતે એમણે આ પ્રવૃત્તિને જાપાનપ્રેરિત જણાવી છે. ૧૯૪૨ માં હિંદે 'આત્મા મૃત'નો નાદ જારી કર્યો ત્યારથી માઢીને સમજમ અત્યાર લગી આ સૂત્ર અને ચળવળ જાપાને જિભી કરેલી નહિ તો ઉવટે એની સાથે મળાને જિભી થયેલી છે એમ એ મનાવતા હતા. માંધીજી અને હિરોહિટોને હાથ મેળવતાં બ્રિટિશ પત્રોએ ચિત્તપો દતા પાંચમી કતારીઆનું બિરુદ રાષ્ટ્રીય મહાસભાને શિરે લમાવાણું હતું. ખૂમીની વાત એ છે કે બ્રિટિશ સરકારે આ વાત બંધ કરી છે પણ રશિયાની પાંચમી કતારે એ વાત ચાલુ રાખી છે ! એમનો હેતુ તો સર્વકોષને ભમમાં રાખવાનો જ છે અને

એ આડ હેઠળ રાજવાદી બળને છૂંદી નાખવાની મુરદ એ સેવે છે. ટેટલાક જાણી જોઇને અને ટેટલાક અંગણે આ રમતમાં આવી જાય છે. પણ એતો ખીજી વાત છે.

અત્યારની પરિસ્થિતિમાં એક નવી વસ્તુ જાણવા જેવી એ છે કે બ્રિટિશ શાહીવાદ અન્ય સામ્રાજ્યશાહીઓના સંરક્ષણ અને સંવર્ધનને માટે બહાર પડ્યો છે. મહાયુદ્ધમાં જીત્યા બાદ પણ આજે રાજકીય રીતે તો બ્રિટન ખીજી કક્ષાનું રાજ્ય બની ગયું છે. મએલી પ્રતિષ્ઠાને જાળવવાને માટે સંસ્થાનો પાછા મેળવવા અને ગૂમાએલાં અગરો પાછાં જમાવવા એજ એક માર્ગ એમને માટે બાકી રહ્યો લાગે છે. ખખડી મએલા ફ્રેન્ચ અને ડચ શાહીવાદને ટેકા આપી એ પોતાના શાહીવાદને ટકાવી રાખવા માગે છે.

પણ આ પ્રયત્ન આજે પાંગળો લાગે છે કારણ કે એશિયાનો પ્રાણ આજે જાગ્યો છે. 'ચલે જાઓ'ના સૂત્રે એશિયાવાસીઓના દિલ અને દિમાગ પર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી દીધું છે.

શાહીવાદ હાર કબુલ કરવાને તૈયાર નથી એટલે એ પુરાણી ભાગલા પાડવાની રીત અખત્યાર કરે છે. આનું અનિવાર્ય પરિણામ તો નવા ભાગલા અને રંમદેવના વધવામાં જ આવશે. બ્રિટન જાણે આને મટે તૈયાર હોય એમ લાગે છે. દૂકી દષ્ટિથી જોતાં એ એશિયાવાસીઓને એક ખીજ સાથે લડાવી મારવામાં પોતાનું હિત જુએ છે. એ પરદાની આડમાં બ્રિટિશ હિતોને એટલે કે એ દેશવાસીઓનું શોષણ કરવાના બ્રિટનના દહને દાખલ કરવામાં માગે છે. જાપાનની સહવૈજવની યાદ આવી જાય એવી જ આ યોજના છે. પણ એનો અતિરેક હોય તો એશિયા એશિયાવાસીઓ માટે છે એમાં જ આવશે એ વસ્તુ જૂલાતી લાગે છે.

જાગૃત એશિયાનું નેતૃત્વ આજના સર્વ સંજોગો જોતાં હિન્દ પાસે આવે. હિન્દના અર્વાચીન ઇતિહાસમાંથી એશિયા પ્રેરણા મેળવે

માતખર બને, તાકાદવાન બને એનો પૂરો સંભવ છે. હિંદના સ-
 વાદના વિરોધને આજ સર્વ એશિયાના વાસીઓ ખૂબ રસભર
 રહ્યા છે. હિંદે સવિશેષ રીતે ખીલવેલી લાક્ષણિકતા અને
 રસભરતા અભ્યાસ યાત્ર રહી છે. એક દેશે એક પ્રસંગે 'અંજમ'
 રીત સદા સર્વદાને માટે ખીળ દેશને પણ અનુકૂળ જ રહેશે
 માની લેવામાં દમેશાં જોખમ રહ્યું છે, પણ આજે એશિયાના
 દેશો એક વાત સમજી ચૂક્યા છે કે હિંદ પરનો બ્રિટિશ શાહીવાદ
 કબજે ને ધડીએ દૂર કરી શકાયો તે ધડીએ અન્ય શાહીવાદ
 પાંદડાં જેમ આપોઆપ ખરી પડવાનાં છે. અને આજ દર્શિ
 જરા આગળ વધારીએ તો આજે ને વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાઈ ગ-
 તેની પણ વધુ પ્રતીતિ મળે. તે એ કે આ દેશને પણ લડવા
 બ્રિટિશ શાહીવાદ સાથે જ છે; તો પછી એની સાથેના જ
 જેને અનુભવ છે તેનું જ દષ્ટાંત નજર સામે કેમ રાખવામાં ન

એશિયાની જનગતિમાં હિન્દના રાષ્ટ્રવાંદને મારે મોટા બોધપાઠ
 છે. વેમને લક્ષમાં રાખીને જો થોડીક નાનકડી પણ બુદ્ધ યશે તો તે
 બારે ખતરનાક નીવડવાની છે. હિંદ સામે આજે એશિયાની 'મીટ' :
 મંડાઈ છે. તેને દોઝ ન દેવાય એ જોવાનું જરૂરી છે. એશિયાની
 જનગતિ હિંદને માથે પ્રતિષ્ઠા અને જવાબદારીનો બોજો મૂકે છે.
 હિંદ એને ઠઈ રીતે ઉપાડશે !

માત્ર મર બને, તાકાદવાન બને એવો પૂરો સંભવ છે. હિંદના શાહી-
વાદના વિરોધને આજ સર્વ એશિયાના વાસીઓ ખૂબ રસભરે જોઈ
ગયા છે. હિંદ સર્વિશેષ રીતે ખીલવેલો લાક્ષણિકતા અને રીત
રસભરનો અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે. એક દેને એક પ્રસંગે અજમાવેલી
રીત સદા સર્વદાને માટે ખીજ દેશને પણ અનુકૂળ જ રહેશે એમ
માની લેવામાં હમેશાં જોખમ રહ્યું છે, પણ આજે એશિયાના સર્વ
દેશો એક વાત સમજી ચૂક્યા છે કે હિંદ પરનો બ્રિટિશ શાહીવાદનો
કબજો જે ધડીએ દૂર કરી શકાયો તે ધડીએ અન્ય શાહીવાદ ડાળાં
પાંદડાં જેમ આપોઆપ ખરી પડવાનાં છે અને આજ દૃષ્ટિબિંદુને
જરા આમળ વધારીએ તો આજે જે વસ્તુ સ્પષ્ટ મથુાઈ ગઈ છે
તેની પણ વધુ પ્રતીતિ મળે તે એ કે આ દેશને પણ લડવાનું તો
બ્રિટિશ શાહીવાદ સાથે જ છે, તો પછી એની સાથેના જંગનો
જેને અનુભવ છે તેનું જ દર્શન નજર સામે કેમ રાખવામાં ન આવે ?

૧૯૪૨ ના ઓગસ્ટ આઠના ઠરાવમાં કહેવાયેલી વાતનાં મૂળ
આજે સર્વત્ર ફેલાયા છે. એ ઠરાવ પાછળની ભાવનાતો, એની
તાકાતનો પરિચય તો હિંદે આપ્યો છે. '૪૫ માં એજ રીતે 'એશિયા
છોડો'નું સૂત્ર પણ રજૂ થયું છે. પણ આ અંગે હિંદની જવાબદારી
પણ સર્વિશેષ છે. જગતકાંતિનું નેતૃત્વ માત્ર ભોમ કે ત્યાગ પર નથી
રચાતું એને માટે દરમામો દષ્ટિ, સાધનની વિશુદ્ધિ, ધ્યેય પ્રત્યેની
સન્નિધા, ક્ષયુભરને સાટે મુગને વેચી ન દેવાની મક્કમતા-એટલું
તો જોઈએ જ. સોવિયેતનો જગતકાંતિના નેતૃત્વના અખતરારનો
છેતરપિંડીમયો કરુણ ઇતિહાસ એટલું તો કહી જ ગય છે કે
સત્તાનો શોખ કે મને તે સાધનને ક્ષમ્ય મથાવાની વૃત્તિ, અત્યારની
પડીને જ સર્વોચ્ચ સ્થાને બેસાડી દેવાની નીતિ આમાં નહીં ચાલી
શકે. એ તો એક છેતરપિંડી, એક પીડાને કાઢવા ઉપયોગમાં લેવા-
યેલી, ખાજ છેતરપિંડી છે. ગુમકું વેચીને દરદ ખરીદા જેવી વાત છે.

એશિયાની જાગૃત્તિમાં હિન્દના રાષ્ટ્રવાદને મારે મોટા બોધપાઠ છે. વેમને લક્ષ્મી રાખીને જે થોડીક નાનકડી પણ જૂલ ઘરો તો તે ભારે ખતરનાક નીવડવાની છે. હિંદ સામે આને એશિયાની મીંટ મંડાઈ છે તેને દરો ન દેવાય એ જોવાનું જરૂરી છે એશિયાની જાગૃત્તિ હિંદને માથે પ્રતિષ્ઠા અને જવાબદારીનો ભોજો મૂકે છે. હિંદ એને કઈ રીતે ઉપાડશે ?

ભાવિનો નકશો શુ હશે એ તો કાઈ નથી જાણતું. પણ સન્નિષ્ઠા અને દૃઢતા એ જ આ માર્ગનું પાથેય છે.

જ. દ.

“સદ્માત્રે મિત્ર અને હિંદુ બાવિ સંઘનાએડું છે.”

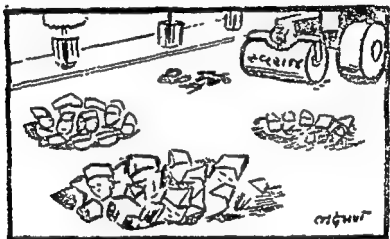
—દાર્દ પેથિક લોરેન્સ દિંદી વજર

કામદાર પક્ષની નવી શોધ—એમરીનું પુરાણ ગીત

રાજ પ્રભાતે પૂર્વદિશામાં પ્રકાશ રેલાવતો શુક તારો જ દેખાય છે તેમ રાજકીય બોમ વિસ્તારમાં ચૂંટણી સિવાય બીજા કશાનો પ્રકાશ નથી. રાજ અખબારોને જુદા જુદા પક્ષના આગેવાનો તમારા મતની બીજા માંગવાની ન હોય. એમ કહી રીતસર એક વા બીજા 'મુદ્દા પરથી ચૂંટણીનો મુદ્દો લાવી ગળૂ કરી દે છે. ' રાંધેસ ' ' અંગ્રેજો આપ્યા જાવ ' ના, લીમ ' પાકીસ્તાન ' ના મુદ્દા પર, હિંદુસભા અખંડ હિંદુસ્તાનના, રેડીકલો પુખ્ત મતાધિકાર અને મરીમોના રાજ્યતા, ઇન્ડિયનિસ્ટો લીમ, મદાસભા એકતા અને મૂડીદારી જમીનદારીના નાશથી માંડીને સેજમેગ ક્યુ'મર જેવા અનેક મુદ્દાઓ પર આ ચૂંટણી જંગ એવશે એવી જાહેરાતો થઈ છે. એવો પ્રચાર પણ આરંભાયો છે. છતાં ચૂંટણીનો સર્વોચ્ચ સમાપ્તિ આપણે સામાટે ૧૯૩૫ નું અંધારણ અસ્વીકારતો હોવા છતાં આપણે ચૂંટણીમાં જઈએ છીએ, આપણે જમને શું કરવા માંગીએ છીએ, ચૂંટણીને

અંતે એમાં બાકી થયેલા નિર્ણય સરકાર ન સ્વીકારે તો દેશ પાસે
 કેવાં પગલાંની આશા રાખીએ છીએ, દેશ સમક્ષ રજૂ થયો નથી.
 કેંગ્રેસ અને મુસ્લિમ લીગે વહીધારાસભા માટેના ઉમેદવારોની
 નામાવલિ પ્રમટ કરી છે. પરંતુ ચૂંટણીનું નિવેદન હજીય બહાર
 નથી પડ્યું. મુજાહમાં મહાસભા સમિતિની બેઠક વેળાએ આવી
 ચોક્કસ નીતિની સ્પષ્ટતા માંગવામાં આવી હતી. તે વેળાએ એ બહુ
 ચૂંટણીના નિવેદનમાં કહેવામાં આવશે એવો ઉત્તર અપાયો હતો. મુસ્લિમ

ચૂંટણી કે પુરણી ?

લીમનો મેનીફેસ્ટો બહાર નથી પડ્યો એનું કારણ તો સમજી શકાય
 એમ છે, કારણ કે એનો મેનીફેસ્ટો કેંગ્રેસના મેનીફેસ્ટોના આધારે જ
 પડાય છે. એનું નિશાન કેંગ્રેસની નીતિ જ છે. દિંદુએ અને કેંગ્રેસ
 સામે કિટુરી બાપણો કરી, ધર્મ બચમાં છે એવી જૂમે મારી એ
 મત ગેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. પાકિસ્તાન આ દષ્ટિએ નવા રાજ્યની
 માંગણી કરતાં ય.કે.મી. વેર ઝેરનું જ એક ઢાંકણ બની નામ છે.
 લીમની સ્થિતિ તો સમજી શકાય છે—પરંતુ કેંગ્રેસ હજી આ બાબતમાં
 મૌન સેવે છે, એ સમજી શકાતું નથી. એસિયા ખંડમાં 'અંગ્રેજો

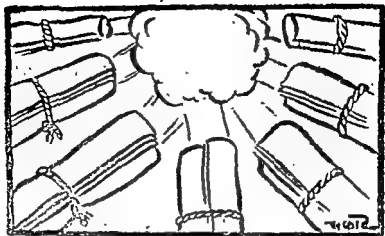
આપ્યા ૧૧૧ ના સૂત્ર ૧૮૧ આગેવાની ૧૧૧ આગેવાનો, અન્ય
બની ગઈ છે, ત્યારે થોડીક ઉત્તરણ કરીને પણ પ્રાપ્તિ
ચૂંટણી અંગેની પોતાની ચોક્કસ નીતિ સ્પષ્ટ કરી નાંખવી જોઈએ

એ વગર ચૂંટણી જંગ હવામાં સમશેર વીંઝતારો જ અનરો.
ચૂંટણી જંગની ત્રેરક પ્રાણશક્તિનો ઉપયોગ આપણે કરવા માગતા
હોઈએ તો એને આઝાદી જંગના એક સાધનમાં જ ફેરવી નાંખવો
પડશે. ૧૯૩૫ થી ૧૯૪૨ ની વાટે આપણે ઘણા આગળ વધી ગયા
છીએ ચૂંટણી જંગમાં આજે આપણે જૂઠાવતા હોઈએ તો એ ૧૯૩૫નું
નિર્ણય બંધારણ સ્વીકારવા દરગીઝ નહિ—એ બંધારણ આપણે મન
મરી ગયું છે. ૧૯૪૨ની નવમી ઓગસ્ટે આપણે આપણે મક્કમ
નિર્ધાર જાહેર કર્યો છે કે હિંદ આઝાદી આઝાદ થઈ ચૂક્યું છે.
એ આઝાદીનો સ્વીકાર બ્રિટિશ સરકાર કરે યા ન કરે
એ આપણે માટે મોજુ બાજત છે. સિમલા પરિષદની માયા જાગમાં
આપણે ફસાવું ન જોઈએ, આઝાદી મામલે વચ્ચે સરકાર તરફથી

લોક મારેનું મુદ્દ

દિવાળી આવી અને નિરાળમાં રળ પડી
ચૂંટણી આવી અને કામળની તોષા ધૂટવા માંડી.

મૂકાતા તમામ અંતરણ્યો, અવરોધોનો મક્કમ દીવે, સાબૂત પમરે
સામનો કરવો જોઈએ, ચૂંટણી જંગ એ દેશની ઠરી મચેલી શક્તિને
પુનઃ સમગ્ર સચેત કરવા માટે જ ખેલાવો જોઈએ. ચૂંટણી જંગ
દ્વારા જાગ્રતી શક્તિનો પ્રાણવાન ઉપયોગ આજથી જ વિચારાર્હ
જવો જોઈએ, આ શક્તિને સંધરી રાકે, સાચવી રાકે, સિદ્ધિને માર્ગે
વાળી રાકે, એવું સંગઠન સંસ્થાએ સાધવું જોઈએ. સંસ્થામાં આવી
મચેલી તૂટીએતે વીણી વીણીને કાઢી નાંખવી જોઈએ. ચૂંટણી
જંગને અને લોક પ્રતિનિધિસભા લોકની તાકાત દ્વારા આપોઆપ
સર્જાઈને ઉભી રહે. એવું આદોષન પેદા કરવું જોઈએ.

ચૂંટણી આવશે ત્યારે આ થઈ રહેશે, એ રહેવાનો કશો અર્થ
નથી. '૧૯૪૨ થી જ આપણે આઝાદી જંગ શરૂ કર્યો. દોષ તો
આ એનો નવો પ્રકાર છે. જે દિવસથી મેંજોસે આ નિર્ણય કર્યો
એજ દિવસથી એને માટે આ જંગનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે.
આવી સહાયનાં આરંભથી જ આપણે તમામ મુદ્દાઓ પ્રત્યે
રજુ કરી દેવા જોઈએ.

આને તો ચૂંટણી જ નહીં અંદરઅંદરની મારામારીમાં પર્ણીત થયો છે. રોજ રોજ અખબારોના પાને મુસ્લિમ લીમ અને રાષ્ટ્રવાદી મુસ્લીમો વચ્ચેના ધર્ષણના સમાચારો ચમકે છે. ધમકીઓ પ્રતિવધ ધીઓ અપાય છે. અને સરકાર પણ એમાં પક્ષકાર બનવા માંડી છે કલકત્તામાં અસ્તામા મશરીફીએ આવો ઉદાહરણ આપ્યું છે

વૈદર્ભી વનમાં વસવશે—

અને અમલાવાદના બનાવોએ એ તરફ જ આંખણી ચિંધી છે. મુસ્લીમ લીમના વાનિજ્ય ડોને સ્પષ્ટ સંબંધોમાં કહ્યું છે. “મુસ્લિમો શાંતિચાહક પ્રજા છે. તલવાર વાપરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, એ પણ એ વાપરી જાય છે. મુસ્લીમો વધોના બકરીના દૂધ પર નથી હાવતા” મુસ્લીમ લીમે ચૂંટણી જીતે તો આ રીતે આરંભ થયો છે. અને સરકારની તટસ્થતા (!) અને સરકારના કચિયાર રૂપ બનાવવા તરફ જ પ્રેરે છે. ચૂંટણી જીતે તો આવા અમલામાંથી બહાર એ ચી કાઢવો જોઈએ

ચૂંટણી દ્વારા લોકપ્રતિનિધિ સભા, અને ત્યાંથી સંપૂર્ણ આઝાદી-મલાયા, જવા, સુભાગના બનાવો તરફ દમદમ દાખવવાનો, ત્યાં વપરાતા હિંદી લશ્કરને અટકાવવાનો, અને એશિયાના ઇન્ડોલાપી જીતની આપણે લીધેલી આગેવાની ટકાવવાનો આજ એક માર્ગ છે.

એક માત્ર ઇસાન ?

યુદ્ધ બાદની શાંતિની ખૂબી એ રહી છે કે એ ૨૦ દિવસનું ચાકિરણ પશુ નથી બની શકી. યુદ્ધ પૂરું થયું નહતું ત્યાંનો ઝૂંટા-ઝૂંટ પડી હતી. ખાસ કરીને જર્મનીનો સરહદ લગીના પૂર્વ યુરોપના દેશોનો ઇતિહાસ તો એવા સાતત્યથી બરેસો છે કે એમને બૂલવા મથીએ તોય બૂલાય એમ નથી. સોવિયેતની પશ્ચિમમાં પસરવાની સૈકાઓ જુની મુરાદને જાણે મોકો મળી ગયો હતો. પશ્ચિમની લોકશાહીઓ યુદ્ધની પરિસ્થિતિને વિચારીને મૂઝે મોઝે આ પરિસ્થિતિને ખરખરત કરી લેતા હતા પણ યુદ્ધ પૂરું થયું. યુદ્ધ છૂતવાની એક માત્ર સર્વમક્ષી મુરાદ નાજૂદ થઈ, એટલે દરેકને પોતાના પુરાણો સ્વભાવ યાદ આવ્યો. ખોસું હતું એ પુરાણો ઔરવ યાદ કરતા હતા મેજાવું હતું તે સ્વપ્નાને રડતા હતા. અને સત્તાની ખેંચતાણની, પ્રભાવવિસ્તારોની મારામારી સઝ થઈ

શાંતિનો સમય આજકાલ તો યુદ્ધ નાટકના એ અંક વચ્ચેનો નાનકડો વિરામ છે ધણા પ્રેક્ષકોને માટે તો આ વિરામ વિશાળ

બની જ નથી શકતો. વિદેશ મંત્રીઓની પરિષદે જતાવી આપ્યું છે તેમ મતભેદનું અંતર વધતું જ ગય છે. મૂળમાં જ એ અવિશ્વાસ હશે તો એવા હડીલા પાયા ઉપર જઈને બેઠો છે કે એને હટાવવો એ અત્યંત કપરું કામ થઈ ગયું છે. આ અવિશ્વાસને વ્યક્ત કરવા જોટા જોટા સિદ્ધિઓ ઉભા કરવામાં આવે છે. સઘકાર્ય તો નામનું જ નથી રહ્યું. રશિયા હમેશાં પોતાને કાવતું જ કરે છે. ન તો કોઈ ખબર આપવાનું કે કોઈની સલાહ લેવાનું અને જો ભૂલે ચૂકે કોઈ એમાં વાધો ઉઠાવે તો આફેપોની પરંપરા શરૂ થઈ ગય.

સર્વ સ્ટેટ્સ કિપ્સ કહે છે આ પાર્લામેન્ટમાં ઉદ્યોગોનું
રાષ્ટ્રીય કરણ નહીં થાય.

દેખીતી રીતે આ વિદેશમંત્રીઓની પરિષદ પોટસડામના કહેવાતા નિષ્ક્રિયની બંધાર 'જઈ ક્રાન્સ અને ચીનને પૂર્વ યુરોપની બાબતમાં બોલવા દેવાના મુદ્દા પર ભાગી પડી. સંદુર્ગે પોતાની જાતને નિરોધ કરાવવા દોષનો ટોપનો ખીજીને જોડાડવા યત્ન કર્યો. પણ આના મૂળમાં બેઠેલો તો વસ્તુ બીજું જ છે. પશ્ચિમની કહેવાતી લોકશાહીની પૂર્વમાં સોવિયેતના વધતા જતા બળની ચિંતા ચરા માંડી છે. એટલે એમનો ધરાદો પશ્ચિમનો એક નજર

ગોરચો રચવાનો ધાગે છે. રશિયાનો આ સામે વધી છે કારણ કે આ વસ્તુ પોતાના સામે છે એમ એને લાગી મયું છે. પશ્ચિમના રાજ્યોને પૂર્વનું ક્ષેત્ર રશિયાએ પોતાને હાથ ફરી લીધું છે અને એ વિષે ન તો પોતાને કંઈ પૂછ્યું છે, એનો દોષ અને જાય છે. આમ મૂળમાં તો પરસ્પરના ભય વચ્ચે આ નાવ ઝોલે મહ્યું છે. જાપાનના બાવિયા રશિયા પણ પોતાનો હિસ્સો મામે છે. યુરોપના અનુભવ બાદ અમેરિકા આ વિષયમાં એની કમસને સાખી લેવા તૈયાર નથી. બ્રુખીની વાત એ છે કે રશિયાએ જે યુરોપમાં કર્યું, પૂર્વ યુરોપ પર પોતાનું વર્ચસ્વ ઠોકી બેસાડવાના કામમાં ક્રાઇનીય રોકટોકને ન સ્વીકારી એવું જ કામ-અલમત રશિયાની રીતે નહીં-અમેરિકા પ્રચાતમાં કરવા હચકે છે. પ્રચાન્તને અમેરિકા પોતાના બચાવની પહેલી હરોળ માને છે.

સમગ્ર ખાતર અને પોલા અભિમાનને સતોષવા ખાતર કહેવાતા મહા ખાંચમાં પાંચ કે મહા જેવી વસ્તુ રહી નથી. જે મહાન હોય તો માત્ર એ રાજ્ય-અમેરિકા અને રશિયા. બીજા પૂછડે

“કવે તો કુંય અક્ષર તરીકે અહીં આગ્યો છું.”
—લેડ વાલેજ.

અને ડાકમાં બાધેલી ઘંટડીઓ જેવાં. હિટલે યુદ્ધ શરૂઆતમાં એટલે કે જર્મનીને જાપાનને દરમિયાનમાં બંને અગ્રગણ્ય બામ બળત્રીઓ હોય પણ યુદ્ધને અંતે એ લગભગ હારેલા રાજ્યની કાટિએ જઈને મેંદુ. વિવેક ખાતર એટલું કહી શકાય કે હિટલ ન બીજા દુરોગાતુ રાજ્ય બન્યું છે. હિટલ પોને પણ આ વસ્તુને બહુ સારી રીતે જાણે છે એટલે જે પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર મનાયો છે ત્યાં સત્તાનાં સૂત્રો જરા પ્રદર્શનની રીતે ઠસાવવા માગે છે, હિટલ એ સાર્થિક પ્રજાઓની સામેની સદા વટકતી તલ્લવાર છે; અને આ સ્થાંત્રે ન તજવાનો અને એ રીતે પોતાનો ગુમાએલો પ્રતિષ્ઠાને પાછી મેળવવાનો અખરો હિટલે કરવા માંડ્યો છે.

યુદ્ધના વિજેતાઓએ યુદ્ધ પૂરું થયું એટલે તુરંત જ એની ઠહેવાતી ભૂમિકાનો ત્યાગ કરી સાપડેલી તકનો લાભ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ઊઠાવવો શરૂ કર્યો. એમને કદાચ એમજ હશે કે સાર્થિક પ્રજા તો એમના જૂના માલીકાને સ્વીકારી લેવાને માટે ઉમળકા સાથે હરખમેર ચનગની રહી હશે. યુદ્ધે વપસારી આણેલી આઝાદીની તમન્નાનો એમને ખ્યાલ સરખો પણ નથી આવ્યો. અને જેટલે અંશે યુરોપમાંની એમની દશા વધુ દયામણી એટલે અંશે એમની સામાન્ય અને શોષણની ભૂખ વધુ જન્યદ એક જમાનામાં કદાચ દ્રૈય સામાન્ય અને વલંદાના સામાન્ય પાછળ જળ હશે. આજે તો ત્યાં નરી ભૂખ છે. સામાન્યની પ્રજાના શોષણથી પેટ ભરવાનો અને જીવવાનો પ્રયત્ન છે.

ન્યારે આ શાહીવાદીઓએ આ દેશોના રક્ષણનો બાર પોતાને માથે લીધો હતો ત્યારે આ દેશો માથુ ઊંચકી નંતા શકયા, પણ ન્યારે જાપાની આક્રમણ આગળ જુડે હાલ આ શાહીવાદીઓને ભાગવું પડ્યું હતું ત્યારે આ દેશોની પ્રજાએ સામના પ્રવૃત્તિ શરૂ કરેલી. આ સામના પ્રવૃત્તિનો હેતુ જાણીતા અને અજાણ્યા બન્ને સ્થિતિઓને પોતાની હદથી દૂર રાખી સ્વાયત્ત બનવાનો હતો. હવે ન્યારે જાપાન હાથું છે ત્યારે એમને 'મુક્ત' ક્યોની બડાશ હાંકવામાં આવે છે. પણ

મીં ઓફસતો હિદના બે ટુકડાની
વાત કરે છે અમે તો કરીએ છીએ
સનાર ટુકડા કરો!

સામ્યવાદીઓનું નવું સૂત્ર

‘મુક્ત’નો અર્થ મનમાન્યો જ કરવામાં આવે છે. સંઘાતોની પ્રજા આ અર્થને બરદાસ્ત કરી સેવા તેમાં નથી એટલે બુળજનશ્રીથી પણ એમને ફરી ગુનામ બનાવવાનું, પોતાનું સામ્રાજ્ય ગ્યાપવાનું અને મિત્રોનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી આપવાનું શુભ કામ કરવા બ્રિટિશ સાહીવાદે ઠમ્ભરે કરી છે.

યુદ્ધને અંતે અનિવાર્ય રીતે રાષ્ટ્રવાદની ભાવના સુદૃઢ બને છે. ક્યાંક એની વિકૃતિ થઈ જાય છે, અને રાષ્ટ્રદર્પ પણ બને છે. પણ આઝાદીની ઝંખના કરતા અને ગુલામી વેડતા સાંઘાતિક દેશના વતનીઓ માટે તો આઝાદી માટે ઝંખૂમવા સિવાય મીંને કાઈ રસ્તો રહેતો નથી. મહા ત્રણના આંતરિક વિખરાટોનાં શુભકાનું મૂળ દઈ તો આ છે. એક જાતુ ગુલામ રાખવા અને રક્ષાવાની મદામજુ છે ખીજ બાજુ જનના રાજકીય અને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય દ્વારા પોતાનો અનન્ય વિકાસ સાધવા મથે છે. આ કડવી દ્રવ્યોક્તને ઢાંકવા જાતજાતનાં ઉપરણા ઓઢાડવામાં આવે છે.

પેટેરદાષ્ટનના પ્રજાને આમ જ બમ, અવિશ્વાસ, ઠામ કેમ વચ્ચેના કષ્ટાનું ઉપરણું ઓઢાડવામાં આવ્યું છે. મૂળ પ્રશ્ન છે પૂર્વ

જૂથનું નાકું રોકવાનો મુખ્ય મૂર્તની તેજ નગી ૫૨ જાડો
 સંખવાનો પ્રશ્નને મુખવી દેવામાં કુચળ સાહીચદે એને પદ્મીએ
 અને આરખો વચ્ચેના ધર્મજનું મેદાન બનાવી મૂક્યું છે. ડોલરના
 જૂઠી પીઠમળથી મહુગીએ પમદડો જમાવવા બામળ પડ્યા છે.
 સ્વિટ્ઝરની કામદાર સરકાર દ્વિધા અનુભવે છે. પદેલા પુદ્ગા સ્વપ્નને
 બીજા પુદ્ગા કેક અશે-સાચા પડેની જોતી આરમ જતતા એકતાને
 લોડો અનુભવ કરી આરમ લીમુ મારફત તેનો વિરોધ કરે છે
 અને આ કંધડા મારફતે સ્વિટ્ઝર સાહીવાદ ફરી પાછી પુરાણી
 બામના પાડ્ઝાની વાનો વહેતી મૂકે તો નવાઈ જેવું નથી. સ્વિટ્ઝર
 સરકારનું આ વિધેનું નિવેદન હવે પછી આવવાનું છે તેમાં શું હશે
 તે તો કોઈ નથી જાણતું. પણ પૂર્વ જૂથનું પ્રશ્ન સાથે હવે તો
 સોવિયેતનો પ્રશ્ન પણ બન્યો છે તેવે સમયે આ પ્રશ્નના એક માત્ર
 ઉદ્દેશ જેવા સંસ્થાનોની પ્રશ્નને દ્વિધાજની બક્ષીસ આપવા જેટલી
 જોઈએ અને કુલસદીગીરી સ્વિટ્ઝર સત્તાધીશો જતાવી શકશે એમ
 પાનવું મુશ્કેલ છે

સારથાનિક પ્રજાએમાં સળવળાટ વધ્યો છે અને સાથે સાથે જ
 થકેઆઓમાં એખનામ ઘટ્યો છે જાણે એકમાત્ર સોવિયેત
 બીજા બાજુ સ્વિટ્ઝર અને અમેરિકા એરી રિયતિ રહી છે રશિયા
 બીજા કોઈને પૂછના જાણ્યા વિનાજ પોતાને મનપસંદ 'સરકારો'
 ની પસંદગી કરી તે છે અને ઉવટે બીજા બેને એ સરકારને
 સ્વીકારવી પડે છે

આ પરિસ્થિતિ કેટલે અશે વલુસેતી છે એના બે જુની જુદી
 જગાએથી અવનવા પૂરાવા મળે છે પુદ્ગાળ દરમિયાન તમવારની
 ધાડ, ઉપર ચાલીને પણ તટસ્થ વલજુ જળવી રાખનાર જુડીને
 પુદ્ગ પૂરે થયા બાદ આક્રમણનો એટલો ભય લાગ્યો છે કે એણે
 પોતે થાજ સજ્જતાને જ સનામતી માની સર્વ ઇમર લાયક ઓ
 પુરોને તૈયાર રહેવા દાઢલ કરી છે અને આથી ૫ ચોક્કાવનારો
 એ કરાર તો ખુદ સ્વિટ્ઝર સરકારે આપ્યો છે સેનિકોને લશ્કરમાંથી
 છૂટા કરવાના સવાનનો જવાબ આપતાં એમ જણાવામાં આ પું છે

કે હમુ પરિસ્થિતિ એવી નથી થઈ કે લશ્કરમાંથી સૈનિકોને છૂટો કરી શકાય !

કાનુનમાં નવી સુઠણીઓ થઈ ગઈ. બ્રિટનની માફક ત્યાં પણ કહેવાતા હિંદુમવાદી તરફોની બહુમતી આવી છે પણ ઠાણપણ એ પક્ષને એવી બહુમતી મળી નથી કે જ્યાં એ પોતાનો કાયદુંમ અન-અંતરાયે પાર પાડી શકે. સામ્યવાદીઓને ઠાણ પક્ષ કરતાં વધુ ખેઠકો મળ્યા છે. હીંચો બહુમતી સમાજવાદીઓ અને આમનો પ્રવૃત્તિવાળાઓ બેળા થઈને સરકાર રમે એવો સંભવ છે. દરોહનું નેતૃત્વ રહેશે એવો સંભવ છે. અને જો એજ રંગ રહે તો એવી પરદેશનીતિમાં ફેરો જ કરક યવાનો સંભવ નથી. મોરો ખાતેના ફ્રેંચ અને સોવિયેતના મિલન આદિ થોરેના નેતૃત્વ હેઠળ કામ કરતા ફ્રેંચ સામ્યવાદી પક્ષ દરોહનો વિરોધ કરવો છોડી એનો પ્રરક્ષતા બન્યો છે એ તો આગળની પણ રસિક વાર્તા છે. અમત્યની વસ્તુ એ છે કે રંગપક્ષટાય છતાં ય પરદેશનીતિ અને શાહીવાદી આક્રમણ નીતિ તો એની એ જ રહેશે.

આમ અત્યારે તો આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનોનું મુખ્ય સૂત્ર એ મદાન ત્રણમાં એકતાનો અભાવ છે.

કાંચરે આગમ કહે છે—

કમર દૂર કુચડી

રમરની અને કમરદુર કાપડ બનાવવામાં વિદુ
રેતાન જાણનાઓથી અરેવાન સોયવડ આપુ છે અને આ
નાની બાળકોએ પહેરેલાં કુદર પોષાક આ વાતની સાબીત
રૂપ છે. હિંદનાજ માલમાંથી અને હિંદનાજ દ્રવ્યોનું સાદકરણ
એ પોષાક બનાવવામાં આવીએ છે.

કાપડની ભલ, રંગ અને કીકાકાનની પદ દમી કરતાં
હવે તમને કુદરવડુ થશે નહિ. કારણ હરકા દેડ માઈવાળા
કાપડના ભલ અને કાકાકાવડુ અભેડ છે.

માલ પુરો પાડવાનું પુરોવ ભરે એ સબવિત છે તેથી
તમારી જરૂરિયાત પુરવડુ જ કાપડ પરીતીને માનવભવિ પ્રત્યે
મદદ કરે.

આ કાપડ વખતમાં તમારી સેવા એજ અમારી
અનિવાર્ય છે.

ધી તાતા સીક્સ લીમીટેડ

મેનેજીંગ એજન્ટસ:- તાતા ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લીમીટેડ.

TATA & A

‘ઈન્ડીઅન ગ્લોબ’ની

નવલંત પ્રગતિ

૧૯૪૪ ની આખરે

ઉધરાવાએલી થાપણ	રૂ.	૧૬,૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ.	૭,૦૦,૦૫૩
શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	રૂ.	૯,૦૦,૦૪૭
પ્રીમીયમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ.	૩૧,૨૪,૧૪૦
રીઝર્વ ફંડ	રૂ.	૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો	રૂ.	૩૭,૪૫,૫૭૯

વિજયસિંહ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

નવલ જેરાજજી
જનરલ મેનેજર

આગ, અકસ્માત, જી દગી, મોટર,
ફરિયાદ વગેરે સર્વ પ્રકારના વીમાના
કામકામ સરળ સરતોથી
હાથ લેવામાં આવે છે

વીમા કામ માટે લાગવગ ધરાવતા
હિસાહી કાર્યકરોને સતોષકારક
મહેનતાણું પોતાની લાયકાત
દર્શાવના મળી શકે છે

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો આ મળે :

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ.

હેડ ઓફીસ : ૩૧૫/૩૨૧, પ્રોસેક્યુટ ચેમ્બર્સ, હોન'બી રોડ, કોટ, મુંબઈ

કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ:—

અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કરાંચી, કલકત્તા,
કચ્છમાંદવી, કપાલા યુગાન્ડા, લાહોર મદ્રાસ, નાગપુર
પુના; પોરબંદર, વેરાવળ.

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

અરથે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વોયલો

શર્ટિંગ

લોંગ ક્લોથ

ક્રેપ

ધોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાં પરી ને ખાત્રી કરો

ટેકાણું
કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ નં ૨

નારનું સિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

રેલ્વેશન નંબર
મિલ { ૫૪૫૨
          { ૫૫૧૧

હિંદના દરેક બજારમાં છુટક વેચાય છે.

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન મેન્યુફેક્ચરિંગ

કંપની લિમિટેડ

રામપુર દરવાજા બહાર

અમદાવાદ

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા વસ્ત્ર માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

જેવા કે મુતરાઉ સાડીઓ - પીતીયાં - શર્મા
લીલા - હેપ - પાપલીન - નેનમુક - દીન - મહામય
દોરીયા અને વાપસ.

તમે જે
ડાપડ ખરીદો

તે ઉપર - જ્યાં
ખાઈ લુચો.

સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ડીપાર્ટમેન્ટ, ગુજરાત

અને સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ડીપાર્ટમેન્ટ, ગુજરાત

આ માસિક શ્રી હિન્દવન બજારવાર શરિરે પ્રભુજી પ્રેસ, રેવડી-બનારમાં
અવિત કયું અને શ્રી મુખ્યોત્તમદાસ હેસલવાડ શાહે ગતિ-રેખા કાર્યાલય,
લેક બીલીંગ, કારજ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ કયું.

પ્રકાશન

રાષ્ટ્રના યુવાનેને
ભારતની સ્વાધીનતાનું
ઉદ્દ્યોધન આપવું
એ રણાદાયી ચિત્ર

ઐતિહાસિક
નવસર્જન

દિગ્દર્શક

વિજય ભટ્ટ

વિદ્યાનિર્મલ

કલા નિદર્શક

કનુ દેસાઈ

કળાકારો

પૃથ્વીરાજ, પ્રેમ અદિબ, જેઠાચંદ્ર,
રત્નમાલા, રંજના, વિગેરે

જેના ગીતો અને સવાદો નૂતન
યુગનો મહત્વ સંદેશ આપી રહ્યા છે

અમદાવાદમાં:

૯ મું અઠવાડિયું

દરરોજ .

૩-૫-૮-૧૦

સીલીઝ

મુંબઈમાં:

૧૮ મું અઠવાડિયું

દરરોજ : ૪-૭-૧૦

રવિ . ૧ વાગે

સુપરમાં

એવર ગ્રીન સીલીઝ

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address

Cables

Telephone No

P. B No 79

MAHESHWARI

Office : 2701

SHAHIBAUG ROAD

AHMEDABAD

Residence : 7011

AHMEDABAD

Spindles 21034

Looms 460

Our Specialities lead all Markets
We Manufacture

1. FROM INDIAN COTTON

2 BY INDIAN CAPITAL

3 BY INDIAN LABOUR

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours. Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP
our products are wellknown as
Maheshwari Fabrics & in great
demand from all parts of India.

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

ઝટલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ બનાવટો

છાપેલી છીંટ

વોયલો

શર્ટિંગ

લોંગ ક્લોથ

કેપ

બોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપ પી ને ખાત્રી કરો

ફોન

કાકરિયા રોડ,

અમદાવાદ નં ૨

તારુ ચિનામુ

રોહિત

અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર

મિલ { ૫૩૫૨

૫૧૧૨

રિંદના ફેક્ટ બા નજના છુટક વેચાય છે.

‘ ઈન્ડીઅન ગ્લોબ ’ની

નવસંત પ્રગતિ

૧૯૪૪ની આખર

ઉઘરાવાએલી થાપણ	૩	૧૬,૦૦,૧૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	૩.	૭,૦૦,૦૫૩
ગેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	૩.	૯૦૦,૦૬૭
શ્રીશ્રીયમની આવક [૧૯૪૪]	૩.	૩૧,૨૪,૧૪૦
ફીક્ષર્ ફંડ		૧૭,૩૭,૧૭૧
કુલ અસહયામતો		૩૭,૬૫,૫૭૯

વિજયસિંહ ગાવિંદજી
મેનેજર ડાયરેક્ટર

નવસંત જેરાજી
જનમ મેનેજર

આમ અકસ્માત, જી દર્દી, મોટર
ચિય હ વગેરે સર્વ પ્રકારની વીમાની
મમકાજ સરળ કરતોથી
લાય મેવામા આવે છે

શીઘ્ર કામ માટે વાનવન ધરા
વતા રૂઝમ હી કાર્યકરોને સતો
ષક ૫ મહેનતથી પેતાની
વાચ ત રમવાના મળી શકે છે

એન-સી પ્રતિનિધિત્વ નથા જરૂરી વીમા સહિત માટે વખો યા મગો

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ.

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

રજીડ એડ્રીસ ૩૧૫/૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ એજન્સી દોર્નની રોડ, મોટ મુજ

કંપનીની અન્ય શાખા કનેરીમે —

અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર દેરાચી કલકત્તા,
કન્ટમાડવી કપાલા, યુગાન્ડા લાટોર, મદ્રાસ નાગપુ
પૂના, પોરબંદર, જેરાવળ

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. નું

ગીફ્ટ્સ ઓફ નટ ચોઇસ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

અને

અશ્વિન ખારસોય

અધિક વેચાય છે - પૂછા :

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. મિટેડ

ઓફિસ	ગુજરાતના એન્ટસ	કચ્છ કાફિના	કાગખાનું
ન્યુમિલી માર્ગ	"રસદા" એજન્સી	એન્ટસ	સમલાયા
સામે પોસ્ટ	૪૨ મવાયા માર્કેટ	ઓલિવલ કલ્યાણુલ (બી બી)	
ગોલ્ડ નં ૮૨	રેલ્વેપુરા	ની કું.	
વડોદરા	અમદાવાદ	બોટાદ	

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ

રાખો

સારંગપુર

કોટન એન્ડુફેકચરિંગ
કંપની લીમિટેડ

રાવપુર દરવાજા બહાર

અમદાવાદ

હિન્દ સાઈકલો

અગાઉ કરતાં વધુ સંખ્યામાં
આતે વધુ સરસ

રીકર્ડ્સ ફોર્સ ફોર્સ, ફેમો
તેમજ સારી રીતે કોમીઅમ
મદદા ભાગોની બનાવેલી આ
સાઈકલો અગાઉ કરતાં વધુ સરસ
છે.

ગ્રાન્ડર ટાયરો અને યુએ
વંટ પીટ કરેલી. પુરો માટે
૨૨" અને ૨૮"ની અને બાલુઓ
માટે આકર્ષક મોડેલો

હિન્દ સાઈકલ્સ લિ.

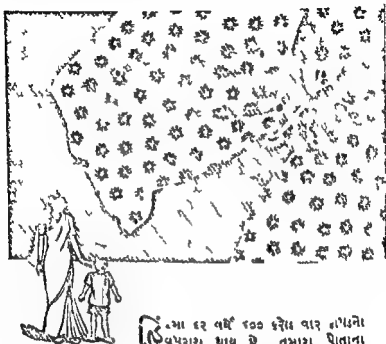
૨૫૦ વરલી. મુંબઈ

મુંબઈ દિવાન માટે એવન્ટો :

‘ નેશનલ ટ્રેડર્સ ’ ૩૪૫ દાલખાદેવી રોડ : મુંબઈ

દબાર રૂ ૬૫૬!

હિં. મા ૬૨ વર્ષે ૬૦૦ કરોડ વાર નાણાં
વિપરીણ થાય છે તમારા પિતાના
વિપરીણ માટે તેમજ કુટુંબીજનો અને ઘર
વિષય વપરાશ માટે જોડતા બધીજ જગાં

બધાજ રંગના અને બધીજ કીટાણના કાપડો આ વપરાશમાં
મમાવેશ થાય છે આ સગળ કાપડ હિંદુસ્તાનમાં બનાવવામાં
આને છે અને તે પરદેશથી આવવાન કરેલા કાપડ સાથે દર રૂ ૬૫૬
પિંદમાં બનતુ સર્વોત્તમ નાપડ તમને પુર પાડવાગાં અમારો ઉદ્દેશ છે

ધી સ્વદેશી મીલ્સ કંપની લીમીટેડ

મનેજીંગ એજન્ટ - તાતા ઇન્ડસ્ટીઝ લીમીટેડ

છેએ કરતાં વધુ વાંચવાની

મનાઈ છે

જમાદારનો

બાકડો

શ્રી અવધૂત

ખપોરની વેળાએ ધૂળની દમ-
લીએ રમતા ફળીનાં છોકરાં
ખૂમ પાડી ઉઠ્યાં. 'હાડ...હાડ
એ...મા ડાબે પાછ ગયો...
કાકા દોડો દોડો' અને આખીય
ફળીમાં રાડારાડ થઇ ઉઠી જાણે
જકરામાં વાધ પડ્યો.

ખૂમાખૂમ સાંભળી ધંટીના પાટિયા સાથે મા નીકળી. વાડામાં
લાકડા કાપતો કાકો કુહાડી સાથે દોડી આવ્યો. જુએ છે તો એક
અલમસ્ત બકરો ધાણી માટે સકવેલી ડાળો બહુક બહુક ખાઈ રહ્યો
હતો. રાશ રાશવા છેટે ઉભેલાં છોકરામાંથી કોઈ રડારડ કરી રહ્યાં
હતાં, તો કોઇ પથર ફેંકતાં હતાં, તો કોઈ વળી લાકડું ઉમામના
ખૂમો પાડતાં હતાં. 'હાડ.....હાડ'.

ત્યાં તો માએ પાટિયું ફેંક્યું. બકરો બડીંગ દધને ફૂંચ્યો. ફૂંચ્યો
એવો ચારે પગે ખાટલા પર. પથર આવે તે પહેલાં તો જાત ખાતા
ચીનાની ઝડપે જીભ અને હોડની મદદથી કંઈ વીસ પચીસ ડાળો
ગ્રહોમાં રેવાનાં કરી દીધી. પથર વાગતાં જ બાઈ તરફ મારું નમા-
મતોડને ફૂંચ્યો; અધવચ થંભી જઈ જાણે ડરાવતો હોય તેમ તાકી
રહ્યો. બાઈ પણ હાથબર તો ડંધાઈ જ ગઈ. 'આવો પીટ્યો આવ્યો
છે ક્યોંથી !'

અને બીજો પથ્થર લેવા જાય છે ત્યાં તો પેના ધરધણીના
પથ્થરે બકગતી હામ લાંગી નાખી પરંતુ ગોફલમાથી છૂટેના પથ્થર
રેવો એ પથ્થર બકગને તો કાંઈ જ હિસામમાં નહોતો. અનમત,
માગ્યો તો ખરો જ, પણ તેય જાણે કાંઈ રાશે બાંધી તાણી ન રહ્યું
કોય તેમ ઠેકડા ભગ્તો અને ચંબી જતો. આંગણામા પડેવા બાંકડા
પર ચઢતો ને ફૂદી પડતો. શરીરે પણ એવો અલમસ્ત હોતો કે બકરો
કહેવા કરતા 'બોકડો' જ કહેવું પડે.

ને એમ રખખરના દડાની પેઠે ઠેકતો ફૂદતો નીકળી ગયો બીજી
ફળી તરફ. પાછળ પડેલાં પેનાં છાકગ રાડ મચાવી રહ્યાં. 'બોકડો
બાબો... એ પેલું દૈણું (દળણું) ખાઈ ગયો. કાંઈ ધરમાં હોય તો...
હાહાહા એ...એ ઉધુ કરી નાખ્યું.. એ.....'

ધરમાંથી દોડી આવેલી એક સાતેક વરસની છોકરીને ધૂળ ભેગી
કરી નાખી ચાલતો થયો. ઉતરી પડ્યો ત્રીજી ફળી તરફ. ફળીએ
ફળીએ કકળાટ મચી ગયો. 'મારો પીટયો આ આવો બોકડો લઈને
ક્યાથી આવ્યો છે? આ બોકડાએ તો હવે તોજા પોકગવી!' દળણા-
વાળો બાઈ દાણા વીણતાં વીણતાં જમડવા લાગી 'પીટયાને આવ્યે
તો બે દન થયા છે, પણ એટલામા તો આડો આક કરી નાખ્યો...'

'એ તો જમાદાગનો બોકડો, ભાતી.' એક પડોશીએ હસતાં
હસતાં કહ્યું.

હાથમાં ગોળ લઈને ત્રાણિયાને ત્યાંથી આવી રહેલા એક જુવાને
પેલી બાઈને વળી શત્રુત્વ આપ્યું 'તમારે ત્યાં તો આટલા દાણા
વેરી નાખ્યા છે. ને ત્યાં—ત્રાણિયાની દુકાને જઈને ભેઈ આવોને!
ચોપાડમાં એક બીવનું ઘીનું વારિયું પડ્યું'તું, તે ખાટલા પરથી
ફૂંધેા એવો પડ્યો વારિયા પર ને વારિયા પરથી ફૂંધેા તે
તે ગોળની ખાંડી પર; ને ત્યાંથી વળી કાચળાની ચપ્પી પર થનોકને

દાણાના આરા પર ઠેકતો ઠેકતો પાછને બાથલે થતોકને નીકળે
ગયો પાર. ’

‘ તે કામનાથી ટાંટિયો ય નથી બાગી અડાતો ! ’ બાઈ બોલી.

‘ આ ટાંટિયો બાગવાની વાત કરે છે ! પેલા માંડી ગાળા
ધરમાદા માટેના ઉગતા ઘઉં બાઈ ગયો ને કે’વા ગયો ત્યારે સામેથી
સોટીઓ પડી. હવે તમેજ કે’ નો કામ ટાંટિયો બાગી નાખે તો-તો...
નો નો ક્યાક ગાળો ભોંડતા નકર સાબળી જશે તો કાટડોમાં લઈ
જઈને ખેસાડી દેશે. ’

એજ ઘડીએ સામેથી જમાદારને આવતા જોયા. નીચી મૂડીએ
ગાળો ભાડતી અને દાણા વીણતી બાઈને ચેતાવવાની ધ્વજા તો
ધણીય થઈ, પણ બોલે તો જમાદાર સાંભળી નાખ ને નથી
બોલતો તો.....?

એણે પોતાની સલામતી જ પ્રદેલી વિચારી. સામેના ધરમાં
થઈને નીકળી ગયો-પાછલે બાંહેથી પોતાના ધર તરફ.

‘ એ હુગાઈ ક્યા કુવા ? કીસકુ ગાલો બાડતી હું ? ’ જમાદારે
રસ્તા ઉપરથી જ પૂછ્યું.

પેલા બકગથીય બમણા અલમરત એ જમાદારને ભેટ બાઈવું
મ્હોં ફિકકું પડી ગયું.

હસવાનો પ્રયત્ન કરતા બોલી, ‘કાંઈ નહ સા’બ, આતો પીટયા
કાગાએ નેવા પરથી દેણું પાડી નાખ્યુ-તે લાંકુ છું.’

, અગ્ગા, અગ્ગા, ’ કહી જમાદાર મલકાતા મલકાતા
ચાલતા ચલા.

અરે પેલા વાણિયાએ ય બકરાએ કરેલા નુકશાન બદલ કંઈ
ન કહ્યું, પછી બિચારી બાઈની તો વાત જ કર્યા કરવી ?

પણ ત્યારે આકે દસ દિવસ થયા ત્યારે તો ગામ લોકોને સ્વિચ્છાદ-વિનંતી કરવી જ પડી. 'સાજ !' આપના બોકડાએ તો નાકમાં દમ કરી નાખ્યો છે...' અને કોઈએ દરણું ખાધ ગયાની વાત કરી, તો કોઈએ વાડામાંના વાલોડિયા વગેરે તોડી નાંખ્યાનું નિવેદન કર્યું.

ભરેલ દાદી પરં હાથ પસાવરતા અને મૂંઝે તાણતા જમાદારને સાંત જોઈ કાટડીની પડોશમાં રહેતા મકના ખાટે ય હિંમત કરી. 'ને સા'જ, મારું તો આપું ખેતરજ ચરી ગયો છે, આખોય દન અંદરને અંદર જ રે'છે. આપતો નજરેય...'

આ સાથે જ જમાદાર છેડાઈ પડ્યા. 'મેં તુમકું જાનતા હું સામેં કુકર, સારી રિયાસતમેં' યે ગામ બધા બદમાશ હે'

અને ગામ લોકોં તરફ જોઈ ઝીણી આંખો કરતાં પૂછ્યું; 'યે અંદર રહેતા હે કે સારા દિન મેરે ખેતમેં ફરતા હે, ફિર તુમ બત-લાઓ, વો ગાંવમેં કિસ વખત આયા ! જોર, તુમ સાલા ખાટકા, ખેતકો વાડ કયોં નહિ કરાતા !'

'વાડ તો સાહેબ...' કહેતાં મકના ખાટિ ગામલોકોને ઉદ્દેશ્યા, 'અરે ભાઇ. વાડને ય એ બોકડો ગણે છે ?'

જમાદારે વળી જુબાનીએ પકડ્યા. 'ઠીક, સારે દિન ખેતમેં રહતા હે તો ફિર તુમ લોગ ગાંવકી શિકાયત કયોં લાએ હો ?'

એકે હિંમત કરી. 'પણ સાહેબ, આપ ન માનો તો ગામમાં આવીને કેટલો રંજા કયોં છે એની ખાત્રી'...

જમાદાર છેડાઈ પડ્યા. 'દળણા ખા જાતા હૈ તો જીએ ધર પર રખો. તુમારે લીએ મેં બકરેકું બાધ રખ્યું-કયા ?'

ખીજ એક જણે હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં ઝોશિયાળે મ્હોંએ કહ્યું. 'ધર પર તો મેલીએ સાહેબ, પણ કાગડા...'

‘તો હગમી દોને નુકશાન કરતે હૈ તો નીલા લેતે હો, ઔર હમારે બકરે કે લીએ સારા -ગાવ ચઢકે આયા હૈ કર્યો ?’ કહેતા જમાદાર ઉભા થઈ ગયા. બાબુમાની સોટી લેતા સીધા મકના ખાટ તરફ વળ્યા.

‘તુમ કે’તા હૈ કે મેરા ખેત ઉજડ કીયા ? ચપ ઉડ,’ અને સોટી મારતા ઉમેર્યું, ‘ઉઠ સુવર, તેરે ખેતકી નુકશાની દે દુઃચનો સજ, ગાંવવાલે ખેત પગ’ અને ખાસડા પહેરવા લાગ્યા. ‘તુમ સજ મેરે પે ફગિયાદ કરતે હુવે આયે હો, લેકિન અભી મે કુછ નહિ કહતા, ચલો ઉઠો અમ વરના પે સોટી...’ પણ ત્યાં તો ગામના મુખી અને બીજા બે ત્રણ જણા જમાદારને કચ્છરી પડ્યા ‘અરે સા’બ! આપની સામે વળી ફરિયાદ હોય! આતો આપને જરા અરજ કરવા દેણું વેરી નાખે એ તો મુખું પણ આ ગામના એક બે હોકાગિને બોકડાએ વગાડ્યું એટલે—’

‘તો કાયકુ છોકરે લોક ઉસકી પીઠ પડને હૈ ? વો કરતા હય તો ફિરને દો. કાયકુ—’

‘એ તો સાહેબ, એમજ કરશુ હવે...’

અને આ પછી બે ત્રણ વાતો કરી જમાદારને ઠંડા પાડી ગામ-લોક આવતા ચલા સૌ કોઈના મ્હોમાં એક જ વાત હતી. ‘અમે તો ના કે’તા’તા કે બાપ રે’વા દો જમાદાર પામે જવું, પણ કોઈ માને તો ને ?’

જ્યારે મકના ખાટિ તો ગામનાને ગાળો જ લાંડવા માડી. ‘મી’ ધણું ય કીધું કે, મરશે એ વાડો ખાપ ગયો’તો ! પણ તો ય મને લઈ આવ્યા ને લાવીને તમારા બાએ સોટી મારી ત્યારે કોઈએ ય આડા હાથ ધર્યા ?’

‘પણ ત્યારે એમ હોય તો હેંડ આગળ વધીએ. તારો વાડો બેગાયેલો બેધને તો એ ય—’

મકનાએ તિ-સ્કારભયું હાથ્ય કયું. 'હા...હા...! તમે બધા ય મને ખરા મન્યા છો હોં ! મકનાને હોળીનું નારિયેળ આ એક ફેરા તો કયું, ને હજી વધારે કવું છે કેમ ? પણ એમ કયા મકનો ગાડો છે ?'

'ત્યારે ડાહ્યો છ તો રે' ! 'મુખી ખોલ્યા 'પણ ને આ વાડા-માંથી પાક્કી ય પામે તો માગ નામનું ખાસકુ મારને' અને મુખી ચાલતા ચલા ધગ તરફ ખીજ લોકો પણ ગયા.

મકનો જાણતો હતો કે અમવદાર, અમવદારનો સગો. ઉપદાના માર પડે અને ખર્ચ આપવું પડે તે ઊગાનું. અને તેથી જ તો એણે પોતાની વાડ મજબૂત કરી. છેવટે ઉપાયે છ આઠ વરસનાં બે છોકરાને રખેવાળ પણ મૂક્યાં.

એક દિવસ પેલો આઠ વરસનો છોકરો ચીસો પાડતો ઘેર આવ્યો. 'બોકડે મારી નાખ્યો હે મા...!'

મકનો જુએ છે નો છોકરાના હાથનું હાકું ભાગી ગયું હતું. ક્ષણભર તો મકનાને થયું 'સાસુ વહુના સંગાથે સારે જઈ' ને જમાદારને પૂરો કરે ! .

પણ પાછળ છ છોકરા ને એક બેર એમ સાત જણ નિગધાર બનતાં હતાં, એટલે મકનાને ચઢ્યો ગુસ્સો દમાવેલો જ પડ્યો. 'ઠીક છે. જોઉં છું વળી, એ દિવસથી એણે પોતાની સ્ત્રીને રખેવાળીએ ખેસાડી.

—તો અહીં ઘરની પચાત ઉભી થઈ કાટડી પાસે જ જાપરે એટલે જમાદારનો બકરો દિવસમા ખેચાર આટા તો મારી જ નાખ. દળણું ઘર પર સૂકવેલું હોય તો છેવટે ચોપાડમાંના ખાટલાઓ ઉપર ઠેકડા મારી જતો. છોકરા તો એને જોતા જ બિચાડીને જોઈ જેમ મરઘાં ચીસાચીસ કરી ઉઠે તેમ રાડારાડ કરી ભાગવાં જ માડતા.

મકનો કંટાળી ગયો. ‘હવે તો દિવાળી નેતરે આ છાપડું જ ઉપાડી લઉં.’

પણ ત્યાં તો દિવાળીના દિવસોમાં જ મકના ખાંટનું દેધું ભાંગી જાય એવી ખીના બની. કેટકેટલા કાલાવાલા કરીને છોકરાંને દિવાળી કરાવવા પાંચ ગેર ધઉં લાવ્યો હતો. ને ડાંગર વાઢવા જતાં પહેલાં છોકરાંને ય એ ધણીધણીઆણીએ લાકડીઓ આપી રાખીને કેટ-કેટલાં ચેતવ્યાં હતાં. ‘જે, જે હોં બેટા, ધઉં આધા તો મુકું છું, પણ તો ય છાપડું નીચું છે ને કાં તો બોકડો ખાઈ જશે માટે આ લાકડીઓ લઇને બધો ય એક સામટાં..’

પણ આખલા જેવો બકરો છોકરાંને માનતો હશે ? ને તેમાં ય આ તો હરાષ્ઠ ચર્ચો ને પાછો જમાદારનો બકરો ! છોકરાંએ લાકડીઓ વીંઝી, ને પથ્થર પણ ધણી નાખ્યાં, પરંતુ બકરો તો ખાટલા પરથી ઠેકચે એવો છાપરા ઉપર. છોકરાંનાં ધમપછાડા તરફ થંડી નજરે જોતો જાય, અને ધઉં ફાકતો જાય.

છોકરાંનો કકળાટ સાંભળીને તો ખુદ જમાદાર તાવે પડ્યા હતા છતાં ય ઉઠી આવ્યા. પણ હાંકે તે પહેલાં તો ચાર શેર ધઉં પૂરા પણ કરી નાખ્યા હતા; બાકી રહેલા ગેર પણ ઠેકડો મારતાં વેરી નાખ્યા.

અને આ જણીને મોડી રાતે ઘેર આવેલાં ધણીધણીઆણીનું કાળજીનું કંપાઈ ગયું. સ્ત્રીએ છોકરાંને ટીપી પણ નાખ્યાં. કંટાળેલા મકનાએ વહુને બરાડો પાડ્યો. ‘બાર મહિનાના સપરમા દને લાડવા ખાવા તો વેગળા રહ્યા ને ઉપરથી બાપડને લાકડીઓ શું કામ મારે છે રાંડ !..’ મકનાએ પણ લીધું. ‘જે આ બોકડાને માર્યા વગર મેલું તો માઈ નામ મકનો નંધ !’

પણ મારવો શી રીતે ? મકનો વિચારમાં પડી ગયો. આમ તો એક જ ઝટકાનો હતો, ને તલવારે ય ધરમાં ઉતરાવેલી તૈયાર પડી હતી; પણ એમ કરવા જ્ય તો ઉલટાનું પોતાનાં છોકરાં રક્ષણતા થઇ જાય. 'ના, ના, ગમે તે કળા જ કરવી પડશે. જળ કામ નહીં લાગે.'

અને એક દિવસ લાગ મળી ગયો. કોટડી પર રાતે ચોકી કરવાનો મકનાનો વારો હતો. નરમ તળિયતવાળા જમાદારે સવારમાં દાતણ કરતાંની સાથે જ સૂંઠ વાટી લાવવાનો મકનાને હુકમ કર્યો. મકનાની જાણમાં મુજ તો એવાં એવા હતાં કે 'ધારુ' કામ કરે, પણ એ વખતે લેવાં ક્યાં જવાં ?

સૂંઠ વાટતાં વાટતાં એને સૂઝી આવ્યું. અને જમાદાર સામે ખાટલા પર-હતા છતાં ય માખો ઉડાડતો હોય તેમ હાથ વીંઝનો જાય એકાદ બે માંખ મુઠ્ઠીમાં મસળતો જાય, ને સૂંઠ ભેગી ભેગવતો જાય. આઠે દસ માખો વાટી નાખી.

'લો, સાહેબ, ભરી જાઓ ફાકો.'

પણ ફાકી ગયા પછી તો મકનાએ જુદું જ કહ્યું. 'નવણે કોઢે આટલી બધી સૂંઠ ફાકો છો તે કાંઈ અવગુણ તો નહિ કરે ? ને મને તો આપની આ ખિમારીમાં ય કાકળીશું જ લાગે છે.' આમ બે પાંચ વાતો કરી એ વેડને કામે વળગ્યો.

અને મકનો કોટડીનું પાણી તો પૂરું ભરી ય નથી રહ્યો ત્યાં તો જમાદારને ઉલટી પર ઉલટી.

જમાદારના કરતાં તો મકનો વધારે ગભરાયો. દેખાય માટે રતો ! એણે જમાદારની સિમ્લ સામે જોતાં કહ્યું 'સાહેબ, આ કામ કપરું લાગે છે. આપ માનો કે ન માનો પણ મને તો આમાં જુદું જ ચરિતર દેખાય છે. આપની આંખો તો જુઓ ! કાંકને કાંક ઉપાય કરાવો, નહતો આ જોતજોતમાં આંતરડાં ખંજેરાઈ પડે સાબ !'

મૂઝાએલો જમાદાર બોલી ઉઠ્યો, “તો સાલે ઉપાય ઉપાય કરતા
તે તો કરના ઉપાય ? શીર કમ, મેં મર જાઉં ત્યજ ઉપાય કરેમ !”

મકનો ઝટ ઉભો થયો. કોટડીમાં જઈને વાસણમાંથી ધઉંના મુઠીભર
દાણા લઈ આવ્યો. જમાદારની સામે જઈને બેઠો. પેલા દાણામાંથી
ચપટી ભરીને એક તગડ મુક્યા, ને ઝપાટાગધ બખ્ખેનાં ભોડકાં કરવા
લાગ્યો. હલ્લે રહેલો એક કણ દેખાડતાં બોલ્યો, “ નકકી કોક રાંક
ડાકણનું કરેલું છે. ક્યાંય ફેરો મારવા ગ્યાંતા સાંજ ?

‘ સાક્ષા, ફેરા તો હંમેશાં લગતા હું ’ નેવાં આગળ બેસી ઉભી
કરતા જમાદારે કહ્યું.

‘ તો બસ ત્યારે વળગાડ જ છે. ફેરા કાંક નકર.....’

‘ લેકિન, ક્યા ‘ કાંક.’ સાલે’ જમાદારને એકઠી પણ જુગ જેવી
લાગતી હતી.

મકનાએ કહી નાખ્યું. ‘ કાંકિયું કાઢવું’ પડે સાહેબ !

‘ તો કાઢ સાલે—’ ઉભટી થઈ, ‘ જલદીકર કુકર—મેં મર ગયા. ’

‘ પણ ભોગ આપવો પડે એનું શું સાંજ ?’

‘ તો ભોગ આપ બાપુ ! મેરેકુ કુછ પૂછ મત. ’ અને જમીન ઉપર
લાંબા થઈ ઉભેયું. ‘ કુછખી કર મકના ‘ લેકિન મેરેકુ બચાવ, —મેં
પરદેશમાં મેં પડા હું—તું મેરા બાઈ—’ ત્યાં તો ઉઠાળો આવ્યો

‘ દા, સાંજ દા, પણ એવું ગામમાં જઈ, કોકને કોકને પૂછું,
ને કોક જે માને તો—ને માનશે તોય બોડકાં તો અત્યારે વગડામાં
જતાં રહ્યાં !’

‘ તો સાલે અપના બકરા ક્યા કામ આવેગા ?’

‘ એમ !’ મકનો તો ખુશ થઈ ઉઠ્યો, ‘ તો લઈ આવું સાંજ. ’

‘ ક્યા પુછતા હૈ મકના ? મેરેસે તો અબ બોલાબી નહિ...
આ સાચે જ ઉભટી.

મકનાને તો આટલું જ જોઈતું હતું. બકરો શોધવા ઉપરથી તે પણ જાણે ઉડતો હોય એમ—

અને ધડીકમાં તો આડે દિવસે બીજો એક માણસ મદદમાં હોય તોય ન જોઈ શકે એ બકરાને મકનો કાન પડીને ચિતાડી તાણી લાવતો હોય તેમ તાણી લાગ્યો. તલવાર પણ છોકરાને હાક મારી મંગાવી લીધી. આસપાસને છાપરેથી જો જુવાનને પણ જોડાવી લીધા

અને રખેને ઉઘટીએ બધ પડી જતી, એ ધારતી સાથે જમાદારની ફરીથી રજા લેવા પણ ન રહ્યો.

બકરાને ગળે બાંધી આમને સામને તાણી રહેલા પેમા જુવાનોને ‘ઝાલજો બે બરાબર’, કહેતા તલવાર તાણી. એક જ ઝાટકે ડોકું દૂર જઈ પડ્યું. જેમ જેમ પેલું ધડ ઉછળતું હતું તેમ તેમ મકનાનો આત્મા આનંદ પામતો હતો.

અને એ રોતે મકનાનું કુટુંબ જ નહિ, એની નાતનાં બધાંય કુટુંબ જયાફત ઉડાવી રહ્યાં. ગામનો શાકાદારી વર્ગ પણ જમાદારના બકરાની જયાફત સાંભળી એટલો ખુશ થયો કે છાને છાને ઉધરાણું કરી મકનાના ભાઈબંધો માટે પાંચ શીશા દારૂ પણ મોકલાવ્યો.

જમાદારે પણ મરણ ધાંટીમાંથી ઉઠરી જવાની ખુશાલી રૂપે મકનાને ત્યાં દસ રોર ચોખા મોકલાવ્યા.

‘જાઓ ઝોર આનંદ કરો’ એટલું જ નહિ પણ મકનાની સલાહ અનુસાર તબિયતનું કારણ જણાવી બદલી કરવાની અરજ પણ કરી દીધી; અને મનમાં બગડ્યા:

‘મકના સચ કહતા હો, બડા હરામી મુઝક હો.’

આદમી

કૂતરો

અને

ભૂખ

મહેન્દ્ર મેઘાણી

‘હું ભૂખ્યો છું.’

‘મને પણ ભૂખ લાગી છે.
મેં તો જીભાને રોજ મોમાંધાન
નાખ્યું હતું આજ કયો રોજ કે ?’

‘આજ તો ચયો મંગળવાર ..
કે પછી સોમ....?’ કયો ?

આહિ કોને ખબર છે!
મને તો ભૂખ લાગી છે. બસ
ઐટલી ખબર રહી છે હવે તો.’

‘આ કાગળીઓ રોનો ?’

‘હ છે ખીચડીનો. આ કાગળીઓ હોય અને ખીચડી આપેડે’

‘તને હ કોણે દીધો ? ખીચડી ક્યારે આપે છે ?’

‘ખપોરે—રોજ.’

‘રોજ ? ત્યારે શુ તું રોજ ધાન ખાવા પામે છે ?’

‘હું નહીં—આ ઊકરાય પામે છે. વળી આ કાગળેય
આરો નથી.’

‘ત્યારે ? તે ચોરો અને ? ક્યાથી ?’

‘નારે, ના આતો આવડાઆની માનો છે. હ તો વધે ગઈ
અમને મેલીને.. — આઠ દિય નહિ આ હોય પૂરા.....હા, ઝંટી
સીધો’તો મેં ઈને મડાની મુડીમાથી.....અચી પણ ખરી હો.....
હે હે હે હે.....ઉવટની ધડી સુધી જકડી રાખ્યો. ધગ છેને ખજનો!
ઊકરા સમજ છે કે કો’ક હિ’ ઈ પાછી ફરશે. ઐટલે વળી જતન
કરીને સાચવે છે. કે છે કે’ માનો દીધેલો રાટલો છે આ.’

‘પણે સતા હ તણેય તારા છે ?’

‘હા...’

‘તારી ધરવાળી મરી ગઈ ?’

‘હા.... ..જાણું શુ કે મરી ગઈ.’

‘હા, જાલુ થયું—’

‘કા ?’

‘કા કે જીવતી નહીં હોત તો આજ જાહેને બજારમા ઉભી હોત—’

‘કેમ બજાર મા ?’

‘જે બજારમા એના સોદા ચાલ છે—’

‘પણ રેના સોદા ?’

‘સોદા..... જીવતી ખાપડિયુના સોદા’

‘હાથ મને તો જૂખ લાગી છે’

‘તુને વાતું હાથગળી ગમે ?’

‘મને તો એક રોટલો જ ગમે’

‘તું કાળુને ઓળખજી ?’

‘કાળુ ? કોણી છે ઈ ?’

‘ઈ ? ઈ ઈ એય છે તો જૂખ્યો—’

‘હું ય જૂખ્યો છું !’

‘મને એણે એક વાત કીધી’તી એક ફતરની વાત—’

‘મને ફતર બહુ વાંલાં હો ! મારી વાડી હતી ત્યારે એકરો પાળ્યો’તો.. જીવ બહુ હળો ગ્યો’તો . ખરાવીને તમડો કર્યો’ તો હો !’

‘આવડો આ ફતરો તો બચાડો સાવ દુખળો હતો—’

‘ત્યારે તો જૂખ્યો રે’તો હશે બચાડો’

‘હા ઈ જૂખ્યો ફતરો હતો વાટમા એને એક આદમી મળ્યો . આદમીય જૂખ્યો ર્યો’તો—’

‘જૂખ્યો ફતરો ને જૂખ્યો આદમી !’

‘પણ આદમી પાસે રોટલાનો એક કટકો હતો—’

‘અને ફતર પાસે ?’

‘ફતર પાસે કંઈ નો’તું—’

‘ત્યારે રોટલો એક જ હતો ?’

‘હા, અને જૂખ્યા બેય હતા. બેય યાકીને લોથ થઈ ગયા’તા.
એકેયના હાથ પગમાં શક્તિ, નો’તી રહી. પણ ફૂતરો તો કે’ કે
મારું કે મરું—’

‘મારું કે મરું !’

‘ટગર ટગર ઇ રોટલાના કટકા સાથું જોયા જ કરે. એને
ચાતું’તું કે આદમી એને થોડો ભાગ દેશે—’

‘હું ગધેડો...ફૂતરો પણ.....’

‘પછી તો ફૂતરાની ધીરજ ખૂટી. જૂખની લાય બહુ વધી મઠ’

‘લાય વધી ને ધીરજ ખૂટી !’

‘હતી એટલી બધીય શક્તિ એણે તો ભેગી કરી. મોઢું ઉધાડ્યું.

આખા પટપટારીને ખાતરી કરી કે રોટલો ત્યાં જ હતો.....

‘ક્યાં હતો ?’

‘હતો માણસના હાથમાં.....અને પછી તો એણે મારો

ટુકડો !’

‘આદમી ઉપર ?’

‘રોટલા ઉપર. ઝુંટવી લીધો અને જિભી પૂછડીએ જાંચ ભાંગ્યો.’

‘અને આદમી સોત દોડ્યો ?’

‘આદમી તો હેડો ભેસી ગયો. એણે કાપું કે નસીજમાં લખાણું

જરો કે—’

‘કે રોટલો એના પેટમાં નહિ જાય !’

‘હા.’

‘પછી ?’

‘પછી તો ફૂતરાના નસીજમાં પણ ઇ જ મંડાણું દશે—’

‘કે રોટલો એના પેટમાં ય નહિ પડે ?’

‘હા...ફૂતરાના દાંતે કરીને રોટલો ભાંગ્યો જ નહિ.’

‘એવડો બધો કડણ હતો ?’

‘કહણ તે પણ કેવો ? પાણી જોવો ! ઉઘટાનો દાંત ભાંગ્યો—’

‘દતિ રાટલો ભાંગ્યો ?’

‘રાટલાએ દાંત ભાંગ્યો. કૂતરાની તો રાડનીકળી ગઈ.-રાટલો ફેંકીને છતો નાકો...મોઢામાંથી લોહી હામ્યું જાય.’

‘અને આદમી ?’

‘આદમી ઊભો થયો, અને જઈને રાટલો ઉપાડી લીધો.....’

‘અને ખાઈ ગયો ?’

‘અને તળાવના પાણીમાં ધોયો અને.’

‘પછી ?’

‘પછી તો પાણીમાં પડ્યો એટલે રાટલો કાંઈક ફૂલો થયો. એટલે વળી આદમીએ પાછો અને પલાળ્યો. વળી કાંઈક ફૂલો થયો... અને રાટલો એણે ખાધો.’

‘એણે ખાધો ! અને આપણે ?’

‘આપણે તો રાટલા વગરના છીએ .....

‘આપણે જૂખ્યા છીએ.’

‘મને શિંધ આવે છે.....

‘મને તો જૂખ લાગી છે.’

‘હાલ ત્યારે, આપણે કાંઈક ખાવાનું ગોતી કાઢીએ.’

‘ક્યાંથી ?’

‘કંદોઈની કુશનમાં મળ્યું પડ્યું છે. દાલને...’

‘ચોરી કરશું ?’

‘દાલ ચોરી લઈએ !’

‘ના ના,.....મને ખીક લાગે.’

‘કોની ખીક લાગે ?’

‘ભગવાનની.....’

‘ત્યારે તું દિ-કુ છે ?’

‘હું તો જૂખો છું !’

‘એ હેય ! જો પછે !’

‘કાણુ આવે છે ?’

‘પેલા—’

‘શું કરવા ?’

‘અધાને પકડી પકડીને લઈ જાય છે... આપણનેય લઈ જશે.....’

‘શું કરવા ?’

‘રેલ્વે કરવા...’

‘હું જુઓ છું..... મને ઈ લઈ જશે.....’

‘હું જાણસ એમની બેળા—’

‘પણ મારાં છોકરાં ?...’

‘એની વાટ કાઢ જોવે એમ નથી...’

‘ઈ તો સૂતાં છે.’

‘ઈમને જરાય ઊંચવાની વેળા નથી.’

‘મારાથી શે જવાય... ?’

‘એમ કહીશ તોય તને મેંયશે નહિ.’

‘પગણે લઈ જશે... !’

‘તને રેલ્વે દેશે—’

‘મારે રેલ્વે નથી જોડતા...મને પરાણે લઈ જશે મા...એ બાપજી...મને લઈ જાય મા...માર્ગાં છોકરાં સૂતાં પડ્યાં છે ?’

‘તું કે તો ને કે તું જુઓ છે ?’

‘અરે બાપુ, કહું છું કે હું જુઓ નથી ...મને શીદને પરાણે લઈ જાય છે... મારાં છોકરાં સૂતાં મેંયાં છે...હું જુઓ નથી... બાપજી, હું જુઓ નથી ઇ ઇ ઇ ઇ...’

સુધ્ધ ખર્ચાંને ચાલુ રાખોના ૧
વહેતા મુકાબેશા પ્રચારની
વિચારણા

ખર્ચ

અને

બેકારી

✱

S. V. D.

દરેક સમાજના દ્રવ્યોત્પાદન માટે
કુદરતે આપેલા સાધનો ને મનુ-
ષ્યની મજુરી બન્નેની જરૂર રહે
છે. આમા કુદરતે આપેલા સાધનો
તો ફક્ત ઉત્પાદન માટે કામના
છે, ત્યારે માણસ તો ઉત્પાદક છે
ને સાથે સાથે ઉત્પાદનનું ખર્ચ છે
આપણું બધું દ્રવ્યોત્પાદન સર-
વાળે તો માણસના વપરાશ માટે દોરું
જોઈએ જો સમાજમાં કુદરતી

રાજગારી વધતી જ જાય. તેથી જ બેકારી કરતા બાબગમૂત માફક
 શક્ત યાંભલા ઉપર ચઢવા ઉતરવાનું કામ વેતન સાથે આપવામાં આવે
 તો ય સમાજને બેકારી કરતા ઓછું નુકશાન થાય.

યુદ્ધ દરમિયાન યુદ્ધની જરૂરીઆતો ને પહોંચી વળવા મનુષ્ય
 શક્તિનો ને કુદગતી સાધનોનો લગભગ પૂર્ણ ઉપયોગ થયેલો. તેથી
 દ્રવ્યોત્પાદન વધેલું તો એ સ્થિતિ યુદ્ધ પુરું થએ શી રીતે ચલુ રાખવી
 એ પ્રશ્ન છે. દેશની વસ્તીનો અમુક ભાગ કાર્ષ પશુ જાતનું ઉત્પાદક
 કામ કરના માટે અક્ષમ હોય છે. અમુક ઉંમર સુધીનાં બાળકો, અમુક
 ઉંમર ઉપરના વૃદ્ધો, એ તો સમાજના બાકીના મનુષ્યો ઉત્પન્ન કરે
 તેના ઉપર જીવવાના. તેજ પ્રમાણે શરીર કે બુદ્ધિએ અપંગ હોય,
 તેમને પણ બીજાના ઉપર જીવવાનું રહ્યું. આ શિવાયના બાકીના
 બધાને ઉત્પાદન ક્ષમતા લગાડવા હોય તો સમાજમાંથી બેકારીનો નાશ
 થયો છે એમ કહેવાય. ને આવું થાય તો તો એ સમાજ વ્યવસ્થા
 આર્થિક દૃષ્ટિએ સુવડ છે એમ કહેવાય.

બેકાર મનુષ્ય દૃશ્ય જ ઉત્પન્ન કરતો નથી ને સમાજના બીજા
 લોકો ઉત્પન્ન કરે છે તેમા ભાગ પડાવે છે એ આપણે લક્ષમાં રાખીએ
 તો કાર્ષ પશુ રીતે કાર્યક્ષમ બધાં મનુષ્યોને રાજગારી આપવાના
 પ્રશ્નની મહત્તા આપણે તગત સમજી શકીએ.

ત્યારે વેપાર ને ઉદ્યોગમાં મંદી આવે ત્યારે હજારો માણસો
 બેકાર થાય છે. તેથી જ સુધરેલા દેશોમા આવે પ્રસંગે સરકાર પોતે
 સરકારી કામો—રસ્તા બાંધવાનું, નહેરો બોલવાનું વ—ચર કરી કેટલેક
 અંશે મંદીની બચત અસર ઓછી કરે છે. કારણ કે સરકારના
 આવ્યા કામમાં માણસોને રાજ ન આપવામાં આવે તો પણ એ માણસો
 ને ખાવાનું—ધર્માદામાંથી કે ચોરી કે લૂટ કરીને—મળવાનું જ છે

આપણા દેશમા યુદ્ધને લીધે રાજગારી વધી છે. ને હવે યુદ્ધની
 માગ પૂરી થતાં ઘટશે ને બેકારી આવશે. તો તેથી બેકારી અટકાવવા

માટે સગકારે રેફે, રસ્તા, નહેરો, સગકારી મકાનો મોટા પાયા ઉપર
ખાંધવા નોંધ્યો. એક ઉત્પાદનમાં રોકાયેલા ને રોજી કે વેતન મેળવના
માણસ ખીજને માટે કામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે એ તો બહુ દેખાતી
વાત છે. કારણકે એની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે ખીજઓને
કામ મળે છે

યુદ્ધની માગ ઝોછી થાય ત્યારે મંદી આવે. ખાસ કરીને સરકાર
પોતાનું ખર્ચ ઓછું કરવા માટે એટલે સરકારની માગ ઝોછી થાય
ત્યારે સરકાર કરવેરા ઓછા કરવા માટે ને ખર્ચ ઓછું કરવા માટે
એટલે મંદીનો જડ વધુ મજબૂત થાય ને બેકારી વધતી જાય.
એટલે યુદ્ધ દરમિયાન વિનાશના સાધનો ઉત્પન્ન કરીને, ને બેકારી
લગભગ નાબુદ થઈ શકે તો યુદ્ધ પુરું થયે માણસની જરૂરીઆતો
ઉત્પન્ન કરીને બેકારી નાબુદ ન થાય? હા, ને સરકાર અત્યારે જે
ખર્ચ છે તે ચાલુ રાખે તો પણ અત્યારે જે લખણ ખર્ચ સરકાર
કરે છે તે ચાલુ રાખવું શક્ય નથી, ને હિતાવહ પણ નથી પણ જેમ
સરકારનું યુદ્ધખર્ચ ઓછું થતું જાય તેમ તેમ સરકાર ઉત્પાદનના
સાધનો સર્જવામાં વધુ ને વધુ ખર્ચ કરે તો બેકારીની બીસ આપ-
ણને ન પડે. એટલે જ ધણાનું એમ માનવું છે કે રેફે, રસ્તા,
કેળવણી વિસ્તાર વિ. પાછળ જે મોટી રકમો સરકારે ખર્ચવાની
યોજના કરી છે તે ખર્ચ શરૂ કરવું નોંધ્યો. સરકારની આવી યોજના
ઓમાં સગકારી તંત્રની કાર્યક્ષમતાની ખામીને કારણે જરૂર બગાડ થવાનો.
પણ બેકારીને કારણે જે આર્થિક ને આધ્યાત્મિક બગાડ થાય છે
તેનાથી જરૂર ઓછો થવાનો આમાં સૌથી ઈચ્છનીય ધોરણ તો એ
હોવું નોંધ્યો કે જેમ જેમ યુદ્ધ ખર્ચ ઓછું થતું જાય તેમ તેમ ચાલુ
સરકારી ખર્ચ વધવું નોંધ્યો. ને જે વચ્ચે સમયનું અંતર પડી જાય
ને બેકારી પ્રસરવા માટે તો વખતે સરકારી ખર્ચ એણે જાય અથવા
તો નોંધ્યો તેવું અસરકારક ન નીવડે.

પણ સાથે સાથે ઉલોગપતિઓને ને વેપારીઓને નવાં કારખાનાં,
 નવાં ધંધા, જે યુદ્ધ દરમિયાનનાં નિયંત્રણોને લીધે નીકળી નહોતા
 શકતાં, કાઢવાની સગવડ, નિયંત્રણો દ્વર કે હળવા કરીને, સરકાર કરી
 આપે તો જ તે હેતુ સરે. અમુક નિયંત્રણો ચાલુ રાખવા જોઈએ, પણ
 કાંચો માત્ર મેળવવાની મુશ્કેલી ઉભી કરતા નિયંત્રણો માલતે
 વેચવાની મુશ્કેલી ઉભી કરતાં નિયંત્રણો, કાઢી નાખવામાં આવે. પણ
 સાથે સાથે આ નવા ઉલોગો કે જુના ઉલોગોનો વિસ્તાર યોજના
 વગરનો કે બેવગામ ન થઈ જાય એ પૂરતાં નિયંત્રણો ગમવામાં
 આવે તો સમાજને જરૂર ફાયદો થાય. આવું કાંઈ થશે કે કેમ તે
 કહેવું મુશ્કેલ છે પણ જે ઝડપથી ને દક્ષતાથી આ સવાલને હાથ કરશે
 જોઈએ તેટલી ઝડપ ને તેટલી દક્ષતા દેખાતી નથી એમ તો સંભે
 કમળ કરવું જોઈએ.

આ દુનિયામાં

જુદ્ધિની કસોટી સિદ્ધિ છે.
 અને સિદ્ધિની કસોટી રિદ્ધિ છે.
 શાદસની કસોટી યશ છે.
 જીવનની કસોટી મરણ છે
 સાહિત્યની કસોટી પુરસ્કાર છે
 કલાની કસોટી તિરસ્કાર છે.
 યુદ્ધની કસોટી શાંતિ છે.
 શાંતિની કસોટી અનૃત્તિ છે.

રાજકીય ક્ષિતિજ
પરનો

નવો ભય રશિયા

નિરૂ દેશાઈ

અનંત કાળથી જોડાયેલા છે. ”—વોર એન્ડ વર્કીંગ ક્લાસ ૧૯૪૩.

૧૯૩૯માં રશિયા જર્મની વચ્ચે કરાર થયા ત્યારે રશિયાના પરદેશમંત્રી મોલોટોવે વિચારસરણીને શોખની વસ્તુ ગણાવી, સમાજવાદના આત્મ રાષ્ટ્રીય રાજકારણની પ્રાદેશિક વિસ્તારની નીતિને આરંભ કર્યો હતો. ૧૯૩૯નું વર્ષ જ રશિયાની પ્રાદેશિક લાક્ષણિકતાને રૂપે રાષ્ટ્રમાં રૂપે કરે છે. આજ વર્ષમાં બ્રિટિશ રાજ્યોને ફરજિયાત રશિયામાં સમાવી દેવામાં આવ્યાં. ઓક્ટોબરની ૩૧ મીએ મોલોટોવે જાહેર કર્યું: જુના પોલેન્ડનો હવે પ્રશ્ન જ નથી. અને વોરસો સમેત અર્ધ પોલેન્ડનો કબ્જો લીધો. શીનલેન્ડ પર ૧૯૪૦માં દબાવો કરવામાં આવ્યો.

આ નીતિ લાલ સામ્રાજ્યવાદના આરંભની હતી. એ સ્વીકારવા કેઈ તૈયાર નહોતું. પોલેન્ડમાં રશિયન લઘુમતિઓના સંગ્રહણનો પ્રશ્ન હતો, શીનલેન્ડમાં રશિયા વિરોધી સરકાર હતી; બેસેરેબિયામાં રશિયનો જ હતા; રૂમાનીયા, એકાર્સોવાકીયા, બલ્ગેરીયા, હંગેરી, ઓસ્ટ્રીયા, યુગોસ્લાવીયા, વગેરે દેશોની સરકાર રશિયા તરફથી જ હોવી જોઈએ. વિશિષ્ટ હિતોનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. એશિયામાં આર્કટર મોંગોલીયાને ત્યાં તંત્ર રશિયાના એકમરૂપે હોવાથી ચીનમાંથી અલગ થવાની તક આપવી જોઈએ. મંચુરીયાના આધિક

હિતો સાથે ગણિયાને વર્ષો લુની નિરજત છે માટે એને અજે કાર
થવા ભેષ્યે.

ગણિયાએ મેળવેલા પ્રદેશોની યાદી નેપોલીયન કે તૈમુર લંબના
પ્રાદેશિક વિજયને ધડીવાર માટે જાંખો બનાવી દે છે. આ લડાઈ દર-
મ્યાન એની સિદ્ધિની નોંધ કરીએ. (૧) લેટવીઆ (૨) લીથુઆનીઆ
(૩) એસ્ટોનીઆ (૪) રીનલેન્ડ (૫) પોલેન્ડ (૬) રુમાનીઆ (૭)
એકસ્ટોનાકીઆ (૮) યુગોસ્લોવીઆ (૯) બલ્ગેરીઆ (૧૦) આસ્ટ્રીઆ
(૧૧) હંગેરી (૧૨) આલ્બેનીઆ. નોર્વેએ ગણિયાની રાક્ષસી
સ્વીકારી છે. સ્વીડન ત્રીસ અને તુર્કિસ્તાન પર એની આંખ પડેલી
જ છે. અને કાળક્રમે એ બધા એની 'વગ' નીચે ખેંચાઈ જાય તે
વિસ્મય નહિ થાય. ક્રાન્સ ધણે અંગે ગણિયાનો 'સા' જ આવ છે.
બેલ્જિઅમ, હોલેન્ડમાં રમખાણોનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. અને
જર્મનીના અર્ધા ભાગ પર રણિયાની જ સીધી હુકુમત છે. રણિયા
આજે યુરોપમાં રાજ્ય કરે છે, વિજેતાની અદાથી સ્થિતિને નયને છે.
મહામંત્રીઓની પરિષદને તોડી શકે છે. ગ્રીણી નજરે ભોનારને આ
લાગ્યા વગર નહિ રહે.

યુદ્ધ પહેલાં યુરોપના મેદાન પર ત્રણ મહારાજ્યોની દોડ ભેવ
મળતી હતી. ઈંગ્લેન્ડ, જર્મની, અને રણિયા એક બીજાને અંદર અંદર
લડવાની પેરવી કરતા હતા અને એ રીતે પ્રદેશો મેળવવા અંખતા હતા
આજે યુદ્ધ આયમ્યું છે. સાનક્રાન્સીરકો પરિષદની પ્રજાસત્તા
તંત્રની ઘોષણા ધડીબાર અર્થહીન માનીએ તો શું જણાશે ? અ
ત્રિકાણુમાંથી જર્મની અદરશ થઈ ગયું છે અને એના રથાને અમે
રિકા આગ્યું છે. આ ત્રણે વચ્ચેના વિરોધથી-આર્થિક અને રાજ્ય
કીય-રોજ અખખારોનાં પાનાં ચમકે છે. આ ત્રણ મહારાજ્યોમાંથી
સ્થિતિની કેડ ભાંગી ગઈ છે. ચર્ચિલના શબ્દોમાં એ છે તે સાચવીને ભેંસ
રહેશે. સામ્રાજ્યના છૂટા પડવા ધ્વજતા તંત્રો માટે એના દોર એ

દીક્ષા કરવા પડશે. સંરચાનોને વધારે “છૂટ” અને વધારે ‘સગવડ’ આપવી પડશે. સામ્રાજ્યના આ છુટા પડતા અંકોડા અન્ય પ્રતિ-સ્પર્ધીઓને આમંત્રણ સમાન થઈ પડે તો નવાઈ નહિ આમા અમે-રિકાને આર્થિક વિસ્તારમાં જ વધારે રસ છે, અને એટલા પૂરતો તે પગપેસારો કરશે. ઇંગ્લેંડ સાથે આમાં ઝગડો થવાનો સંભવ નથી. પણ આવી હરીફાઈ એંગ્લો-અમેરિકન જુથને દીધું કરશે, અને ત્રીજા હરીફને કાવાદાવા કરવામા નવા પ્રદેશો મેળવવામાં મદદરૂપ થશે.

ત્રણેમાં રશિયા આજે નવજુવાનના વેગે વિસ્તાર કરે છે. એના જલહકાર્ય વેગ રાષ્ટ્રીય અર્થનીતિ, કેન્દ્રિત રાજ્ય સંતા આપ ખુદ અનિયંત્રિત કાર્યપદ્ધતિ સામે વિકેન્દ્રિત, દીર્ઘ સ્થિતિ સામ્રાજ્ય કટલે અંશે ટકશે એ પ્રશ્ન છે. એનો અર્થ એ નથી કે વડે ઘેટાઓ પર સીધો હુમલો કરશે. ઘેટાઓમા કુટલાક વડેઓ ઘેટાના સાલ્લાનીએ સંતાયા છે.

આ આક્રમણનો આરંભ જ્યાં સૌથી વધારે નિર્બળ રાષ્ટ્રો છે ત્યાંથી થશે અર્થાત મધ્ય પૂર્વ (ઇરાન, પેલેસ્ટાઇન, ઇરાક, આફઘાનિસ્તાન) મધ્ય યુરોપ અને જૂમધ્ય સમુદ્ર; મંચુરિયા, કોરીયા જાવા, મલાયા વગેરે પ્રશાતના ટાપુઓ; આ બધુંય વરુની દૃષ્ટિ હેઠળ છે. આ દમાણનો અર્થ ‘ પ્રભાવ વિસ્તારો ’ મેળવવાનો આરંભ થશે જ્યાં હરીફ બળોની સમતુલા હશે ત્યાં વેપારની સગવડો શોધાશે, દશ વીસ વર્ષના કરારો થશે, જ્યાં ત્રાજવું નમતું હશે ત્યાં વિમાની મથકો મેળવશે, આર્થિક રકમો મેળવશે, એક પગપુ આગળ અને જાપાન પદ્ધતિની પૂતળાં સરકારો (રશિયાની ભાષામાં કહીએ તો રાષ્ટ્રીય સમિતિઓ) રચાશે અને છેવટે બાટલિક રાજ્યો અને પૂર્વ પોલેન્ડની જેમ પ્રદેશો રશિયાના મહારાષ્ટ્રોમાં સંકલિત થઈ જશે.

આ પ્રાદેશિક વિસ્તારને જુની દબે અવલોકવાનો નથી. એમાં જાણે સ્ટાલિન લાલ લશ્કર સાથે જંઘીસધાનની માફક એક પછી

એક દેશ પર વિજય વાવટો ફરકાવતો જશે, એવી કલ્પના કરવાની નથી. નવા વિજયની રીતે પણ અવનવી છે. દેશના આંતરિક વિરોધી બળોનો લાભ એકલા હિટલરે જ લીધો હતો એમ માનવાની આવશ્યકતા નથી. રશિયા એના કરતાં વધારે સારું કરે એમ છે. બધા જ દેશની વર્ગીય સમાજ રચનાની વિષમતા અને આર્થિક કલ્લહો રશિયાને ખૂબ સહાયરૂપ થઈ પડે એમ છે. સમાજવાદને નામે આવે તત્ત્વોને કમ્યુનિસ્ટ પક્ષોમાં ભેળવી, એના રશિયાના પ્રાદેશિક વિસ્તાર માટે પાચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવામાં રશિયાને હિટલર કરતાં વધારે ફાવટ મળી છે. સમાજવાદની અપીલ સામાન્ય જનતાને હોય છે જ. અને રશિયા આવી, પીડિત ગોષ્ઠિત જનતાના પુરસ્કર્તા તરીકે પોતાની જાતને ગણાવી, વિશ્વ ક્રાંતિની આગેવાનીના નામે પેતાનો જ પ્રદેશવિસ્તાર કરવાના વધારેને વધારે પ્રયત્ન કરે જ છે.

રશિયાના આંતરિક રાજકીય કાયાપદ્ધતિ આ નવા પ્રદેશો સમાવવાનું વધારે સુગમ બન્યું છે. યુકેનીઅનો, એસ્ટોનીઅનોથી માંડીને એરકીમે સુધીની જાતિઓનો સમાવેશ કરવા માટે એણે જે રાજ્ય-તંત્રનું નિર્માણ કર્યું છે, તે હજી નવા દેશોને સમાવવા સમર્થ છે. જર્મન સામ્રાજ્ય માટે એકે સ્વેચ્છાક્રીયા જેવા બહારના રાષ્ટ્રને મળી જવાનું કલણ હતું. રશિયા માટે તો એની ઇમારતમાં એક માળ અથવા જેવું જ છે. ૧૯૪૪ના બંધારણીય સુધારાએ રશિયન સમૂહ તંત્રને વધારે સ્વતંત્રતા આપી છે. એના દરવાજા કોઈપણ નવા આગંતુક માટે ખુલાં છે. આ બધા રાજ્યોને છૂટા પડવાની સત્તા અલગ છે, પણ એકહથ્થુ તંત્રમાં આવી છૂટા પડવાની વાત જ અશક્ય છે. યુકેને આવો પ્રયોગ કર્યો હતો. એના આગેવાનોને ફાસિસ્ટ રહી ફાંસીને માથે ચઢાવવામાં આવ્યા હતા.

સ્ટાલિન કેટલી દૃઢ સુધી જશે એ પ્રશ્ન અર્થહીન છે. મહા સામ્રાજ્યોનો વિસ્તાર કેટલાક નિયમોને અનુસરે છે. રાજકીય યુગ્મતાથી

પીંટળાયેલ કાંઈ પણ મહારાજ્ય પોતાનો વિસ્તાર અમુક પ્રતીકાર ન થાય સામુદ્રી વધાર્યા જ કરે છે. વાહન વ્યવહારની સુગમતા, મોટા પ્રમાણનું ઔદ્યોગિકરણ, અને ઊંચું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ-રશિયાને પશ્ચિમમાં જવાનું આકર્ષણ પૂરું પાડે છે. સ્વાવવાદની પ્રણાલિ અતિ-હાસિક ભૂમિકા પૂરી પાડે છે.

ખીજ ખાણ સત્તા જેમ જેમ વધતી જાય તેમ નાના રાજ્યો એ તરફ વળ્યા વગર રહે જ નહિ સત્તા જળજેવી છે એ નીચેની સપાટીએ વલ્લા વગર રહી જ ન શકે નાના રાષ્ટ્રો બહારની મદદ વગર પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી શકે નહિ એમને કાઠે મોટા પડોશીનું આલંબન જોઈએ જ. યુરોપમાં રહેલે આવ્યે પચાસ વર્ષ થયાં અને ૩૦૦ નાનાં જર્મન રાજ્યો રાષ્ટ્રશાખા સંગમવિત્ત થઈ જર્મન સામ્રાજ્ય સર્જાયું. આજ પ્રક્રિયા આજે યુરોપમાં પુનરાવર્તન પામવાની છે રશિયા જર્મનીની સ્થિતિમાં જ છે. એને આતરિક રીતે નાશ ન પામવું હોય તો ખીજા પ્રદેશો તરફ વળવું જ જોઈએ. જગતની શાંતિને આમ સૌથી મોટો ભય પ્લિટન કે અમેરિકા તરફથી નથી, પણ રશિયા તરફથી છે. જર્મનીએ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ આરંભ્યું. એ જ રીતે રશિયા તૃતીય વિશ્વયુદ્ધનું જન્મસ્થાન બન્યા વગર નહિ રહે

‘જૂજરાતી’ની કુચકદમ—

“વસુધૈ કવેલી માયના આવળ જેવા વાદળા આભમાં દોડાદોડી કરતા
પણ વાજણી સીના રતન જેવા” એ પંચલીન હતા—

—ગ્રાજમલદ’માની એક
વાર્તામાંથી. ૧૮-૧૧-૪૫

હિંદો કામી ત્રિમણી—અશોક મહેતા અને અમુત પટવર્ધન
પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર કીમત રૂપિયા ત્રણ

કોમ્યુનિસ્ટ ટ્રાએન્ગન ઇન ઇન્ડિયા ' જ્યારે ૧૯૪૨માં પ્રગ
યયુ ત્યારે જ એ ખૂબ વખણાઈ ચૂકયુ હતું અહીં એ જ પુસ્તક
સુવાચ્ય અનુવાદ થયો છે, અને આપણી ભાષાની સમૃદ્ધિમાં એ
વધારો કરે છે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ગણિત મહાસભા, મુસ્લિમ લી
હિન્દુ મહાસભા અને આ ત્રિકાણના પાયારૂપ બ્રિટિશ સત્તાનો ખૂ
સચોટ ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે 'શાળાપયોગી દત્તિહાસ'માં જ
જાણુવા જેવું ઘણું ખરૂં મળતું જ નથી, ત્યારે અહીં તો ક્રીડાત્મક
હિન્દુ મુસ્લિમ સંબંધોના સમગ્ર અભ્યાસનો નિચોડ ગ્રંથ કરવા
આવ્યો છે-દરેક વિદ્યાર્થીએ રાજકાગણના હરકોઈ ગસિયાએ-છે
જેને 'કાષ્ટ જાણુવું છે' એવા જિજ્ઞાસુએ, પણ આ પુસ્તક વાંચતું
ગ્રંથ પુસ્તકની વધુ ઉપયોગિતા માટે તો ખુદ સ્વં મહાદેવભાઈ
જ શબ્દોમાં જોઈએ તો " આ પુસ્તકનો દૂકા અવતોકનમાં સાર આપ
અશક્ય છે કાગળ આપુ (પુસ્તક) અર્થઝાં અને સારમર્મ
એમાં બધું જ વાચવા જેવું છે. કશું જ કાઢવા જેવું નથી "

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ-કર્તા ગોવિંદ હ પટેલ પ્રકાશક-૫૬
પ્રકાશન કીમત ચાર રૂપિયા

સત્તર સર્ગમાં વહેચાઈ જતું, ગુરુ ગોવિંદસિંહના જીવન કામ
અનુવક્તૃ આ 'મહાકાવ્ય' રજુ થયું છે અને, એને 'મહાકાવ્ય' તરી
રજુ કરાયું હોય, પણ એમાં 'મહા' સિવાય 'કાવ્ય'નું પ્રાસાદ
તત્ત્વ ઘણું ઠેકાણે ગેરદાજર માલુમ પડે છે કવિએ જો એને સ
ખનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તો સંભવિત છે કે એ વધુ લોકોમાં
ખનત તદુપરાંત 'મહાકાવ્ય'માં નાયકની લોકોત્તરતાની જે અપે

રંખાય એમાં પણ અહીં નિરાશા મળે છે; અને દેવી ચમત્કારથી પણ કવિ ને દૂર રહ્યા હોત તો પણ આ 'મહાકાવ્ય' ને વધુ ન્યાય મળત. બાકી આપણે ત્યાં જ્યારે 'મહાકાવ્ય'ને લગતા પ્રયત્નો જ મિલકુલ અલ્પ સંખ્યામાં થાય છે, ત્યારે શ્રી. ગોવિંદ લ. પટેલનો આ પ્રયાસ આવકાર્યો જાય જ.

કલ્યાણમાત્રી-કરસનદાસ માણેક પ્રકાશક એન. એન. ત્રિપાડીની કંપની. કીંમત સવા રૂપિયો.

પૂ. ગાંધીજીની જન્મ જયંતી દાંડણે આ 'પ્રશસ્તિ' પ્રગટ થઇ એ ઉદ્દેશનીય છે. કાવ્યને ત્રણ ખંડમાં—'ભાવના' ધર્મણ્ય અને 'આશા'માં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. આચાર્યશ્રી કાકા કાલેલકરે એમના 'પુરોવચનમાં' સમસ્ત કાવ્યના સૌન્દર્યને યોગ્ય રીતે જ બહાર આણ્યું છે. આખા પુસ્તકમાં ખુંચી બે વસ્તુ એક તો એનું મુદ્રણ 'બાળપોથી'ને યોગ્ય એવાં બીજાં વપરાયાં છે તે અને બીજી એની આકરી કીમત—આવા પુસ્તકોને જો જન સમુદય સુધી પહોંચાડવાં જ હોય તો 'કીમત'ના મોહથી તો દૂર જ રહેવું ધટે.

ગોમતીચક્ર અને બીજાં ગીત નાટકો—ઇન્દુલાલ ગાંધી પ્રકાશક જીવન સાહિત્ય મંદિર કીમત સવાબે રૂપિયા.

દસ ગીતનાટિકાઓનો આ સંગ્રહ છે. એમાંની, 'ગીતવર્ષા', 'ગીતવાણી' 'પરિશોધ' એમ ત્રણ નાટિકાઓ તો બજવાઇ ચૂકી છે. નાટિકાની વસ્તુ સુંદર કવિત્વથી ભરેલી છે. પાત્રોને મુખેથી ગવાતાં કાવ્યો ગેય કાવ્યોના સુંદર નમૂના રૂપ છે. 'કાવ્યોમાં જે ચમક છે. તે સંવાદોમાં ક્યાં નથી?' એમ ધણીવાર થઇ આવે છે. દૃષ્ટિકો ઠેઠાણે પાત્રોને મુખેથી સરતા સંવાદો વધુ પડતા લાંબા થઇ ગયા છે—જેને એક મર્યાદા જ લેખી શકાય. વાંચનની દૃષ્ટિએ તો નાટિકાઓ સ-રસ વાંચન પૂરું પાડે છે—પણ તખ્તા પર બજવાય તો કેવી લાગે! એ એક પ્રશ્ન રહે છે.

સાંદિપનિનાં રેખાચિત્રો—રમણિક અરાલવાળા પ્રકાશક—ઉપર
મુજબ. કીમત અઢી રૂપિયા

કૃષ્ણ ખાર રેખા ચિત્રો અઢી દોરાયાં છે. 'ભિમિ' 'માં' ત્યારે
આ રેખાચિત્રો પ્રગટ થતાં હતાં ત્યારે જ એણે પોતાનો અધ્યાપક
આદક વર્ગ ભિમો ક્યો હતો, ત્યારે જ એ લોકપ્રિય નીવડેલાં. લેખક
પોતે માન્ય કવિ તો છે જ, એટલે એમના ગદ્યમાં પણ ઠેર ઠેર
કાવ્યનાં છાંટણાં છંટાએલાં મળી આવે છે. પાત્રને એ યોગ્ય રીતે
બહેલાવી શકે છે—એ એમની સિદ્ધિ છે. હજી આપણે ત્યાં આ
પ્રકારનું સાહિત્ય લગભગ અણખેડાયેલું અને જુગ પ્રમાણમાં જ
છે. શ્રી અરાલવાળા એમને વરેલી આ કલાને વધુ વિકસાવે એ સર્વ
રીતે ઇચ્છનીય જ છે.

આપની સેવામાં—જિતુભાઈ મહેતા પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય
સંઘ મૂલ્ય રૂપિયા ત્રણ.

જિતુભાઈનું પહેલું પુસ્તક ! અને તેય એની પાછળ ખીજી
પાંચ પુસ્તકો આવે છે, એવો સાદ સંભળાવતું,—ખૂબ જ હર્ષનો વિષય
છે. બધાં મળીને આગણસાઠ લખાણોનો આ સંગ્રહ છે, અને તે
'વદેમાતરમ'ની કટારોમાં અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થઈ ચુકેલાં છે. જિતુ-
ભાઈ અને એમની 'શુલાખી' શૈલી હવે તો એટલા બધાં જાણીતાં
થઈ ગયાં છે, કે હવે એ વિશે ઇશારો પણ કરવો જરૂરી નથી.
અર્વાચીન ગુજરાતી ગદ્યના ધક્કરમાં જિતુભાઈનો ફાળો ઝોઝો ન
લેખાવો ભેદએ.

નર્મદ—રામનારાયણ વિ. પાઠક. પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય.

'નર્મદાસંકર કવિ' અને 'નર્મદનું ગદ્ય' એમ એ લખણોનો
આ સંગ્રહ છે. 'નર્મદ' પર અત્યાર સુધી ક. મા. મુ-શી, ચં. ચી.

મહેતા, ધૂમકેતુ અને વિશ્વનાથ ભટ્ટે જુદા જુદા દષ્ટિકોણથી પોતપોતાની રીતે કલમ અજમાવી છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આપણા અગ્રગણ્ય વિવેચક નર્મદનું ‘અર્વાચીન ગદ્ય પદ્ધતિ’ આવ પ્રવેશ તરફ, મૂલ્યાંકન કરે છે. પહેલાં ભાષણમાં નર્મદાશંકરની કવિ તરીકે ઉત્ક્રાંતિનું આલેખન કરાયલું છે. જ્યારે બીજામાં નર્મદના ગદ્યનું અભ્યાસાત્મક વિવેચન તોંધાયેલું છે. અને ભાષણો પૂજળ દાખલા દલિલ અને અનેક અંવતરણોથી ભરચક હોઈ તદ્દવિષયના અભ્યાસીઓને ખુબ જ સ્વચ્છ અને માર્ગદર્શક નીવડવા સંભવ છે.

નિશિગંધા—‘સત્યમ્’ પ્રકાશક નવચેતન સાહિત્ય ભંડાર કીમત ૨-૮-૦.

સાહિત્ય પ્રવેશ માટે નવલિકા સુગમ માર્ગ છે એમ કહેવાય છે ખરું, પરંતુ એ રસ્તા એટલો જ દુર્ગમ પણ લેખાવો નોંધવો. શ્રી. ‘સત્યમ્’નો આ નવલિકાદ્વારનો સાહિત્યપ્રવેશ અનેક રીતે આવકારદાયક છે. એમની વાર્તાઓ—‘બહેનનો ભાઈ’ ‘પ્રવિણ અને સુમન’ ‘વશરામભાઈ’ ‘ઉત્પલાનો પત્ર’ એમનામાં નવલિકા લખવાની હથોટી છે એમ પૂરવાર કરે છે. જો કે જે વાર્તા પરથી આખા સંગ્રહનું નામ આપવામાં આવ્યું છે તે ‘નિશિગંધા’ એટલી બધી આકર્ષક નથી બની શકી. ઘણે ઠેકાણે વાર્તામાં પકડ આવતાં આવતાં રહી ગઈ હોય એમ લાગે છે. લંબાણ ભય વડોરી લઇને પણ શ્રી. સત્યમ્ હવેથી આપણને કેંક વધુ સ્વસ્થ અને તાજગીભરી વાર્તાઓ આપે એમજ અત્યારે તો ઇચ્છવું રહ્યું.

ઉત્તમન—સુંદરમ્ પ્રકાશક—આર. આર. શેઠની કંપની. કીમત સાડા ત્રણ રૂપિયા.

‘જોલકા અને નાગરિકા’ના લેખકના પ્રગટ થઇ ગયેલા સંગ્રહમાં બીજી પાંચ વાર્તાઓ નવી ઉમેરી આ સંગ્રહ તૈયાર થયો છે. ‘જોલકા અને નાગરિકા’ને વળી શા માટે પ્રગટ કરી? એમ પ્રશ્ન

ઉઠે તો એનો માત્ર એક જ જવાબ છે અને તે—જો એમ ન ક્યું
 હોત તો ઉલટો અન્યાય જ થાત—કા-થુ આખા સંગ્રહમાં સ્ત્રીની
 જુદી જુદી ભૂમિકાઓ આલેખાયેલી છે ‘પ્રસાદ્ય’ની જેએનીમાની
 વેશ્યા, કે ‘પાપિણી’ કે ‘પુષ્પિતા’ કે ‘ઉલ્કા’ ની જોડે ‘બોવડા’
 કે ‘નાગરિકા’ હોવી જ ધો, નહિ તો યાદ કરી પડે તે કરતાં તો
 લેખકે એ બધાનો ‘મેળો’ અહીં જ કરાવી આપી ઔચિત્ત જ
 જાળવ્યું છે સુદરમે ‘ત્રિચળ’ તરીકેની કીર્તિ તો પ્રાપ્ત કરી જ છે
 પણ અહીં ‘પુષ્પિતા’ અને ‘ઉલ્કા’ માં તો સૌંદર્યની સુગંધ જાણે
 આપણને ય બહેકાવી મૂકે છે. પણ એમાં છેવટે ખીજવાઈ પડાય
 છે, કારણ કે આ લખનારને ભાગે (કે ભાગ્યે જ) ‘ઉલ્કા’ની વાર્તા
 અધૂરી મૂકાઈ—અને એની જોડે જોડાયા ‘કળાઓ અને કુસુમો’ના
 પાનાં ‘હોય કોને દેવો ?—’ સુદરમ’ હજી વાર્તાઓ તો આવ્યે જ
 જશે ને ? બધા લાગવાનું કારણ પુસ્તકની શરૂઆતમાં મુકાયેલા તત્ત્વ
 ચિંતન ભરપૂર બે કરાઓ.

‘૪૨ ની લડતે ગમે તેમ ક્યું’ હોય, પણ આપણા નવસોદિષા
 લેખકોને પ્રમળ પ્રેરણા તો પાછ છે જ, એના પૂરાવા રૂપે નીચેની
 ત્રણ નવસો—

ધ્રુવક બોલું—નિરુ દેસાઈ, પ્રકાશક—આદર્શ પુસ્તક ભંડાર—
 કી નત સગમે રૂપિયા.

ધમધમાટ કરતી વાર્તા શરૂ તો થાય છે પણ પછી વચ્ચેના
 ભાગમાં લેખક સુદ્ધા બીજે જ રસ્તો દોરવાઈ ગયા હોય એમ લાગે છે.
 સંભવ છે, કે વચમાં લેખકના હાથમાં આવી પડેલ The Moon
 is down નું એ પરિણામ હોય. નવલની એક ખુબી છે.
 ક્યાંક પાત્ર ઉપસતું નથી ક્યાંય પાત્ર કશુંજ ડરતું નથી—એક માત્ર
 વાતાવરણ જ પ્રમળ અસર જમાવી રહે છે. નવલના બધાજ પાત્રો

જાણે વાતાનરણુવશ છે માસ્તરનું પાત્ર અવમત્ત જોગદાર છે જ-
પરંતુ સોહનસિંહમા બિટિશ સત્તાનો પ્રતિનિધિ ખડો થતો નથી એ
એ દુ ખદ વસ્તુ ગણી શકાય, અને હેઠલે એનો હૃદયપલટો કેક
અશે કૃત્રિમ પણ લાગે છે

પાવકજવાના-સુનીલાલ મડિયા-ભારતી સાહિત્ય સંઘ કીમત
સાઝાનણ રૂપિયા.

જો કે વાર્તાની વસ્તુમા નરીનતા જેવું કાંઈ જ નથી અને છતા
વાર્તાથી આકર્ષાઈ રહેવાય છે સભવ છે કે એ પરિણામ શ્રી.
મડિયાની શૈલીનું પણ હોય-હેઠલા ટેટલાક પ્રકરણોમા ઉતાવળ થઈ
ગઈ હોય એમ લાગે છે. જૂપત લતેને સહિદ જ-યો-પણ એ આખો
સગ ખૂમ જોરદાર બની શક્યો હોત-જો લેખક સહેજ સ્વસ્થ રહી
ક્યા હોત-અને હેવટે કાંઈ પણ ગામના અને કાંઈ પણ સમાજના
ક પુરોના પ્રતિનિધિ સરખા પારખનો હૃદયપલટો તો કેવળ
વસ્વાભાવિક જ લાગે છે 'એક રકાળી ને બે ચમચી'નું પ્રકરણ
વ-ચાર્ય તરીકે પણ ખુમ સ-રસ બ-ન્યુ છે બધું છે, છતા વાર્તા
! પૂર્ણપણે વાચકને જકડી શકતી નથી-એનું શુ કારણ ?

પરિવર્તન-પીનાનગ પટેલ પ્રકાશક ઉપર મુજબ કીમત
૫૨ રૂપિયા-

એક રીતે જોવા જવ તો પાવક જવાલા'મા અને 'પરિવર્તન'મા
પ્રામ્ય જોવા મળશે પહેલા પુસ્તકમા એક સુવાનને-મુઝાતા, અકળાતા
અને કેક કરી નાખવું છે એવી અહોનિશ ઇચ્છા સેનતા સુવાનને-
૪૨ ઉપકારક નીવડે છે તો બીજી નવલમા એવા જ મનોભાવયુક્ત
એક સુવતીને પણ '૪૨ તેટલીજ રીતે ઉપકારક નીવડે છે. પહેલામા
કરુણાત છે-બીજામા સુખાત છે. અને તે છતા લાઇ પીતાનર એક
રીતે ધન્યવાદને વધુ લાયક છે-કારણ એમની પાસે વાર્તાની વસ્તુ

તરીકે મુળ જ જૂજજૂજ સાધન સામગ્રી છે.—અને તે છતાં એ લખખ
ચારસો પાનાં લખી શક્યા છે. શ્રી. પીતાંબરની આ બીજી નવલ છે.
એમનો નાયક—રસિક—પન્નાલાલના ‘બીરસાથી’ના નાયકની યાદ આપી
રહે છે, એટલું સવિશેષ. વાર્તાનું અંત ‘નાટકી’ લાગે છે. સુમતિ
એક સુધી પડદા પાછળ રાખી છેલ્લા પ્રકરણમાં જ એને પતાવી દેવઈ
છે, એને નવલકથાની ખુબી ગણવી રહીને ! અને સૌથી સંજ્ઞા-પાત્રોના
મુખેથી ગ્રામભાષા સંભળાય છે પરંતુ ન્યાં લેખક પોતે કહેતા હોય
ત્યાં શું સમજવું ? આશા છે કે હવે પછી લેખક વરતુને વધુ થક
ગૃથશે અને બાપાને મરોડદાર બનાવવા પ્રયત્ન કરશે.

લખ્યા લેખ—ઈશ્વર પેટલીકર. લોક પ્રકાશન લીમીટેડ
દી. ૨-૮-૦

‘પ્રજાપદ’ની ગયા વર્ષની બેટના લેખક શ્રી પેટલીકર આ
વર્ષે પણ એ જ સરચાદારા પોતાની બીજી નવલ પણ એ જ રીતે
આપે છે. ‘જનમટીપ’ જેમ ખુબ વખણાઈ હતી, તેમ ‘લખ્યા
લેખ’ પણ એટલી જ વખણપાત્ર નીવડવાનો પૂરો સંભવ છે. નવલ-
કથાનો ઉપાડ ખુબ જ રમ્ય રીતે થયો છે. અને અંત પણ એટલો
સુખદ આવ્યો છે. પણ એક નોંધ કરવી જ જોઈએ. લેખકે પાત્રોનાં
મનોવિશ્લેષણને બતાવવા ખાતર પ્રકરણનાં પ્રકરણ લખ્યાં છે એ
કેટલે દરજ્જે સુધટિત કહેવાય એ એક પ્રશ્ન છે. બાકી પોપટ અને
કમલા, દાદા, ચંદન અને સુમનના પાત્રો યાદદારત પરથી ઝટ સરી
નહિ પડે એ ચોક્કસ.

ટૂંક ને ટચ—મુળરાજ અંજારિયા—એન. એમ. હક્કરની ઠંપની
કીમત સાડાત્રણ રૂપિયા.

‘નવચેતન’માં પ્રકટ થયેલા ટૂંકકાઓનો આ સંગ્રહ છે. અને
એની શ્રી. ન્યો. હ. દવે ‘ટચ’ લાંબી અને લચ પ્રસ્તાવનામાં
આ ‘ટૂંક’ ને ‘ટચ’માં કેટલા ‘ટચ’ સોનું છે તે બતાવી જ

આપ્યું છે. પુરસ્કૃત સમયે વિધિવિધ પ્રકારનું હારથ આ પુસ્તક પૂરું પાડે છે.

‘હારથ હિલોલ,’ ‘નવરાત્રી નોંધ,’ ‘જીવન હારથ’—ત્રણેના લેખક શ્રી. ‘નકીર’ પહેલા બેના પ્રગટકર્તા ધી વસંત યુગ ડીપો રાજકોટ અને છેલ્લાના કિતાબધર-રાજકોટ—ત્રણેની કીંમત અનુક્રમે બાર-આના, દોઢ રૂપિયો અને એક રૂપિયો—

સવાત્રણ રૂપિયાના આ પુસ્તકોનું એક સામંતું કદ જોતાં પણ કિંમત વધુ પડતી જ લેખાય. ‘કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ’માં પ્રકટ થયેલા શ્રી. નકીરના હારથ લેખોના આ ત્રણ સંગ્રહો છે. શ્રી. નકીરમાં હારથ પકડવાની શક્તિ છે, પરંતુ એઓ રચૂલતા તરફ વધુ પડના ઢળતા જણાય છે. જે આગળ જતાં એમની મર્યાદા બની જશે એવો ભય પણ ખડો કરે છે. શ્રી. નકીર તદ્દવિધવનું ‘જિંકુ’ અવગાહન કરી લખશે તો એમની આગળ બહોળી શક્યતાઓ પડી છે.

દિન પત્રટયે પત્રટી ઘડી :

બીંતપત્રો એ પણ અમદાવાદની એક વિશેષતા છે. સમયને સમજવામાં વપરોગી એવાં જે લખાણો નીચે આપવામાં આપ્યાં છે.

૧૯૪૨નું લખાણ : મૃત્યુ કે સુક્તિ

૧૯૪૫નું એજ પત્રનું લખાણ : કેસ્ટોફિન-નુલ્લાળ માટે

સ્વાધીનતા માટે લડતી

છાપાને પ્રથમ પાને ચહેલું

દરેક પ્રજા માટે હિંદ સાહજિક
લાગણી બતાવી લગભગ
સવાસો વર્ષ પહેલાં એનને મધ્યગણ

ઈંડોનેશિયા

આપવામાં આવ્યું, ત્યારે રાજા રામમોહનગરે રોશની અને આતશ માણી
એની ઉજવણી કરી હતી ત્યારબાદ ગળ સાહેબને પગને હિંદ
આધ્યું છે. ચીન, ઈથિઓપિયા અને પ્રજાસત્તાકવાદી રૂપેન સાથેની
હિંદની હમદદીં તો આજે સુપ્રસિદ્ધ છે. પણ આ મહુમા ય ઈંડોને-
શિયાની આઝાદીની લડતે હિંદને જે રીતે મુઘ્ઘ ક્યું છે, અને કુંહી
લાગણી જન્મારી છે તે તો અજોડ જ છે. એ લડતમાં સક્રિય માથની
ચિંતા અને ઉત્સાહ બંને હિંદના એક એક વાસીમાં વરતાય છે.
અને આમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાઈજ નથી. બંને દેશોને હજારો
વર્ષના સહજીવનની દોર બાધી રહી છે. ઈંડોનેશિયા તો આપણાજ
દેશનો એક હિસ્સો છે. બીજું, ગણવાદના ઉગમમાં અને જે પરેશાની
ભરી પરિસ્થિતિમાંથી એણે પોતાનો વિકાસ સાધ્યો છે અને બંને
દેશમાં આજે આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે. એમાં પણ એટલું
આજે ઉઠીને બાજે એવું મામ્મ છે કે બહુભાવ અને આત્મીયતાની
લાગણીનો આવિર્ભાવ જેટલો સાહજિક રહે એટલો જ દૃઢ બને. માત્ર
લાગણીવશ હમદદીંને ભુદ્ધિનો સભર સપુટ લાગવો જરૂરી છે.

ઇ. સ ના પ્રથમ મૈકાર્થજ ખાસ કરીને જાવા ઉપર હિંદુ
મસ્તૂતિની અમર નજરે ચડે છે, આઠમી સદીથી અને મેનેન્દ્રોના
કાળથી જાવા અને હિંદ વચ્ચે સસ્તૂતિની સાકળ અખડ રહી છે
ચીન રાજાઓના કાળમાં તો જાવા એક હિંદી રાજ્યનો ભાગ હતું
સાંસ્કારિક સબધ રાજકરો કે તા વડુ દૃઢ હતો, સાહિત્યમાં રામા-
યણ અને મહાભારત જુની જાવાની ભાષાના વાણાતાણા છે.
નદીઓના નામ તો સીધા અહીંથી ઉચ્ચકતમાં આવ્યા છે (દા ત

મતી અને ચદ્રભાગા) સંગીત, નૃત્ય અને કથામા હિંદુ અસર બહાર
 ની આવે છે જે રો શુદ્ધત્વ વિખ્યાત મદિર હિંદુ-જ્ઞવાની કથામા
 પ્રણી પ્રતિનિધિ છે હિંદુ રાજનો છેલ્લો ઇશારો તો છેક ૧૭૬૭
 થી હાજર હતો

ફેબ્રુઆરી ૧૭મી સદીમા વ્યાપારી અને નૌકામત્તા
 આવતું અપ્રણી રાજ્ય હતું તે વખતના ડચ નિકાસના આંકના
 મેન્ડ છેક ૧૭૪૦ માજ પહોચી શક્યુ આટનાટિકને આરે આવેલા
 રાપી દેશો, સાગર ૫૦ વર્ચસ્વ રચાપત્ર લખકર હરીદાષ કરી ગયા
 ના ઇંગ્લીશ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની ૧૫૯૯મા રચાપાઈ ડચ ઇસ્ટ
 ઇન્ડીઆ કંપની ૧૬૦૨મા રચાપાઈ અને એણે પોતાનું સર્વ વક્ષ
 ને શક્તિ ઇસ્ટ ઇન્ડીસ પર કેન્દ્રિત કર્યાં. રાજકીય પ્રભાવ સાથે
 વ્યાપારી સંબંધોને બેગા કરીને અનડલ નફો કરી બધવાર સર
 પો બસો વડે લગી સાડામારથી પચાસ ટકા લગી ન્યાજ આપ્યુ
 શુ આ શોષણ જ્ઞવાની પ્રજાના મક્કમ સામના અને ધર્મશુની
 તત્ત આનુ રહેલી હારમ જો વિના નહોતું રચપાસુ ડચ સત્તાની
 રાજીઈ દરમ્યાન પીપર એનવરીલ્ડ નામના એક યુરોપીઅનના
 નૃત્ય નચે થએતા પ્રવાસ ખાસ નોધ પાન છે આ યત્નોને પરિ-
 ભમે ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીને ખુબ વેલુ પડ્યુ

આર્યાપેનાગોની વસ્તી લગભગ સાડા ૭ મીલની છે એમાં
 રાક્ષાખ આલોમ દગ્ગર યુરોપીઅનો અને અઢીનાખ યુરોપીઅનો તથા
 ૧૧ રથાપી થએ ૧૧ યુરોપીઅનો છે ઇસ્ટ ઇન્ડીસ તેની સમૃદ્ધિ માટે
 વિખ્યાત છે રજમગ ખાડ મરી, ચોખ્ખા ચદા, કેરી, તેન, લોખડ
 ને કિરનાર્જનનો તો જજો ત્યાથી ધોર વહે છે દુનિયાના કિરના
 નિન નેવુ ટકા, તમાકુના પચાસ ટકા પચ્વદોના ત્રીસ ટકા અને
 ત્રીસ ટકા ઇસ્ટ ઇન્ડીસમાંથી આવે છે લગભગ આપ્યુ સુમાત્રા
 ને વ્યામરટરગમમા એકજ અરથાને જાગપ મળેનુ કે ૧૮૭૦ ના

ખેતી વિવિધ કાચકાચી ત્યાં ચાલતી " કલચ " પદ્ધતિનો અવ
 આગ્યો. શેરડીના ફરજિયાત વાવેતર નાણુદ કરવામા આવ્યા અને
 શેરડીના ખેતરો ખાનગી કંપનીઓને ભાડા પટે અપાયા. પણ જ
 ખાનગી કંપનીઓને નહેરોના જળ પ્રવાહનો દિવસે ઉપયોગ કરવો
 ખાસ હકક આપવામા આવ્યો. જેથી અન્ય ખેડુનો તો આ જ
 પ્રવાહનો રાત્રે જ ઉપયોગ કરી શકે આ દિવસ અને રાત પદ્ધતિ
 લીધે વારંવાર ધર્ષણ ઉભા થતા ક્યાં છે. ખાડના ૧૭૦ કારખાના
 દુનિયાના ખાડના જથ્થાનો ૧/૫ ભાગ પેદા કરે છે જાવાના ઉદ્યોગો
 માત્ર ૧૫ ટકા ઉપર ડચ માલીકી છે. ૬૧ ટકાઉપર બ્રિટિશ અમેરિકા
 અને જાપાની વર્ચસ્વ છે, અને બાકી ૨૩૬ ટકાની માલીકી આફ્રીકા છે.
 તમાકુ અને રંગરના જમીયાઓની માલીકી અમેરિકા અને બ્રિટન
 પાસે ૨૬૬ કાલસાની ખાણો વગેરે રાજની માલીકીનાં છે

કામદારને મળતો રોજનો દર ઘણો થોડો છે અને હજુ અત્યા
 લગી વેકની પ્રથા ચાલુ હતી આજે પણ ગીરમીટિયાની પ્રથા ચાલ
 છે. સરકાર, રસ્તા, પુલ અને નહેરો બાંધવા માટે મજૂરીએ પ્રગતે
 વળગાડતી, પણ ડચ મેનેજરોને ભારે દરમાયો મળતો, વરમ દિવસે
 ૩૦૦૦૦ ડોલરથી માડીને ૧૦૦૦૦૦નો પગાર આ ડચ મેનેજરોને
 મળતો ૧૯૨૯ લગી ડચ એમના સરથાનોમાથી દર વર્ગસેટ કરો
 ડોલર મેળવતો. જાવાની અર્થ વ્યવહારનું એક સુવેક્ષણ એ છે ?
 જમીન કાયમ પટે કોષ્ટ પણ પરદેશી જમીન વેચાતી રાખી શકતો
 નથી માત્ર ભાડે ગમી શકે છે જેવું કે મહેસુલ ન ભરી શકવાને
 કારણે કોષ્ટ પણ ખેડુતની જમીન આચરી શકાતી નથી

સરકારી તત્ત્વ એ ડચ સત્તાએ નીમેલા ગવર્નર જનરલના
 હાથમા છે. હિંદના વાઇસરોય કરતા તેને વધુ સત્તા છે. તેના કામમા
 સહાય કરવા પાંચ સભ્યોની એક કાઉન્સીલ આવે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા છે.
 સામાન્ય રીતે તેમા સર્વંદી નોકરોને લેવામા આવે છે. ૧૯૩૦માં આ

ખ્યા વંચારીને ૭ કરવામાં આવી હતી. ટાપુઓને “રેસીડેન્સીઝ”
 ાં વહેંચી દેવામાં આવ્યા છે. અને તેના ઉપર ૩૪ રેસીડેન્ટો હકુ-
 ત ચલાવે છે. રેસીડેન્ટના હાથ નીચે યુરોપી અને રેશનિક નોકરોની
 ૬ આખી શ્રેણી છે. યુરોપિયનો અને જાવાનીઓ ખત્રેને માટે
 ૧૩૪ અલગ શિક્ષણની અને ન્યાયની તથા કાયદાકાનુનોની પદ્ધતિ
 . રેસીડેન્ટના હાથ નીચેની મુખ્ય રેશનિક અમલદાર છે જેને રીજન્ટ
 કેવામાં આવે છે. તેની પસંદગી પુરાણા ખાનદાનોમાંથી કરવામાં
 આવે છે અને એ રીતે હકરાતચાહી સાથેના સંબંધ ચાલુ રાખવામાં
 આવે છે, પણ ખરી સત્તા તો ખૂબ મોટો પગાર મેળવના ૨૫૦૦૦
 ય અમલદારોના હાથમાં છે.

૧૯૧૬માં ઇસ્ટ ઇન્ડીઝને વોકસરાડ એટલે કે પ્રજાની કહેવાતી
 મિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ માત્ર સલાહકારક સમિતિ
 ની. જે ગણચાગઠ્યા નિર્દેશિત વિષયો ઉપર જવનર જનરલને સલાહ
 આપી શકતી. ૧૯૨૬માં એમાં સુધારો થયો અને વોકસરાડને
 ૧૩૬ કાયદા ધડવાની સત્તા આપવામાં આવી. એની સભ્ય સંખ્યા
 ધારીને ૬૦ની કરવામાં આવી, જેમાંથી ૩૯ ચૂંટાયલા છે અને ૨૧ની
 નેમણુંક કરવામાં આવે છે. વસ્તીના માત્ર ૧%. ભાગને મત આપ-
 નો અધિકાર છે.

પંદરમી સદી સુધી જાવા એક હિંદુ દેશ હતો. ત્યાં હરિશ્ચંદ્રના પ્રવેશ
 દેશમાંથી આવેલા ધર્મપ્રચારકોએ કર્યો; પણ સંસ્કૃતિના એ સ્ત્રોત
 એ કરો. અંધડો ઉભો નથી થયો. જાવાના મુસ્લિમ પાઠશાલને ૧૭-
 ૧૮ પેગંબર સાહેબની સાથે મહાભારતના વીરોને પેતાના પૂર્વજોમાં
 શ્રુતાં જરાકે વાંધો નથી આવતો. જાવાના દરબારમાં છેલ્લા રાજ-
 વિએ કુલા મુજબ ચાહી ખાનદાન હજરત પેગંબર અને અશુન
 ન્નેના વારસા છે. અને પુરાણી હિંદુધ્યાઓના પાત્રો વરતવિકામાં
 રાંત છે. બૂતકાસિન ગૌરવ માટેના આદર અને અજિમાન એટલી

હદ લગી ગયા હોય છે કે જાવાની યુવાન જૂતકાળના હિંદુ કાલ માટે જે ગૌરવ અનુભવે છે તેટલું એને લાર પછીના મુસ્લિમ કાળ માટે નથી. આથી વાસ્તવિક અને પ્રાશિક રાષ્ટ્રવાદ ઇતિહાસ સંમતોના ચર્ચાથી પાંગર્યો છે અને કૂલ્યો કાપ્યો છે.

જ્યારે કમ્પ ઇન્ડીઝમાં આવ્યા તે વખતે ત્યાં પ્રજાના બે દ હતાં, તેમાં તેમણે એક ત્રીજાનો ઉમેરો કર્યો પોતાના વેપારવ્ય માટે એમણે જાવાની ઉમરાવના હાથમાં હતા તે વડાજીવડા અ વેપારનો નાશ કર્યો એમણે “કવચર સીરટીમ” દાખલ કરી જે પરિણામે ખેતી અને ખેડાણમાં લારે હરકતો ઉભી થઈ, પરિણા કિસાનો વધુ ગરીબ થતા ગયા અને ઉમરાવો ધોવાતા ગયા. પરદેશી સત્તા વાહકો કરતા પોતે સરકારની એક ઉચ્ચ શ્રેણી ઉપર આરુઢ છે એવા માની-ઉમરાવોથી આ અધોગતિ સહન ન થઈ એનું અનિવાર્ય પરિણામ ધર્મશુભાં આવ્યું અને ૧૮૨૫-૩૦ સુધીમાં આ ધર્મશુ વધુ તિવ્ર બન્યું.

આ રાજકીય વિરોધને ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પુનરુત્થાનનો સાથ હતો. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકોના ધર્મપલટાના પ્રયત્નનો મુસ્લિમોએ સામનો કર્યો. પેંગમરના વક્ષાદાર અનુયાયીઓએ વર્ષો લગી પરદેશી સત્તા ધિરો સામે જેહાદ જગાવી. આ રીતે જોતા હિંદમાં શાહ વધીઉઠ્યા અને તેમના અનુયાયીઓએ જે સુધારો દાખલ કર્યો તેનો પડપો ઇન્ડોનેશિયામાં આમ જોવા મળે છે.

પણ પરદેશી સત્તાની જડ જેમ જેમ જામતી ગઈ અને પુરાણિક અસર જેમ વિસ્તાર પામતી ગઈ તેમ દૃષ્ટિ પવટા માટેનો માગ વધુ ઉભો બનવા માડી, આવી પ્રેરણા સર સૈયદ અહમદખાન પાસેથી મળી વિશ્વમનીય વિવેચકો કહે છે તેમ અર્વાચીનતાનો ખરી પ્રેરણા અને પુષ્ટિ હિંદમાંથી મળ્યા. અને ઈજ્જતના વાતાવરણે એને વધુ પીકે નળ આવ્યું.

હિંદ જેમ જ ને બકરા જે વાસ્તવિક અને અર્થગંબીર
પુનરુત્થાન હતો. આદેશ દેવે માત્ર થોડા સુધારાનો નં હતો પણ જે
જે દુર્ગુણો આવ્યા હોય તેને દૂર કરી સાચી અસલી શુદ્ધતાએ
પહોંચવાનો હતો. હિંદની જેમ ઇન્ડોનેશીયા પણ વિરોધ, સ્વીકાર અને
સમન્વયતા તમકાઓમાંથી પસાર થયું અને હંમેશાં તેણે હિંદ
પાસેથી પાઠ લીધા.

૧૯૦૬ થી ૨૯ના જે દસકામાં જાનામાં આર્થિક વિકાસ
અભૂતપૂર્વ રીતે થયો. જે દસકામાં વિકાસ ૨૩-ધણો વધ્યો.
આ વર્ષોમાં રાજકીય ધર્મણુ પણ સભર બન્યું હતું તારણ-
હારની પૂરાણી ભાવના પ્રજામાં ધર ધાલી બેઠી હતી. વીસમી
સદીની શરૂઆતથી અસંતોષ ફેલાતો હતો અને રાજકીય સંસ્થાઓ
મારફતે અભિવ્યક્તિ મેળવતો હતો. આવી પહેલી સંસ્થા તે "યુગી
હિતમ" (સુંદર મન) ૧૯૦૮માં સ્થપાઈ. જાવાનીઝ અમીર, *
બુદ્ધિજીવીઓ અને મધ્યમ વર્ગનું આ વિનીતમંડળ હતું

૧૯૪૨માં સરકાર-ઇસ્લામની સ્થાપના થઈ અને જોત જોતામાં
તેનો જખ્ખર વિકાસ થયો. એકવાર તો એની સખ્ય સંખ્યા વીસ
લાખ સુધી પહોંચી. ૧૪-૧૮ના વર્ષોમાં રાજકીય ભાવનાનો વિકાસ
અપૂર્વ રીતે થયો. હિંદની બ્રિટિશસત્તા જેમ ડચસત્તાએ પણ આનો
સામનો હિંદને જાણીતા એવા માર્ગે કર્યો. ૧૯૧૬માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયાને
સ્વશાસનનું વચન આપવામાં આવ્યું. બટને પણ હિંદમાં એડવીન
મોન્ટેગ્યુને મોએ એમજ ક્યું હતું ને ? હેમ્યુન જોકસને સાચું જ કહ્યું
છે કે " ઇસ્ટ ઇન્ડીઝમાં અને હિંદમાં નફને રસ્તે શુભેચ્છાઓની
ખિજાત ખીજાવી છે."

જનતાના વિરોધને કારણે વારંવાર બંધારણમાં ફેરફાર થતા
મયા પણ એમની અધુરપના કારણે, પરિણામે એમણે—સુધારાઓએ—

રાષ્ટ્રવાદીઓને વધુ ઉત્કેષ્યા. ૧૯૨૬ના નવેમ્બરમાં અટ્ટવિયામાં લેન-
તાએ તાર ઓપીસનો કબજો લીધો - ચળવળ વધુ ફેલાઈ અને ત્રણ-
ચાર માસ સુધી - ભયંકર હડતાળો પડી. બળવાને સખ્ત દમનથી
દબાવી દેવામાં આવ્યો, ૧૦૦૦ ઉપગંત ઉદામવાદીઓને દેશનિકાલ
કરવામાં આવ્યા.

રાષ્ટ્રવાદી ચળવળને યુરોપિયનોના સાથથી વધુ વેગ મળ્યો.
રાષ્ટ્રવાદી ચળવળ વધુ અને વધુ ઉદામ બનતી ગઈ. ૧૯૨૦ સામ્ય-
વાદી પક્ષની સ્થાપના થઈ. અને ૨૧મા એ સરેકત-ખરલામથી
અલગ પડ્યા.

'૨૬-૨૭ની સીધા સામનાની નિષ્ફળતા બાદ જવાની રાષ્ટ્ર-
વાદીઓએ પોતાનું લક્ષ વિધાયક કાર્યો તરફ કેન્દ્રિત કર્યું. ૪૦ રાષ્ટ્રીય
શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી. જહી પછુ હિંદની રાષ્ટ્રવાદી ચળવળની
ધેરી અસર જોઈ શકાય છે. ઇન્ડોનેશિયાનો એ હિંદમાંથી ચળવળની
રીત અને સુત્રો અપનાવ્યાં અસહકાર અને સ્વદેશી એ વિધાયક
કાર્યક્રમના મુખ્ય અંગો બન્યા.

૧૯૩૬માં મોક્ષસંગ્રામમાં લગભગ સીધી રીતે સંસ્થાનિક દળજની
માંગ કરવામાં આવી. પણ ડચ સત્તાએ એનો કાંઈ જવાબ ન વાળ્યો.
વિપ્લવના બળુકારા વાગતા હતા. ક્યાંક બગીચાના મંજુરો યુરોપિ-
યનો ઉપર ખુનો હુમલો કરતા કે ક્યાંક કોઈ લશ્કરી જહાજનો કબજો
કરી બેસતા. વિનીત નેતાઓનું સ્થાન જુવાન ઉદામવાદીઓ ડો.
સોકાર્નો અને ડો. હાટા વગેરેએ લીધું દ્વિપસમુદયાની આઝાદીની ચળ-
વળના સમન્વયમાં એમણે ધાર્મિક સંજોગથી અવગ યઈ એકતા
સ્થાપી. આજે ઇન્ડોનેશિયા ધાર્મિક તટસ્થતા સાથેના સમવાધી
રાષ્ટ્રવાદની દિશાવત કરે છે.

હોલેન્ડ નાત્સી કબજા હેઠળ ગયા બાદ દેશવટો ભોગવતી ડચ

સરકારે-ઈન્ડોનેશિયનોને આઝાદીની વચન આપ્યું. ઈન્ડોનેશિયનો પોતાનું બંધારણ ઘડી શકશે એવી જાહેરાત કરી. આપણને કરવામાં આવેલી કિપ્સ દરખાસ્ત અને આની વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે.

ઈન્ડોનેશિયાની રાષ્ટ્રવાદની ચળવળ હિંદી રાષ્ટ્રવાદી ચળવળને પગલે પગલે ચાલી છે. આજે એ આપણાથી ઘણી આગળ વધી છે. આજે એ આઝાદીની માત્ર માંગણી નથી કરતું. એને તો પોતાની જાતને જાતે આઝાદ કરી છે. ચાલ્યા જવાની માત્ર માંગણી નથી કરી ! ચાલ્યા ગયા છે એમ માનીને વર્તાવ કર્યો છે.

[ધી અશોક મહેતાના ઈન્ડીઅન કાઉન્સિલ ઓફ વલ્ડ્ અફેરની અમદાવાદ શાખા આગળ થએલા ભાષણની નોંધ ઉપરથી.]

પાકિસ્તાનની નવી વ્યાખ્યા

ક્રીસીકા જેલ,
ક્રીસીકી ગાડિયાં—
જદેકી ડચકારિયાં.

(જુના ઉર્દૂ નાટકમાંથી)

અગમ્યની વ્યાખ્યા આજ સુધી અનેક થઈ છે ન જાણી શકાય, ન પામી શકાય, એ બધું અગમ્ય એક મિત્રે ન ગમે તે અગમ્ય એવી પણ વ્યાખ્યા કરેલી આજકાલ થતા ગજન કાર્યક્રમોના અને અગમ્ય સ્વરૂપો જોતા આ વ્યાખ્યામાં તથ્યાશ ઘણું છે આ ગજન કાર્યક્રમો અગમ્યને પામવાની સીધી સીડી રૂપ છે એમ લાગ્યા વિના ગહેતું નથી

અગમ્યને મેળવવાના સાધનો દુનયા વર્ષોથી જોળે છે વેદ-કાળમાં તપ દ્વારા આવી સિદ્ધિ ઋષિઓ પ્રાપ્ત કરતા પરંતુ કાળમાં આ શક્તિનો લોપ થયો સદેહે સ્વર્ગમાં જઈ લગવાનને મળી પાછા આવવાની શક્તિ કનામના છસો માઇન કાપતા વિમાન કે જરીયરમાં રથજને જળમનાવે એવા અણુમેઝમમાય એ શક્તિ હજી આવી નથી વૈજ્ઞાનિકોએ હાય ધોઇનાખ્યા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એવા જ અગમ્ય ગરતાઓ સૂચવવા માડ્યા છે જીગડ હડ્ડ માનસિક પ્રાર્થનાનો રસ્તો સૂચવે છે શ્રી અરવિંદ એમ માને છે કે ચિત્તની શાત સાધના દ્વારા પ્રકૃતિની સહાયથી આ અગમ્ય તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે વિવેચન દેવા દેશસેવા એ જ પ્રજા સેવા છે એમ કહી કર્મમાર્ગ પ્રબોધતા

અગમ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો નક્કર રસ્તો નાટક કરવા કરાવવા અને જોવાનો છે. નવા પ્રકારના નાટકો આ રીતે અગમ્ય રહી પ્રજાપ્રાપ્તિના માર્ગ ચીધે છે આ નાટકો જોતા જ આ વસ્તુ સ્પષ્ટ થઈ જશે

આ નાટકોમાં કયા વસ્તુનો અભાવ, અને કયા વસ્તુ હોય તે એ ન સમજાય-અનમત આપણા પાર્થિવ અશુધી જ, બાકી સાચી આતર દષ્ટિ દ્વારા તે બધું જ સમજાઈ જાય છે-એ એની વિશેષતા છે એમાં આવતા પાત્રોના અભિનય, રમતુ આયોજન, વેશભૂષા,

બધું આ અગમ્ય તવનું પોષક હોય છે. વેશશૂણ્ય કે રંગ આયો-
જન વિષે હમણાં ચિત્ર વિચિત્ર દલીલો ચાલે છે. હમણાં જ એક પ્રાચીન
નાટકની ભજવણી વેળાએ આ પ્રશ્ન ફેટલાકે ઉઠાવેલો. “ આ પડદા
એ ઠાળના છે ? આ કપડાં કોઈપણ પૌરાણિક કાળને માટે સદાય
અનુરૂપજ માનવામાં આવે છે. આ રંગ ચિત્રણમાં બાવાનુરૂપતાક્યાં છે ?
બધા જ રંગો અવારનવાર ફેંક્યા કરવા એજ શું કલા છે ? ”

આ બધા પ્રશ્નો એક સાંધી વાતને સમજતા નથી. જે ન
સમજાય એજ શ્રેષ્ઠ હોય છે. જે કલામાં રેખાઓ દ્વારા કશું રફૂદ
ન થતું હોય, જે નિહાળીને તમારે દહપનાને છટ્ટી મૂકવી પડે એજ
કલા શ્રેષ્ઠ. જે કાવ્ય પહેલી તો શું ઉલ્લસી નજરે પણ દુર્બોધ રહે
એજ ઉત્તમ. દુર્બોધતા તો વર્તમાન કવિતાનો સક્રુથી વિશિષ્ટ ગુણ
મનાયો છે.

જે કોઈને કશું સમજાતું ન હોય, લોકોના દિલમાં રંજનને
બદલે રંજ થતો હોય, જે કશો બોધ થતો ન હોય તો આ બધું
કરવાની શી આવશ્યકતા છે ?

આવો સવાલ અરથાને છે. જગતનાં જટિલ પ્રશ્નો સમજના નથી
માટે એ રણુ જ ન કરવા ? જન્મ મરણનો કાયડો હણુ ઉઠેલાતો નથી.
તો શું એનો ઉલ્લેખજ ન કરવો ? આખી દુનિયા આજે તો અગ-
મ્યવાદ આસપાસ મળે છે તો દુનિયાના અંત જેવી કલા એવું કહે
એમાં મમતાવું શું કરવા જોઈએ ?

. મને તો લાગે છે કે આવા રંજન દ્વારા આપણને જગતની
ધણી ગૂઢ સમસ્યાઓનો ઉકેલ મળે છે. જગત આખું નાટક સમું છે.
ચોક્કસપીઅરની ઉક્તિને સાર્થ કરતાં આજનાં નાટકો આપણને જીવનનો
પરમ બોધ પાડે છે કે તમારે કશીય આશા ન રાખવી. ન સમજાય
ત્યારે અંતરેના પુરનકને ઉપાડી વાંચવા વલ્ન કરવો. સમજાય તો એનું
અનુકરણ કરવું.

સાચી વાત' તો એ છે કે આ બધું સમજવાની પણ શી જરૂર છે ? એ સમજવા જોટલી નવરાશ પણ ક્યાં છે ? નિરંતર ધાંધલમાં જીવતા વર્તમાન યુગને સંસ્કારની ટીકડીઓ જ માંડેલ આવે એમ છે. વધુ જિંડા ઉતરીને તાગ મેળવવાનો પરિશ્રમ એનાથી જીરવાય એમ નથી. જો નાટકોનો જિંડા અર્થ સમજવા માટે લોક પાસે નિરાંત કે વૃત્તિ નથી તો પછી જોમાં કરો જ અર્થ ન હોય એવાં નાટકો ભજવવામાં જ સાચી લોકસેવા નથી થતી શું ? પ્રેક્ષકોનો સમય ખર્ચે છે. શુદ્ધ શક્તિનો વ્યય અટકે છે.

આવાંજ નાટકો હંમેશાં થતાં રહે એ માટે હું તો ખાસ મંડળ સ્થાપવાની ભલામણ કરું છું.

‘ કલા એટલે શું ? ’

‘ કલ્પ દેસાઈ કરે તે ’

આઝાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી પ્રજા

આઝાદ હિંદી સૈન્યની ઉત્પત્તિ ગ્રમે તેવા સંજોગોમાં થઈ હોય પરંતુ જગતના ઇતિહાસમાં અન્ય દેશોની હરોળમાં બેસી શકે તેવા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનો પ્રયોગ તે દિવસે આરંભાયો. આ પ્રયોગે હિંદના સ્વાતંત્ર્યનાની દૃષ્ટિએ અનેક શક્યતાઓ પેદા કરી છે—અને સ્વાધીનતાના સંપ્રાપ્તિના સ્વરૂપ તથા આયોજનમાં નવા સીમાચિહ્નો આકર્ષ્યા છે.

કોંગ્રેસને આ શક્યતાઓનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ છે કે કેમ તે વાત બાબુએ રાખીએ તો પણ એણે આઝાદ હિંદ સૈન્યના મુકર્દમામાં લેવા માંડેલો. એ સંપ્રાપ્તિને એક નરી જ મજન તરફ લઈ જાય છે. એક સમય એવો હતો જ્યારે સુભાષ બાબુના ગતિ તરફ નફરત નહિ તો સુગની દૃષ્ટિએ જોવાતું હતું. એ તરફ એક પ્રકારની લાપગવાહી હતી હિંદ કદીય આ ગતિ આઝાદ થઈ શકે નહિ, એવા માર્ગો હિંદને માથે ગુનામીના નવા જ બંધનો લાગશે—આથી માન્યતા ઠીક ઠીક પ્રચાર પામી હતી આવી માન્યતા પાછળ એ કાણ હતો, (૧) ગાંધીજીનો રાહનરી નીચે અજમાવવામાં આવેલા અદિગત સત્યાગ્રહના પ્રયોગે દેશને સ્વાતંત્ર્યતા સમીપ લઈ જવામાં ખુબ સદાય કરી, કોંગ્રેસને એમજ લાગવા મળ્યું કે સૈન્ય વગર પણ સામુદિક જાગૃતિ વડે દેશને સ્વાતંત્ર્ય કરી શકાય (૨) હરકતમાં બેદિની ફેલાવવાનું, એને ક્રાન્તિના ઝડપારીઓમાં પયોટવાનું લગભગ અશક્ય બની ગયું છે, ૧૯૧૪-૧૯માં થયેલા આવા પ્રવાસો નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. ૧૯૩૦માં ગદવાથી ટૂંકડીઓના અપવાદ રૂપ બડ સિવાય હરકત દુનું દુ જ હતું અને એને જોયવાના પ્રયાસને રૂઝ પણ હિતજન આપવામાં આવ્યું નહોતું.

સુભાષબાબુએ જ્યારે આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરી

ન્યારે સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે દેશની આઝાદી માટેનો અમારો માર્ગ જુનો છે. માત્ર અહિંસક નીતિરીતિથી સ્વગત્ય પ્રાપ્તિ નહિ થઈ શકે.

તો કાંગ્રેસે એકાએક રમ લેવા શા માટે લેવા માંડ્યો ? આઝાદ હિન્દ ફોજ વિષે જે વિગતો પ્રકાશમાં આવી એજ એક આ સમસ્યા અને સક્રિય રસનું કારણ હશે ? કે દેશને માટે ખોટા ખરા કાગ્યુલર ઝાઝમવાનો પક્ષ આપણે લેવો જ જોઈએ એ કારણસર ? આ સક્રિય રસના પરિણામો તો સુસ્પષ્ટ છે. લશ્કરના સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાંના હિસ્સાનું સ્વરૂપ વધારે ને વધારે સમજાવા માંડ્યું છે.

લશ્કરની મદદ વગર કોઈ પણ દેશની કાન્તિ હવે સફળ થઈ શકવાની નથી એ નિર્વિવાદ છે. ૧૯૧૭માં રશિયન રાજ્યની કાન્તિની સફળતા સીધી લશ્કરી સહાય વગર શક્ય ન બની હોત. એક રશિયન ઇતિહાસકાર કહે છે તે પ્રમાણે રાજ્ય કાન્તિની મેશાલ બને મજૂરોએ પ્રગટાવી હોય, પણ એનો પ્રકાશ લશ્કરની મદદ વડેજ પથરાયો, લશ્કરે જો પક્ષ બદલવાની ના પાડી હોત, પેટ્રોગ્રેડમાં હડતાળીઆઓના બંડખોગ ટોળાને કચડવા માટે જોલાવાયેલા લશ્કરે ગોળી છોડી હોત, અને મજૂરોની આજ્ઞાવહારી આજીજીઓ ઇન્કારી હોત તો રશિયન રાજ્યકાન્તિ મુળમાં જ ડમાઈ ગઈ હોત 'જેની પાસે લશ્કરનો કાણુ છે, એજ ગત્યતંત્ર પર કાણુ બોગવી શકે' એ રિધાનમાં ઘણું સત્ય છે. રૂપેનમાં પ્રજાસત્તાક પક્ષનો પરાજય થયો કાગ્યુ કે લશ્કરમાં અત્યાચારી તત્ત્વોને એણે જ દૂર કર્યા અને અણીના મમળે લશ્કર કાન્તોને પડખે જઈ એકું. ૧૯૧૭ પછી દાખપણ દેશમાં કાન્તિ સફળ ન થઈ એનું મુખ્ય કારણ પણ લશ્કર અને તંત્રના ચાલાકો વચ્ચેનો ધનિષ્ઠ સમ્બન્ધ હતો એમ આપણે કહી શકીએ.

લશ્કર દેશના રાજકારણમાં ઘણો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, એ વસ્તુરિયતિથી ચાસકો તો પૂરું પરિચિત છે. એ માટે લશ્કરને

૨૫ માનવ વસવાટથી દૂર રાખવામાં આવે છે. લોક સાથે એને
 જવા દેવામાં આવતું નથી. અમુક જ જગ્યાએ એને શિક્ષણ આપવામાં
 લે છે. અમુક જ જગ્યાએ—સત્તાવાળાઓને માફક આવે એવો જ
 ચાર એનામાં કરવામાં આવે છે. તાજ તરફની વૃક્ષાદારીના રોગાંદ
 ની પાસેથી લેવાવવામાં આવે છે. નાના આરોપો માટેની શિક્ષા
 મુ ૬૬૬ રાખવામાં આવે છે, જેથી શિસ્તનો આડંબર સચવાય.
 'હુસ્તાનમાં ૧૮૫૭માં અને ૧૯૧૮માં લશ્કરની ટુકડીઓએ જે રીતે
 ૩ લીધો એ પછી નીમાયતી સમિતિઓએ—એટલિસ સમિતિએ
 ખાસ કરીને—આ મુદ્દો નોંધ્યો છે. અને એ લક્ષમાં રાખીને
 કરની રચનામાં અનેક સુધારાઓ કર્યા છે. દિન્દી લશ્કરના કામી
 માટે આ દૃષ્ટિ અનુસાર થયેલા છે.

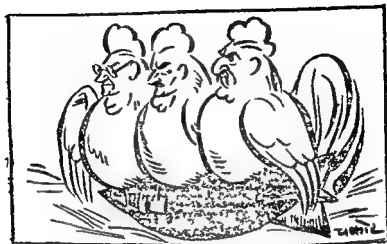
લશ્કરી મદદનો અભાવ આપણી બધી જ લડતોને નડ્યો છે.
 ૫૭માં લશ્કરે બજવો કર્યો, પરંતુ પ્રજાનો જાગૃત સાથ એને ન
 આપી શક્યો. ૧૯૪૨માં પ્રજાએ દેશ બંધી ઇન્કિલાબ જગવ્યો,
 ૧૯૪૭માં લશ્કર સામે પક્ષે રહ્યું. કાંઈ પણ નિઃશસ્ત્ર પ્રજાની કાન્તિ
 એ આવી સદાય અનિવાર્ય છે. લેનીને ૧૯૧૭ના દિવસોમાં જ પક્ષના
 માટે પરિપત્ર કાઢી લશ્કરનો સમાગમ સાધવાની, એમનામાં
 ૭ સોવિયેટ રચનાની સલાહ આપી હતી. લેનીને એક મિત્રને
 માં લખ્યું હતું: “ અત્યાર સુધીના રાજકીય પ્રશ્નોનો ઉકેલ
 કરના વચ્ચે પર મુખ્યત્વે આધાર રાખે છે. એવું મારું દૃષ્ટિબિન્દુ
 છે. બનાવો પરથી સાચું છે.

મને એ ભય લાગે છે, બૌદ્ધોવિકા આ બૃહદી જગ્યાએ અને રાપતું
 પ્રચંડ મોહનું આવી દેર-સ્કીને ઉચ્ચતરી નાખશે તેવી આશામાં
 ૧૯૫૫માં રહ્યા છે, આપણે વિશ્વાસપાત્ર સિપાહીઓની, એક
 નથી સમિતિ રચામી તેમની સાથે દરેક વસ્તુની ચર્ચા કરી આખી
 વિગત પર આપણે અંકુશ રચાવે તો જીતીએ.

૧૯૧૮ પછી હિન્દી ક્રાંતિની નવી આગેવાનીએ આ રાષ્ટ્ર
તાઓનો ઝાઝો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગતું નથી. લશ્કરી સહાય
લેવા કે એનો મપક સાધવાનો ડરો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ અદિશ
થયો નથી

આપણે ત્યાં એક સામાન્ય માન્યતા ૩૬ થઈ ગઈ છે કે લશ્કર
આપણને મદદ કરશે જ નહિ અને એની મદદની હદાય આપણને બધું
જરૂર રહેશે પણ નહિ. ગઢવાલી ટૂંકડીના બહુ વખતે ગાંધીજીએ એને ટોળી
નહોતો આવ્યો એટલું જ નહિ, એને લશ્કરના શિસ્તનો ભગ કરનાર
પગલું ગણાવ્યું હતું. ૧૯૩૭માં જ્યારે ટ્રેએમે પ્રાંતિક સરકારો ત્યાં
ત્યારે પણ પોલીસ દળમાં-નરંગનો કરભાગ મુશ્કેલી યરકારના હાથમાં
હોય છે કરો આવશ્યક ફેરફાર ગણિતિય દષ્ટિએ કરવામાં આવે
નહોતો ઉનડું કેટલાક જવાબદાર મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ આ
સૂચનોને પણ ધૂનકારી કાઢ્યા હતા.

આ બેદરકારીનો હવે આપોઆપ અત આવવાનો સંભવ પેદા
થયો છે હિન્દી રાષ્ટ્રિય મૈન્યના હજારો સભ્યો સાથે જાણેઅજાણે
કેએમનો મપક સાધાયો છે આ માણસો વર્ગોથી હિન્દના મૈન્યમાં
જોડાતા આવ્યા છે આજે એમના ધણા ય સબધીઓ લશ્કરમાં છે
પણમ માટે એમ કહેવાય છે કે લગભગ દરેક કુટુંબમાંથી એ
માણસ જો બ્રિટિશ લશ્કરી દળમાં હશે તો એનો નજીકનો જ સગો
આજાદ ફોજમાં હશે આજાદ ફોજનો સૈનિક ખમગદાર અને જાગૃત
બન્યો છે, એ અસતોષની, વિદ્રોહની આગ લાઇને આજે ધર તર
વળ્યો છે એનું ચોગ્ય સમઠન ભાવિ લડતનો માર્ગ સરળ કરે જ
કેએસે આજાદ હિંદ ફોજની જવાબદારી લેવામાં આગેવાની લીધી
છે. હવે એમાંથી પાણુ ડગલું ભગવાનું કામ તો ક્રાંતિનો ડો
કરનાર બને હવે તો એ મળેલી તકનો લાભ ઉઠાવવો

સાતિનું ઇંકુ સેવતા કુકડા

આ હપાઇને પ્રગટ થશે ત્યાં લગીમા ચૂટણી જગતો એક બાગ પૂરો થશે હશે વડી ધારાસભાની ચૂટણીઓ પૂરી થઇ હશે મદાય ખલામનની તુલના દેશ અને સિટિશ સત્તા કરી શકે એવી સ્થિતિ પણ પેદા થઇ હશે કદાચ એથીએ આગળ જઇને કપાક કોષ ઠેકાણે તો નોંડાણે અને બગાણોની યોજના પણ ચાલી રહી હશે.

વડી ધારાસભાની ચૂટણીનું મધુ રાજકીય મહત્ત્વ નથી એ વાત તો હવે સકુ કોષ્ટ સ્વીકારતા થયા છે એનું નોંધ મધુ મહત્ત્વ હોય તો તે જનામ જીનાદના દારાને દેશભગ્માંથી ફરી અને કેટલી દાદ મળે છે તેનો પ્રત્યક્ષ પુગવો પૂરો પાડવાનું જ છે આથી વધુ મધુ મહત્ત્વ હોય તો તે વધુ અગત્ય ધરાવતી પ્રતીય ચૂટણીઓને માટે સેવ સેવા કરવાનું છે પ્રાતીય ચૂટણીઓની અગત્ય સિમે ઝાઝુ કહેવા સમ્ભવાની જરૂર નથી.

પણ ખરી અગત્ય તો આજે ચૂટણી બાદ શું ? એનો વિચાર.

સહુથી પ્રથમ તો આપણે આ ચૂંટણીમાં શા સારું દાખલ-દખલ
છીએ એની સ્પષ્ટતાની જરૂર છે. ચૂંટણીઓ તો આવે છે અને મળે છે.
સ્થિર થતા જતા રાજકારણમાં એની અગત્ય એક પ્રકારની હોય છે.

પેર્સનલિટી " પ્રદર્શન "

ખરિદક:
જેદિય

આનું 'ખર' અને આનું 'ખર'

ગુલામીની જડમાંથી મુક્ત થવા મથતા રાષ્ટ્રને માટે ચૂંટણીનું મહત્વ
જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. ચૂંટણી અને એમાં મંજૂરતા વિનય પરામર્શને
કારણે જોવી થતી પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ હોય એ કરતાં વધુ સત્તા
મેળવવા માટે કરવાનો હોય છે. આને મતની ક્રાંતિકારક શક્તિના નામે
ઓળખવો હોય તોય ઓળખી શકાય. અહીં નોંધવાની વસ્તુ એ છે કે
ચૂંટણીની ઉપયોગિતા મર્યાદિત છે. છે કે હોય તે કરતાં કોંઈ વધુ
મેળવવું કે મેળવવા માટે તક જોવી કરવી એટલો જ એનો હેતુ હોય છે.

ચૂંટણીઓની વાત થાય છે ત્યારે ૧૯૩૭ની ચૂંટણીઓ અને
ત્યારબાદના પ્રધાન મંડળના અખતરાને આગળ કરવામાં આવે છે.
પણ સગવડભરી રીતે એક વસ્તુને વીસારે પાડવામાં આવે છે. ત્યાર
જે લક્ષ્ય હતું અને આજે જે નિશાન નજર આગળ છે એ

એક જ. છે ? બન્નેમાં ગુણ, વેગ, સમય વગેરેનાં કંઈક અંતર નથી ?
 ૧૯૩૭માં બીતરથી કેરવાનો આદર્શ જરૂર હતો પણ એનું સ્થાન
 આચરણમાં તો અલ્પ સંતોષ, વહિવટને પ્રગ્નકીર્તિ પ્રતિષ્ઠા અપા-
 વવાનાં કાર્ય, અને નાનાં, વામણાં. અલ્પપાતિઅલ્પ સુધારાઓની
 નવાગેશે લીધું હતું. આજે, કે આવાજ હેતુસર સત્તા-આજ-એટલે કે
 બ્રિટિશ સત્તાએ તમારા હાથમાં રહેવા દીધેલી સત્તા-હાથમાં લો
 અને આજ પ્રણાલિએ કામ કરો તો તો એનું શું પરિણામ આવે ?
 અરે કદાચ પરિણામના પ્રશ્નને પણ બાળુએ મૂકીએ તો ૧૯૪૨ ના
 'અલ્પ જાઓ'ના ઠરાવ બાદ આ મનોદશા દેશની જે પરિસ્થિતિ છે
 તેની સાથે, એના મનોબ્યાપાર સાથે, એની ઉત્તેજિત દલપના
 સાથે, એના અફર નિર્ણય સાથે, ફેટલી સુસંગત છે ?

૧૯૭૧ના પ્રયોગ પાછળ ટાંચ કરતી મનોદશાને સત્તાની શાંતિ-
 ભરી સુપરફેં શક્ય લાગતી હતી. પોતાની શક્તિના અને સામાની
 અશક્તિના-બન્નેના અતિશયોક્તિભર્યા ખ્યાલે, શાંતિભર્યા બદલાની
 કલ્પનાને ભ્રમકભર્યા રંગે ચીતરી હતી.

સમવાટવા લગ્ન

આજે આ કદપના અને વિચારણામાં મહેર્ષી અસખ્ય
ઓનો ખ્યાલ જનતાને આપી ગયો છે પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા
લગતી કામગીરીની મર્યાદાઓ બહાર આપી ગઇ છે અથવા તે
પ્રજાના જુસ્સાને વધારવાના માર્ગ તરીકે 'દેશની જાતની સત્તા
સ્વીકારની મર્યાદા જણાઇ ગઇ છે એના માર્ગ પરિણામ તો પ્રજા
અપેક્ષાને સતોષવાની અશક્તિથી અને સત્તા સારૂ મળના અ-
વગોને પોતાનો સ્વાર્થ વિાસ સાધવાની મળતી તકથી, એવા મળે છે

પણ આમ ન હોય તોય ૧૯૪૬ ની ચુટણી બાદ ૧૯૪૭
પુનરાવર્તન અન્ય રીતે પણ પરાઠનું, પમલું છે. આમાં માન પ્રતિષ્ઠાને
ખ્યાલ નથી કે નથી ઠગવની અફરતાનો ખ્યાલ આમાં સાચો ખ્યાલ
તો દેશની પરિસ્થિતિનો સેવા જેવો છે 'અંતે જાઓ'ની સફળતાનું સરૂ
કારણ શું ? એ સવાલનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે દેશની પરિસ્થિતિ
અણિશુદ્ધ રીતે વ્યક્ત કરવાની એની શક્તિ એ જ એની સફળતા
કારણ હતું.

આજે એમાં બીજા મારણો ઉમેરાય છે અને 'અંતે જાઓ'ની
હાક્કલને વધુ પુષ્ટ કરે છે, એ ના જોમાનું મુખ્ય કારણ તો બ્રિટિશ
સત્તાએ ક્રમિક વિકાસનો જે નાશો દોર્યો છે તે છે એ નાશો કાઢીને
સ્વીકાર્ય નથી સાચી વાત એ છે કે એવો નાશો દોરવાનો પરદેશી
સત્તાનો હક્ક સ્વીકારવા પણ હવે દેશ તૈયાર નથી દેશ તો હવે 'અં-
તે જાઓ'ની હાક્કલથી ન ગએલી પરદેશી સત્તાને પોતાના બંધ
કાઢવા ઉત્સુક છે એટલે જ જેમાં ક્રમિક વિકાસની મધ સગમી પર
હોય, એટલે કે એટલા સમય માટે પરદેશી સત્તાના આ દેશમાં
મહેવાના પગલાને સનામતી આપે ન્યાયી ઠરાવે, એવા કોઇપણ પગલાં
સાથ આપવાનો દેશ ઈન્કાર કરે છે જાણે અજાણે એવા કોઈ
પગલાંમાં જાગીતાર થવું એ કોઇપણ સરવાળે કે વ્યક્તિ માટે પ્રજાને

દોહ કરવા જેવું કાર્ય છે. નાના નાના સુધારાનાં થીંગડાં દેશની સાચી માગણીને ઢાંકવાનું કામ કરે છે. દેશનું લક્ષ્ય બ્રિટિશ સત્તાને અનુકૂળ આવે એવી અંધાર ગલીમાં વાળે છે. એક સમય હતો જ્યારે એવા સુધારાની વાત માત્ર પરદેશી સત્તાને પડકાર રૂપ હતી. આજે તો એથી ઘણો મોટો પડકાર પરદેશી સત્તાને હિંદની પ્રજા આપી ચૂકી છે. હવે તો માગણીઓ કરવાનો સમય નથી કે નથી એનો કશો અર્થ હવે માગણી પૂરી કરવાને માટેનો પુરુષાર્થ કરવાનો છે. માગણીને સિદ્ધ કરવા યત્ન કરવાનો છે.

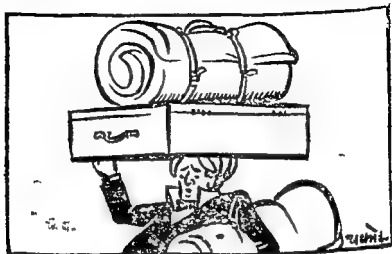

‘હિંદમાં બીજા બળવા ફાટી નીકળ્યો તો ઘર આપણે આવશે’

લોહ રૂઝ્દાવાળી

ઠંદાય આ યત્નના એક ભાગ તરીકે ચૂંટણી બાદ મળી શકે એ સ્થાનનો ઉપયોગ થઈ શકે. પણ એ માટેની સ્પષ્ટતા આજ ધડીએ થવાની જરૂર છે. સત્તા નિરપેક્ષ રીતે ખૂરી હોય છે એમ તો કોઈ ત્યાગી વીતરાગી કે દુષ્ટાએકો માણસ જ કહી શકે. અને સત્તા નિંદાય છે સત્તાના દુષ્ટિન ઉપયોગથી. પણ જો સત્તાનો ક્રાંતિકારી ઉપયોગ થઈ શકે તો એમાં કશુંવ હાનિકારક કે નિંદ્ય નથીજ. આ માટે

સદ્ગુથી પહેલ પ્રથમ તો માનસિક વલણ બદલવાની જરૂર છે. દુઃખ, મુદતિયા સુધારા કે અદ્યપણની સતોપને બદલે સત્તા પ્રાપ્તિના અગ્રિમ પ્રતિનિધિ બનવાની ઇચ્છા અને શક્તિ ધરાવનારાઓનેજ આ કામ

‘ચોટર’ બવર્નર-
બિચા ઉપાલવા ?

સોંપી શકાય. અને તેય એમનો માર્ગ બાંકી આપીનેજ. પ્રજાના મતથી સત્તાના સ્થાનપર આવેલાઓએ સાચા સત્તાધારી બનવું જોઈએ. સત્તાનું સ્થાન પ્રજા છે અને પ્રજાએ એમને એ સ્થાને બેસાડ્યા છે. કેાઃ પરદેશીની ઇચ્છા કે અનીચ્છા એમને એમનાં કાર્યમાં રોકનારી વસ્તુ બનવા માગે તો એ પ્રજાની પસંદગીના સત્તાધીશોએ એવી પરદેશી સત્તાને એનું સાચું સ્થાન બતાવી દેવું જોઈએ.

આવે સમયે કહેવાતી મડાગાંઠ આવે છે. એના પ્રત્યેની અત્યાર લગીની નિષ્ક્રિય વલણનો પણ ત્યાગ થવો પડે છે. મડાગાંઠ ઊભી કરે જ કાન્તિ નથી આવતી. એ મડાગાંઠનો કાન્તિકારી ઉપયોગ એજ અગત્યની વસ્તુ છે. અત્યાર લગી તો મડાગાંઠ અકર્મણ્ય-એટલે પ્રજાની

પક્ષે અકર્મણ્ય-રહી છે. આ રિયલિટી કદાચ 'ઠેલમાં નળે એવી હશે. '૪૬માં આધાસન આપવામાં આવે છે કે 'ચુંટણીતો' એક વિસ્તૃત સ્વાતંત્ર્ય જંગનો એક ભાગ છે. ને વસ્તુતઃ આ સાચું હોય તો હવે પછી શું ? એની સ્પષ્ટતા થવી જરૂરી છે. 'ચુંટણીઓ' આવે છે અને એટલી બધી વાતો બોલાય છે કે બોલનારને પણ એ યાદ રાખવાની જરૂર નથી લાગતી અને સાંભળનારની તો રિયલિટી એથી અદ્યતર હોય છે. ને ચુંટણી એ વિસ્તૃત અને અસ્પષ્ટિત રીતે વહે જતા સ્વાતંત્ર્ય જંગનો એક ભાગ છે એ માત્ર વાણી વિલાસ ન હોય તો આજની ધડીએ થોડીક ખીજી સ્પષ્ટતા પણ થવાની જરૂર છે.

મોવઢી મંડળના માનસિક વલણનો ક્યાસ કાઢવો આજે અશક્ય. બન્યો છે કારણકે એવો મોકો જ કાઢી નથી આપતું. સહુ આવતી એક પણ માટે જ વિચાર કરતું લાગે છે અને ત્યાં એ પણ પછીની પણની વાત આવે છે ત્યાં જૂનાં વિચાર વહેણો પાછાં દેખા દે છે. કહેવામાં તો આવે છે કે ૧૯૪૫ એ ૧૯૪૨ નથી પણ એની તર્ક સિદ્ધિ હલસિદ્ધિ, ૧૯૪૬ એ ૧૯૩૭ નથી, એ વિષે ન સમજાય એવું મૌન પાળવામાં આવે છે. 'ચલે જાઓ' ની હાકલ બાદ ૪૨ થી ૪૫ લગી દેશો એ સૂત્રને કામચાલ જનાવવા જે સહયુ છે તેને લખક ભરી અંગણિઓ અપામે બાદ, શું ફરી પાછું એનું એજ '૩૭ થી ૪૬' નું નાટક ફરીથી ભજવાશે ? અહીં માત્ર એક વસ્તુ પર ઝોંટા કે વતો બાર મૂકવાનો સવાલ નથી. મુદ્દમત વિચારણાનો પ્રશ્ન છે. વસ્તુની કીમત ફરીથી આંકવાનો સવાલ નથી. જીવન પ્રવાહે પસંદી નાંખેલાં મુલ્યોને ધ્યાનમાં લેવાનો અને આવરી જતાવવાનો સવાલ છે.

આ મગજમાં પર ભાવિનો આધાર છે. પરદેશી સત્તાએ બંધારણ ઘડનાર સમિતિની વાત વહેતી મુકી છે. આઝાદ થવા ઈચ્છતી પ્રજાનું, શહીદોના જુનથી આઝાદીનો પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠેલી પ્રજાનું, આથી વિરોધ ખીલું કંઈ અપમાન ન હોઈ શકે. દિલ્હી પ્રજા એવા કોઈના પણ

અધિકારને સ્વીકારતી નથી. એને માટે તો આમ પ્રતિનિધિ સભા
એ જ એક માત્ર ઇષ્ટિત વસ્તુ છે. પગ્દેશી સત્તાને, વસ્તુનાં હાર્દ
વિદ્વાણાં ખોખાંથી છેતરવાની તક આપવા દેશ તૈયાર નથી. એના
એવા યત્નને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ગમે તે રીતનો સાથ એ ક્રાન્તિનો
દ્રોહ જ ગણાશે.

એટલે જ હવે શું ! ની સ્પષ્ટતા અતિ આવશ્યક બની છે.

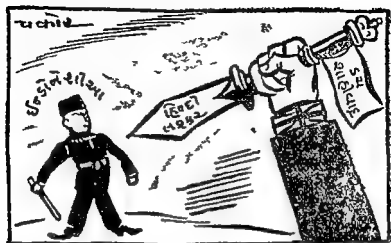
જ. ૬.

સવાલ : નાટકો અને રંજન કાર્યક્રમોમાં માછીફેરાનું કેમ સમાવેશ
આવે છે ?

જવાબ : પ્રેક્ષકો મોટેથી વાત કરી શકે એ માટે.

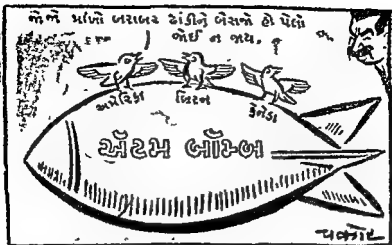
આંતરરાષ્ટ્રીય નોંધ

‘ડચ સરકાર પ્રતે આપણી નૈતિક
જવાબદારી છે’-બ્રિટિશ સરકાર

ચીનમાં ખૂનખાર આતર વિગ્રહ ચાલે છે સોવિયેતના વિજયથી
છેલ્લો સામ્યવાદી પક્ષ મસુરિયા આઉટર મોગોલિયા વગેરે વિસ્તાર
પર કબ્જો કરવાના ઇરાદે કોમિન્ટાગના લશ્કર સાથે બાબડે છે.
રશિયા પાછા ફરતા સોવિયેતી સૈન્યોએ આ મુલકોના કબ્જો સીધા
સામ્યવાદી પક્ષના હાથમાં આવોને પડે એવો તાગડો રચ્યો છે. આગ
પોતાનું લશ્કર મોકલી શકે એ પહેલાં વિમાન ધોનો કબ્જો પણ
સામ્યવાદી સૈન્યો પાસે આવી ગયો છે. ૧૯૧૧થી શરૂ થયેલી ચીની
ક્રાન્તિના ભાતિગલ ઇતિહાસમાં એક નવું કુટુંબ પ્રકરણ લખાઈ રહ્યું
છે. કરારોની કીમત કાગળના ફાતરા જેટલીય નથી. ત્હી ચીનને
માટે જાણે પૂર્વના પોવાન્ડ બનવાનું ભાવિ નિર્માણ થયું હોય એમ
લાગે છે.

આવોજ ઇતિહાસ ઇંગનમાં ગયાતો જાય છે, વાપદા મુજબ
બ્રિટિશ લશ્કર પાશુ ખેચાય છે એમ મહેતામાં આવે છે.

આણેશકિતનાં દાકણ

નોમાં એક નાનકડો બનાવ બની જાય છે. નવું પ્રધાન મંડળ આવે છે કટોકટીને સમયે પ્રધાન મંડળની ફેરબદલીનો અર્થ ધણે ગંભીર થાય છે. એ ઉપર અભિપ્રાય આપવા જેટલી પ્રમાણિત માહિતી આજે આપણી પાસે નથી. પણ જ્યારે કયે શાહીવાદીઓએ ચારિત્ર્યના નવા પ્રધાન મંડળનાં વખાણ કર્યાં ત્યારે મનમાં એક દહેશત તો જરૂર લાગી કે આ ફેરબદલી પણ કશી શાહીવાદી કમસતનું પરિણામ તો નથી ને ?

પેસેસ્ટાઇનની પરિસ્થિતિ જોમની તેમ છે. બ્રિટિશ સત્તાનું નિવેદન અત્યાર ઘડી પૂરતું જમને દરવાજેથી પાછું વાળવા માટે નુજ હોય એવી સ્થિતિ છે. ઘડુદીઓને નારાજ કરવાની બ્રિટનમાં તાકાદ નથી. આરજોને ન્યાય કરવાની જરૂર જણાતી નથી. અને પોતે જે સ્થાન 'જમાવ્યું' છે અને જે, કહેવાતાં શાહી દિનોની રક્ષા ખાતર અખંડ રહેવું જોઈએ એમ મનાય છે, તેમાંથી તમુક જાર આઉં કરવાને માટેની તૈયારી નથી. આંતરરાષ્ટ્રીય વાલીપણને અર્થ તો બદનામીનો જાર અન્યને માથે નાખવાનો તરકીબ છે.

હાસ્ય ગ્રેરે એવી વાત એ છે કે માનવી આચરણમાં જરૂરે ફેર બદલે
કર્યા' વિના મીઠા શબ્દોનો વાડ ભરી આવતાં અનિષ્ટોને ખાજવા
યાત્ર કરી રહ્યો છે.

જ. દ.

ચીનનો આંતરવિગ્રહ

પ્રવૃત્તિનો પરમ સાર : દુનિયાના સહ માનવીઓમા પાતે
મદાનંમા મદાન દુ.ખી છે તે દેખાડવાની ક્રિયા.

CHICH MIRA

ॐ रामदास ॐ

જેણે દેશની રક્ષા માટે ચોતાના રૂપે
 જેણે દેશની રક્ષા માટે ચોતાના રૂપે
 ચાલેનું બલિદાન આપ્યું
 ચાલેનું બલિદાન આપ્યું
 પાતળા પુત્રો ત્યાગ કર્યા
 પાતળા પુત્રો ત્યાગ કર્યા
 કાલિન યુગની મહાન નાગીની
 કાલિન યુગની મહાન નાગીની
 ગરવો કથા

ગીત, સંગીત અને
 નૃત્ય વડે મોહામણ
 બનેલું મુરલી મુવીટોનનું
 લક્ષ્મી પ્રોડક્શન ચિત્ર

સમિતી
 દેવી

આ એ પૂર્ણ લક્ષ્મી

જે ચિત્રને
 માહિત્યકારોએ
 અને કલા ગસિકાએ
 કલાકૃતિ તરીકે
 નરાવ્ય છે

. સમિકા .

પ્રેમઅદીળ
 પ્રેમઅદીળ
 સોજતાદેવી
 સોજતાદેવી
 જીવન, અરુણ
 જીવન, અરુણ
 બદરીપ્રસાદ
 બદરીપ્રસાદ

નિર્માતા

ચિમનલાલ ત્રિવેદી

કથા :

રામચંદ્ર ઠાકુર

રેક્ષા માં

રેડિયમ રીલીઝ

તમાન સહેમી આવે ત્યારે અવરણ હોશે. પૂજ્યેશમાં
 તમાન સહેમી આવે ત્યારે અવરણ નહોતી. ચાલુ છે.

લિફ્ટનાં જ
 લિફ્ટમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉઘોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો કરતાં પણ
 સસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલા ઔદ્યો-
 ગિક રસાયણો બનાવતી
 અગ્રણી પરદેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

- ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં

સ્ટ્રીકલીન તથા ઓલે ઓઈલ
 મદનદેશોને બદલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા કામ આપે છે

એસ. બી. ૭૦૧ એ

વેછેબલ ખાખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે

૩૦ વર્ષનો

ઔદ્યોગિક
 રસાયણોનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે

બગુભાઈ એમ. શાહ

ઓફિસ

૩૧ડી બગન, કોમ સેન્ટ્રલ ચિત્રખર્ડ ગિલ્ડિંગ, અમદાવાદ
 ટે નં ૭૨૬૦

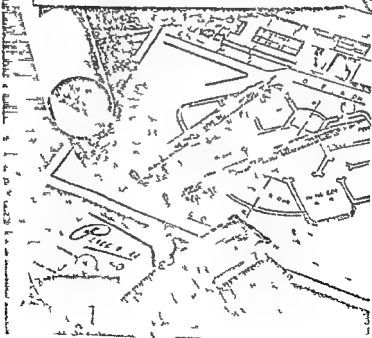
મનોરજન માંડની યુદ્ધોત્તર યોજના

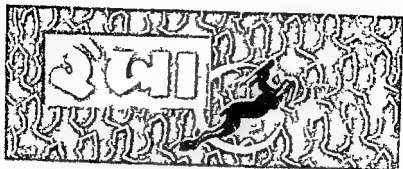
તેની હિસાબી યોજના ૬૭ અમતમા

મુ રી અસાન કે, પણ પનામા

મીગારેટના વૃત્તિાનની મોજ

તેના માંડ સામ્પલિ ના કે

કોંગ્રેસ મણિ મહોત્સવ

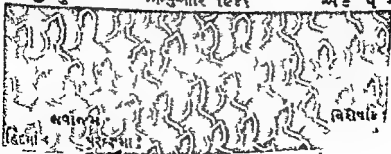
અંક. 50735

૧૯૪૫

પૃષ્ઠ ૭ સુ

જાન્યુઆરી ૧૯૪૬

અંક ૫ મા

મવાન મ

વિદ્યવતિ

પરિવર્તન

ચાર રૂપીઆ સાડા છ રૂપીઆ

રાણપુત્ર ફાલિકા

આકર્ષક અને
ટકાઉ

ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૭. બોયલ મલમલ.
શર્ટિંગ. પોપ્લીન. કોટિંગ. રૂમાલ વિ.

MAHESHWARI MILLS LIMITED

Managing Agents

DHIRAJLAL KHUSHALDAS & CO.

Address

P. B. No 79

**SHAHIBAUG ROAD
AHMEDABAD.**

Cables -

**MAHESHWARI
AHMEDABAD.**

Telephone No.

**Office : 2702
Residence : 7011**

Spindles 21034

Looms 460

**Our Specialities lead all Markets
We Manufacture**

- 1. FROM INDIAN COTTON**
- 2. BY INDIAN CAPITAL**
- 3. BY INDIAN LABOUR**

We manufacture grey or Bleached Cotton and artificial Shirtings in variety of Fast matching Colours, Dhoties and Sarees of fancy Borders and Dorias of up-to-date designs which are all

ATTRACTIVE — DURABLE — CHEAP
our products are wellknown as
**Maheshwari Fabrics & in great
demand from all parts of India.**

રોહિત મિલ્સ લિમિટેડ

અમદાવાદ.

એટલે

સુંદર ટકાઉ અને મુલાયમ કાપડ

માટે

સર્વોત્તમ

અમારી ખાસ ઝનાવટો

છાપેલી છીંટ

વાયલો

શર્ટિંગ

લોંગ કલોથ

કેપ

ધોતી

સાડી

મલમલ

ખાખી ટવીલ

વગેરે

વાપરીને ખાત્રી કરો

ડેપો
કાંકરિયા રોડ
અમદાવાદ નં. ૨

નારનું શિરનામું
રોહિત
અમદાવાદ

ટેલિફોન નંબર
મ ૧ { ૫૩૫૨
૫૨૬૧

હિંદના દરેક ખાતરમાં છુટક વેચાય છે.

‘ઈન્ડીઅન ગ્લોબ’ની

જવલંત પ્રગતિ

૧૯૪૪ની આખરે

ઉધરાવાએલી થાપણ	રૂ.	૧૬,૦૦,૨૦૦
ભરપાઈ થએલી થાપણ	રૂ.	૭,૦૦,૦૫૩
શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	રૂ.	૯,૦૦,૦૮૭
પ્રીમીયમની આવક [૧૯૪૪]	રૂ.	૩૧,૨૪,૧૮૦
રીઝર્વ ફંડ		૧૭,૩૭,૧૭૪
કુલ અસકયામતો		૩૭,૪૫,૫૭૮

વિજયસિંહુ ગોવિંદજી
મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

નવલ જેરાજાણી
જનરલ મેનેજર

આગ અગ્રમાત, જિદ્દો, મોટા
દરિયાઈ વગેરે સર્વ પ્રકારેની વીમાન
કામકાજ સરળ રાખેલી
દાય લેનામાં આવે છે

વીમા કમ માટે વાનવન ધરા-
વતા ઉત્સાહી કાર્યકરોને સ નો
વખર મહેનતાણ પોતાની
સાક્ષ્ય દર્શાવતા મળી શકે છે

એજન્સી પ્રતિનિધિત્વ તથા જરૂરી વીમા સાહિત્ય માટે લખો યાં મળે

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

હેડ ઓફીસ ૩૧૫/૩૦૧, પ્રોસેક્ટ એગ્રમર્સ, હોર્નબી રોડ, કોટ મુબઈ
કંપનીની અન્ય શાખા કચેરીઓ—

અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કરાચી, કલકત્તા,
કચ્છમાંડવી, કપાલા, યુગાન્ડા, લાહોર, મદ્રાસ, નાગપુર
પૂના, પોરબંદર, વેરાવળ

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. નું

રીફાઈન્ડ ગ્રાઉન્ડ નટ ઓઈલ

(મગફળીનું વિશુદ્ધ તેલ)

અને

અશ્વિન બારસોપ

બધેજ વેચાય છે - પૂછા :

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

ઓફિસ :	ગુજરાતના એજન્ટસ	કચ્છ કાઠિના	કારખાનું.
ન્યુબ્રિલી બાગ	"રસદા" એજન્ટ્સી	એજન્ટસ	સમસાવા
સામે પોસ્ટ	૪ રંગવાળા માર્કેટ	ગોધવળ કલ્વાણી (ત્રી.બી.)	
બોક્સ નં ૮૨.	રેલ્વેપુરા	ની કું.	
વડોદરા	અમદાવાદ	બોટાદ	

છાપેલા

કાપડ

માટે

સારંગપુર

ના

કાપડનો આગ્રહ
રાખો

સારંગપુર

કોટન મેન્યુફેક્ચરિંગ
કંપની લીમિટેડ

રાવપુર દરનાગ બદામ

અમલવાદ

* * *
લાખ લાખ વેદનાઓ
દેવામાં સંધરીને
પતિદેવની પૂજા કરી
નમણી વહુઓનાં બળતાં
અને ધાગતાં જીવનની
જરૂરત ન્યોત

પ્રકાશનું મનજીત
સામાજિક સર્જન

માનવ જીવનમાં સદાય ડોકિયાં કરતી વસંત
અને પાનખર-શરદ અને હેમંતની રૂપેરી કથા

હમારા સંસાર

વિગ્નર્થક
શાંતિકુમાર

કથા મંવાદ
પંડિત ભરીશ

મંગીન
ગોવિંદરામ

ધ્વનિ
એલ. જે ભટ્ટ

સહયત્વ
પ્રતાપ દવે.

જાગી : નૃત્ય : કથા : ગીત
ચુરુદ મુલજી - શરદ મુલજી - દુલાધી. રમેશ ગુપ્ત

— પાત્રો —

જીવન, રંજના, ઉમાકાન્ત
રાજકુમારી મુલજી, મુશીલકુમાર
દુલ્હુબાઈ, શ્રી ભગવાન —
મધુમુદન, સત્યરાણી અને
— મુમતિ મુખે —

સમય રોજ

૪, ૭, ૬-૪૫

મુક-રાની ૧ પાત્રો

મુમતિની જનનાનું જે
જીમીયર બ્યાન ખંચે છે.

એવરમીન રીલીઝ.

કેપીટોલ

કાંછ અને ફિનીશ

યુદ્ધ દાસીન ઉદ્યોગમાં મેઈઝ સ્ટાર્ચના ઉદ્યોગે
અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે અને હવે આ
ઉદ્યોગ ઊંચી કક્ષાએ પહોંચ્યો છે.

અમારી ફેક્ટરીમાં ઊંચા પ્રકારના મેઈઝ સ્ટાર્ચનું
ઉત્પાદન વધ્યું છે, અને મીઠા ઉદ્યોગની કાંછ અને
ફિનીશ માટેની જરૂરિયાત સંપૂર્ણ રીતે સંતોષવા અમે
ખાત્રી આપી શકીએ છીએ

ઉત્તમ પ્રકારની કાંછ યનાવવા અને કાપડના વિશિષ્ટ
ફિનીશ માટે તેમજ ખર્ચમાં કચકસર કરવા અમારા
... . નિષ્ણાતની સલાહ લો. ....

મેઈઝ સ્ટાર્ચ

ધી હિંદુસ્તાન કલર કેમીકલ એન્ડ મેન્યુ. કું. લી.
કઠવાડા.

વાયા. નરોડા. (અરોડા રોડ)

સોલ ડીવર્સ —

સી. વી. મહેતા લી.

પો. ઓ. કઠવાડા.
(અરોડા રોડ)

વાયા નરોડા. ઓ. પી. રેલ્વે.

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના ઉગમ અગાઉ

શ્રી માનવેન્દ્ર

"જેટજેટલા સરકારી સંબંધોને હું મળ્યો છું એ બધાએ સરકારી પગલાઓ વિષેના તમાગ ખ્યાલો દર્શાવવાના સાધનોના અભાવ વિષે ચિંતા પ્રદર્શિત કરી છે.... તમે કોઈ પણ પ્રકારની સલાહ આપતા નથી, અને વિરોધ કરતા નથી તમે કશા સુધાગ સૂચવતા નથી "

૧૮૪૨ની એક બપોરે ઇંગ્લેન્ડથી તશરીફ લઈને આવેલા એક જ્યોર્જ થોમસને કલકત્તાના બુદ્ધિમાનો આગળ ઉપરોક્ત વાણીમા સંમેધન કર્યું એના અવાજમા જ સમજાવટની એક શક્તિ હતી ' આ દેશમા અમારી નીતિ માત્ર સ્વાર્થી' જ નથી, આધળી પણ છે " એણે નિખાલસ રીતે હકીકતનો એકરાર પણ કર્યો "આવો ત્યારે સંગઠિત થાવ એક અવાજ બોલો " એણે ગર્જના કરી

હિંદુસ્તાનમા બ્રિટિશ રાજ્ય એ વખતે જામવા માડ્યું હતું કાંઈ માકસે' આ જનમકાગની કથા આલેખી છે "વેપારનું અમસ્ત સ્વરૂપ પ્રલટાણ હતું ૧૮૧૩ સુધીમા હિંદુસ્તાન મુખ્યત્વે નિકાસ કરનાર જ દેશ હતો. હવે એ માવની આયાત કરનાર દેશ બની ગયો એની રફતાર એટલી ઝડપી હતી કે ૧૮૨૩મા વિનિમયનો જે દર ૨ શીલીંગ ૬ પેન્સનો હતો તે ૨ શીલીંગનો ચર્મ ગયો અનાદિ કાળથી

કાપડના કારખાના સમું દિંદ હવે અગ્રેજી તાણા-વાણા અને કપડાથી
 છઠ્ઠકાવા માંડ્યું. ઈંગ્લેંડમાં એનો માલ હવે જતો અટક્યો, અગર તે
 ભારે અગવડો સાથે દાખલ થતો, ત્યારે બીજી બાજુ દેશના પ્રખ્યાત
 કાપડને અત્યંત નુકસાન કરે, એ રીતે બ્રિટિશ માલ માત્ર નામની
 જગત સાથે દિંદના બજારમાં વહેવા લાગ્યો. ૧૭૮૦માં બ્રિટિશ
 નિકાસનો હિંદી વેપાર માત્ર ૧/૩૨ જેટલો હતો. ૧૮૫૦ માં દિંદમાં
 બ્રિટિશ માલની નિકાસ ૮,૦૨૪,૦૦૦ પાઉન્ડ પર પહોંચી. એમાં
 કાપડ જ એકત્રું ૫,૨૨૦૦૦૦ પાઉન્ડ ઉપર પહોંચ્યું. આમ કુલ
 નિકાસનો ૧/૮ ભાગ અને કાપડનો ૧/૪ ભાગ દિંદ સાથેના વેપારમાં
 આવવા લાગ્યો. એકલા કાપડના જ ઉત્પાદનમાં બ્રિટનની ૧/૮ પ્રજા
 રોકાઈ હતી. અને દેશની આવકનો ૧/૧૨ હિસ્સો પણ એમાંથી જ
 મળતો હતો. ”

દિંદનો વિજય હાંસલ કરીને જ પરદેશીઓ અટક્યા નહોતા.
 દિંદનો કાપડવેપાર તોડીને આ વલુકરોને કપાસ અને કાચો માલ
 ઉત્પન્ન કરવા ખેતરો તરફ ધકેલવા માંડ્યા. અનાજ દ્વારા બીજો માલ
 મેળવવાની પુરાણી પદ્ધતિ અતર્ધ્યાન થવા માંડી. અને પૈસાનું દર્શન
 નાના ગામડાંમાં થવા લાગ્યું. હિંદુસ્તાન આમ સ્વતંત્ર ઉત્પાદક દેશના
 સ્થાને બીજા દેશના યંત્ર ઉદ્યોગ માટેનો ખેતીમાં જ ધ્યાન રાખતો દેશ
 બની ગયો. એ સાથે દિંદમાં ઉત્પાદનના સાધનો ન આવે એની
 કાળજી લેવાવા માંડી.

હિંદની પુરાણી રજવાડાશાહી પદ્ધતિ નવા આક્રમણ આગળ
 તૂટતી જતી હતી. ઇતિહાસના બળો જ હિંદુસ્તાનને આગળ ધકેલતા
 હતા. ઈંગ્લેંડ એના સાધનરૂપ બન્યું એટલું જ. માર્ક્સ કહે છે, “હિંદુ-
 સ્તાનમાં સામાજિક ક્રાંતિ કરાવવામાં બ્રિટનના હેતુઓ સાવ નીચ
 હતા. એને ઠોકા ખેસાડવાની પદ્ધતિમાં જ એ મૂગ્ય જોવી હતી. પણ એ
 સવાલ નથી. એશિયાની સમાજ રચિતિમાં મૂળભૂત ક્રાંતિ વગર માનવ

જાત પોતાનું બાવિ ધડી શકે ખરી ? ઇંગ્લેંડના ગમે તેટલા ગૂંહાઓ હોય તોય તે આવી સમાજક્રાંતિ જન્માવવામા ઇતિહાસનું અગ્રાત સાધન બની ગયું. ”

આ સમાજક્રાંતિની અસર હિંદુસ્તાન પર પડ્યા વગર રહી નહિ. રેલ્વે, તાર અને ટપાલના કારણે દેશની કદી ન આવી હોય એવી ભૌગોલિક એકતા આવી. એક ખૂણે બનતો બનાવ બીજે ખૂણે પહોંચવા લાગ્યો. પશ્ચિમના વિચારોની અસર દેશે ઝીવવા માડી અને એમાં દેશનો શિક્ષિત વર્ગ તણાવા લાગ્યો. શિક્ષિત વર્ગની નજર યુરોપના રાજ્યતંત્ર પર, એની પદ્ધતિ પર વળી, અને એ જ પ્રકારની સમાજરચનાની ઝંખના ચવા લાગી બીજી બાજુ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાદના ઝેરી શોષણે દેશની સ્થિતિ વધારે કમાલ ચવા લાગી કંપની સરકારના અમલદારો લાચીઆ હતા. દેશમા ધૂમતુ લશ્કરે અકલ્પનીય અત્યાચારો શુભરતું હતું. દેશના વેપારવાણિજ્ય નાખૂદ ચવા માડ્યા હતા. આ શોષણે જ પ્રજામા અસતોષ અને રોષ જન્માવ્યા બગાળના સધાયોએ બળવો કર્યો હતો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના ખેડૂતોએ પણ છૂટાછવાયા બડો કર્યા હતાં

આ બંને કારણો થોડે ધણે અશે નવી રાજકીય જાગૃતિમા નિમિત્તરૂપ બન્યા અને ૧૮૪૨મા ત્યારે ન્યોર્થ થોમ્પસને એકત્ર ચવાની હાકલ કરી ત્યારે એ થોડે ધણે અંશે ઝીનાઇ પણ ખરી. પરિણામે દેશની પ્રથમ રાજકીય સંસ્થા ‘બ્રિટિશ ઇન્ડીઆ સોમાયટી’ અસ્તિત્વમાં આવી. આ સંસ્થા કદીય શક્તિશાળી ન બની. એના જન્મ સાથે જ એને ક્ષય લાગુ પડ્યો હતો. ૧૮૫૧મા ‘બ્રિટિશ ઇન્ડીઆ એસોસીએશન’નો જન્મ થયો. એમા મોટે ભાગે જમીનદારો જ હતા. એ જ કારણુમર એ વધારે શક્તિશાળી બની ચકી. મધ્યમ વર્ગ હજી ધણો નાનો અને રાજકીય આદોલનને દોરવા અસમર્થ હતો. આ સંસ્થા હંમેશા પોતાનું જ વર્ગહિત જાળવવા

તાપર રહેતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદ અને ધિટનના સમાન હિતો જળવવાનો અને દેશના પ્રજાજનોની સ્થિતિ સુધારવાનો હોવા છતાં એ જમીનદારોના રાજકીય હિતો જળવવા જ પ્રયત્નશીલ રહેતી. એમને રાજકીય સુધારાઓ જોઈતા નહોતા. પ્રજાના અધિકારોની એ ત્યારે વાત કરતી ત્યારે એની દૃષ્ટિ સમક્ષ જમીનદારો-રાજાઓ જ રહેતા. 'ધિટિશ ઇન્ડિઅન એસોસીએશન'ના પ્રથમ પ્રમુખે જ સતી-સુધારાઓ તથા રાજા રામમોહનરાયના પ્રગતિશીલ વિચારોનો વિરોધ કરનાર 'ધર્મ' સભા 'ની સ્થાપના કરાવી હતી.

આમ છતાં આ મંડળ યુરોપની પદ્ધતિએ વ્યવસ્થિત થયું હતું; અને અખિલ હિંદ ધોરણે પ્રચાર કરતું હતું. મદ્રાસ અને અયોધ્યામાં એની શાખાઓ ઉઘાડવામાં આવી. એની વારંવાર સભાઓ મળતી. સુધારાઓ માટેની દરખાસ્તો થતી. એણે હંડનર્મા પોતાના એજન્ટો નીમ્યા. અને પાર્લામેન્ટ તરફ અરજીઓ પર અરજીઓ કરવા માડી સરકારે આનો સ્વીકાર કયો નહોતો, પરંતુ અતે સરકારની ધારાસભામાં એ પ્રતિનિધિઓ મોકલવા શક્તિમાન થયું હતું. આમ છતાં ચોક્કસ આદર્શના અભાવે અને સંકુચિત હેતુના કારણે આ સરથા આગળ કૂચકદમ ન કરી શકી.

આ બંધાય જણો દરમિયાન મધ્યમ વર્ગની સંખ્યામાં વધારો થતો હતો. શહેરોમાં મૂડીવાદી વર્ગ જન્મ પામતો હતો અને એ ઉદ્યોગ માટે અમુક પ્રમારના રાજકીય સુધારા મેળવવા આગ્રહ બની રહ્યો હતો. અંગ્રેજ શિક્ષણનો વધનો જનો પ્રચાર આ બંધા વર્ગોના આર્થિક અસતોષને 'ઇન્ડિઅન એસોસીએશન' તરફ વાળવા ૧૮૭૬ માં સમર્થ બન્યો. એમાં મુખ્યત્વે વમીલો અને લેખકો હતા. આ મંડળ ખાલી અરજીઓ કરતા ગાજકીય પ્રચારને વધારે મહત્ત્વ આપતું થઈ ગયું. એનો ઉદ્દેશ હતો "શિક્ષિત મધ્યમ વર્ગના વિચારો રજૂ કરવા અને જાહેર જીવનમાં સમાગ રસ લે એવો ઉત્સાહ

પ્રગટ કરવો ” અંગ્રેજ અને દેશી ભાષામાં અખબારો પ્રગટ થવા માડ્યા હતા ‘અમૃતમંજાર પત્રિકા,’ ‘બગાવી,’ ‘હિંદુ પેટ્રીઅટ,’ ‘હિંદુ,’ ‘મરાઠા,’ અને ‘કેસરી’ વગેરે સરકારી નીતિ પર સીધેસીધો પ્રહાર કરતાં આ પ્રયાગ્રથી સારા દેશભરમાં રાષ્ટ્રીયતાનું મોતુ આવ્યું. મડળમાં હિંદુ શિખ, મુસ્લિમો બધા જ જોડાવા લાગ્યા.

મડળ આગળ ભાતભાતના કામો આવી લાગ્યા બગાળમાં લાખો જનની ખુવારી કરતું પ્રચંડ વાવાઝોડું આવી ગયું અને દક્ષિણ-માં દુકાળના ખરખરમાં હજારો જીવો હોમાઈ ગયા, ત્યારે ૧૮૭૭માં સરકારે દિલ્હીમાં દરબાર ભર્યો એ બનાવે પ્રજામાં રોષ જગાવ્યો. “બગાલી” એ આ પ્રસંગને “વિરાટ જૂન” તરીકે વર્ણવ્યો. એણે લખ્યું, “આજે દેશ જ્યારે શોકમાં ડૂબેલો છે ત્યારે જો દિલ્હીમાં શાહી દરબાર ભરાશે તો એનો હેતુ નાશ પામશે અને આખોય સમારભ પ્રજામાનસ પર ખોટી અમર પાડશે” બીજા ગોક અખબારે ‘રામ સળંગે છે ત્યારે નીરો ફીડલ બગાવે છે.” એવી ઠડક ટીકા કરી આ દરબારે પ્રજાના આગેવાનોને એક બીજો પાડે પણ શીખ-વાડ્યો દરબારમાં ‘હિંદુ પેટ્રીઅટ’ના ખબરપત્રી તરીકે હાજરી આપતા સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીને જણાવ્યું કે, “દેશના બધા ઉમરાવો જો વાઈસરોયની આસપાસ એકત્ર થઈ શકે છે તો પ્રજા પણ બધાર-જીય સાધનો દ્વારા આપખુદ તત્ત્વ નિયમન કરવા એકાદ રાજકીય પક્ષના ઝંડા નીચે શા માટે એકત્ર ન થઈ શકે.”

૧૮૭૮ માં છાપાઓની સ્વતંત્રતા મૂટવનો કાયદો સરકારે પસાર કર્યો આ કાયદો જે અખબારો અંગ્રેજીમાં પ્રગટ ન થતા હોય એને લાગુ પડતો હતો. ૧૮૮૩ માં સરકારે ઇનજર્ન કાયદો પસાર કરી દિલ્હી ન્યાયાધીશોને અંગ્રેજો પર અમુક કેસોમાં કામ ચલાવવાની સત્તા આપી જે સામે યુરોપીયનોએ પ્રખર વિરોધ જોડાવ્યો. સુગત જ ‘યુરોપીઅન ગ્લેસુ મડળની સ્થાપના કરવામાં આવી રી

૧૫૦,૦૦૦ નું ફંડ વિજેતાઓના હક્ક જાળવવા અને કાળા ન્યાયાધિશેને દ્વારે જેસ પામતો ગોરા ગૃહ-દેગારોના ગદાણુ અર્થે એકબે કરવામાં આવ્યું. આ ચળવળીઆઓએ ગલીય બાપામાં સર દલીલદારને ગાળો દીધી. ધમકીઓ આપી. દિંદી ન્યાયાધિશે માટે તો એમ પણ કહેવામાં આવ્યું કે આ બધા લાગ મળે તો જનાનાને ગોરી મદિલાઓથી ભરી દેતાં ચૂકશે નહિ. સરકાર નમી ગઇ અને કાયદો પાછો ખેંચાયો. દેશનો રાજકીય સમજદાર વર્ગ પણ આથી જાકળી જાકયો—અને દિંદી મંડળની આસપાસ સંગઠિત થવા લાગ્યો. કલકત્તામાં રાજકીય પરિપક્વ મળી. મદ્રાસમાં મહાજન સભાની સ્થાપના થઇ, અને ભારે ઉત્સાહ વચ્ચે પ્રાંતિક પરિપક્વ મેળવવામાં આવી.

૧૮૮૪ માં જ બીજો એક બનાવ બન્યો. હાઇકોર્ટની તિરસ્કાર કરવાના આરોપસર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીને બે મહિનાની સજા ફરમાવવામાં આવી. બહાર જમા થયેલી મેદનીએ આ સજા તરફ ભારે ગૂરસો ખતાવ્યો. અને કોર્ટના બારીબારણાં તોડી નાંખ્યાં. પોલિસ પર પથ્થર ફેંક્યા. કલકત્તાની સભામાં એટલા બધા માણસો એકત્ર થયા હતા કે કોર્ટ પણ રથળે એનો સમાવેશ થવાનું અશક્ય બની ગયું—અને મેદાનમાં સભા કરવી પડી.

દેશ ભરમાં અસંતોષ વધતો જતો હતો. સર વિલીઅમ વેડર અને લખ્યું છે. “પ્રત્યાધાતના કમનસિખ પમલા અને પોલિસ દમનની રગિપન રીતોએ સમસ્ત દિંદેને ક્રાંતિકારી આદિલનની સીમામાં લાવી મૂકી દીધું.” પાત સાચી હતી. બંડ ફાટી નીકળે એવી દહેશત સરકારને હતી જ. સરકારી જાસુસોએ એકઠા કરેલા અહેવાલોના સાત મંથો સરકારને હસ્તક આપ્યા હતા. એ બધાનો પ્વનિ એક જ હતો કે અસંતોષ જીડો જતો હતો. આ અસંતોષ “રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિમાં કોઈ દિવસ પરિણમે એવા કાયદાબંજન કાર્યોમાં” ફાટી નીકળે એવો સંભવ હતો.

સીમલાની શિલ્પ ટેકરીઓ પર બેઠા બેઠા એક સ્કોચ હિંદના રાજકીય પ્રવાહોને સચિત નજરે અવલોકતો હતો. હિંદી સરકારના એક મંત્રી એલનજીમે આકાશ પર ઘેરાંતાં “બચંકર” વાદળાં બેંધાં હતાં. એને મન પ્રશ્ન થયો હતો “હવે શું થશે ?” એના મને જ એનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો. એ દિવસથી તેણે યોજનાઓ તૈયાર કરવા માંડી. યોજનાને અમલમાં મૂકતાં અગાઉ એ નિવૃત્ત થવાની રાહ નોતો હતો. ૧૯૮૩ ના માર્ચની ૧લી તારીખે તેણે કલકત્તા યુનિવર્સિટીના શિક્ષિતોને ઉદ્દેશી એક જાહેર નિવેદન કર્યું. દેશના વહિવટમાં વધારેને વધારે હિસ્સો લેતા, અંગત સુખ સમવડોનો ત્યાગ કરી સ્વતંત્રતા માટે જૂઝટા “દેશના સૌથી વધુ શિક્ષિત વર્ગને” એણે અપીલ કરી. “માત્ર પચાસ માણસો-સાચા અને સારા માણસો આના સ્થાપક તરીકે મળી જાય તો એની સ્થાપના કરતા વાર ન લાગે અને રસ્તો સરળ પણ થઈ જાય” એણે ‘ઇન્ડિયન નેશનલ યુનિયન’ નામની સંસ્થા સ્થાપવાનું સૂચવ્યું એના ઉદ્દેશમાં હિંદી પ્રજાના ઔદિક, નૈતિક, સામાજિક અને રાજકીય પુનરુદ્ધારનો સમાવેશ કરવાનું એણે કહ્યું. ખંગાળના આગેવાનો પણ આવાજ કાઢે મંડળનો વિચાર કરતા હતા. એવો જ વિચાર મદ્રાસના સત્તર માણસોના મનમાં ધૂમતો હતો. એમની અપીલની તાત્કાલિક અસર થઈ.

‘ઇન્ડિયન નેશનલ યુનિયન’ની સ્થાપના થઈ અને હુમ એના સામાન્ય મંત્રી નીમાયા. પૂતા ખાતે એક પરિષદ બોલાવવાનું નક્કી થયું. આરબિક અહેવાલ સભ્યો માટે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો. એની સૂચનાઓનો પ્રધાન સર “બ્રિટીશ તાજ તરફની અખડિત વફાદારીનો” હતો. “કોઈ પણ રાજકીય આગાહીના વિસ્તારથી વધારે એવા સમય પૂરતું હિંદનું ગ્રેટ બ્રિટન સાથે સત્તત જોડાણ રહેવું જોઈએ.”

એમનું મુખ્ય કામ હતું અસંતોષનાં પ્રવાહને અંકુશમાં રાખી હિંદની રાજકીય જાગૃતિને સાતિમય માર્ગે વાળવાનું એમ લાગે છે

કે એ પોતે આ ગણિત્વ યગવળને સામાજિક સુધારણાના માર્ગે ચલાવવા વધારે ઉત્સુક હતા. પરંતુ તે સમયના વાઇસરોય લોર્ડ કૃરીનની સૂચનાથી જ એણે રાજકીય સમૂહનું કામ ઉપાડ્યું. હુમની હમ્મજ એવી હતી કે પગિપદનું પ્રમુખસ્થાન ગવર્નર હોય, જેથી હિંદના રાજકીય પુરૂષો અને સત્તાવાળાઓ વચ્ચે અનુપ સબંધ જળવાઈ રહે. કૃરીનને સૂચના મળી ખરી પણ સત્તાવાળામાંથી કોઈ પ્રમુખ થાય તો મૂકેલીઓ બીની થાય એમ ગણી આ દગખાસ્ત એણે ઈન્કારી

નવા સભ્યોને સરથાનું નામ ન ગમ્યું. અને નામ બદલીને ‘ઈન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ’ રાખવામાં આવ્યું. પૂનામાં કાયેરાનો ઉપદ્રવ ફાગીનીઓએ એટલે પગિપદ બ્યોમેશયદ્ર એનરજીના પ્રમુખપદે મુમ્મ-મા ગોકલદાસ તેજપાન હાઈકૂલર્માં મળી એમાં ૭૨ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા એ બધાનો ઉતારો ગવર્નરના મહેલમાં જ હતો. આર-બથી જ એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું કે નવી સરથા તફન મૈત્રીભર્યા સબંધોમાં જ ગહેવા માગતી હતી બ્યોમેશયદ્ર એનરજીએ કોઈ પણ પ્રમારની ગેરસમજુતી ન રહે એ માટે એની નીતિની વ્યાખ્યા ત્રીએ પ્રમાણે કરી “આપણા પ્રિય તાડ રીપનના રમગણીય શાસનમાં અંત-ગત રહેલી રાષ્ટ્રીય એકતાના સમૂહનની અને એની ખીલવણીની આપણી નીતિ છે”

આમ કોંગ્રેસ જન્મી, પગદેશી શાસકોના સપૂર્ણ આશીર્વાદ સાથે. ત્યારે તો કંસને ખ્યાન પણ નહિ હોય કે કૃષ્ણનો જન્મ થઈ રહ્યો છે.

જગતના પ્રગતિકારક બળોને અને રાજકીય-સામાજિક બધાનો તે ગ માનવ સ્વતંત્રતા માટે લડતા બળોને અને સામ્રાજ્યવાદ સામેની એમની લડતમાં સપૂર્ણ સહકાર આપીએ છીએ. અમારી ફરિયાદ કોઈ પ્રત્ન કે કોઈ દેરા સામે નથી અને એ પણ લાણીએ છીએ કે અમને ગૂ અજાવતા સામ્રાજ્ય-વાદી ઇન્ડેન્ડમાય એવા ધણા છે જેમને સામ્રાજ્યવાદ પસંદ નથી, અને જે સ્વતંત્રતા માટે જીવે છે

પં. જવાહરલાલ નહેરુ

૧૮૮૫થી ૧૯૧૭

અસંતોષ

અને

વિરોધ

કેટલીક વખત થયા છે. કદાચ એટલે તો નહિ કહેવાયુ હોય કે 'રાજકારણમાં કોઈ સિદ્ધાન્તો જ નથી ?' આવા ધરાવના ફેરફારોનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત આપણી રાષ્ટ્રીય મહાસભા છે. એના જન્મ વખતનું એનું ધ્યેય અને આજનું એનું ધ્યેય સામસામી જાવણીયાણી સરથાઓનાં ધ્યેય જેટલા ભિન્ન છે ધ્યેયપદ્ધતિના ફેરફાર સાથે જ, અથવા એ ફેરફારને કારણે જ મહાસભાની આજની નીતિરીતિ તત્કાલિન નીતિરીતિથી સાવ ભિન્ન છે. પછી એ નીતિરીતિને ધડનારા ઠરાવોમાં આસમાન જમીનનું અંતર હોય એમાં શી નવાઈ ?

મહામહાનો જન્મ જે સંજોગોમાં થયો એ સંજોગો ધ્યાનમાં લઈએ તો એ વખતનું એનું સ્વરૂપ સમજતા ઝાઝી મશકેલી નહિ પડે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી, અને મહારાણીના દહેરા પછી અગ્રેજી રાજ્ય એક દૈવી પ્રેરણાનું પરિણામ છે એમ લોકોને લાગવા માંડેલું. બ્રિટિશ રાજ હેઠળ જ આપણુ દિનક્રિયાણુ થયાનું છે એવી ભાવના લોક માનસમાં જન્મી હતી.

“ એ ઉપકાર ગણી 'કેશરનો, હરખ હર્વે તું' દિન્દુસ્તાન”ની કવિતા એમાંથી જ રફૂરેલી. એ બધું જોતા મહાસભાની નીતિ અને એના ઠરાવો નમ વિનાંતો રૂપે જ હતા એ બાબત સમજી રાકાગે.

જો કે દેશની એ વખતની અબજત સ્થિતિ જોતાં ગમે તેવો ઉદ્ધાર માણસ પણ શુ કરી શકે એ પ્રશ્ન છે

ખીજી બાજુ ગજકાગણની એક હકીકત પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે માણસને જેમ બચપણથી જુદાવગ્યા સુધી ચોક્કસ સ્થિતિ માંથી અનિવાર્યપણે પસાર થવું પડે છે, એ જ રીતે રાજકીય સંસ્થાને અને ખૂદ દેશને-દેશના રાજકારણને, ચરુઆતમાં પ્રાથમિક-થી માડી વિકાસની પ્રત્યેક ભૂમિકામાંથી પસાર થવું પડે છે હા, એટલું ખરું - એ વિકાસની ભૂમિકાનો સમયનો ગાળો દેશકાળ પ્રમાણે બુદ્ધિ જુદો હોય શકે આપણી મહાસભા વિષે પણ એમ જ છે એની મૂંઝવણ એક અંગ્રેજના મગજમાં થવાને બદલે જોખણે, ગમમોહન ગાય, રાનડે & અન્ય કોઇ દિન્દીના મગજમાં થઈ હોત તો એનું સ્વરૂપ એટલું બિન-હોત એ શકાનો વિષય છે અનમત વ્યક્તિની અસર રાજકારણ ઉપર પડે છે એ નિયમ તો અહીં પણ લાગુ પડત જ

એ બધાના સારરૂપ જોખણે તો મહાસભાનો એ પ્રારબ્ધનો ગાળો એક દરે વિનતીકાળ વહી શકાય એ નીતિની ઝડક સમીક્ષા કરનાર જેને યાચકનીતિ-Policy of Mendicancy-પણ કહે છે એ વખતના ઠરાવોમાં રખેને મધ્ય કડકે કહેવાઈ જાય, રખેને કોઈ સરકાર વિરુદ્ધ બોલાઈ જાય એની જાણે બાગેબાગ કાળજી લેવાઈ છે પરિણામે વિનતીઓ પણ આગ્રહભરી છતાં અતિ નમ્રતાપૂર્વકની કરવામાં આવી છે કોઈને એમાં લઘુપ્રત્યિની ભાવના દેખાય તો પણ નવાઈ નહિ મહાસભાની એ વખતની રાજલક્ષિત એટલી બધી હતી કે એનું અધિવેશન ચાલતું હોય અને કોઈ ઠરાવ ઉપર ચર્ચા થતી હોય એવે વખતે મનનર કે વાઈસરોય ત્યાં આવે તો ચર્ચાનો ઠરાવ મોકુફ કરીને બધા બિલા ચાય અને માન આપે, એટલું જ નહિ પણ બ્રિટિશ રાજ્ય પ્રત્યે વફાદારીનો અને આવનારનો આભાર માનતો ઠગાય પસાર કરે છેક ૧૯૧૪-૧૬ સુધી પણ આ જનરુ એ જાણી

નવાઇ યરો. આમ મહાસભાના ઉદ્દેશકાળે રાજ પ્રત્યે વફાદારી એ એની નીતિનો પ્રધાન સ્તર હતો.

આમ છતાં હિન્દના રાજવલ્લિવટ વિષે મહાસભાને પોતાને જે લાગ્યું છે એ કહેવાની શરુઆત તો એની પ્રથમ બેઠકથી જ એણે કરી દીધી હતી. એનો પ્રથમ ઠરાવ ઇન્ડિયા ઓફિસ દૂર કરવાની વિનંતી કરતો હતો, એ ખીના નોંધપાત્ર છે મહાસભાએ એના શરુઆતના વર્ષોથી જ અનેકવિધ પ્રશ્નો ઉપર ધ્યાન આપવા માટે એનો પૂરાવો એના વિવિધ વિષયો ઉપગના ઠરાવોમાંથી મળી ગયે છે. સરકાર પાસે વિનંતીલેક્ષી માગણીઓની સંખ્યા ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૫ સુધીમાં લગભગ ત્રણ ટોડોની થવા જાય છે. ૧૯૧૫ સુધી એ માગણીઓમાંથી જૂજ સ્વીકારવામાં આવેલી. આમ છતાં મહાસભાએ એ માગણીઓ માટે કાર્ષ સક્રિય પગલાં લીધા ન હતા.

મહાસભાના એ વખતના નેતાઓના વિચારો અને વક્તવ્યોની પણ નોંધ લેવા જેવી છે અત્યારે જેમને વિનીત કદી શકાય એવી. એમની એ વખતથી જ એક ચોક્કસ દૃષ્ટિ હતી, એ એમાંથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. સિટિશ સામાજ્યમાં રહેવાથી અનેકગણા ફાયદા છે એમ એ પ્રમાણિકપણે માનતા એક લેખકે એમને વિશે કહ્યું છે: "એમનો સ્વેચ્છાએ એમની તાજ પ્રત્યેની વફાદારીનું પરિણામ ન હતો, પણ એમની તાજ પ્રત્યેની વફાદારી એમના દેશપ્રેમનું જ પરિણામ હતી "

અલગ રહેવા મુસ્લિમોને સલાહ અપાતી પણ આજ સરખાં કડવાશ અને વૈમનસ્ય એ કાળે ન હતાં.

■

×

×

મહાસભાના પ્રાથમિક વિકાસનો આ પ્રથમ તબક્કો છે. બ્રિટિશ ગળવહિવટની અતિ વિલંબની અને પ્રગતિ તથા સાથેસાથે પીડાકાની નીતિને પરિણામે તેમ જ આ પરિબળોને કારણે દેશના રાજકારણમાં નવા તર્રો પણ પ્રવેશવાં લાગેલાં. નવા નવા હાકિમો આવે એ એમના વિચારો પ્રમાણે જુદી જુદી નીતિ અપત્તવાર કરે. પરિણામે થોડાક વખત પ્રગતિશીલ નીતિ હોય તો થોડાક વખત સાવ વિરૂદ્ધ પ્રકારની. એનું દૃષ્ટાન્ત દેશમાં દાખલ કરવામાં આવેલા સુધારાઓમાંથી મળી રહે છે. આ બાબુ નેતાઓ પોતાની માગણીઓમાં આગ્રહની માત્રા વધારતા જતા હતા. વારંવાર ઠરાવો કરી મહાસભા સરકાર ઉપર અને બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ ઉપર મોકલી આપતી. વિધાયનમાં પ્રચાર કરવાથી દેશમાં સુધારા દાખલ થશે એવી માન્યતાથી લારે ખચે ત્યાં એક અકરાડિક પણ ચલાવવામાં આવતું. વિનંતીઓમાં આગ્રહ વધતો જતો હતો. છતાં માગણીઓ કરવાનો કાળ હજુ આવ્યો ન હતો. બંધારણીય માર્ગ જ સાચો માર્ગ હતો એમના શબ્દોમાં "બંધારણીય ઉદ્ધાપોહ."

ખીજી બાબુ શરુઆતમાં મીઠી નજરે જોનાર સરકાર હવે મહા-અમાના પ્રચાર અને સંગઠન રોજ-મ-રોજ વધતાં જોઈ ખફા નજરે પણ જોવા લાગેલી. પહેલાં મહાસભાના અધિવેશન માટે સરકાર તરફથી ધણી સગવડો અપાતી, ત્યાંસુધી કે તંબુ વગેરે પણ સરકારી હોય. પછી-એના ચોથા અધિવેશનમાં જ એને તંબુ નાખવા જગ્યા પણ અર્ધલાઠાબાદમાં ન મળી. એની ખીસેન્ટે સરકારી નીતિ વિષે એક ઉદાહરણ ટાક્યું છે. "મદ્રાસના અધિવેશન વખતે જીજ્ઞાસા અમલદારના દુકમને અમાન્ય કરી મહાસભાની બેઠકમાં હાજરી આપનાર એક સર્જન પાસેથી શાંતિ જાળવવા માટે ૨૦ હજાર રૂપિયા જામીનગીરી તરીકે

લેવામાં આવેલા ।” બંગાળની સરકારે એક આજ્ઞા દ્વારા કોષ્ટપત્ર સરકારી નોંધરને મહાસભાની બેઠકમાં હાજર રહેવાની મનાઈ ફરમાવેલી.

એ કાળે લોકોની માગણી ગમે તેવી વ્યાજબી હોય તોપણ પ્રત્યક્ષ ચળવળ સંપૂર્ણપણે દબાઈ ન જાય ત્યાંસુધી છૂટછાટ ન મૂકવી એવી સરકારી નીતિ હતી. લોડ લોટનના અમલમાં ૧૮૭૦ નો જાપાનેઝ કાયદો એનું દષ્ટાન્ત છે.

પછી તો સરકાર જાણે ધેનમાં જ એક પછી એક પગલાં ભરવા માંડી. જાપાનેઝ ધારો કર્યો, ફોજદારી કામમાં સુધારો કર્યો; સનદી નોકરી માટે ઉંમર ઘટાડવામાં આવી, યુરોપીયનો અને દેશી-ઓના પગારમાં ભેદ પાડ્યા, બન્નેના દરજ્જા જુદા કર્યા, અને એ બધાના કળશરૂપે લોડ કર્જનનો કડક આપખૂદ અમલ આવ્યો. નાના મોટા કાયદાઓ કરી એણે લોકલાગણીને દૂરથી, અને ‘કાર્યક્ષમતા’ની એની ઘેલછામાં બંગાળના ભાગલા પાડ્યા. હિન્દના રાજકારણમાં બંગાળના ભાગલાનો બનાવ મોટા સીમારચક સરખો છે. એ પ્રસંગ બન્યો ન હોત તો ઇતિહાસકારને એ પછીના રાજકારણના પાનાં જુદી રીતે લખવાં પડત. ૧૮૫૭ પછી પ્રજાનો એ પ્રથમ સક્રિય વિરોધ હતો. ગુલામ પ્રજાઓની જામતિ અને સગઠનમાં મદદ કરનારી વસ્તુ છે શોષક જલ્દીમતુ દમન, એની કડક નીતિ. ઇતિહાસ સાક્ષી દે છે કે દમનથી પ્રજાનો જૂરસો કદી દબાવાયો નથી. એ તો છે જ. પણ એ જૂરસામાં આમ વધારો થયો છે એ પણ હકીકત છે. બંગાળના ભાગલા એનું સુંદર ઉદાહરણ છે. દેશના એક પ્રાન્તમાં જનનાર બનાવથી પ્રાન્ત એકલો જ નહીં, પણ સારો દેશ જાગી ઊઠે, ઘોષનો પ્રતિઘોષ પડે એવો એ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. વિરોધના ઝંઝાવાતને લીધે એ ભાગલા રદ થયા એતો છે જ. પણ એથી બીજું ધણુંબધું દેશના રાજકારણમાં બન્યું- એ જ ભાગલામાંથી મહા-સભાની ‘મવાજ’ નીતિને બારે અસર પહોંચી, એ જ ભાગલામાંથી

મહાસભાએ પ્રથમવાર 'સ્વરાજ્ય' શબ્દ પીછાંચો. એ જ ભાગલામાંથી દેશમાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને વિનય મંદિરની સ્થાપના થઈ. દેશનો વિદ્યાર્થી-યુવક વર્ગ અગી જાડયો. સરકાર બાકી, સર-ધસો સભાઓ સામે પ્રતિજ્ઞા છૂટ્યા. દમનનો કારડો વિંકાયો. તરવરીયા જુવાનો કાંઈ ને કાંઈ કરી નાખવાનું વિચારી રહ્યા. બોમ્બ પ્રગ્તિ શરુ થઈ. ધણા પકડાયા, કેટલાક હાથપાર થયા, કેટલાક ફાંસીને માંચડે લટક્યા. સરકારી દમનને લીધે રાજદ્રોહ સપાટી પરથી અદૃશ્ય થયો જણાયો. પણ એ તો પ્રજામાં ઉડેજીડે વ્યાપક બન્યો.

❧

x

x

મહાસભામાં લોકમાન્ય ૧૮૯૬માં દાખલ થયા ત્યારથી જ એમની ઇચ્છા મહાસભાની નીતિમાં સુધારો કરાવવાની હતી. ગોખલે અને લોકમાન્ય એ જમાનાના બે જુદા મતના પ્રતિનિધિ ગણી શકાય. જેમને વિનીત કહીએ અથવા એ કાળની ભાષામાં મવાળ કહીએ તે મતના પ્રતિનિધિ તે ગોખલે અને ઉદ્દામ અથવા જહાલ મતના પ્રતિનિધિ તે લોકમાન્ય.

રાજ્યપક્ષગીઓની લોકલાગણી વિરોધી નીતિથી અને દેશના બના-વોથી યુવક વર્ગ સમસમી રહ્યો હતો, ન્યારે મહાસભા તો એની એ જ જૂની વિનંતીની પદ્ધતિએ ચાલી રહી હતી. એવેસમયે લોકમાન્યે નવો અવાજ રજૂ કર્યો. એમણે ઉદ્દામ નીતિની દિશાવત કરી. એમની નવી પદ્ધતિને કારણે એમની આજુબાજુ સારું જેવું જૂથ જામ્યું હતું. ૧૮૯૯માં જ એમણે લોર્ડ સેન્ડર્સ્ટનના અમલને વખોડી કાઢતો કરાવ મહાસભામાં રજૂ કર્યો. પણ મહાસભાના આગેવાનો એવો કરાવ રજૂ થાય એની વિરુદ્ધ હતા. પ્રમુખે ગજનામું આપવાની ધમકી આપી. પછી તો દિવસે દિવસે ઉદ્દામપક્ષ વિનીતોથી વધુને વધુ દૂર જતો ગયો. લોર્ડ કર્ઝનના અમલ જેવો દેશવિરોધી અમલ હોય અને મહાસભા હાય નેહી બેસી રહે એ ઉદ્દામવર્ગથી સહન ન થાય એ સહેજે

સમજી શકાય એવું છે. વિનીતો અને ઉદામો વચ્ચે એ રીતે ધર્મ-
શુનાં ખીજ પ્રથમ જ રાખાવાં શરુ થઈ ગયાં હતા. એ ધર્મશુની
પરિસીમા એટલે મહાસભાનું સુરતનું અધિવેશન. એની વિગતો આપ-
વાનું તો રથજ સંક્રાંત્યને લીધે શક્ય નથી. પણ એટલું કહી શકાય
કે મહાસભામાં એક નહિ પણ બે મતો ચોક્કસ રીતે પ્રવર્તતા થયા
હતા એની સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ એ અધિવેશનમાં મળી ગઈ.

આ નવો મત મહાસભામાં-દેશમાં કેમ આવ્યો એ ઈતિહાસ
જાણનારને સહેજે સમજાશે. જૂના અને નવાનું ધર્મશુ હોય એવો
એ ગાળો ગણી શકાય. જૂનાને નવાની વિચાર સરશીમાં વિધાસ
નથી; નવાને જૂનાની પદ્ધતિમાં ઈતખાર નથી. વૃદ્ધત્વનું ડહાપણ
“ધીરે ધીરે સુધારાના સાર”ની હિમાવત કરે છે તો જુવાનીનું જોમ
“યા હોમ કરીને પડો ફતેહ છે આજે”નું આદવાન કરે છે.
વિનીતપક્ષ ચાલુ રાજવહિવટમાં સુધારો માગતો હતો; ઉદામ પક્ષ
રાજતંત્રની પુનરુત્થના માગતો હતો. પ્રથમની બંને ત્યાં સુધી સદકાર,
અને જરૂર પડ્યે વિરોધ કરવાની નીતિ હતી, તો ખીજની નીતિ
રાજતંત્રનો અવરોધ કરવાની હતી. પ્રથમ વર્ગ પરદેશીને પોતાના
કરવાની ઇચ્છા રાખતો, તો ખીજે વર્ગ પરદેશીને દૂર કરી દેશીઓને
એ-જગાએ સ્થાપવાની આશા સેવતો. અંગ્રેજોએ નક્કી કરી આપેલી
કસોટીમાંથી પાર ઊતરીને પ્રજા જવાબદાર રાજતંત્ર મેળવે એ પ્રથમ
વર્ગનું ધ્યેય હતું; તો ખીજ વર્ગનું ધ્યેય પરદેશીઓ તરફથી કાંઈ
પણ ભતની આડખીલી વિના “સ્વરાજ્ય એ અમારો જન્મસિદ્ધ હક
છે” એ હતું.

આ વિરોધી સ્થિતિમાં સક્રિય ધર્મશુ સિવાય ખીજે એક વિકલ્પ
રેખાતો નથી.

૧૯૧૭ પછીની પ્રજા ભાવૃત્તિ હવે આ માર્ગે વલે છે.

કોંગ્રેસ—

૧૯૧૭થી ૧૯૪૫

○

રમણિયલાલ શાહ

○

૧૯૧૭ની કોંગ્રેસ એટલે
એની ખીસેન્ટની કોંગ્રેસ. “વક્ષદારી
અને નિર્ભેળ વક્ષદારી”ની મનોવૃ-
ત્તિમાંથી “અસહકાર અને સીધા
સામના”ની નીતિ તરફ દોરી
જતી ઘટનાઓની પરંપરામાં આ
વર્ષ સેપ્ટેમ્બર હતું એમ કહી શકાય.

૧૯૦૭થી કોંગ્રેસમાંના નરમ

અને ગરમ દળો વચ્ચે પડેલું

ભંગાણુ સાંધી લેવાની તથા કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમ લીગની સ્વરાજ્ય
માટેની સયુક્ત યોજનાથી હિંદુ-મુસ્લિમ એકત્વની સ્થાપના કાંવાની—
૧૯૧૬ની લખનૌ કોંગ્રેસમાં મેળવાયેલી આ બે મહાન સિદ્ધિઓને
કારણે કોઈ પ્રકારના ભાવિ પગલાં માટે દેશનો માર્ગ સાફ
બન્યો હતો. અલખત, આજ કોંગ્રેસમાં નામદાર ગવર્નરે અને
તેમનાં પત્નીએ હાજરી આપી અને તેમનું ઉમળકાભેર સ્વાગત પણ
કરવામાં આવ્યું હતું, એ બેતાં કોઈ પણ પ્રકારનાં પગલાં લેવાનું
તે કાળે કોંગ્રેસની વિચારણામાં હતું એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. પણ
અસહકાર અને સીધા પગલાંની જમીન ખેડાઈ રહી હતી. એની
ખીસેન્ટે પોતાનાં અસાધારણ ઉત્સાહ અને શક્તિ સાથે ઉપાડેલું
હોમ રુલનું આદોલન દેશમાં ખૂબ લોકપ્રિય થયું હતું અને ગામેગામ
હોમ રુલનો નાદ માજતો થયો હતો, મિ. ઝીલ્ડા જેવા પણ એમાં
ખેચાયા હતા. આ અગવળથી ભડક પામી ૧૯૧૭ના જુનની ૧૫
મીએ સરકારે એની ખીસેન્ટને અટકમાં લીધાં પણ આથી તો હોમ-
રુલની હિંમતી વધુ જોર પકડ્યું એની ખીસેન્ટને છોડાવવા માટે
‘પ્રેસીડેન્ટીયલ ડિસ્પોઝિશન’ ના સ્વરૂપમાં કુર્ષક સામનો આપવાની યોજના
પર કોંગ્રેસે ગંભીરપણે વિચાર સ્થાપવા માંડ્યો. પણ આ વિશે કોંગ્રે-
સમાં મતભેદો હતા અને એની ખીસેન્ટનો ૧૯૧૭માં છુટકારો થતાં

તેમણે પોતે જ એની વિરોધ કર્યો આમ 'યેસીવ રેઝીસ્ટન્સ'ની વાત પડતી મુકાર્થ, પણ એનો જૂરસો સાવ નાશ પામ્યો ન હતો ૧૯૧૭ ના ડીસેમ્બરમાં મળેલી કચકતા કોંગ્રેસમાં ત્રણ વર્ષથી જેલમાં સજાડતા મૌલાના મહમદઅલી અને મૌલાના શૈકતઅલીના છુટકારાની મામણી કરતા ઠરાવ પર બોલતાં શ્રી. સત્યમૂર્તિએ કહ્યું કે, "આ ઠરાવમાં આગળ વધીને સરકારને એમ સ્પષ્ટ કહેવું જોઈતું હતું કે તેમને છૂટા કરવામાં નહિ આવે તો આપણે સરકાર સાથે સહકાર કરીશું નહિ "

આ બધું જતાંય કોંગ્રેસની મૂળભૂત નીતિ તો હળુપ વફાદારી, સહકાર અને અંગ્રેજ પ્રજામાં જોડા વિશ્વાસની જ હતી કોંગ્રેસના આરંભથી રાખેલા મુજબ દર વર્ષે થતો આવેલો વફાદારીનો ઠરાવ તો છેક ૧૯૧૮ સુધી થતો આવ્યો. 'જલિયાનવાલા બાગ' પછી પણ કોંગ્રેસે "નામદાર શહેશાહના કૃપાળુ હંદેરા માટે તેમનો અતિ માનપૂર્વક આભાર માનતો, પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સના આગમનની જાહેરાતને વધાવી લેતો તથા આ દેશના લોકોના અતંકરણપૂર્વકના સત્કારની ખાત્રી આપતો" ઠરાવ પસાર કર્યો, એટલું જ નહિ પણ હિંદી વજીર મિ. મોટીગ્યુનો તેમણે રજૂ કરેલા સુધારા માટે લીધેલી મહેનત માટે કોંગ્રેસે આભાર માન્યો. (૧૯૧૯, ડીસેમ્બર, અમૃતસર કોંગ્રેસ)

પણ ૧૯૨૦ માં કોંગ્રેસે પહેલી જ વાર વફાદારીના ઠરાવને બદલે "અસંતોષ તથા નિરાશા" વ્યક્ત કરતો અને "બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળે હિંદી પ્રજાને વિશ્વાસ જોડ્યો છે" એવી કડક જાહેરાત કરતો ઠરાવ પસાર કર્યો. એવી કમ્પ્રોમીસબાજી બની ગઈ હતી કે જેમણે કોંગ્રેસની વફાદારીની વર્ષો જૂની જોડી બાવનાને ધરમૂળથી હચમચાવી નાંખી હતી ? આ સવાલનો વિગતવાર જવાબ તો આટલી ટૂંકી જગ્યામાં સમાવી લેવો શક્ય નથી, પણ થોડાક બનાવોનો ઉલ્લેખ થઈ શકે. (૧) ૧૯૧૮ ના નવેમ્બરમાં મુદતો અત આવતાં હિંદુસ્તાનની લાંગા કાળથી સેવેલી આકાંક્ષાઓ પાર પડશે—યુદ્ધ દરમ્યાનની તેની સેવાઓની કદર કરીને

તેને સ્વરાજ્ય આપવામાં આવશે એવી આશાઓ હિંદી પ્રજાના દિલમાં
 ઊભી થઈ. આ આશાઓ પાર પાડવાને બદલે સરકારે પ્રજાના સ્વાતં-
 ત્ર્યપર ત્રાપ મારતા કાળા કાયદાઓ-રેલેટ એક્ટની જાહેરાત કરી.
 (૨) રેલેટ એક્ટ સામે કોંગ્રેસે વિરોધ કર્યો, અને તે રદ કરવાનો
 સરકારને આગ્રહ કર્યો. પણ અત્યારસુધી દેશના ગળકાગણમાં કાંઈક
 આ રો પશ્ચાદ્ભૂમિકામાં ગહેલા ગાંધીજીએ આ કાયદાઓને મંજૂરી
 આપવામાં આવશે તો તેની મામે પોતે સત્યાગ્રહની દિવસો ઉપડશે
 એવી ચેતવણી પણ સરકારને આપી દીધી. કોંગ્રેસ આતુ ગંભીર પગલું
 લેવાને તૈયાર થાય કે નહિ તોપણ ગાંધીજી પોતાના વિચારમાં મક્કમ
 હતા. તેમણે એ માટે સત્યાગ્રહ સભાની સ્થાપના કરી ને રેલેટ એક્ટ
 અને બીજા કાયદાઓ તોડવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવગવી. ખૂદશા અને
 સીધા સામનાની આ યોજનાથી દેશના વાતાવરણમાં ખૂબ એનન આગ્યું.

(૩) સત્યાગ્રહના અદિકલનના પ્રથમ પગલાં તરીકે ગાંધીજીએ
 ૧૯૧૬માં માર્ચની ૩૦ મીએ સંપૂર્ણ હડતાળ, ઉપવાસ અને પ્રાર્થનાઓનો
 'કાર્યક્રમ' આપ્યો. આ કાર્યક્રમને અસાધારણ સફળતા મળી. પણ આ
 અને ત્યારપછીના દિવસોમાં સરકારે જોર દમન કર્યું. પ્રજાએ પણ ધણી
 જગાએ કાળૂ ગૂમાવ્યો. સરકારે નીકળ્યાં, ગોળીમારો થયા, તોફાનો
 થયા અને ઠેરઠેર પોલીસ અને લોકો વચ્ચે અથડામણો પણ થઈ. પણ
 સરકારી દમને પંજાબમાં તો માત્રા મૂ. ૧. એપ્રિલની ૧૩ મીએ 'જલિ-
 યાનવાલા બાગ'નો હિંદના ઇતિહાસમાં અમર રહેવાને સરખાવેયો
 કરુણ હત્યાકાંડ થયો. વીખગાઈ જવાનો પૂરતો સમય આપ્યા વગર
 પીસ હજારની મેદની પર ગોળીમાર કરવામાં આવ્યો; અને સેંકડો
 નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા અને હજારો ધવાયા. લોકો પર બીજા
 પણ અનેક અત્યાચારો થયા. અંગ્રેજ સરકાર સામે ભયાનક રોષ જોતો
 કરવા માટે આ બનાવો પૂરતા હતા. પણ આ બધું છતાંય કોઈએ
 સ્પષ્ટ ના જોઈ અને પંજાબના બનાવોની તપાસનો અહેવાલ બહાર
 આવે તેની રાહ જોવાનું પમંદ કર્યું.

(૪) અંગ્રેજોની ન્યાયશુદ્ધિમાંથી કોંગ્રેસ અને ગાંધીજીનો વિશ્વાસ
જોને કારણે સદતર બેઠી ગયો તેવા બે બનાવો હવે આવે છે. પહેલો
પંજાબના અત્યાચારોની બાબતમાં સરકારે લીધેલા વચ્ચુનો અને બીજો
ખિલાફતનો. “ પંજાબમાં ગુજરવામાં આવેલા જુવન સંબંધી
પૂરતાં પગલાં લેવામાં બ્રિટિશોની નિષ્ફળતા માટે અસંતોષ જાહેર
કરતો તેમજ પંજાબના અમલદારોના (જનરલ ડાયર અને માઇકેલ
ઓડવાયર) ખરાબ કામને વ્યવહારુ રીતે વખાણવામાં આવ્યાં છે તે
માટે નિષ્ફળતાની લાગણી વ્યક્ત કરતો ” ઠરાવ કવક્તા કોંગ્રેસે કર્યો.
ડાયર અને ઓડવાયરને નિર્દોષ ઠરાવીને સરકારે તેમની સામે કશા જ
પગલાં ન લીધા એટલું જ નહીં પણ કેટલાક અંગ્રેજોએ તો ડાયરના
ખૂન વખાણ કરીને તેને ભેટ સોગાદો પણ આપી એની સામે પ્રજામાં
ફેવાયલા ઉમ્મ રોપનો સાવ હળવો પડ્યો માત્ર કોંગ્રેસના આ
ઠરાવમાં હતો.

(૫) છેલ્લો મહત્વનો બનાવ ખિલાફતનો તુર્કસ્તાનમાં બ્રિટિશ સર-
કારે પોતે આપેલા વચનોનો ભંગ કરીને વિશ્વાસઘાત કર્યાની વાત
૧૯૨૦ ના મેની ૧૪મી તારીખે તુર્કસ્તાન સાથેની સુલેહની ચર્ચા
જાહેર થતા બહાર આવી હિન્દના મુસલમાનો આથી ખૂબ દુઃખાયા
અને ઉશ્કેરાયા. હુકુમત બોલે આ પગલાંનો વિરોધ કરવો જોઈએ
એ વૃત્તિ પ્રબળ બની અલી બાખ્તઓએ આ વખતે મુસલમાનોની
નેતાગીરી લીધી ગાંધીજીએ મુસલમાનબાઈઓ પર આવી પડેલા આ
સંકટને દૂર કરવા માટે હિન્દની બીજી દરેક કોમને મદદ કરવાની
લાકબ કરી.

આમ એક પછી એક ઝડપભેર બની રહેલા બનાવોના પ્રવાહે તો
કોંગ્રેસને વફાદારીનો પય છેડો અસહકારના ઠાંટાળા માર્ગે ધસડી.
કોંગ્રેસમાં હવે એક નવા જ યુગનો જન્મ થયો. નવી જ ભાવનાનો
ઉદય થયો. પોતાના ધ્યેયને પાર પાડવાની નવી જ પદ્ધતિ તેના
હાથમાં આવી. આ યુગના મહાન પ્રણેતા ગાંધીજી હતા. આજ સુધી

કોંગ્રેસને કદી પ્રાપ્ત થઈ ન હતી એવી સર્વમાન્ય આગેવાની ગાંધીજીમાં
 કોંગ્રેસને મળી. ૧૯૨૦-૨૨ દરમિયાન અસહકારનો જીવન પ્રયત્ન વેગે
 ચડ્યો અને દેશની સુરત તેણે સંપૂર્ણપણે બદલી નાખી. આની સાથે
 અનિવાર્યપણે જ કોંગ્રેસનું પોતાનું સ્વરૂપ પણ સદંતર બદલાઈ ગયું.
 કરાવો અને વિનંતીઓ કરનારા મંડળને બદલે તે હવે પ્રજાને તા-
 કાતને સંગઠિત કરીને જરૂર પડતાં સીધી લડતના માર્ગે દોરનારી,
 મહાન જવાબદારીવાળી સંસ્થા બની. આની સાથે જ ગાંધીજી અને
 અસહકારની નીતિથી જુદા પડનારા જૂના આગેવાનો કોંગ્રેસમાંથી
 અદૃશ્ય થયા. આ આગેવાનોમાં મિ. ઝીણા, શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી,
 ચિતામણી, સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, લોડ સિંહા વગેરે મુખ્ય હતા.
 પ્રજાનો ઉભરાતો ઉત્સાહ, કડક અંગ્રેજી પોશાકને બદલે ખાદીનાં સાદાં
 કપડાં, અંગ્રેજીને બદલે હિન્દુસ્તાની ભાષાનો આગ્રહ, અસહકાર અને
 બહિષ્કાર—આ બધાં નવાં તત્ત્વોવાળી કોંગ્રેસમાં રહેવાનું આ આગે-
 વાનો માટે શક્ય જ નહોતું. આમાંથી ધણાખરાએ વિનીતપક્ષ જિતો
 કર્યો. કેટલાક સરકારી હોદ્દાઓ અને ઈલાકાને માર્ગે વળ્યા. મિ.
 ઝીણા જેવા કેમીવાદી જાવણીમાં જાળ્યા, પણ કોંગ્રેસમાં હવે નહું
 અને તાજું લોહી વહેવા માગ્યું હતું, એટલે જૂના આગેવાનો ખરી
 પડવાથી તેણે કશો આઘાત અનુભવ્યો નહિ.

અસહકારના આદોલનનો પ્રયત્ન અદ્ભુત જવાબ આપ્યો અને
 મુમુક્ષના ગવર્નર લોડ લોહકના શબ્દોમાં ગાંધીજી “સ્વરાજ્યથી એક
 તરફ જ દૂર” આવી પહોંચ્યા. કોંગ્રેસે પોતાના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર
 જનતાની સંસ્થા બનીને અપૂર્વ તાકાત મેળવી. જનતાએ પણ ગાંધી-
 જીની આગેવાની નીચેની અસહકારની લડતમાં પોતાની શક્તિ અને
 એક પ્રકારની મક્કિતનું અપૂર્વ જ્ઞાન અનુભવ્યું. પણ લોકોના ઉત્સાહ
 અને શક્તિ છતાંય પ્રજા પાસે જે તાલીમ, ચિસ્ત, સંગઠન અને
 વ્યવસ્થા હોવાં જોઈએ તે નહિ હોવાથી આદોલન તત્કાલ પૂરવું

‘નિધન નીવડ્યું’. ચૌરીચોરાને નિમિત્તે સવિનય ભંગની હિલચાલ તો મોકુફ રહી, ગાંધીજી પકડાયા અને કોંગ્રેસ ધીરે ધીરે બંધારણીય માર્ગે વળી. ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૭ નાં વર્ષોના ગાળો બંધારણવાદનો અને ખીજ ખાલુ દેશબ્યાપી રાજકીય મંદી, નિરાશા અને ઠંડકનો હતો. એમ કહી શકાય. કોંગ્રેસની પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર હવે ધારાસભા બન્યું હતું. મોતીલાલ નેહરુ અને દેશબંધુ દાસની આગેવાની નીચે સ્વરાજ્યપક્ષે ધારાસભાઓમાં સુંદર કામ બજાવ્યું પણ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિની દૃષ્ટને ઝડપી બનાવે એવું કોઈ મહાન પરિણામ તેણે મેળવ્યું નહિ. ગાંધીય જાગૃતિનો પારો આ બધો વખતે જતરતો રહ્યો. કોંગ્રેસમાં તકવાદી અને સ્વાર્થી તત્ત્વોએ ફરીને માથું ઊંચકવા માંડ્યું તેમ જ પક્ષા-પક્ષીએ જોર પકડવા માંડ્યું.

૧૯૨૮માં વાતાવરણ એકદમ પવટાયું. સાયમન કમિશન સામેના વિરોધ અને બારડોલી સત્યાગ્રહને મળેલી સફળતાથી સર્વત્ર ચેતન અને ઉત્સાહ ફેલાયા. વિદ્યાર્થીઓ અને જુવાનો, મજૂરો તેમ જ કિસાનોમાં સર્વત્ર નવી જાગૃતિનાં ચિહ્ન નજરે પડતાં હતાં. નવો જુવાળ ફરીને ચડવા માંડ્યો હતો. ૧૯૨૯ના ડીસેમ્બરના આખરી દિવસોમાં ‘જુવાનોના પ્રમુખ’ જવાહરલાલના અધ્યક્ષપણ નીચે મળેલી લાહોર કોંગ્રેસે પૂર્ણ સ્વરાજ્યનું બ્લેમ સ્વીકારીને પોતાના જીવનનું સૌથી મહાન પગલું ભર્યું. ૧૯૧૯થી ખિટનથી વિમુખ થવા માટેની કોંગ્રેસ હવે તેનાથી પૂરેપૂરી ધરાઈ ગઈ હતી, તેના સંબંધમાંથી સંપૂર્ણ છૂટકારો આવતી હતી એ હકીકતની આમાં જાહેરાત હતી. ૧૯૩૦-૩૨ની લડતોમાં પ્રજાએ ‘૨૦-’૨૨ કરતાં વધુ બેવરિયત આમનો આપ્યો. સરહદ પ્રાંતના પકાણામાં આવેલી રાજકીય જાગૃતિ અને સરકારી હમનનો તેમણે શાંત વીગતાથી કરેલો સામનો એ આ જીતોનું પાન છે એ એવું અને તદ્દન નવું તત્ત્વ હતું. ૧૯૨૯ પછી આવેલી વિશ્વભ્રમી આર્થિક કટોકટીને લીધે જિમ્મા થયેલાં નવાં આર્થિક

પગિણામોએ પણ આ લડતોમાં ભાગ લેજો. નાકરની લડત પગ
કેટલેક મથળે સારી રીતે ચાલી. વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ત્રીઓએ પણ
અસાધારણ શક્તિ બતાવી આ લડતોને દાગળે બિટિશતંત્ર હયમચી
બાંધુ '૩૦ની લડતનો ગાંધી-ધર્મિન દગમ્મા અંત આવ્યો આ
દગમ્મા કોંગ્રેસનું ધ્યેય પાર ન પડ્યું, પણ તેની પ્રતિષ્ઠા અને માનમાં
વધારો થવા પામ્યો. આના પગિણામે સરકારની નોકરશાહીએ પગમથ
અને ધવાયેના સ્વમાનની લાગણી અનુભવી. ૧૯૩૨ના સરકારી દમને
બાંધ અરૂપ ધાગણ કર્યું.

૧૯૩૪માં લડત પાછી ખેંચાતા કોંગ્રેસ દરીને ધાગસલાના
માર્ગે વળી પણ આની સાથે '૩૦-૩૨'ની લડતના બોધપાઠો તન્દ
પણ ધણાનું ધ્યાન ખેંચાવા માડ્યું હતું ગાંધીજીએ કોંગ્રેસમાંથી વિધિમ
છૂટા થઈને ગામડામાં અને ગયનાત્મક કાર્યમાં પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત
કર્યું. પ્રજાની તાલિમ અને સંગઠનની ઉણપો લડતો દરમ્યાન નજરે
પડી આવી હતી આર્થિક ધોગણ પણ શ્રમજીવી વર્ગોનું-કિસાનો અને
કામદારોનું સંગઠન મજબૂત કરવા તગ્દ પણ હવે દ્રષ્ટિ વધવા માઠી
વિદ્યાર્થીઓના સંગઠનની પ્રવૃત્તિનો પણ આગ લ થયો કોંગ્રેસની
અંદર અને બહાર સમાજવાદી વિચારસરણીની છાપ વ્યાપક
બનવા લાગી કોંગ્રેસની અંદર સમાજવાદી વિચારણાનો પ્રચાર કર-
વાના ઉદ્દેશથી 'મહાસભા સમાજવાદી પક્ષ'ની સ્થાપના થઈ. કોંગ્રેસના
સર્વોચ્ચ આગેવાનોમાંથી જવાહરલાલ પણ સમાજવાદી વિચારે રંગા-
ચેલા હોવાથી સમાજવાદી વિચારણાના ફેલાવાને ગતિ મળી

૧૯૩૭માં કોંગ્રેસના પ્રધાનમંડળો સાત પ્રાન્તોમાં રચાયાં.
આને લીધે જનતા પગો તેનો પ્રભાવ અને શક્તિ ખૂબ જ વધ્યા.
પણ તેની સાથે તેમાં તકનાદી તરવો દાખલ થયાથી તેમ જ લડત
વગર બંધારણીય માર્ગે પણ આઝાદી મળી જશે એવો પ્રચલ કેટલાક-
ના મનમાં જન્મવાથી કોંગ્રેસનું લડાવક ક્રાન્તિકારી અરૂપ બેખમાય

તેવો સંભવ ઊભો થયો. ત્રાવણકોર, મૈસુર, રાજકોટ, લીમડી વગેરે દેશી રાજ્યોમાં આગેલી અપૂર્વ જગૃતિ અને ત્યાંની પ્રજાઓની લડતો એ આ સમયનું ખૂબ ધ્યાન ખેંચે એવું તત્ત્વ હતું આ અરસામાં જ કોંગ્રેસમાં એક આંતરિક કટોકટી પણ આવી ગઈ અને સુભાષનાથુએ 'ફોરવર્ડ બ્લોક' ઊભો કર્યો.

૧૯૩૬ માં બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થતાં ફરીને કોંગ્રેસ સરકાર સાથે અયકામણમાં આવી. કોંગ્રેસની યુદ્ધનીતિનું સ્વરૂપ અપષ્ટ હતું. ફેસીઝમની કોંગ્રેસ વિરોધી હતી; તેની સાથે બીજા કોઈપણ પ્રકારના સામ્રાજ્યવાદની પણ કોંગ્રેસ એટલી જ વિરોધી હતી. ગુલામ અને કચડાયેલા દેગોની આઝાદી માટેના યુદ્ધમાં ભાગ લેવાને કોંગ્રેસ તત્પર હતી, પણ તેની સાથે કોઈપણ પ્રકારના સામ્રાજ્યવાદી યુદ્ધમાં દેશને ધસડવાના પ્રયત્નનો વિરોધ કરવાનો પણ તેનો મક્કમ નિર્ણય હતો. હિંદની આઝાદીમાં જ સ્થિતિની દાનતની ક્ષેત્રી હતી. કોંગ્રેસની નીતિના મૂળભૂત અંગો બની ગયેલા અને પરસ્પર સંકળાયેલા ફેસીસ્ટ વિરોધી અને સામ્રાજ્યવાદ વિરોધી—આ બે પ્રવાહોમાથી એક પછી એક કોંગ્રેસનાં હવેનાં પગલાં—કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોનાં રાજીનામાં, અહિંસાને ભોગે અને ગાંધીજીનો સાથ ગૂમાવીને પણ કરવામાં આવેલી 'પૂના ઓફર,' વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહનું આદેશન, જાપાનના આક્રમણ પછી દેશના બચાવમાં ભાગ લેનાં તત્પરતાથી ક્રીપ્સ દરખાસ્તો દરમ્યાન કોંગ્રેસનું સમાધાનકારી વલણ અને આ બધાના સ્વાભાવિક પરિણામરૂપે ક્રીપ્સની વાટાઘાટો પછી સ્થિતિ સરકારની દાનતમાંથી કોંગ્રેસનો વિશ્વાસ ઊડી જતાં રાષ્ટ્રની ભગ્ન મનોદશાના પ્રત્યાઘાતરૂપે આવેલું 'હિંદ છોડો'નું સૂત્ર અને ૮ મી ઓગસ્ટનો ઐતિહાસિક ઠરાવ ઉગમ પામ્યા.

'૪૨ ની લોકક્રાંતિ એ કોંગ્રેસના જીવનની સૌથી મહાન અગ્નિ પરીક્ષા હતી. જવાહરલાલે ૮ મી ઓગસ્ટની રાતે કહ્યું હતું કે "કોંગ્રેસ

આગમાં ઝંપલાવે છે. કાં તો તે તેમાં ભરમ થશે અથવા શુદ્ધ કુંદન થઈને બહાર નીકળશે. ” કૌશ્લેષ ભરમ ન થઈ. લોકકાંતિ દરમ્યાન કાયદેસર રીતે તો કૌશ્લેષના અસ્તિત્વને કચડી નાંખવામાં આવ્યું હતું, પણ એ દરમ્યાન તેનો વિકાસ તો ચાલુ જ રહ્યો. આઝાદી માટે લડનારા તમામ બળોનું તે જીવન કેન્દ્ર (nucleus) બની હતી. ‘કૌશ્લેષ’ એ શબ્દ જ પ્રાણુદાયી જીવન શક્તિનો ભંડાર થઈ પડ્યો હતો. જનતાના શરીર, મન, પ્રાણ પર કૌશ્લેષે પોતાની આજ્ઞા લાખી સેવાથી જે અધિકાર સ્થાપ્યો હતો તેણે તેના બળે કૌશ્લેષને લોકકાંતિમાંથી કુંદનસમી બહાર આણ્યો. આ પછી કૌશ્લેષે સિમલા પરિષદમાં ભાગ લઈ વાટાઘાટો ચલાવી છે. ચૂંટણીઓમાં ભાગ લેવાનો નિર્ણય પણ કર્યો છે. પણ આનો અર્થ “ ફરીને બંધારણવાદ તરફ પ્રયાણ ” એવો ન કરવો જોઈએ. ૮ મી ઓગસ્ટના ઠરાવને કૌશ્લેષ મહત્ત્વપૂર્ણ વળગી રહી છે. આઝાદ હિંદ શૈળના અફસરોનો બચાવ કરવાના કૌશ્લેષના નિર્ણયે અને જવાબી લડત પ્રત્યે તેણે બતાવેલી સહાનુભૂતિ-કૌશ્લેષની સતત પ્રગતિશીલ નીતિનાં આ દૃષ્ટાંતો છે. છેલ્લાં સવાત્રણ વર્ષ દરમ્યાન બનેલી આ ઘટનાઓની પરંપરા દરમ્યાન કૌશ્લેષ જનતાની સંસ્થા તરીકે ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામતી ગઈ છે, એટલું જ નહીં પણ હિંદુસ્તાન ઉપગત એશિયાના બીજા દેશોને પણ તેણે ક્રાંતિકારી પ્રેરણા પાવા માંડી છે. “ હિંદ છોડો ”નું સ્થાન “ એશિયા છોડો ”ના સૂત્રે લીધું છે.

‘હોમરુલ લિમ’થી ‘એશિયા છોડો’ સુધીની કૌશ્લેષની ૨૮ વર્ષની મજલનો ઇતિહાસ કેટલો રોમાંચક અને વિવિધરંગી છે ? તેની પ્રગતિ કેટલી સતત અને ઝડપી રહી છે ? દેશના જીવનના તમામ મહત્ત્વના પ્રશ્નો પર તેનું દૃષ્ટિબિંદુ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ ઉદાર અને પ્રગતિશીલ બનતું આવ્યું છે. હિંદી જનતા સાથેના જીવંત સંપર્કથી જનતાની આકાંક્ષાઓનું તે જાગ્રત પ્રતીક બની છે. અંગ્રેજોની હાથ નીચેનું હોમરુલ માગવાને બદલે તે અંગ્રેજોને ચાલ્યા

જવાને પડકાર કરતી થઈ છે. ' પેસિવ રેઝીસ્ટન્સ ' શરૂ કરતાં પણ અચકાતી કોંગ્રેસ જીવસંઘોસટની, સર્વસ્વની ફનાગીરી માગનારી વિશાળતેમ પાયા પરની અહિંસક સામુદાયિક હડતમાં પ્રગ્લને નોંતરતી થઈ છે. ઉપલા યરોના થોડાંક જીવિજીવીઓની સંસ્થા મટીને કોંગ્રેસ જનતાની શક્તિ અને સંપત્તિમાં વધારો કરનારા સ્વનાર્ત્તમક કાર્યક્રમો દ્વારા પ્રગ્લની સાથે ગાઢ સંપર્કમાં આવી છે. કોંગ્રેસની આર્થિક નીતિ પણ ઉત્તરોત્તર વધુ રપષ્ટ અને ઉદામ જનતી ચાલી છે. ૧૯૨૯માં મહાસમિતિએ સમાજની આર્થિક વ્યવસ્થામાં ક્રાન્તિકારી ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા વિશે ઠરાવ કર્યો. ૧૯૩૧માં કરાંચી કોંગ્રેસમાં એથી આગળ જઈને પ્રગ્લના મૂળમૂલ હક્કોને લગતો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો તેમજ પાયાના ઉદ્યોગોને સમાજની માલિકીના કરવાનાં સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. એજ વર્ષમાં ગોળમેજી પરિષદમાં બોલતાં ગાંધીજીએ જરૂર પડતાં " મૂળ કરોડોના હિતને ખાતર કોંગ્રેસે ખીખ તમામ હિતોનો ભોગ આપશે " એમ જાહેર કર્યું. ૧૯૩૫-૩૬ની કોંગ્રેસમાં કિસાનોના હક્કોને લગતા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા. ૧૯૪૨ ના ઓગસ્ટની ૮ મીના વિખ્યાત ઠરાવમાં સર્વ સત્તા અને અધિકાર મૂળમૂલ રીતે એતરો અને કારખાનાંમાં કામ કરનારાઓના રહેશે એ સિદ્ધાંતનો રપષ્ટપણે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને ૧૯૪૫માં ગાંધીજી તરફથી સ્વરાજ્યની વ્યાખ્યા " સ્વરાજ્ય એટલે કિસાન કામદાર પ્રગ્લ રાજ્ય " એ પ્રમાણે આપવામાં આવી. બહારની દુનિયાના પ્રશ્નોમાં પણ કોંગ્રેસનો રસ વધતો ચાલ્યો છે. ૧૯૨૧ અને ૨૨ ની કોંગ્રેસોમાં મુસ્લિમ કમાલપાયા અને તુર્કસ્તાનની પ્રગ્લને અભિનંદન આપતા ઠરાવોથી કોંગ્રેસની પરદેશનીતિની ચરચાત થઈ. ત્યાર પછી પંડિત જવાહરલાલની અસરને લીધે ચીન, એગિપ્તીનિયા, રપેન, પેલેસ્ટાઇન અને હેલ્લે હેલ્લે જવાની આઝાદીનાં આદાલતોને કોંગ્રેસે ટેકા આપ્યો છે તેમજ આક્રમણકારોને વખોડી કાઢ્યા છે.

આની સાથે જ એક સંગઠન તરીકે પણ પ્રગ્રેમનો વિદ્યમાન થયો છે. ૧૯૧૭ માં કોંગ્રેસ પામે સંગઠનનો બાબતે જ કોઈ ખ્યાલ હતો. ગાંધીજીના આગમન સાથે કોંગ્રેસમાં શિસ્ત અને વ્યવસ્થા પહેલાં કદી ન હતી એટલા પ્રમાણમાં આવ્યા. તેમના આગ્રહથી કોંગ્રેસે રીકાર્ડ પોતાને માટેનું નવું બધાણ, નિવેદન સ્વરાજ્ય કાળો એકઠો કરવામાં, કોંગ્રેસના સભ્યો નોંધવામાં અને ખાલી વગેરે ગચનાત્મક કાર્યોમાં કોંગ્રેસના કાર્યકરોને પ્રજા માથે મળેલા બ્યાપક સંપર્કો—આ બધાથી કોંગ્રેસ એક મહાન સંગઠન તરીકે બહાર આવી. પણ આ સંગઠન એક મજબૂત પક્ષ તરીકે નહિ પણ લોકશાહીના વિશાળ પાયાપરની સંસ્થા તરીકે વિકાસ પામ્યું છે. આથી તેની અંદર જુદા જુદા પક્ષોને અને સ્વતંત્ર વિચારધ્યાને પુષ્કળ અવકાશ રહ્યો છે.

મનન વિકાસ પામતી કોષ્ટ પણ જીવંત સંસ્થાને જેનો સામનો કરવો પડે એવા અનેક પ્રશ્નો આજે કોંગ્રેસની સામે પણ ખડા થયા છે. પ્રચારના તબક્કાને આપણે ઓળંગી ચૂક્યા છીએ. જનમત જનતાના અતિ મોટા ભાગનું પીકમળ તો આજે કોંગ્રેસની પાછળ છે જ. આ પીકમળને વ્યવસ્થિત રૂપ આપવું, તેને ચોખ્ખા પ્રવાહમાં વાળી લઈ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પર અંતિમ ફટકો લગાવવાની તાકાત ધરાવે એવું મજબૂત સંગઠન તેમણી પેદા કરવું એ હવે પછીનું કામ છે. સામ્રાજ્યના તંત્રને હલચલ આવી ચૂકવા જેટલી શક્તિ તો કોંગ્રેસે ખતાવી જ છે, પણ આ તંત્રનો અંત આણી તેને સ્થાને નવું તંત્ર ગોઠવું કરવા માટે જે સંગઠન જોઈએ તે ગોઠવે કરવાનું હલ્લુ બાકી છે. આ દૃષ્ટિએ વિશાળ પાયાનું લોકશાહી સંગઠન જાળવી રાખવાની સાથે એક શિસ્તબદ્ધ લઘાયક ક્રાંતિકારી સંસ્થા તરીકે કોંગ્રેસનું પુનઃ સંગઠન કરવું, જનતાના જુદા જુદા વર્ગો અને સમૂહોની સાથે હલ્લુ વધારે ગાઢ સંપર્ક બાંધી તેમને આઝાદીની લડત માટે સંગઠિત કરી એ માટે જરૂરી શિસ્ત અને તાલિમ આપવાં, આ લેખમાં જેને ધરાવવાનું અણુરૂપરૂપી રાખ્યો છે એ કામી પ્રશ્નો નિકાલ આણવો,

મહિંસક લડાઈની યુદ્ધનીતિની-ટેકનિક-પૂરતી સ્પષ્ટતા કરવી અને તે
 ॥ટે પ્રજાને સમજાવું અને તાલિમ આપવી-આ અને આવા
 અનેક પ્રશ્નો સ્વાભાવિક રીતે જ કેચિસે ઉદ્ભવના છે. આની
 મેગતવાર જણાવટ અહીં કરવાનું શક્ય નથી પણ આજ સુધીનો
 ઇતિહાસ ધતિહાસ એવી આશા પૂરી પાડે છે કે કેચિસ તેની પાછળ
 હેલું જનતાનું પીડાળ, તેની અંદર રહેલી રચનાત્મક કાર્યની
 ॥શક્તિ અને તેને પ્રાપ્ત થયેલી ગાંધીજી, જવાહરલાલ, સરદાર
 અને મૌલાના આઝાદ જેવા આગેવાનોની દીર્ઘદષ્ટિ ભરેલી દોરવણીથી
 ॥તાની સામેના પ્રશ્નોનો સફળ ઉદ્ધ આણુરો.

મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે કે જગતના અને હિંદના પ્રશ્નોની આવી
 સમાજવાદમાં રહેલી છે. આ સમ્બંધે હું માત્ર માનવતાની દૃષ્ટિએજ
 નહિ પરંતુ એના શુદ્ધ વૈજ્ઞાનિક અર્થમાંજ ઉપયોગ કરું છું. સમાજવાદ
 આપણી રાજકીય સામાજિક રચનામાં વિશાળ અને ક્રાંતિકારી ફેરફાર માગે,
 છે. જમીન અને ઉદ્યોગના સ્થાપિત હિતોનો અંત માગે છે. દેશી રાજ્યોની
 આપખુદ પદ્ધતિનો નાશ માગે છે. અમુક અપવાદ સિવાય ખાનગી
 મિલકતનો અંત. અને નફા પર નભતી આજની પદ્ધતિને સ્થાને સહકારી
 સેવાના હચિન આદર્શ પર રચાયેલી પદ્ધતિ એવો એવો અર્થ યાય છે.
 અંતે તો એ આપણી જીતિઓ, ટેવો અને ઈચ્છાઓમાં પરિવર્તન
 માગે છે. દુકમાં એ કે આજની મૂડીવાદી પદ્ધતિથી સાવ નિરાળી
 એવી સંસ્કૃતિ.

પ. જવાહરલાલ નહેરુ.

કેટલી વાર ?

૧૯૪૨ની લડત પછી કેંગ્રેસના ભાવિ અંગે બહુ જુદા જુદા વિચારો પ્રચલિત હતા. લડત પ્રત્યે મદાસભાના મોવડીઓ કેવા પ્રત્યક્ષ વક્તવ્ય અપસાર કરશે એ વિષે અનેક અટકલો થતા. લડતના પહેલા ત્રણ ચાર મહિના દરમિયાન ભાગ્યે જ કોઈ રૂઝોખાઓ મદાસભાવાદી હશે જેણે લડતના કાર્યક્રમનો અને કાર્યનીતિનો ખુલ્લો વિરોધ કર્યો હોય. વાઘસરોય સાથેનો ગાંધીજીનો પત્રવ્યવહાર બહાર પડ્યા પછી અને ગાંધીજીના ઉપવાસ પછી પ્રવાહ બદલાયો. અહિંસા-હિંસાની ઝીણવટથી છણાવટ થવા માંડી, જેલની ચર્ચાઓએ ઉમ ઇપ ધારણ કર્યું—પથરાથી તે બોંબ સુધીના ‘શસ્ત્રો’ની હિંસાત્મક શક્યતાઓ પર શાસ્ત્રાર્થ થયો. બધું ખોટું થયું, લડત અવળે પાટો ઊતરી પડી, આઝાદીના આદિશનને હાનિ પહોંચી એમ હિંમતભેર કહેનારાઓનો વર્ગ વધવા માંડ્યો. લડત અને એની કાર્ય પદ્ધતિ સાથે સંકળાએલાઓની મૂઝવણ, મુસિબત અને ચાતનાઓ વધ્યાં અને આખા દેશમાં નિરાશાનું વાતાવરણ પસરી ગયું.

પણ કારોબારી સમિતિએ બહાર આવીને લોકોની હિંમત અને અલિદાનની પ્રશંસા કરી, હિંસા-અહિંસાની સૂક્ષ્મ ચર્ચામાં ઉતરવાની એમને જરૂર ન જણાઈ. સરદારે અમદાવાદમાં બહાર સભામાં કહ્યું કે “તમે જે ક્યું” એથી હું મગફળા છું, ઠીક ક્યું,” સરકારના દમનથી કચકાઈ ન જતાં લોકોએ એનો સામનો કર્યો. જવાહરલાલે તો છૂટતાંની સાથે શ્રીમતી અરુણાઆસફઅલીને ધન્યવાદ આપનો સંદેશો પાઠવ્યો. આ પહેલાં કાર્યશુભતા અંગે ઠીક ઠીક ઉદાપોહ થયો હતો. પડિતજી તરફથી Underground બોંબ બીનરના સંગઠનનો એક અગ્રણીને આ રીતે અભિનંદન અપાતાં સરકાર અને ચૂસ્ત અહિંસાવાદીઓને જરૂર આપાત થયો હશે. ૯ મી ઑગસ્ટે મહેન્દ્ર મોધરીને ફાંસી અપાવાના સમાચાર વાંચી સરદારનો પૂરવપ્રકોપ પ્રજ્વલી

હોયો, અને મુંબઈની સભામાં આપણા સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના જ્વલંત
 ઇતિહાસમાં પણ અજોડ એવા બાપણમાં બ્રિટિશ સત્તાને પડકાર
 કરતાં એમણે નવી લડતની આગાહી કરી પડિતજીની સૂક્ષ્મ અને
 ધક્કે દષ્ટિએ આઝાદ હિંદ ફોજના પ્રમુખ મહત્વ પિછાન્યું, અને
 એને લગભગ એક આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન બનાવી દીધો. લડત દરમિયાન
 બામપ્રજામાં શ્રી સુભાષની બહાદુરીની કદર જરૂર હતી પણ રાજ-
 ણીય નેતામીરીએ એના પ્રત્યે ખાસ હમદર્દી બતાવી ન હતી. સામ્યવાદી
 પક્ષને મન તો બ્રિટિશ શાહીવાદ કરતાં પણ એ બદલતર હતા. એમની
 હમેશની રીત પ્રમાણે એમની રાજકીય નિંદાખેતરીની સમૃદ્ધ માળ-
 મંજૂયામાંથી જડ્યા એટલા વિરોધજ્વોનો એમણે ઉપયોગ કર્યો હતો.
 એ સુભાષ અને એનો હિંદી ફોજની હિંદના ખૂણે ખૂણામાં કદર અને
 પ્રશંસા થવા માંડ્યા.

જવાના સશસ્ત્ર સામના સાથે પણ કોંગ્રેસે પોતાની હમદર્દી
 બદલે કરી. ઇંડોનેશિયા દિન પળાયો, એને માટે ચોખ્ખા સરઘસોમાં
 લોકોએ પ્રાણ ખોયા. હિંદી ફોજના બચાવ માટે કોંગ્રેસે પ્રખર ધારા-
 શાસ્ત્રીઓની સમિતિ નીખી.

સિમલા પરિષદ પછી નિગદ્યને બદલે રાજકીય વાતાવરણમાં
 નવો ઉર્સાહ અને તાજગી દેખાવાં માંડ્યાં.

પણ આ બધાની-પડિતજીના શ્રી અરુણ આસફઅલીને પાઠવેલા
 અભિનંદનની, સરદારના અમદાવાદ અને મુંબઈના બાપણોની, હિંદી
 ફોજ પ્રત્યે કોંગ્રેસે બતાવેલી હમદર્દીની અને ઇંડોનેશિયાના મુક્તિ
 સંગ્રામની-કોંગ્રેસની નીતિરીતિ પર જાંઠી અસર પડી મુંબઈની
 મહાસમિતિના ઠરાવો અને એ ઠરાવો અંગે થયેલા બાપણોની પણ
 એવી જ અસર થઈ. અહિંસા અગેતા કોંગ્રેસનો આગ્રહ કંઈક મંદ
 પડતો દેખાયો, બાંકિંગ અને ચુસ્તતા સામેની સજા પણ કંઈક ઓછી
 થઈ હોય એમ લાગ્યું. દમનનો સામનો હરકોઈ રીતે કરવો જોઈએ

એવી માન્યતા જામવા માંડી શક્ય હોય ત્યાં અશ્વત્થ પ્રતીકાર્થમાં પણ કાઈ વધો નથી એમ લોકોને લાગ્યું. લોકોમાં અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્સાહ વધતો જતો હતો. ત્યાં આવ્યો કલકત્તાનો ઠગવ.

ભાગદોડ અને આઝાદ હિંદ ફોજ વિષેના પ્રવૃત્તિથી અહિંસા અને અરખાની પુનરુક્તિ એ મોટી ફાળ છે અને એની દિશા નક્કી કરવી એ પણ કપરું છે. હજી અમેરિકા મુજબ આમાં પણ કશો ભૂખાવ વિગધ નથી એમ કહેવા સમજાવવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. દાંખલા તરીકે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે “આઝાદી મેળવવાના એક એક પુરુષપ્રયત્ન વિશે સમભાવ ધરાવવો એ એક વસ્તુ છે અને એ સાથે સંમત થવું એ બીજી વસ્તુ છે.” આવી નિર્ધારક શબ્દગત અતિ તો હાનિકર્તા જ થઈ ગયે છે. વારંવાર એવું બન્યું છે કે નેતાગીરીએ એક બાજુથી અહિંસક રીતે કેદખાનાં ભર્યાં છે તો બીજી બાજુએ એટલી જ આસાનીથી અને સગવડભરી રીતે પોતાની જાતને સૈધાન્તિક રીતે અહિંસક ન હોય એવા રાષ્ટ્રીય લડતને લગતા સર્વના વારસ તરીકે ગણાવી છે. ભગતસિંહથી માંડીને નેતાજી લગીની તવારીખમાં સામ્ય છે. એમની સિદ્ધિઓ પર નવા કાર્યની માંડણી કરવાની તત્પરતાની સાથે સાથે એમનાથી પોતાની જાતને અલગ રાખવાની સાવધાની રાખવામાં આવી છે. પડિતજી અને સરદારે આઝાદ હિંદ ફોજ વિશે જે કહ્યું છે તેને ‘સંમતિ નહીં’ એવી સહાનુભૂતિ તરીકે જ ઓળખવું મૂકેલ છે. બ્યક્તિઓ અને તેમના કાર્યોની આકારો અડતી પ્રશંસા કરવી—જેમ ભૂતકાળમાં થયું છે અને અત્યારે થાય છે, અને એ સાથે સાથે જ તેમની સાથેની અસંમતિ બહેર કરવાની અશક્તિ અને હિંમતનો અભાવ બતાવવો એ બન્ને વસ્તુઓ વિશે શંકા જન્માંવે છે. કોક એને દોગ પણ કહે. માત્ર મહાત્માજીએ આ વિષયમાં સાતત્ય અને એકવાક્યતા જાળવ્યું છે. એક બાજુ પડિતજી

અને સરદાર શ્રી ચતુરભાઈ આસફખાન, શ્રી મહેન્દ્ર ચૌધરી, શ્રી સુભાષ
 મોજા અને આઝાદ હિંદ ફોજના ગુણગાન કરતા હતા ત્યારે મહા-
 માત્રાએ મૌન જાળવ્યું હતું. એમની કાર્યરીતિ સાથે ગાંધીજી સમત
 થી અને વારે તહેવારે એમની પ્રશંસા પણ નથી કરતા વધુમા વધુ
 એ એમને વખોડતા નથી એટલું જ. સહાનુભૂતિ હોય અને છતાંય સંમતિ
 ન હોય તો મૌન રાખવું એ ઉત્તમ માર્ગ છે, કારોગારીના બહાર આવ્યા
 બાદ તો જે સર્વની સાથે 'અસંમત' હોવાની જાહેરાત કરવામા આવેલી
 હોય તેના ગુણગાન ગાવાં એ એક માત્ર કાર્ય થઈ પડ્યું છે.
 બધા લોકકાન્તિની પ્રથમ ચિનગારી પ્રવૃત્તિ તે પહેલા જ એ સહુ તો
 કશુંય કામ કરી શકે એવી સ્થિતિમા રહ્યા ન હતા છટકા બાદના
 છ મહિના લગી તો એમણે બ્રિટિશ શાહીવાદના જંગની દમનના
 પ્રભાવે કરેલા અપ્રતિમ પ્રતીકાગની પ્રશંસા જ કર્યા કરી લોકકાન્તિ
 બાદ મળેલી મહા સામતિએ લોકકાન્તિને બિગ્નાવી સહુ કોઈ જાણે
 લોકકાન્તિના પિતૃત્વનો અપેક્ષા રાખના લાગતા હતા એની કીર્તિની
 મહને એવના હતી છુટકાગબાદ 'નિશ્ચિત રીતે અહિંસક નદી' એની
 લોકકાન્તિએ પ્રજામા આણેલા જાગૃતિ અને ઉત્સાહનો ખ્યાલ
 એમને મળા ગયો. અન્ય કોઈને એવી કીર્તિ શા સારુ મળવી જોઈએ ?
 ગેરકાગરીની નેતાગીરીનો હકકદાવો કરવામા આવ્યો આજે છ
 મહિના બાદ ! એમને જણાયું કે 'જરના મુખ્ય કાર્યક્રમ જેવો કે તાર
 કાપવા, ચોડીઓ બાળવી વગેરે શસ્ત્રમુક્ત ન હતો !

આખે ઠીકીને બાજે એવો વર્ગ એ છે કે આખી કારકિર્દી
 દરમિયાન મહાસભાએ પોતે જેની સાથે અસંમત છે એવી દિવસાલો
 માયી તાકાદ મેળની છે બન્ને વિરોધી ક્રિયાઓમાં કાર્યક્ષમતા બતાવી
 ચકાઈ છે. સવાલ એક જ છે. આવું ક્યાં લગી ચાલશે ?

M L. D.

કોંગ્રેસ અને વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

શ્રી રમણિકલાલ શાહ

કોંગ્રેસના આરંભ કાળથી જ તે વિદ્યાર્થીઓમાં રસ લેતી આવી છે, અને વિદ્યાર્થીઓ પણ કોંગ્રેસ પાસેથી પ્રેરણા મેળવતા આવ્યા છે. કોંગ્રેસના પહેલા જ અધિવેશનમાં થયેલા નવ કરાવોમાનિ એક વિદ્યાર્થીઓને લગતો-સનંદો નોકરીઓ માટેની-સીવીલ સર્વિસની પરીક્ષાઓ હિંદુસ્તાનમાં લેવાની અને તે માટેની ઉંમરની મર્યાદા વધારવાની માગણી કરતો હતો. સ્વ. દાદાભાઈ નવરોજીએ આ કરાવ રજૂ કર્યો હતો, એ બતાવી આપે છે કે કોંગ્રેસ તેને કેટલું મહત્ત્વ આપતી હતી. આ પછી પણ દર વર્ષે આ માગણી ફરી ફરીને રજૂ કરવામાં આવતી અને દાદાભાઈ, માલવિયાજી, ગોખલે વગેરે તેના પર ધુરસ્સાદાર બાપણો કરતા. કોંગ્રેસની દરેક શાખામાં હિંદીઓને સમાન તક આપવાની તેમ જ કોંગ્રેસની ખર્ચમાં વધારો કરવાની માગણી કરતા કરાવો પણ કોંગ્રેસ અવારનવાર કરતી. -

આ થયે કોંગ્રેસની બાંધાવસ્થાની વાત, ન્યારે અંગ્રેજોની ન્યાય-શુદ્ધિમાં કોંગ્રેસને અણખૂટ વિશ્વાસ હતો અને ન્યારે મહારાષ્ટ્રી વિક્ટોરિયા પ્રત્યે વફાદારી બતાવવામાં મારવ મનાતું. ત્યારપછી આંગ્લો-ઉદામદળનો યુગ, જેના ન્યોતિર્ધરો હતા લોકમાન્ય તાલક, લાલા લજપતરાય, બિપિનચંદ્ર પાલ અને શ્રી. અરવિંદ ધોષ. આ નેતાઓએ દેશ સમક્ષ રજૂ કરેલા કાર્યક્રમમાં વિદ્યાર્થીઓને બારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ, રાષ્ટ્રીય ભાષા, રાષ્ટ્રીય પોષાક, રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો, સ્વદેશી, બહિષ્કાર કે 'વહે માતરમ': આ સર્વ હિલ-આલોમાં મહત્ત્વની કામગીરી વિદ્યાર્થીઓએ બજાવવાની હતી, અને વિદ્યાર્થીઓ તે હોંશે પાર પાડતા. જંગલંગની લડતમાં વિદ્યાર્થીઓએ ઉમંગભેર કંપલાવ્યું. રાષ્ટ્રીય હિલચાલમાં ભાગ લેવા સામે વિદ્યાર્થીઓને મનાઈ

કરનામા આવી 'વડે માતરમ્' જોનાવાના ગૂઝા માટે વિદ્યાર્થીઓને
બરતરફ મગવામા આવ્યા અને જનમ શાળા કેલેજના બહિષ્કારથી
મળ્યો ગાંધીય શિક્ષણસંસ્થાઓ ઠેઠે શરુ કરનામા આવી માત્ર પૂર્વ
બગાળામા જ ચોવીસ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ શરુ થઈ ગઈ એક રાષ્ટ્રીય
વિદ્યાપીઠ પણ ઊભી થઈ સંખ્યામધ વિદ્યાર્થીઓ જોનામા પણ ગયા.
આજ સમય દરમ્યાન ઇ સ ૧૯૦૭મા લાલા લજપતરાયની પ્રેરણા
અને દોનવણી હેમ્લ પંજાબમા પડેલી વિદ્યાર્થી પરિપદ મળી

કોંગ્રેસનુ સુકાન ગાંધીજીના હાથમા આયા પછી તેો વિદ્યાર્થી-
ઓ સાથેતો કોંગ્રેસનો મધ વધુ ગાઢ બન્યો અમદાવાદના કાર્યક્રમ
મા ભાગ લેનાની વિદ્યાર્થીઓને પણ કોંગ્રેસે અષ્ટ રાષ્ટ્રોમા હાકન
કરી "સરકારની માલિખીની, એની મદથી કે એના અકૂશ નીચે
ચાનતી શાળાઓમાથી વિદ્યાર્થીઓને ધીમે ધીમે જાડી લેના, અને
તેને બદલે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને કોલેજો સ્થાપવી" એ અસદકાગના
કાગળમાની (સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૦ નાજ્તા કોંગ્રેસ) વિદ્યાર્થીઓને લગતી
કલમ હતી વિદ્યાર્થીઓએ કોંગ્રેસની હાકલનો ખૂબ સુદર જવાબ
આપ્યો લાખોની સંખ્યામા વિદ્યાર્થીઓએ શાળા કોલેજો છોડી દીધી
હજારો વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાઓ છોડીને આવી નીચ્છ્યા ઠેરઠે ગાંધીય
વિદ્યાપીઠ, શાળાઓ અને વિનયમદિરો શરુ થયા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
કાશી વિદ્યાપીઠ, બિહાર વિદ્યાપીઠ, તિરુ વિદ્યાપીઠ બગાડ ગાંધીય
વિદ્યાપીઠ, લાહોર રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ અલીગઢ ગાંધીય મુસ્લિમ વિ
દ્યાપીઠ અને બીજી હજારો ગાંધીય શાળાઓ સ્થપાઈ ખુદ ગાંધીજી
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ થયા અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ બગાડ
ગાંધીય વિદ્યાપીઠના પ્રિન્સિપાલ થયા વિદ્યાર્થીઓ અને રાષ્ટ્રીય
શિક્ષણમા કોંગ્રેસને કેટલો ઊંડો રસ હતો એ બતાવવા માટે આથી
વધુ શું જોઈએ! બહિષ્કાર અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ ઉપગત સનિનય
કાનૂનબગના કાર્યક્રમોમા ભાગ લઈને પણ હજારો વિદ્યાર્થીઓ જેલમા
ગયા તેમજ બીજા અનેક અત્યાચારનો ભોગ બન્યા આ પછી તેો

કોંગ્રેસ વિદ્યાર્થીઓને દિનપ્રતિદિન વધુને વધુ ખેતની આતી છે. મા-
યમન કમિશન સામેના વિરોધમાં વિદ્યાર્થીઓએ લીવેલો આગેવાની
ભર્યો ભાગ, ૧૯૩૦-૩૨ ના અર્ધિમદ યુદ્ધમાં વિદ્યાર્થીઓનો ફાળો,
કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના વહિવટ દરમ્યાન અને પછી પ્રૌટ શિક્ષણની
અને બીજી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં વિદ્યાર્થીઓનો હિસ્સો તેમ જ મૌઘી
છેલ્લે '૪૨ની લોન્કાતિમાં વિદ્યાર્થીઓએ આપેલા બલિદાનો-આ
બધાનો ઇતિદામ તો જગજગહે છે

કોંગ્રેસ અને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચેનો સબધ આટલો ગાઢ હોવા
છતાંય એનું સ્વરૂપ હંમેશા એક સરખું જ રહ્યું છે એવું નથી. વર્ગો
સુધી વિદ્યાર્થીઓમાં એક સમૂહ તરીકેની જાગૃત્તિ નહિવત્ હતી,
વિદ્યાર્થીઓના મંડળો જેવું તો કંથુ જ હતું નહિ. પહેલી વિદ્યાર્થી
પંચિદ ૧૯૦૭ માં મળી, પણ વિદ્યાર્થીમંડળોની પ્રવૃત્તિનો આરભ
તો ધણો મોરેથી છેક ૪ સ ૧૯૨૭માં થયો એમ કહી શકાય.
સરદાર ભગતસિંહના પ્રયત્નોથી તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૨૬ ના
રોજ લાહોર વિદ્યાર્થી મંડળની સ્થાપના થઈ. આ અગ્રસામાં જ મુંબઈ
અને બીજાં શહેરોમાં વિદ્યાર્થી મંડળો ઊભા થવા માંડ્યા

આ પ્રવૃત્તિને વધુ વેગ તો ૧૯૩૪-૩૫ માં જ મળ્યો. '૩૦-૩૨
ની લડતના ફાલ રૂપે આવેલા અનેક યુવાન કાર્યકર્તાઓએ આ પ્રવૃ
ત્તિમાં પોતાની શક્તિ કેન્દ્રિત કરવા માડી, અને '૩૬ના ઓગસ્ટ
સુધીમાં તો દેશના નાના મોટા અઢીસો ઉપર શહેરોમાં વિદ્યાર્થી
મંડળોની સ્થાપના થઈ ચૂકી, તેમ જ અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી સંસ્થા
પણ ઊભી થઈ. પ્રાંતોના વિદ્યાર્થીસંઘો પણ ઊભા થયા. આમ
વિદ્યાર્થી હિંદઆલ એક સતત પ્રવૃત્તિ તરીકે બહાર આવી. પડિત
જવાહરલાલ જેવા કોંગ્રેસના પ્રથમ હરોળના નેતાએ અ. હિંદ વિદ્યાર્થી
પરિષદની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરીને આ પ્રવૃત્તિને આવકારી, તેમ જ તેને
ચેતારી દેવાણી આપી

કોંગ્રેસના બીજા આગેવાનોએ અને કાર્યકરોએ પણ આ

પ્રવૃત્તિમાં રસ લાઇ તેને માર્ગદર્શન આપવા માંડ્યું. અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી ફેડરેશનના પ્રસિદ્ધ નાગપુર-મંગાણ પછી ૧૯૪૧ ના ફેબ્રુઆરી-માં બનારસ ખાતે મળેલા રાષ્ટ્રવાદી વિદ્યાર્થી સંમેલનનું પ્રમુખસ્થાન લેવા માટે રાજકુમારી અમૃતકુંવરને ગાંધીજીએ મોકલી આપ્યાં. આમ છતાંય એક સંસ્થા તરીકે કોંગ્રેસનું વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ અને વિદ્યાર્થી સંસ્થાઓ પરત્વેનું કાર્ધ સત્તાવાર વલણ નહોતું—આથી વ્યક્તિગત રીતે જુદા જુદા કોંગ્રેસ આગેવાનોની વલણ એક બીજાથી જુદી અને કેટલીકવાર તો વિરોધી પણ દેખાતી. એક જ સ્થળે (પટણા) એક જ દિવસો દરમિયાન (ડીસેમ્બરનું છેલ્લું અઠવાડિયું-૧૯૪૧) અને એક બીજાથી સાત વિરોધ નીતિ—‘લોક યુદ્ધ’ અને ‘જંગે આઝાદી’—અપ-ત્યાર કરનાર બે અખિલ હિંદ વિદ્યાર્થી પરિષદોમાંથી પહેલીના પ્રમુ-સ્થાને મિર્ઝા ઇફતીખાઈદીન અને બીજીના પ્રમુખસ્થાને યુસુફ મહેર-અલી-ખાનને આગેવાન કોંગ્રેસીઓ હતા.

’૪૨ ની લોકક્રાંતિ પછી દેખીતી રીતે જ વિદ્યાર્થીઓ દેશની આઝાદી માટેના એક મહાન બળ તરીકે બહાર આવ્યા છે, અને આઝાદી માટે લડનારી એક માત્ર મહાન સંસ્થા કોંગ્રેસ સાથેનું તેમનું જોડાણ પણ વધુ ગાઢ બન્યું છે. વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેનું કોંગ્રેસનું વલણ વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું છે. મુંબઈ, ગૂજરાત અને બીજા કેટલાક સ્થળે કોંગ્રેસની પ્રાંતિક સમિતિઓએ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ જાળવવા અથવા તેને દોરવણી આપવા માટે ખાસ સમિતિઓની નિમણૂક કરી છે. આ સમિતિઓ તરફથી તેમ જ કોંગ્રેસના જવાબદાર આગેવાનો તરફથી અવારનવાર વિદ્યાર્થી-ઓને માર્ગદર્શન પણ મળી રહ્યું છે. ’૪૨ ની પાવક જવાલાઓ-માંથી તબુ જીવન પ્રાપ્ત કરીને આવેલી વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થાઓ પણ કોંગ્રેસની નેતાગીરીમાં વધુ ને વધુ દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવતી યથા છે.

ગાંધીજી, રાજેન્દ્રપ્રાણી, જવાહરલાલ, નરદાર વલ્લભભાઈ વગેરે નેતાઓએ તથા પ્રાંતિક સમિતિઓએ વિદ્યાર્થીઓને હૃદયીને અવાર-

નવાર જે કાંઈ કહ્યું છે તેમાંથી પ્રગ્નિસના વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેના વચણ વિશે નીચેના મુદ્દાઓ તારવી શકાય.

- ૧ પદાપક્ષીના રાજકાણ્યથી અને રાજ્યરાજના રાજકીય મંધર્થોથી વિદ્યાર્થીઓ દૂર રહે.
- ૨ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું મુખ્ય ધ્યેય વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ નાગરિક-ત્વની તાલીમ આપવાનું—તેમના જીવન અને આગિત્યનું સર્વાંગી ધડતર કરવાનું હોવું જોઈએ.
- ૩ આપણા દેશના વિશિષ્ટ સજ્જનોમાં સ્વદેશાલ્ભાનનું શિક્ષણ એ વિદ્યાર્થીના ધડતરનું સૌથી મહત્ત્વનું અંગ ગણાવું જોઈએ.
- ૪ આથી ગૃહીય આઝાદીની દેશવ્યાપી લડત આવી પહેાંચે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાની શિક્ષણસંસ્થાને ત્યાગ કરીને લડતમાં ઝપલાવે અને એમાં પોતાનું સર્વસ્વ ફના કરવાને તૈયાર રહે.
- ૫ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું મજદૂન વર્ગવિગ્રહના ધોરણે ન થઈ શકે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચેના સંબંધો વિરોધના નદી પણ મીઠાશ અને સહકારના હોવા જોઈએ. શિક્ષકને વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય રસ લેતા કવ્વા જોઈએ.
- ૬ પ્રૌઢશિક્ષણ, ગૃહભાષા, અને ખાદીથી માંડીને કામી એકતા અને આર્થિક સમાનતા સુધીના તમામ ગ્રંથનાત્મક કાર્યક્રમો-માંથી કાંઈક ને કાંઈક તો વિદ્યાર્થીઓ કરતા થાય જ.
- ૭ હડતાળનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓ રાજ્ય રાજના દમિયારતરીકે અને હજીવી રીતે નહિ કરતા પૂરેપૂરી ગંભીરતાથી અને આખરી શસ્ત્ર તરીકે કરે.
- ૮ વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિનું સંગઠન સ્વતંત્ર રીતે એટલે કે વિદ્યાર્થી મંડળો મારફતે થાય, પણ આઝાદીની લડતને સફળ અત આવે ત્યાં સુધી દેશના જીજ્ઞ વર્ગો અને સમૂહોની જેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમની રાજકીય દોરવણી દેશની આઝાદી માટે લડતી એકમાત્ર મહાન સંસ્થા કેન્દ્રિય પાસેથી જ મેળવે.

રાષ્ટ્રીય મહાસભા

અને
મજૂરો

શ્રી. સોમનાથ દવે.

સૂચક છે. ૧૮૮૫ થી ૧૯૧૯ સુધી મહાસભાના આગેવાનો મજૂર વર્ગ સાથે કરો જ સંપર્ક ધરાવતા નહિ. ૧૯૧૮ માં મહાત્મા ગાંધીએ અમદાવાદના મજૂરોની હડતાળની આગેવાની સ્વીકારી અને દિન્દુરયાનમાં આવ્યા પછી જાહેર કાર્ય અંગે એમણે પ્રથમ વેળા જે અનરાન વૃત્ત લીધું એ મહાસભાના મજૂરો સાથેના સંપર્કનું સીમાચિહ્ન છે. મહાત્માજીની પ્રેરણાને લીધે ખીચ્છ મદાનમાવાદી ઓએ પણ મજૂર કાર્યમાં રસ લેવાનું શરૂ કર્યું અને તેમાંથી કેટલાકે તો મજૂર-સેવાને પોતાના જીવન કાર્ય તરીકે અપનાવી લીધું. દેશનાદુર્ભાગ્યે, મહાત્માજીને રાજકીય કાર્યમાં જેટલા સાથીઓ અને સ્વયંસેવકો મળ્યા તેટલા કાર્યદર્તાઓ મજૂર ચળવળને સાથે રૂંતે દોરવાના કાર્યમાં ન મળ્યા; આજે આટલા વર્ષો પણ દિન્દુરયાનમાં મજબૂત અને વિચાળ સંગઠનો ઊભા કરવાની ઉમેદ બર નથી આવી એ આનું સ્પષ્ટ પરિણામ છે.

રચનાત્મક કાર્યક્રમની સૂચ

ગાંધીજી મહાસભાના રાહગર અને પ્રથમ પંક્તિના આગેવાન હોવા છતાં તેમણે અનેક વખત ઉચ્ચાર્યું છે કે ગાજકારખા દર્તાં

જનતાની મેવાના રચનાત્મક કાર્યમાં એમને વિશેષ રસ છે. ગાંધીજીના સતત આગ્રહી વ્યભાવને લીધે બીજા રાજકીય કાર્યકર્તાઓએ રચનાત્મક ગણ્યાની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લેવો શરૂ કર્યો છે, તેમ છતાં એ તો આજે પણ અપહૃત છે કે દેશના બહુ મોટા ભાગના કાર્યકર્તાઓને રચનાત્મક કામમાં પડ્યા ગહેવું ગમતું નથી. એ કામમાં કોઈ ઉત્સાહ નથી આવતો એ તેમની કૃતિયા છે. આ વિદ્યાળ અને દૃઢ પ્રશ્ન પર હું કાંઈ લખું એ અરથાને છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમના પ્રણેતા-પૂજ્ય ગાંધીજી પોતે જ એ બાબતમાં વારંવાર જે લખે છે એ પૂરતું છે. અહીં તો એનો ઉલ્લેખ એટલા પૂરતો જ કરવામાં આવે છે કે મજૂર 'કાર્ય'ને ચૌદ પ્રકારના રચનાત્મક કાર્ય પેઢી એક મદદરવા કાર્ય તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે, તેથી બધા રચનાત્મક કામો પ્રત્યે જે શિથિલતા માણુમ પડે છે એ જ હાલ મજૂર-કાર્ય પરત્વે છે એ મમજી શકાય. મદામજાની પ્રવૃત્તિઓ સહેજે જો બાગમાં વહેંચાઈ જાય છે—અને બંને વિભાગના મુખ્ય નેતાઓ એક જ હોવા છતાં—તેમાં એક સરખી પ્રગતિ નથી થઈ. એક પ્રવૃત્તિ ઉદાર-લુધી આ વસ્તુ દુરત સમજાઈ જશે. આજે વડી ધાગમજા અને પ્રાંતિક ધાગસજાઓની ચૂંટણી માટે મદાસજાના સૌ કાંઈ આગેવાનો, કાર્યકર્તાઓ, સભ્યો અને સેવકો ચીવટથી કામ કરવા મંડી ગયા છે. ધાર્મિક પરિણામ લાવવા માટે દેશના ખૂણે ખૂણામાં ચેતન અને જાગૃતિ લાવવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. સૌ મતદારો આજના ગંજકીય મુદ્દાઓ સમજે અને મદામજાને મત આપે તે માટે પ્રયત્નો કરવામાં દશી દશાશ રાખવામાં આવતી નથી—પરંતુ રાષ્ટ્રીય મદાસજાએ જે મદાસમિતિની બેઠકમાં આ નિર્ણય કર્યો, એ જ બેઠકમાં રચનાત્મક કાર્ય માટે પણ કરાવ કરી જે આદેશ આપ્યો છે તેનું પાલન કરવા માટે કેટલા પ્રયત્નો થયા ?

ક્યાં છે કાર્યકર્તાઓ !

મદાસજા ધ્રુવે છે કે મજૂરોના કામમાં રમ લઈ તેમના સંજ-

કૃતો બિલા કરી, તેમનું શોખણ અટકે એ માટેની પ્રવૃત્તિઓ હાથ
 ધગવી જુગી જુદી પ્રાતિક મહાસભા સમિતિઓએ અનેક વખત
 પેટા સમિતિઓ નીમી મજૂર-કાર્યમાં રસ લેવા પ્રયત્નો પણ કર્યા છે
 એ હકીકત પણ જાણીતી છે પરંતુ જ્યાં સુધી કેવળ મજૂર કાર્યમાં
 રસ લેનાર કાર્યકર્તાઓ એ કાર્યને અપનાવી ન લે ત્યાં સુધી આજની
 સ્થિતિમાં ફેર પડવાનો સંભવ નથી ગાંધી સેવા સઘ તરફથી ૧૯૩૭ના
 અરસામાં મજૂર સમિતિ દ્વારા જે પ્રયત્નો થયા હતા એ સાચી
 દિશામાં હતા પરંતુ જે પ્રાતના સ્થાનિક આગેવાનોએ મજૂર કાર્ય
 માટે કાર્યકર્તાઓ બિલા કરી તેમને તાલીમ આપવાનો અને જ્યાં
 સુધી મજૂર સંગઠનો પગથર ચાપ ત્યાં સુધી આર્થિક મદદ આપ-
 વાનો પ્રબંધ કર્યો ત્યાં જ પ્રગતિ થઈ શકી આજે પણ હિન્દુસ્થાન
 મજૂર સેનક સંઘ મારફતે દેશની મજૂર ચળવળને સાચો રાહ બતા-
 વવા જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે, તેમાં જેટલે અંશે સ્થાનિક કાર્ય-
 કર્તાઓ મળી ગહે એટલે અંશે જ સફળતા મળવાનો સંભવ છે.
 સામાજિક ક્રાંતિ કરવાના સ્વપ્ને સેવવાથી કે એ રિશે પુસ્તકો અને
 નિમંત્રણો લખવાથી ક્રાંતિ ચલાવી નથી, એટલું આપણે યુવાન વર્ગ
 સમજી લે એ ધૃષ્ટ છે કાનિ માટેના સાધનોને કેળવવામાં જે આકારી
 સેવા કરવી પડે તેની તૈયારી ન હોય તો ક્રાંતિ કેવળ સ્વપ્ન પ્રદેશની
 કથા સમાન જ રહી જશે '૧૯૪૨માં 'હિંદ છોડો'નો નાદ દેશભરમાં
 વ્યાપી રહ્યો, પરંતુ આજે પણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત નથી થયું એના કારણે
 તપાસીએ તો એ સ્પષ્ટ માલુમ પડશે કે દેશની મજૂર અને કિસાન
 જનતા સંગઠિત ન હોવાના કારણે અણીને વખતે તેમની પાસેથી
 અપેક્ષા રાખેની એવી લડતો ઉપાડી લેવામાં ન આવી અમદાવાદના
 સગાહત મજૂરો જે સ્વયં પ્રેરણાથી કરી ગયા એ અન્ય કોઈ ગ્રામ્ય
 ન થયું. ભવિષ્યને માટે એ સચ્ચક બોધપાઠ પૂરો પાડે છે જ્યાં સુધી
 તાલુકે તાલુકે મજૂરો અને કિસાનોના સંગઠનો ન ગયાય ત્યાં સુધી
 તેમની પાસેથી વ્યવસ્થિત લડતની અપેક્ષા ગમ્યમી એ વધુ

છે. અમદાવાદના મજૂરોને તો પચીસ વર્ષની તાલિમ હતી. અને યોગ્ય કાળે સ્વાભાવિક પરિણામ આગ્યું.

મજૂરોના મંડળો અને મહાસભા

મહાસભા મજૂરોના કાર્યમાં સાચી મદદ મજૂરોના મંડળો આપવામાં મદદ કરીને જ આપી શકે. મજૂર મંડળો રાજકીય બાબતોમાં મહાસભાનો સાથ આપે એ એક જ દષ્ટિ નજર સમક્ષ રાખ્યા વિના, મજૂરોના હિતો આગળ વધારવાના એક માત્ર હેતુથી મંડળો રચાય અને મહાસભાવાદી કાર્યકર્તાઓ સાચા હિતથી એમાં રસ લે તો મજૂરો રાજકીય બાબતોમાં યોગ્ય કળવણી પામે એ અનિવાર્ય છે અને પરિણામે મહાસભાને સાથ આપે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહાસભાવાદી મજૂર કાર્યકર્તાઓ એક વાત ધ્વજ ન ભૂલે. મજૂર મંડળના સૌ સભાસદોને વ્યક્તિગત રીતે પોતાને યોગ્ય લાગે તે રાજકીય પક્ષમાં જોડાવવાની છૂટ છે અને તેથી સંસ્થા તરીકે મજૂર મંડળની રાજકીય નીતિ તટસ્થ હોય, પરંતુ વ્યક્તિગત સભાસદો રાજકારણ સમજે અને યોગ્ય પક્ષને અપનાવે એવું વાતાવરણ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થઈ શકે. મજૂર મંડળો જેમ કેમીવાદથી પર રહી શકે છે અને રહે તો જ સફળ થાય, એમ મજૂર મંડળના સભાસદો મુખ્યત્વે માલિકો સામે પોતાનું સરક્ષણ કરવાના કાર્યમાં રસ ધરાવતા હોય, તેમનામાં રાજકીય મુદ્દાઓ વિષે મતભેદ હોય એ સમજી શકાય છે, પરંતુ જ્યારે મજૂર મંડળના સભાસદો સમજશે કે તેમના હેતુઓ, ઉદ્દેશો અને ધ્યેય સિદ્ધ કરવાના કાર્યમાં તેમને સૌથી વધુ મદદ મહાસભાપક્ષ તરફથી જ મળવાનો સંભવ છે ત્યારે મજૂર મંડળના મોટા ભાગના સભ્યો મહાસભા સામે નિકટનો સંબંધ રાખવાનું ઈષ્ટ માનશે એ નિઃસંશય છે.

આજે હિંદમાં જે મજૂર સંસ્થાઓ દેશ સમસ્તના મજૂરો તરફથી વાત કરવાનો દાવો કરે છે. એક સંસ્થામાં સામ્યવાદીઓ, મહાસભા-

વાદી અને કાર્ષ પ્રકાગની નિશ્ચિત નીતિ વિનાના મજૂર મંડળો છે
 ન્યારે ખીજી સંસ્થામાં રોયમતવાદી મજૂર મંડળો છે. આપણા દેશમાં
 મહાસભા સૌથી વિશાળ રાજકીય પક્ષ હોવા છતાં આજે આ સ્થિતિ
 હોય એ આપણે માટે શોભારૂપક તો નથી જ. આ ક્ષતિનું નિવારણ
 તો જ થઈ શકે જો મહાસભાવાદી કાર્યકરો નાના મોટા કારખાનાનાં
 મજૂરોનાં મંડળો બાંધવાનું, ચલાવવાનું અને તેમને મદદ કરવાનું
 ઉપાડી લે તો પરંતુ આ કામમાં પડવા ઇચ્છતા કાર્યકરો સમજી લે
 કે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા સમજતાં ન શીખે
 ત્યાં સુધી તેમને સફળતા મળવાની નથી મહાસભાની વ્યાસપીક પર
 આજ સર્વ પક્ષ અને વર્ગને સ્થાન છે—એમાં ધનવાન મિલ્લમાલિક,
 કુશળ વકીલ, મધ્યમ વર્ગનો ગુમાસ્તો અને મજૂરી કરતો શ્રમજીવી
 અને દેશનો વિશાળ ખેડૂત સમુદાય, સૌ વર્ગના પ્રતિનિધિઓને સ્થાન
 છે તેથી મજૂરોને પોતાના અલગ મંડળો બાંધ્યા વિના ચાલવાનું
 નથી. જુદા જુદા વર્ગના હિતો વચ્ચે અથગમણ થાય એ તો અનિ-
 વાર્ય છે, અને એવે પ્રસંગે મહાસભા ગરીબોને ખેડૂતો અને મજૂ-
 રોને સાથ દે એ જરૂરી છે. મહાસભાનું પીરમણ મજૂર ચળવળને મળે,
 અવ્યવસ્થિત કામ કરનારા કાર્યકર્તાઓ સાંપડે અને યોગ્ય નીતિ-રીતિ
 પ્રમાણે મંડળો ચલાવવામાં આવે તો આજની સ્થિતિમાં ધણો ફેર
 પડે એમાં શંકા નથી. આ સકાન્તિ કાળમાં મનુષ્યત્વનું મૂલ્ય ન્યારે
 વધુ ને વધુ સમજાતું જાય છે એ યુગમાં મજૂરોનું કામ જોટલું મહ-
 ત્વનું છે કે તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવાથી દેશની ગાજકીય પ્રગતિ પણ
 રૂંધાઈ જશે.

આપણે આરા સેવીએ કે કેવળ ઇન્કિલાબની બાજુ મારનાર
 યુવાનો, ઇન્કિલાબનું સાંચું સાધન ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમાં રસ
 લેતા થશે.

સ્વરાજ્યનો આર્થિક

સંદર્ભ

નિઃ દેસાઈ -

મુક્તિ મેળવી દિંદ ગરીબાઈ અને એકારીના પ્રશ્નનો તોડ કાઢશે, એવા અર્થમાં સમાઈ જાય છે. આઝાદી સાથે જ એના નક્કર આર્થિક સંદર્ભનો ખ્યાલ આપે છે. આવા સંદર્ભથી એને છૂટી પાડી શકાય નહિ. આપણે આઝાદી જોઈએ છીએ કારણ કે ૧૭૫ વર્ષના બ્રિટિશ શાસન પછી આપણે જોયું છે કે દિંદની વાર્ષિક સરેરાશ આવક માત્ર રૂ. ૬૦ ની છે દિંદના લોકોનું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ ઘણું નીચું છે. દિંદનો ઔદ્યોગિક કે ખેતી વિષયક વિકાસ થવા દેવામાં આવતો નથી એની જરૂર કંઠાવિપતના કારણે દિંદનું મહા-સભાની સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિજ્ઞામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે નૈતિક સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પતન થયું છે.

દિંદની ગુલામી એ બિટનના આર્થિક શોષણનું જ પરિણામ છે. ઇંગ્લેંડમાં વેપારી મૂડીવાદ—Merchant capitalismના આરંભ સાથે જ અનેક કંપનીઓની સ્થાપના થઈ. ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની એમાં મુખ્ય હતી. એનું આરંભિક કામ જે માત્રમાંથી સાગે નફો મળે તે દિંદથી લાંબો બિટનના બજારોમાં વેચવાનું હતું. દિંદમાંથી આવેલી અટળક દૈલતના પરિણામે બિટનમાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ થઈ અને ત્યાંનો મૂડીવાદ ઔદ્યોગિક મૂડીવાદ—Industrial capitalism

બન્યો. પછી પરિસ્થિતિની અસર હિંદ પર પડી. આ અરસામાં હિંદ બ્રિટનના રાજકીય અંકુશ નીચે આવી ગયું હતું. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો ઇન્ફ્લુએન્સ ખતમ કરવામાં આવ્યો. સરકારી તંત્ર કંપની પાસેથી તાજ પાસે આવ્યું. અને હિંદ બ્રિટનના ઉદ્યોગો માટે કાચા માલનું સાધન, અને તૈયાર માલનું બજાર બની ગયું. દેશનું સમનોત્પન્ન અર્થ તંત્ર આમ તૂટી ગયું. રેલ્વેના વિકાસે સમસ્ત દેશના ખૂણેખૂણે પરદેશો માલ લઈ જવાની સગવડ કરી આપી. ઔદ્યોગિક નફા મારફતે એકત્ર થયેલી બ્રિટિશ મૂડી હિંદમાં વહેવા લાગી અને રેલ્વે, ચઢા, શણના પાકમાં એનું રોકાણ થતા માંડ્યું. બ્રિટિશ હમના બે કિંગે પરદેશી વેપારની જ સગવડ સાચવી હિંદના જૂના ઉદ્યોગો આમ નાશ, પામ્યા અને હિંદનું ઉદ્યોગનું ઉન્નત સ્થાન નીચે પડવા લાગ્યું.

આ સાથે એક નવી પરિસ્થિતિ પણ દેશમાં પેદા થવા લાગી. સરકારી અનિચ્છા છતાં દેશમાં નવા ઉદ્યોગો ચાલવા લાગ્યા. હિંદ સાથેના બ્રિટિશ વેપારમાંથી રળેલા હિંદી વેપારીઓએ ઉદ્યોગોનો આરંભ કર્યો. ઇંગ્લેંડમાં ઔદ્યોગિક મૂડીવાદના સ્થાને નાણાકીય મૂડીવાદ Finance Capitalism નો જાણો આરંભાય ચૂક્યો હતો. હિંદના ઔદ્યોગિક વિકાસ દ્વારા મળનાર વિશાળ નફાથી આકર્ષાઈ બ્રિટિશ મૂડી હિંદના ઉદ્યોગોમાં વહેવા લાગી. એક બાજુ પરદેશી મૂડી સાથે સ્પર્ધા કરતી દેશી મૂડી હતી, તો બીજી બાજુ દેશી મૂડી સાથે સરકાર સાધી હિંદના અર્થ તંત્ર પર અસર કરતી બ્રિટિશ મૂડીનું રોકાણ નાનુંસૂતું નહોતું. આમ દેશનો ઔદ્યોગિક વિકાસ ટલવા ખાય છે તો આ વિકાસે દેશમાં એક મજૂર વર્ગ જન્મો કર્યો છે, જેની સ્થિતિ એના જાણનાં જોડૂત કરના જરૂર સારી નથી, મજૂર કોઈ જાતની સંગત, કે સવાદી નીતિ ગ્રહણ કરી શકતી નથી. ૧૯૪૨ના રીસેમ્બર માસમાં સર વિશ્વેશ્વરૈયાએ કહ્યું હતું “ સરકાર પાસે કોઈ નીતિ નથી. કોઈ યોજના નથી, દેશના ૪૦ કરોડ માન

વેની ખરીદ શક્તિને સ્પર્શતા પ્રશ્નો વિશે એ શું કરે છે, શું કરવા
ધારે છે, એનો કશો ખ્યાલ એની પાસે નથી.” વર્ગો અગાઉ દિશ્વ
કમીશને દિંદના ઉદ્યોગો માટે રક્ષણની કરેલી ભલામણો દ્વારા અભ-
રાધ પર જ રહી છે. ૧૯૧૪ના મહાયુધ્ધે દેશના ઔદ્યોગિક વિકાસ
માટે ખૂબ જ અનુકૂળતાઓ કરી આપી હતી. એ સમયમાં યંત્રોના
અભાવે આ તકનો લાભ ન લઈ શકાયો. યુદ્ધ પતી ગયા પછી
સરકારે જાણી જોઈને આ વાત તરફ દુર્લક્ષ્ય કર્યું. આર્થિક વિકાસને
સુસંગત કરવા માટે સરકારે કશી મદાય ન કરી. ખીજા યુદ્ધ વેળાએ
પાછી એની એ જ સ્થિતિ આવી પડી. પુનઃ દિંદને આગેદ્ય કરવાની
અનુકૂળતાઓ મળી. આવીરૂપ ઉદ્યોગોનો અભાવ આપણને નકબો
છે. ઠેક ૧૯૧૬ માં આજ દરિફત પર ઔદ્યોગિક કમીશને ટીકા કરી
હતી. ઓરદ્રેલીઆ અને કેનેડા યુધ્ધે સર્જેલી પગિસ્થિતિનો લાભ લેવા
શક્તિમાન થયાં. આમ જે દેશો આપણા કરતાં ઉદ્યોગોમાં પાછળ
હતા, તે આજે એમની પોતાની સરકારને પરિશ્રમે ઔદ્યોગિક
વિકાસમાં ખૂબ આગળ આવી ગયા. આજે ૫ સરકાર પાસે તો યોજના-
નો અભાવ છે.

જેવી સ્થિતિ ઉદ્યોગમાં છે એવી જ ખેતી વિશે છે. પ્રાચીન
સમયની ખેતી એ દેશનો મુખ્ય ધધો રહેલો છે. કુદરતે દેશને સમૃદ્ધ
જમીન અને તમામ સ્ત્રીઓનું હુદે હાથે દાન કર્યું છે. તમામ જાતનો
પાક દેશમાં થઈ શકે છે. ખનિજ સંપત્તિ પણ સારા પ્રમાણમાં છે,
જતાં આજે દેશની સ્થિતિ એવી આવી છે કે એના માણસોને પૂરું
જે ટંક ખાવાનું પણ મળતું નથી. જોગણીસમી સદીમાં ઐરધિરતે
ધારણ કરેલી વેપારી સંરક્ષણની નીનિએ દિંદના વેપાર વાણિજ્યનો
અંત આણ્યો અને ઉદ્યોગ ખેતી વચ્ચેની સમતુલા તૂટી ગઈ. ૧૮૭૨
માં ખેતી પર ૬૫ ટકા વસતી નભાતી હતી. ૧૯૪૦ માં એ પ્રમાણ
૭૫ ટકાએ પહોંચ્યું છે. જમીનની સુચોગ્ય જાળવણીનો અભાવ,

આતરો અને નવી દબના સાધનો તરફનું દુર્લક્ષ નાણા ધીંગવાની સરકારની અશક્તિ, સહકારી ચળવળનું બાળપણ, જમીનના દેકડા, બે અમજ જેટલું જગી દેવું, અને જમીન મહેસુલના આડરા દર આ બધા કાગળોએ જમીનનું ઉત્પન્ન ઘટ્યું છે અને દેશની ગરીબાઈ વધી છે સર જોન રસેન કહે છે કે “સત્તાવાર આકડાઓ જેતા લાગે છે કે વસતી વધારા સાથે અનાજનું ઉત્પન્ન તાન મેળવી રાક્યું નથી બિલકુલ અનાજના ઉત્પન્નમાં ઘટાડો થયો છે”

ડા. ગધાકર્મન મુકરજીની ગણતરી પ્રમાણે ૪ કરોડ અને ૮૦ લાખ માણસોને પૂરતું અનાજ ન મળતા માત્ર ભૂખ્યા જ મહેવું પડે એવો સમય આવ્યો છે. સર જોન મત્રોએ ૧૯૩૪માં કરેલી આહાર તપાસના પગિણામે જણાયું હતું કે દેશના ૩૬ ટકા લોકો જ સારો પૌષ્ટિક ખોરાક પામી શકે છે ખેડૂતની આવક વિશે કશું કહેવું અપ્રસ્તુત છે હિન્દની સરેરાશ રૂા ૩૦ની આવકમાં ખેડૂતના કાળે રૂા ૧૨ થી રૂા ૧૫ જ આવે છે અને એમાં એને આખા કુટુંબનું આખા વર્ષ માટે ગુજરાન ચલાવવાનું હોય છે સરકાર આ રિપે કાઇ કગતી નથી હજીય ઈસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીની નીતિથી એ આગળ વધી નથી ખેતીના ઉત્કર્ષ માટે એની પાસે કશી યોજના નથી. હવેના ૫૬૭ વરસોમાં યુરોપીય દેશોએ ખેતીની આગાદી માટે લગીચ પ્રયાસો કર્યા છે. ગ્રીસ જેવા દેશોમાં બધાં વાવી શકાય એવી જમીનનું પ્રમાણ ધણું અલ્પ છે ત્યા પડતર કે એવી જમીનનો ઉપયોગ સારા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે ૧૯૨૪ માં હંગેરીએ એની પડતરવાળી જમીનને લિંબુના અર્કદારા સમૃદ્ધ કરી અનાજનું ઉત્પન્ન વધાર્યું હતું

૧૯૩૪માં ગ્રેટબ્રિટને જમીનની કુળ પતા વધારવા માટે જમીનમાં અનુકૂળ ફેરફારો કરાવ્યા હતા. પ્રજાસંધના પોપણ અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રત્યેક દેશની સરકારે પ્રજાની ઓછી

આવશ્યકતા વર્ગોની આદ્ય જરૂરિયાતો મતોસવા જાહેર થા બીજી કોઈ રીતે ખર્ચ મેળવીને ચોખ્ખા પગલા લગવા જોઈએ ... પ્રજાના તમામ વર્ગોને પગવડી શકે એવા ભાવે અનાજ મળે એવી જોઈએ એવી જોઈએ ” આમાંનું કંઈ થતું નથી અનાજના બંને વેપારી પાકતું વાવેતર મળે છે જમીન મહેસુલ વિશે સગદાર કરી વિચારણા નથી, રથના જતા દેવાના નિકાલ આગે કોંગ્રેસ અગ્ર-દારોએ થોડાંક અધૂરું પગના ભર્યા દતા, પરંતુ એ વિશે કશું નહીં પગલું સગદારે નિચાર્યું નથી

આમ હિન્દનો ગજબીય પ્રશ્ન આર્થિક જ જાતી જાય છે અને એ જ રીતે એનો વિચાર થવો ઘટે, સ્વરાજ્યનો આર્થિક સદર્ભ જો ચોખ્ખો સ્વરાજમાં સમજવામાં ન આવે તો દેશના બે મહત્વના પ્રશ્નો ગરીબાઈ અને બેકારી અલુછિકત્વા જ પડ્યા ગહેવાનો સભવ છે દેશની ગજબીય યુનામી કદાચ દૂર થાય, પરંતુ મોટા ઉદ્યોગો આવે, સમૃદ્ધગત ખેતી આવે પરંતુ યુરોપ-અમેરિકાના દેશમાં બન્યું છે તેમ પ્રજાનું જીવન નિર્વાહનું ધોરણ જિંદગી ન આવે, આવશ્યક વસ્તુઓની અસમાનતા વધતી ગહે, અને આર્થિક મદીઓ દેશના સમસ્ત તરફ અસ્તવ્યસ્ત કરી યુદ્ધના માર્ગે વળવાની દિશા દર્શાવે

કોંગ્રેસ આ વિશે સજ્જાન બનતી જાય છે ૧૯૨૭ની મહાસભા સમિતિમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે કોંગ્રેસ રાજકીય તેમ જ આર્થિક શોષણનો અન અલુચ્છામાં માને છે ૧૯૩૦ની લડત વેળાએ ગાંધીજીએ અગિયાર શરતો જે મુખ્યત્વે આર્થિક બાબતોને જ અપર્શતી હતી, તેના દ્વારા સ્વરાજ્યના આર્થિક અર્થનો આજો ખ્યાલ આપ્યો હતો ૧૯૩૧માં કોંગ્રેસની ઠરાવો મુકામે મળેલી બેઠકે પ્રાથમિક હક્કોનો ખરડો તૈયાર કરી સ્વરાજ્ય આવશે તો પ્રજાને શું મળશે એનો ખ્યાલ આપ્યો હતો ૧૯૩૬માં ચુટણીમાં ઝૂકાવતી વેળાએ

કોંગ્રેસે ૬ ઢેરા પ્રગટ કરી દેતના આર્થિક પ્રશ્નો વિષે એની શી માન્યતા છે એની થોડીક સ્પષ્ટતા કરી હતી ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટના કંગરમાં બંધીય સ્ત્રીઓ ઉત્પાદક વર્ગોના હાથમાં રહેવી જોઈએ, અને ભાવિ રાજ્યતંત્ર એ હિસાબ મજૂર-પ્રમત્તર હોવું જોઈએ એવી સ્પષ્ટતા સુધી કોંગ્રેસ આવી પહોંચી છે ૧૯૪૬ માં ચનાર ચૂંટણી અંગેના ઢંઢેગમાં કોંગ્રેસ સત્તા પર આવે તો શુ દરે એનો સુસ્પષ્ટ પ્લાન આપવામાં આવ્યો છે જો કે એના સપૂર્ણ અર્થને મહાસભા મરાઠા સમજે છે કે કેમ, અને એનો અમલ એ દરે કે કેમ એની શક્યો તો સેવાય જ છે

હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે જ્યારે દેશની ભાવિ લડત ચશસ્ત્રી બનાવવા માટે તમામ વિવાદાર્પક પ્રશ્ન વિષે કોંગ્રેસે સ્પષ્ટતા કરી નાખવી જોઈએ મજૂર બેઠૂન કે મધ્યમ વર્ગનો માણસ દેશની આઝાદીની લડત શા માટે લડે ? દેશનો નેવું ટકા વર્ગ જો આજે કોંગ્રેસની પડખે હોય અને દેશમાંથી બ્રિટિશ શાસન હટાવવા ઉત્સુક હોય તો એનું મુખ્ય કારણ તો એ પોતાની જીવન સ્થિતિમાં ધમ્મજનું પરિવર્તન માગે છે આવું પરિવર્તન એટલે ખાનગી નફાના ધોરણે ચાલતી આજની મૂડીવાદી-જમીનદારી પદ્ધતિનો નાશ, અને તેને સ્થાને સહકારી ધોરણે ચાલતું ઉત્પાદન ઉત્પાદનના તમામ સાધનો પર પ્રજાની માલિકી અને દેશના સર્વાંગી વિકાસ માટે સ્પષ્ટ દેતુસર ચાલતી યોજના યોજનામદ્દ અર્થનીતિની વાત તો આજે બધા દરે છે સગ વિશ્વેશ્વરૈયાએ યોજનાને સગકારી અતરાયથી વિમુક્ત ગમ્મી ઉદ્યોગપતિઓના હાથમાં જ એનો અમલ રાખવાની માગણી કરી છે આપણી નજર આગળ જે યોજનામદ્દ અર્થનીતિ વાત છે એ ખાનગી મિલકત તરીકે જ તમામ ઉદ્યોગોને એવું માનનાર મોટા વેપારીઓ કે ઉદ્યોગપતિઓના લાલ મોંની નથી.

પ્રજા જીવનનું તેજ વધે, એ ટટાર બને, સુદૃઢ અને તદુરત બને

એવો જ ઉદ્દેશ યોજનાબદ્ધ અર્થનીતિનો હોઈ શકે. પ્રગતના જીવન નિર્વાહનું ધોરણ જિંચું લાવવું, વધારે સમૃદ્ધ જીવન તરફ પ્રગત પ્રયાણ કરે એ રીતે દેશના તમામ સાધનાનો સર્વાંગી ઉપયોગ કરવો, દેશની ખરીદશક્તિ વધારવી, રસ્તાઓ દ્વારા વાહન વ્યવહારની સુગમતા કરવી, શિક્ષણની સગવડ કરવી, તંદુરસ્તી જળવાય એવી સદાય કરવી, યોજનાબદ્ધ અર્થનીતિના ઉદ્દેશો હોઈ શકે.

આની અપેક્ષા થતી જશે, જનનાને એની દૃઢ પ્રતીતિ થતી જશે તેમ તેમ હિંદ આઝાદીની વધુ ને વધુ સમીપ આવતું જશે.

સામાન્ય રીતે લેતા એમ કહેવું લેઈએ કે જપા ય શાસકવર્ગોમાં ઉંડેડનો શાસકવર્ગ, ઉમરાવો અને વેપારીઓ બન્ને-એમની સત્તા જળવવાની દૃષ્ટિએ, એમના વર્ગહિત જળવવાની દૃષ્ટિએ સદુપી વધારે ચતુર અને સ્થિતિચૂરત રહ્યો છે...શાસન ટકાવી રાખવા માટે 'ત્રેલ્લિટ-નનો શાસકવર્ગ' નાના નાના સુધારા આપતાં ખમચાવો નથી.

સ્લાવીન-વેલ્સ સાથેની વાતચિતમાં-

મારી નાંધપોથી

—નવી ઇતિહાસદષ્ટિ

સાહિત્યસસદ્ તરફથી શ્રી મુનશીના પ્રમુખપદે એક વિવાદ સભા ગોઠવવામાં આવી હતી ચર્ચાનો વિષય હતો કોઈ પણ સાહિત્યકૃતિનું મૂલ્યમાપન કરવામાં તેના લેખકના ચારિત્ર્યનો અરશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ અથવાત, બધી વિવાદસભાઓમાં બને છે તેમ જો સભામાં પણ વિષય ઉપર કરતા વિષયની આજુબાજુ ને વિષયની બહારનું ઘણું કહેવાયું અને એ વિષય પરત્વે સભાજનો કે વક્તા કે પ્રમુખ સુદ્ધા કોઈ કેઈ પણ નિશ્ચિત નિર્ણય પર આવી શક્યા નહિ

સાહિત્યકારના અગત ચારિત્ર્યને એની કૃતિ સાથે લેનારેવા છે કે નહિ એ વિષે હાંમાં કાળથી ચર્ચા ચાલે છે પ્રાચીન કાળમાં વાયદા લેખકની કૃતિનો રસાસ્વાદ લઈને સતોષ માનતા એ લેખકની જાતભાત, વર્તણૂક કે નીતિ આદિના વિષયમાં બહુ કુતૂહલ દાખવતા નહિ હું એક શાસ્ત્રી પાસે કૌમુદી શીખવા જતો હતો એકવાર મેં એમને પૂછ્યું, “શાસ્ત્રીજી, પાણિનિ ક્યારે થઈ ગયા ?” શાસ્ત્રીજીએ ખીજવાઈને ઉત્તર વાળ્યો, ‘તારે તેનું શું કામ છે ? પાણિનિનું શ્રાદ્ધ કરવું છે ? શીખવાનું છે તે શીખતો નથી ને પાણિનિ ક્યારે થઈ ગયો એવી પૂછા કરવા નીકળ્યો છે ! ગમે ત્યારે થઈ ગયો હોય તેમાં આપણને શું ?” એક રીતે જોતા શાસ્ત્રીજીની વાત સાચી છે પાણિનિ પહેલી, બીજી, ત્રીજી કે આઠમી કે દશમી સદીમાં પણ થયો હોય તેથી એણે જે વ્યાકરણનો મથ ગયો છે તેમાં શો ફેરફાર થવાનો હતો ? અને આપણે કામ છે તે એના વ્યાકરણના મથ સાથે—એના અગત જીવન સાથે નહિ

આમ છતાં પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના જુ પર્ક પછી આપણને લેખકના લેખન કરતા એના જીવન વિષે વધારે કુતૂહલ ચાલુ છે અને એને આપણે ઇતિહાસદષ્ટિ કહીએ છીએ કાવિદાસ એક હતા કે બે,

કયા કાલિદાસે કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા, સોક્રેટિસને એની વધુ સાથે
ખતતું કે નહિ, નર્મદે કેટલી સ્ત્રીઓનો ને કેવી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો: આ
જ્ઞાતના પ્રશ્નો જિભા કર્યા વગર ને એ પ્રશ્નોના ખોટા કે ખરા-મોટે
ભાગે ખોટા-ઉત્તરો આપ્યા સિવાય આપણી ઇતિહાસદૃષ્ટિ આંધળી
રહી જાય છે.

અને આમાં કંઈ ખાસ ખોટું પણ નથી. આપણા પોતાના
કરતાં પણ પારડા માણસના જીવનની હકીકતો જાણવાની આપણને
વધારે ઈચ્છા રહે છે અને એટલા પર તો વર્તમાનપત્રો નમે છે.
હિટલર, ટોન્કે, ચર્ચિલ, ચેમ્બેલેઈન આદિ વિશે જીણામાં જીણી હકી
કતો-એમની મૂળ, ચરમા, ચૂંગી ને છત્રીની લંબાઈ પહોળાઈ ને
એવી એવી અનેક વાતો-પત્રોમા પ્રસિદ્ધિ પામે છે. સિનેમાનાં નટ
નટીઓ વિશે એ ક્યારે ને કોની સાથે પરણ્યાં હતાં ને હવે કોની
સાથે પરણવાનાં છે અથવા પરણવાનાં નથી એની લંબાઈ અર્થા
'સિનેપત્રો'માં ચાલે છે. તો પોતાને આનંદ આપનારા લેખકોને
જોવા માટે, એમનું અંગત જીવન કેવું છે તે જાણવા માટે લોકો
કુતૂહલ સેવે એમાં કંઈ નવાઈ નથી.

પરંતુ લોકોના આ પ્રકારના કુતૂહલને લીધે લેખકોની ખિયા-
રાની સ્થિતિ ખડુ કઠોડી થાય છે. પોતાના માનીતા લેખકોને જોઈને
અથવા સાંભળીને ઘણા લોકો નિરાશા ને ખેદ અનુભવે છે. પોતે
તેજસ્વી, પ્રભાવશાળી ને સ્વાખ્યાર દેખાવના ધાર્મી હોય તેવા લોકો
કેટલીક વાર કંગાળ, કંતાએલ ને શીકકા ચહેરાવાળા દેખાય છે ત્યારે
એ જોનારાને લંખક-દ્રષ્ટા અને સજ્જા-જનને ગદાનિ થાય છે.
નર્મદે પોતાના ગ્રંથમાં પોતાની 'જગિ' જપાવી તે વિશે ઇશારો કરી
દક્ષપતે પોતાનો ગ્રંથ પ્રગટ કરતાં લખ્યું,

“શું જોશો તનની જગિ, એમાં નથી જ નવાઈ;
નિ-જો મુજ મનની જગિ, ભગા પરીક્ષક ભાઈ!”

જો પરથી નર્મદના કોક અનુયાયીએ ટાણો માગતાં લખ્યું,

“તનમનની છબિ ભેધને, ઉપજે સશય આમ,

આ તે દયપતરામ કે અમદાવાદી દ. ”

એમાં જગ ફેરફાર કરી કહી સકાય કે લોકો ત્યારે લેખકનાં દર્શન કગવા માગે છે ત્યારે જ લેખકોને એ જ્ઞાનના, અર્થાત્ દેખાડવા ગમે એવાં, શરીર પ્રભુએ ન આપ્યા હોય તેને કહેવાનું મન થાય છે; ‘શું જોશો તનની છબિ, ભવા મમીલાક ભાર્દ’ ત્યારે એના મનની પણ છબિ વાચકો એ લખાણ પછી તેમ જ એના નોકરચાકર ને પડોશીઓની વાનો પરથી ઉપજતી કાઢીને કહે છે :

“તનમનની છબિ ભેધને, ઉપજે મશય આમ;

આ તે લેખકભાઈ કે અણુક દોઢ દાનમ ! ”

જેમ કેટલીક કવિતાઓ દર્શન હોય છે, કેટલીક શ્રાવ્ય હોય છે, ધણીક દર્શન કે શ્રાવ્ય કંઈ જ હોતી નથી ને કોક જ દર્શન તેમ જ શ્રાવ્ય બને હોય છે, તેમ કવિઓ ને લેખકોની બામતમાં પણ કેટલાક દર્શન એટલે જોવા જેવા હોય છે. થોડાક શ્રાવ્ય એટલે સાંભળવા યોગ્ય હોય છે, ઘણાક દર્શન કે શ્રાવ્ય બેમાથી એકે નહિ, એટલે જોવા જેવા થે નહિ ને સાંભળવા લાયકે નહિ એવા હોય છે; ને કોક જ દર્શન ને શ્રાવ્ય બંને એટલે જોવા જેવા તેમ જ સાંભળવા લાયક પણ હોય છે.

પણ લેખકોનાં મુખારવિદના દર્શન ને તેમની વાગ્મુધાના શ્રવણ માત્રથી લોકોને સંતોષ થતો નથી તેમનાં અંગત જીવન વિશે પણ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કંઠા એમને થાય છે અને એ લેખક પરજોનો છે કે નહી, પગ્ણ્યો હોય તો એને પત્ની સારે બને છે કે નહિ, પરણ્યો ન હોય તો શા માટે પગ્ણ્યો નથી, એને છોકરાં છે કે નહિ—હોય તો કેટલાં, ને કેવાં છે; એ નોકરી કયું છે, બીજા માગે છે, ફંક

ઉધરાવે છે કે પેપર ચલાવે છે; ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક ખાજતોની હકીકત ભેગી કર્યા વગર એમને ચાલતું નથી. આટલે સુધી તો ઠીક છે. લેખક પણ ખીજ લોકો જેવો જ મનુષ્ય છે—કેટલાક તો આ વિષે પણ શંકા કરે છે—અને મનુષ્ય તરીકે ખીજ લોકોના જેવો જ છે એમ, લેખકોને અલેખક એવા ઇતર મનુષ્યો સાથે સરખાવી ભેયા પછી મારી ખાતરી થઇ છે. એટલે ખીજ મનુષ્યોની પેઠે એના અંગત જીવન તથા આરિઝની ચર્ચા પણ સામાન્ય જનતા કરે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પરંતુ ન્યારે લેખકની કૃતિની ઘુલના કરતી વેળા એના આરિઝનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે એમ કહેવામાં આવે ત્યારે તો,—પ્રાચીન રૂઢિના ઉપાસક કૃપાશંકરે પોતાની છોકરીને ખીતાં ખીતાં કાલેજમાં ભણવા જવાની છૂટ આપી પણ એ છોકરીએ ન્યારે કાક અગ્નિપ્રસ્થ પુરુષને એમના આગળ લાવીને કહ્યું, “બાપુ, આ મારા પતિ. મને મહિને જ હું એમની સાથે પરણી” ત્યારેએ બોલી બિડ્યા હતી તેમ મને પણ કહેવાનું મન થાય છે કે, ‘હવે તો હવે થાય છે!’

ધાંચી, મોચી, સુધાર, લુહાર, કુંભાર, હળમ આદિ કોઈને માટે આ જાતનું કસોટીનું ધોરણ રાખવામાં નથી આવતું ને લેખકને માટે જ આ જાતનું કસોટીનું ધોરણ શા માટે? જોડા સીવડાવતી કે સમરાવતી વેળા કોઈ મોચીને પૂછતું નથી કે ‘સત્ય ને અહિંસા વિષે તારા વિચાર કેવા છે? તેં કોઈ દહાડે ચોરી કરી હતી? કરી હોય તો તેનો પરતાવો થયો છે ખરો?’ ઘી તેલ ખરીદતી વેળા મોદી કે ધાંચીને આપણે પૂછતા નથી કે, ‘તું પરભોને માતા સમાન ને પરદ્રવ્યને માટી સમાન ગણે છે કે નહિ?’ લુહારનું કામ પડે છે ત્યારે એનું વર્તન આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાકાનૂન મુજબનું છે કે નહિ તે જોવાં જાણવાની પરવા કરતા નથી. અસ્ત્રા ને કાતર સમા ભયંકર શસ્ત્ર ધારણ કરનાર હળમના હાથમાં આપણું માથું મૂકી દેતી વેળા પણ આપણે, એ કાઈ દહાડે આંધળ થઈ સો નહિ જતો હોય—કોઈ

ક્રાઈ વાર એને માણસનું ખૂન કરવાનું મન થઈ આવતું હશે તો!—
માનવ શરીરની અવધ્યતા વિષે એના વિચાર કેવા હશે—પ્રત્યાદિનો
વિચાર સરખો પણ કરતાં નથી. કુંભાર પાસેથી ધડો ખરીદતી વેળા
ધડો મજબૂત છે કે નહિ તે જોવા આપણે ધડાને ટકાવે મારી જોઈએ
છીએ—કુંભારને ટકારે મારતા નથી સોનું કેટલા ટક્યું છે તે જોવા
માટે સોનાને કસોટીના પથ્થર પર ધસી જોઈએ છીએ—સોનાને
પથ્થર પર ધસતા નથી; તો પછી સાહિત્યની ક્રાઈપિય કૃતિનું
મૂલ્યાંકન કરતી વેળા એ કૃતિને કસી જોવાને બદલે એના કર્તાને
કસી જોવાનો શા માટે આગ્રહ રાખવો જોઈએ તે હું સમજી શકતો નથી.

એનો કદાચ એમ જવાબ આપવામાં આવે છે કે ધડો એ
કુંભાર કરતાં જુદી વસ્તુ છે, સોનું ને સોની બને બિન્ન છે, પણ
સાહિત્યકાર ને તેની કૃતિ એ તો ખરી રીતે જોતાં એક જ વસ્તુ
ગણાવી જોઈએ, તો તે ચોક્કસ નથી. કુંભાર એ ધડાનો કર્તા છે અને
કાલિદાસ શાકુતલનો કર્તા છે પણ બંનેના કર્તૃત્વમાં ભેદ મહેસો છે એ
વાત હું કબૂલ કરે છું. કુંભાર ધડાનું ઉપાદાન કારણ નથી—માત્ર
નિમિત્ત કારણ છે; કે કાલિદાસ કેવળ નિમિત્ત નથી. શાકુતલનું ઉપા-
દાન કારણ શું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે છતાં કાલિદાસ ને શાકુતલ એ
વચ્ચે તફાવત એકવાક્યતા જ એમ કાણ કહી શકે. છોકરાંઓમાં
માખાપના ગુણ જોતરી આવે છે એમ આપણે કહીએ છીએ છતાં
એ છોકરાંઓ વિષે વિચાર કરતાં તેના માખાપનો વિચાર કરવો
પડતો નથી. પત્નીની પસંદગી કરતી વેળા સસરા કેવો છે તે કોઈ
ભાગ્યે જ જોતું હશે લેખકના ચારિત્ર્યનો કોઈ અંશ એની કૃતિમાં
જોતરી આવતો હોય તોપણ એ કૃતિનો રમાસ્વાદ બોગવતી વેળા કે
એનું મૂલ્યમાપન કરતાં એના ધડનાગનો વિચાર તફાવત અપ્રમુલ્ય છે.

—ગુપ્તા

માણુસાઈના દીવા

લે શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

પ્ર. ભાગતી સાહિત્ય સઘ

નથી નવલકથા છતાં એક ધર્મ વહેતો વાર્તા પ્રવાહ, પ્રસંગોની અરખાવિત વહે જતી પ્રવાહિતા પાત્રોના સહજ, સગળ અને સ્વાભાવિક છતાં વિલક્ષણ વર્તનની છાપ, પગિવર્તનની જે આપડા વચ્ચે જઠકાઈ ગેહેલી અમ અકડાઈને સગળતાથી-બાબુએ ગાંધી, માત્ર સર્વમાગધ્યની સદોદિત ભાવના પર પ્રતિબિંબ પામેલી આત્મશ્રદ્ધાના જોરે ક્યાંક તો ચમત્કાગની ઝાંખી કગવે એના આવર્તનો તો ક્યાંક હૈયું હચમચાવી દે એવી નરી પશુતાનું ય સિષ્ટ, રાપગદિત, સરળ વક્તવ્ય આવું તો ધણું ધણું આ પુસ્તકમાં સઘર પડ્યું છે જે એના વાચનને નવનકથા કરતા વધુ રાચક, અને વિચારપ્રેરક બનાવે છે. એની માડણી તો નવલિકાના સમ્રાટ જેવી છે, પણ નવલિકા કે એના સમ્રાટ કરતાં એમાં ધણું ધણું છે એનું જે એક જ કાગળ આગળ ધરવું હોય તો આટલું વિના સક્રાંચે કહી શકાય કે આ તો માણુસાઈ-એ આવેજેલી પોતાની અનુભવ કિતાબ છે. અવભાવની સૌમ્યતા સાથે અનુભવની વિસદતા મળી જતા ધડાએલી, સદાય ઉર્ધ્વગામી યવત પ્રપત્નશીન એવી જીવનદષ્ટિ, અહીં પોતાની ધડતર કથા કહી ગઈ છે.

‘ધારાળાના જોગ’ શ્રી રવિશંકર મહારાજે પોતે સ્વયં પ્રેરણાએ ઉગારેલા કાર્યની આ તો નાનકડી છતાંય જીવન સૌભાગ્યી ભરી ભરી વાસરિકા છે તથા જ ત્રદાને જ-માવી શકે છે, એ સત્યની પરમ પ્રતીતિ જેમ શ્રી રવિશંકર મહારાજના જીવનમાથી મળે છે તેમ તેના સંવાદી સર અહીં પણ સાંભળવા મળે છે

આ ફેરમને નમ્ર આલેખન મળ્યું છે એ એની વિશેષતા છે. કલ્યાણકૃતનું સુમાન એથી સેંડો ગાઉ દૂર છે. વિનાયકને પ્રતીત થતી એની નેકદિલીમાં, વિનમ્રતા અને માર્દવ ગગાનમુનાના પ્રવાહ જેમ ભળ્યાં છે. માળી રમ્યા ખાગમા શોભા હોય છે, સૌરભ પણ હોય છે. આકારોની મિલાવટ હોય છે; રંગોનો સમજપૂર્વકનો વાવર આંખો વાટે દૈયામા હિતરે એવો હોય છે. ‘માણસાધના દીવા’એ માળી રમ્યો ખાગ નથી, લેખક લખ્યું પુસ્તક નથી. ત્યાં તો ‘માણસાધ’ જેવા શબ્દને ધ્યાને ‘માનવતા’ જેવો શબ્દ પણ અકારો અને આકારો થઈ પડે એવી એ કુદરતસર્જી દરિયાગી છે.

‘માણસાધના દીવા’નું સામાજિક મૂલ્ય તો એ જાતે જ એવી અનોખી દમે કહે છે કે એની પુનરુક્તિ તદ્દન ખિનજરૂરી બને છે. ટોકે માણસાધને પ્રયોગશીલ કહી છે. સાચી વાત છે માણસાધ પ્રયોગશીલ છે જ, પણ પ્રયોગશીલ હોવું, નિરંતર અવનવા યત્નોમાં કાર્યરત રહેવું એટલું જ માણસાધનું કામ નથી માણસાધએ પોતાનો સહ પણ નક્કી કરેલો છે. એ દિશાશૂન્ય નથી તેમજ દષ્ટિ-શૂન્ય પણ નથી. શ્રદ્ધાના અમીજળથી સીંચાએલી એની ભવનાટ પર મકકમ, દદ, ક્યારેક ધીમાં, તો પ્રમંગ પડે વેગવન્તા ડગ ભરતી માણસાધની કલ્યાણકારી યાત્રાનું આ ચિત્ર જ એના સામાજિક મૂલ્યને સ્ફૂટ કરે છે.

પણ ‘માણસાધના દીવા’નું સાહિત્યિક શ્રેય તો બીજી દિશામાં છે. વક્તવ્યનો પ્રભાવ શૈલીને કેવી રીતે રમાડે છે, ખીવાવે છે, દસાવે છે, એનો આપણા સાહિત્યમા તો અનોખો અને અજોડ એવો દાખલો એ ‘માણસાધના દીવા’. જે કહેવાનું છે એ જ એટલું પ્રમળ વ્યક્તિત્વવાળું, સ્વત્વશાળી છે કે એ એક પણ વિશેષણનો, શબ્દ-રંગના લપેડાનો, ઉપમાઓના દોંગનો, ભાર વેંદાને અસમર્થ છે.

આ અસમર્થતા કે અક્ષમતા એનો દુર્ગુણ નથી પણ એનું સાચામાં સાચું ભૂપણ છે. કુદરતી સુંદરતાને કુરૂપ કરવાની પ્રવૃત્તિથી લેખકને વારવાની સૌમ્યશક્તિ આ 'માણુસાધના દીવા'માં છે. એ એક દષ્ટિ એ તો આ પુસ્તકનું મહાનમાં મહાન સાહિત્યિક શ્રેય છે. સાહિત્યને કહેવાતી રંજન પ્રવૃત્તિના રંગે રંગાવાની જરૂર નથી હોતી અને ન જ હોવી જોઈએ—જો લખનારો માણુસાધના દોર પકડી શક્યો હોય તો. અર્થાત્ની પ્રાણશક્તિ જ એટલી પ્રબળ છે કે એને અતિરંજનની કાખધોડીની જરૂર નથી.

'માણુસાધના દીવા'થી આખું ગૂજરાત ધન્યતા અનુભવી શકે છે.

જ. ક.

卐

શ્રિદીરા સરકારની શક્તિ પ્રત્યેક ખંડને દાખી દેવામાં, પ્રત્યેક પરદેશી આક્રમણને બાળકમાં અને કોઇપણ દેશી રાજ્યમાં ન હોય એવી સલામતિ પ્રલને આપવામાં સમાયેલી છે. આ રાજ્યોમાં અસંખ્યવિત એવી દમન મુકિતની લાગણી, એના કાયદાઓ અને એની સંસ્થાઓ દ્વારા મળે છે. પરંતુ આ બધું ચ સ્વતંત્રતાના ભોગે, રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વના ભોગે, અને પ્રભુ જેતાથી આપરદાર બને છે એના ભોગે જ ખરીદવામાં આવે છે.

સર ટોમસ મુમ્બી-૧૮૧૮

★

૫૬

જૂનો જમાનો કેટલો બધો સારો હતો ! લોકો માણસામથી, ખાનદાનીથી વર્તતા નિયમ અને વિવેચનો પાઠ નહોતો ધર્મ અને નીતિના બધનો લીધા ચલા નહોતા અને લોક પાપ કરતા કરતા. આજે આ બધું પરવારી જવાય છે લોકોને કશો ડર રહ્યો નથી પાપ અસત્ય, ફૂકપટ, છગ પ્રપચ વગેરે વધી પડ્યા છે અને માનવતાનું નામોનિશાન રહ્યું નથી જીવનના બધા જ ક્ષેત્રોમાંથી જૂના જમાનાની અસર લોપ થતી વર્તી શકાય છે આ હજમની સતુનો જ થ્યોને ! પહેલા હજમ ઘેર આવતો વહેલી સવારે આવતા આજના અખબારની પેઠે એ બધા તાજ સમાચાર તમને આવતો કોક વગી ખીડાતા અને કહેતા 'વાળદ તો ઘણો વાતોડીઓ છે' પણ એની પાસેથી હુક્તિપ્રયુક્તિઓ શીખવા મળતી, ડહાપણનો બહાર ખૂનતો એની અમથી ના પાડી શકાય એમ છે ? આજે તો તમે સતુનમા જવ. વાળદ જરાય વાત કર્યા વગર પાચ મિનીટમા તમારુ દાહુ બોડી નાખે અને બાવનું પાટીઈ જાતે જ વાચી તમારે બે આના છાનામાના ચૂકવી ચાલ્યા આવવાનું સતુનનું વાતાવરણ કેવું નીરસ લાગે છે ! જૂના જમાનાના અતનું કેવું ભયકર પરિણામ !

કોંગ્રેસનું વાતાવરણ પણ આજની સતુન જેવું થઈ ગયું છે અગાઉ તો વરસે એક જ વાગ મળતી એની બેઠકોમાં નાતાલની રજા-એમાં જવામાં કેટલો આનંદ રહેતો ? હજમત કરાવતી વેળાએ તમારે માથે કશી જ જવાબદારી નહિ, અને તમારે માત્ર સાબળ્યા જ કરવાનું એવું જ કોંગ્રેસની બેઠક વિષે થતું વાગજા, સુગેન્દ્રનાથ બેનરજી, દિરોજશાહ, ગોખલે, દાદાભાઈ, દિળક વગેરે મહારથીઓ કનાકો સુધી વાણી પ્રવાહ રેનાવતા અગ્રેજી ભાષાના પ્રેષો ચરમાઈને ખીડાઈ જતા હોય એટલો શબ્દ બહાર દેનાતો—અગ્રેજ સંસ્કૃતના કર-

તુંડાનું તમને સ્મરણ થઈ આવતું, તમારા સ્વમાનને વેંકવા પડતા ધા
તામ્ર થઈ આવતા—તમારા રૂબારૂ ફક્ડો ગિંટાં, આત્મા પ્રજળી ગિંટો.

કશું ન કરવા છતાં કરવાનો આનંદ મેળવવો એ અત્ય સિદ્ધિ
નથી. વ્યાખ્યાતાઓ વાણી પ્રવાહ રેલાવે, એમાં એમનું કર્તવ્ય સમાપ્ત
થતું, અને કયા માલખ્યાનું પૂરું તમને થતું. આમ અરસપરસ ખૂબ જ
લાભ થતો તમે જાગૃત થતા અને આગેવાનો અરણ્યો કરતાં. કોક
વળી આ જાગૃતિના વમળમાં એ એવા સરકારના વડા અધિકારી
પામે પહોંચી જતા અને મરકારી નોકરી હિંદીઓ પણ ગૌરવભરી
રીતે સમાવી શકે છે, એવા વિજયનો આનંદ અનુભવતા—અને પ્રજા
પણ ગોરાને બદલે દેશી માણસ આગળ સિર મૂકાવવાનું મળતું એથી
કૃતકૃત્ય થતી

ખીન્ન તો અનેક લાભ થતા. આજે પણ કોલેજમાં લાજુતા
વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજ સુધારવા માટે મહાસભાના મત પ્રમુખોના ભાષણો
વાંચે છે. એ સમયના લોકોનું અંગ્રેજી પણ સારું હતું. આજે તો આ
રાષ્ટ્રભાષા વગેરેને નામે પૂરું અંગ્રેજી પણ બોલતા આવડતું નથી. એ
સમયમાં કદાચ એવું હતું કે શુદ્ધ અંગ્રેજી ખોલનારને જ મહાસભાના
પ્રમુખનો તાજ પહેરાવી શકાય. શ્રોતાવર્ગનું અંગ્રેજી ધોરણ પણ એ જ
રીતે જિજ્ઞસુ આવતું હોવું જોઈએ. પહેરવેશ અને ખાણીપીણીમાં અમુક
પ્રકારનું ઔચિત્ય જળવાતું. લોકો સમસ્ત અંગ હકાય એવાં કપડાં
ધારણ કરતા. તમામ પૌષ્ટિક તરવો આવરતો ખેરાક લેતા. હિંદુસ્તાન
એ તરવણી દેશ છે એને અનુકૂળ એવી દષ્ટિ લોકો કોંગ્રેસ પામેથી
મેળવતા.

આજે આમાંનું કશું ગલું નથી. મહાસભા આજની સહુને જેવી
ચર્ચા મળે છે. એમાં વાણીને તો ધ્યાન જ રહેતું નથી. મૂંઝા રહેવામાં જ
સર્વ અર્થ સમાપ્ત થાય છે, એવો મંત્ર એણે અપનાવ્યો છે.

છેક પેશાવર સુધી લોઠા જાય તોયે એક સરખું તમને બેગ કરી દે
 એવું વ્યાખ્યાન સાબળના તમને મળે નહિ તમારે કામ કરવું હોય
 તો ગણગણવાનું નહિ, એ ગસમની રાશ ગાંધીજીએ મહાસલા પાસે
 પકડાસે દીધી છે જે કાંઈ વ્યાખ્યાનો થાય છે એમાં કશી ઉત્તમતા
 હોતી નથી તીખાશ હોતી નથી સુદર શમ્દોના લહેન હોતા
 નથી બાપણુ સાબળ્યા પછી એની કશી જ અસર મન પર ન હોય
 એવાં એ મોળા રહે છે અહીં જુવાનોની તો કામ કરવાની વૃત્તિ જ
 નામશેષ બની જાય છે

પાણુ આ વ્યાખ્યાનો અંગ્રેજીમાં ચતા નથી, એ એની મોગી
 ખામી છે હિંદુસ્તાનીના પ્રાતીય મિશ્રણમાં અપાતા આ વ્યાખ્યાનો
 બસરા વાણત્રો જેવા લાગે છે મૌવાના સાહેમની ઉર્દૂ જ ચમકદાર
 હોય છે. પરંતુ એના હુત્ક અને જાઈઝ, તગ્મીમ અને તમગ્મોદ્ધ એ
 બધામાં અટવાઈ જ જવાય છે, તો સરદારના 'તનવાર ચળક ચગક
 રાખો' જેવા હિંદીમાં મદ્રાસી પ્રતિનિધિની શી હાનત ચતી હશે,
 એ સમજવું કંઈ જ નથી. આપણા દેશમાં હજી અંગ્રેજી બાનાવું જ
 અનણ છે આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા પણ આજે તો એ જ છે એના
 સમયે એ દિશામાં આપણી પ્રગતિકૃત્ય અટકાવી દે એવા પ્રતિસંતા
 પ્રપત્નો જરૂર હોય છે

માત્ર ભાષામાં જ નહિ, અંગ્રેસે બીજા અનેક ફેરફાર કરાવી
 દેશને પાછો ધંકેલો છે એણે ખાદી જેવો સાદો ગણવેશ અખ-
 ત્યાર કરાવી પ્રજાની સૌદર્ય ભાવનાનો નાશ કર્યો છે. દેગમાથી
 પ્રાચીન કના ભાવનાનો લોપ થવાનું આ પણ એક કારણ છે. લોકોએ
 સારા, રંગીન, કૂચગુલાખી કપડાનો ત્યાગ કરી સાદા, સફેદ ચિયગ
 જેવા ખાદીના કપડા શુ કરવા પહેરવા બેઠાં ? અ નરમિદગતે
 ગૂંચગતણોને ખાદીના ખડમચડા કપડા પહેરાવવા સામે વિરોધ દર્શા-
 વ્યો હતા, તે આ જ કાગણુસર આવું જ ખાવાપીના વિષે થયું છે

અગાઉ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓને સરકારી સેક્રેટરીએટમાં અગર તો શહેરની સારી હોટલમાં ઉતારેા મળતો, સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ પીરસાતી. આજે મહાસભા ગામડામાં ગઇ છે—એ પણ એક પીટેદક જ છે, કારણ કે ગામડામાંથી શહેર તરફ જવું એ જ સાચી પ્રગતિ છે. અને ત્યાં તાડછાની બાધેલી મૂંપડીઓમાં બધાને રહેવું પડે છે. એક જ રસોડે બાખરીને શાક કે દાળબાત જેવું સાદું ભોજન જમવું પડે છે. એમ થાય છે કે મહાસભામાં રહેવા જેવું હવે રહ્યું છે શું ?

બધી જ રીતે આજની સંસ્કૃતિનો મહાસભાએ કળ્પને લઇ એનું પતન કરાવ્યું છે. વારે તહેવારે લડતો કરાવી લાખો લોકોને જેલ ભેગા કરી દેશના સરળ રીતે વહેતા જતા કુટુંબજીવનને એણે નષ્ટ કર્યું છે. સ્પર્શપર્શના બેદ જૂંસાવી મેલા ગંદા ઢેડાઓને સ્વચ્છ પવિત્ર આહારોના ઘરમાં ધૂસવા દીધા છે. સફેદ પોલિશ કરેલા ચોખાના સ્થાને હાથછડના જડા ચોખા ખાતા લોકોને કર્યા છે. નવી સંસ્કૃતિનો સડો મહાસભાને અંગે અંગે બ્યાપી ગયો છે.

આજે મહાસભાના ૬૦ વર્ષ પૂરાં થાય છે ત્યારે ગૂજરાતી ચોપડીમાં આવતી પ્રાર્થના ‘અબૂ ! જેવું હવું તેવું ફરી ભારત બનાવી દો’ માફક અમારી મહાસભા જૂની હતી તેવી જ પુનઃ કાયમ કરો એવી વિનંતી કરવાનું મન થાય છે.

હિંદ એ આપણા સામાન્યનું સુકાની છે ને આ સામાન્ય એના સંસ્થાનોમાંથી એકાદ શ્રમાવી બેસે તો ચે આપણે જીવીશું. પણ આપણે ને હિંદ શ્રમાવીશું, તો સામાન્યનો સૂર્ય અસ્ત પામશે.

લોહી ઈર્જન

જહાનનમની

ખાડ

લેખક:- 'પ્રશાંત'

ગણગણતો મનની સાથે કંઈક ગણતરીની ગાઠો ખાંધવા લાગ્યો.

આંખાના પાંદડાં સાથે રમત કરતો, ધડીમાં ચાવતો, ધડીમાં તેની ભૂંગળા બનાવીને વગાડવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરતો જીવો અસ્વચ્છ મને નહીંકિનારા ઉપર આંટા મારી રહ્યો હતો. આધેથી મદમસ્ત હાથથી જેવી પાક્કી રજોદળ ઉરાડતી જીવાની નજરે પડી. ધસી આવતા જોખનને માગ દેતો હોય તેમ તેનો પાલવ ફરફર ઊડીને આધેને આધો નાસવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. માથા ઉપર બેડાનું અસ્તિત્વ જ નથી એવી અદાથી અબોડમાં આંખાની મંજરીઓ ખોસવા લાગી અને આધુ પાછું જોયા વિના એણે પોતાની મસ્તીથી જ જંગલને મહેકાવી દીધું.

પાક્કીને જોઈને જીવો એક ઝાડની ઓથે સંતાર્ધ રહ્યો. જીવાને ધડીભર લાગ્યું કે પાક્કીના કદમો જમીન પર પડવાને બદલે તેના હૃદય ઉપર પડતા હતા. અગ્નિચૂર્તા તેનો હાથ હૃદય ઉપર ગયો અને ભાન આવ્યું હોય તેમ 'મેર જૂડાં' શબ્દ જ્વલતને સહજાવી દીધો. ધીરે ધીરે ઝાડની ઓથેથી બહાર આવ્યો અને પાક્કીના અબોડના માંધી સરકી પડેલી મંજરી ઉઠાવીને જોરથી સૂંઘી. તેનું હૃદય ગૂંગળાવા લાગ્યું અને બબડ્યો, 'તારા કરતાં તો સિવો હિંમતવાળો.'

જીવાએ આજે તો પાણીની મુશ્કાકાત લેવાનું મન સાથે નક્કી કર્યું
અને પાણીની પાછળ પાછળ ચૂપકીદીથી ચાલવા માંડ્યું.

પાણી સાથે ગમન કરતી પાણી જળમુદરીને પડકાર કરી રહી
હતી પાણી સાથે રમતા જોખન ઉપરથી આંખ ખમેડવાનું જીવાને
માટે અધરું હતું. સાગસાગનો નિચાર ઝ્યાં વિના જીવો જોડે આંખા ઉપર
ચઢી પાંદડાઓના ઝૂમખાઓ વચ્ચેથી પાણીને નિરખવા લાગ્યો.
'જિદગી મુધી જોયા કરીશ તોય પાણી મળવાની હતી ?' જીવાના
જીવે ઝાંસીકે કર્યું અને જીવાએ આ પડકાર ઝીટ્યો હોય તેમ
સામઢો થઇ ગયો અને 'પડો તેવા દેવાશે' વાળી વાત યાદ કરી
ઢેડમાંથી વેણુ ઢાટીને ચૂગવટ ઉડવા માંડી 'હમણું પાણી જોશે,
હમણા ખેખાણી ખની જશે.' કૃષ્ણના વેણુનાદથી જાન બૂલેલી રાધાની
વિહ્વળતા દૃષ્ટતા જીવાને નિગસા સાપડી. હૃદયમાં બગેલુ બધુયે
હૃદ જીવાએ વણુ દારા હાલવવા માંડ્યું પણ એ પાપાણીના હૃદયને
જરીએ સ્પર્શી ન શક્યું. પાણી તો એની ગજીદી સ્વાભાવિકતાથી
સ્નાન કરી ખેડું બરી અને જવાની તૈયારી કરવા લાગી. ન તો તેણે
આધુ પાણુ જોયું કે ન તો એ નાદની દિશા પણ જાણવાનો નાનો શો
અજિનય તેનાથી જાણે અજાણ્યે થ થયો. જીવાને ઝાડ ઉપરથી
બૂસકો મારીને આપઘાત કરવાનું મન થયું. પાણી નીચેથી ઢઢક
ઉઠાવતી હોય તેમ વાકો વળી અને તેનો હાર્ય હવામાં જોરથી વિઝાયો.
સમમમમ કરતો અવાજ જીવાએ સાંભળ્યો અને પછી શું થયું તેની
ખમર ન પડી.

જીવાએ મહામહેનતે આંખ ઊઘાડી અને જે જોયું તે દૃશ્ય તેના
હૃદયમાં કેાતરાઇ ગયું એટલે આંખો બંધ કરવામાં એણે ડડાપણુ માન્યું.
કમળની પાંદડીઓ કપાળ ઉપર ફરતી હતી. પાણીના પાલવનો પ્રતિનિધિ
પાણીની યાદને મગજમાં જકડી લેવા માટે માથા ઉપર બંધાયો હતો.
જીવો ફરીથી આંખો ઉઘાડવા વિના રહી ન શક્યો. જીવતીજગતી પાણીને

જીવાએ પ્રથમવાર જ જોઈ ચલચિત્રોના પાત્ર જેવી પાત્રીને આજે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ શક્યો. પાત્રીના જોળામાં માથું કપાઈ જાય તો બંધે પરંતુ હવે બેઠા તો ન જ થવું એવા પાકા નિશ્ચય ઉપર આવી ગયો.

‘બહુ વાગ્યું છે ?’

જીવાનો જવાબ ન મળતા પાલી કંઈક ગળગળી થતા બોલી. ‘મેં તો ગમ્મતમાં જ પૂંચર ફેંક્યો હતો.’ જીવાને થયું ‘વલ્લુરાદત્ત નકામું નથી થયું.’

‘પરંતુ મને ગમ્મતમાં ચોટ નથી સળી પાલી.’

‘લે ચાલ બોમો ચા હવે, ટાક જોઈ લેશે તો નાહમ્ની પચાત બની થશે.’

‘તાગ જોળામાંથી માથું હવે તો નથી ગિચકવું, બંને એ ધડથી જુદું થઈ જાય.’

‘જોવું છે ?’ પાલીએ પાસે પડેલો પરચા ઉપાડ્યો.

જીવાએ આખો મીચી દીધી.

‘તાગે તો બહુએ પરચર ખાવો છે પરંતુ એ વાટપમાં નથી પડ્યો.’ પાલીએ જીવાનું માથું બિચુ કગવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

‘ઓ ઓ, મા રે...’ હાં થતું હોય તેમ જીવાએ સીમંગરા નાખવા માડ્યા.

‘બહુ દુખે છે ? કંઈક હાડકું બાડકું તો નથી બાગ્યું ને ?’

પાલીનો હાથ પકડીને હૃદય ઉપર મૂકતા જીવાએ કહ્યું, ‘અઈ’

‘બધા ઢોંગ રેવા દે, ચાલ ચા બોમો’ પાલીએ જીવાને બોમો કર્યો. જીવાના ટાંટીઆ પાલીનો સદાગે સોધના હોય તેમ લથડવા લાગ્યા અને પાલીના ખસા ઉપર હાથ મૂકી જીવાએ હાથ ચડેલી અમમ્મ દાણનો રજેરજ ઉપયોગ કગવાની મન સાથે વેનરણ કરી દીધી.

ઘડીમાં સીમકાગ નાખતો, ઘડીમાં પાલીના શરીર પર શરીરનું વજન નાખતો જીવો બગાળર પ્રણયનાટક કરી રહ્યો હતો. પાલીનું ઘર પહેલું આગ્યું.

‘હું હવે જઈશ’ જીવાએ દાણો ચાપી જોયો.

‘લે ચાવ હવે જરા વાગ રહીને જજે.’

‘કાક જોઈ લે તો પાછુ તારે નકામી.....’

‘હવે ડાહ્યો થતો આગળ ચાને. મનમા ભાવે ને ડાકું શીદને ધૂણાવ છ!’

‘પેસો પાડો શિવસો...’ જીવાએ પાલીનું મન જોવા માડ્યું.

‘જહાનમની ખાડમા પડે શિવસો મારો કેઈ મુખત્યાર છે?’ જીવો પાલીના ઘરમા પહેલી વાર પેડો માતાપિતા વિહોણી અનાથ પાલી જૂ પડામાં એકલી રહેતી હતી. એક ભેરા હતી તેનું ક્ષુધેચીને નિર્વાહ ચવાવતી બાપી આખા ગામમાં દોઈની દેન નહિ કે પાલીનું નામ લઈ શકે શિવાને પાલીનો નાદ લાગ્યો હતો. શિવાનું શરીર એકલું પાડા જેવું અલમરત હતું એટલું જ નહિ પણ તેની છુદ્ધિ પણ એટલી જ જડ હતી. બધા એમ માનતા હતા કે ‘પાલી શિવાને રમાડે જ છે બાપી તેની સાથે લગન કરે તેવાતમા કેઈ માલ નથી. સ્ત્રી કાની સાથે લગન કરે અને કાની સાથે નહિ તે ઇશ્વર પણ જાણતો હશે કે કેમ તેની અને તો શકા છે.

પાલીએ જીવાને ખાટલા ઉપર સુવાડ્યો અને ચૂંચો સળગાવવા લાગી હળદર, મીઠું અને ભોંયરસો ખદખદાવી જીવાની પાંસળાએ ઉપર લગાડવા લાગી

‘આ પીડી લગાડીને તેં શુ કરવા ધાધું, છ?’

‘આ’ કહીને પાલીએ તેના ગાલ ઉપર ગમ્મ ગમ્મ ભોંયરસો ચોપડી દીધો.

‘મારા તો ગાલ શેડી નાખ્યા.’

‘લે એસ હવે’ પાલીએ ડોકું નીચું નમાવી ફૂંકા મારવા માંડી. જ્યાંએ બે હાથ વતી પાલીનું માથું પકડવા પ્રયાસ કર્યો પાલી છટકીને ઊભી થતા બોલી, ‘આવા લખખણે તો તને કાઈ બગમાં ફેંકવા ય નહિ દે.’

‘મારે હવે ક્યાં કોઈના ઘરમાં ફૂંકવું છે તે.’

પાલી અંગૂઠો બતાવીને ચૂપા તરફ વળી ઝટપટ શીરો કરી લાવીને તાંસળી જવાના હાથમાં આપવા માંડી

‘લે ખાઈ લે.’

‘શું લાવી છે?’

‘ઝેર નથી એટલો વસવા રાખજો.’

‘તારા હાથનું ઝેર હોય તોય કુનાયીના પડાય ધમ છે?’

જ્યાંએ એક કોળીઓ મોંમાં મૂક્યો અને મોઝ કટાણું કપું.

‘કેમ થુ થુ?’ આ ખાટીકે નથી. શીરો છે.

‘ખાપ જનમારે કાઈ દી ખાધો હોય તો ખખર પડે ને’

‘હું તો કંહાર ધારતો.’

‘આ ભવમા તો મળે તેમ નથી’ પાલીની આંખો તાચી ઊડી ખરાખર અણીને વખતે પેલા ભવનો વેરી શિવસો કાણુ જાણે ક્યાંથી આવી ચડ્યો.

‘પાલી તારા સાહેબ આ બંગડીઓ આણી છે.’ કહેતોકને શિવો અંદર હાખલ થયો અને જવાના હાથમાં શીંગની તાંસળી ભેતાં સમક જ ચર્મ ગયો.

‘એવો ખરચ કર્યા વના થું રહી ગયો તો?’ પાલીએ ટાંડો ક્ષિપ્ત નેવો જવામ આપ્યો.

શિવો કંડોગાગ થઈ ગયો. શિવાએ કતરાતી આંખેવડે જવાને માપનાં પૂછ્યું, ‘શું થીયું છે’ ત્યાં જવામાં?

‘પૂછને પાલીને.’

‘ મારે તો હજી મુખીને ઘેર જવું છે. ’ કહી પુગરાતો ધૂંધવાતો ત્યાંથી વિદાય થયો.

શિવો પાલીને આમ આડકતરી રીતે મદદપ થતો હતો. પાલીના માનપ મરી ગયા પછી પાલીની ફિકર ચિંતા કગવામાં શિવો ઠીક ઠીક પ્રમાણુમાં ધસાતો હતો. એક દિવસ એચિતો શિવો જીવાને રસ્તામાં મળી ગયો. જીવાએ નવું પહેઁણ અને લાલ જાકીટ સિલકાવ્યું હતું લાલ રંગ જોઈને આખલો મામો ધસે તેમ શિવો જીવાની સામે ગયો અને કહેવા લાગ્યો, ‘ જીવણ, તું આ હાર નથી કરતો હો ? ’

‘ કંઈક હમજ પાડીય ? એમ ને એમ ઝૂંડ ઝૂંડ કરીય. ’

‘ તું ન હમજે તેવો નાના કીકલો નથી. આ ગામ ઊડાવી દઈશ. તું મને ઓળખતો નથી લાગતો ? ’

“ તુ મે તારે હાજળી લે તાણે, પાલીને લીધા વના ગામ નહિ ઊડુ. ”

‘ ચેતતો રહેજે. પછી મારો વાંક કાઢીશ તે નહિ આયે શિવ-લાના જેવો જૂડાજખ ખીજે કોઈ નહિ મજે ’

શિવલાની કદાવર કાયા જોઈને વધારે જીભાભેડી કરવા કરતા મૂગે મોઢે ચાલવાનું જ જીવાને ઠીક લાગ્યું. શિવલાના પડકારે જીવાને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. અને શિવાને ઠીક કરવાના પેતરા ગોઠવવા લાગ્યો. શિવાનો પાલીના ધગનો રસ્તો બંધ કરાવી દેવાય તો તો મેદાન સાફ થઈ જાય. મામમાં ખીજી કોઈ એ માયા ફરેલ બાપડીને પરણવા તૈયાર થાય તેમ હતું જ નહીં શિવો છુદ્ધિનો ખેલ હતો એ તો એક મોટામાં મોટું જોખમ હતું. આકુતેકું કગવામાં તે જરાએ વિચાર ન કરે એ ખ્યાલે જીવાને જરા ગભરામણુ છૂટી. શિવલો આપોઆપ જ પાલીના ધરનો રસ્તો બંધ કરે કે પાલી જ એને ધડ દઈને ના કહે એવું કંઈક કગવાના પાટીઆં જીવાએ ગોઠવવા માડ્યાં.

એક બે જણાએ આવીને શિવલાની તરફથી વકીલાત પણ કરવા માડી.

થોડીક ધાક ધમકીના સંદેશાઓ પણ આવવા માડ્યા એટલે હવે જીવાના જીવને જપ ન હતો એક દિવસ જીવાને 'ખમર પડી કે શિવલો ચાર પાંચ દિવસ માટે બહારગામ જાય છે. જીવો નદી કિનારે સૂમમાં બનીને પાણીની વાટ જોતો હતો. બહુ વખત થયો પણ પાણી ન આવી. પ્રથમ મુનાકાત વખતનાં દરિયો આખ આગળ અનચિત્રની માફક તાગ થયા.

જીવો વિચાર કરતો હતો હતો 'શુ ખરેખર પાણી તેને જ આજે છે ? શિવવાનું નામ તેણે લીધું ત્યારે 'જહાનમની ખાડમા પડે શિવલો ' એમ નોંંતુ કીધું ' '

'જહાનમની ખાડે' જીવાને નવી દૃષ્ટિ આપી પાણીની વાટ જોવાની પડતી મૂકી એ સીધો ઘર તરફ દોડ્યો. ઘરમાથી કાદાળીને પાવડો ખભે મૂકીને તેણે નેળીઆ તરફ ચાલના માડ્યું નેળીઆનો ગસ્તો એકલવાયા જોવો હતો જાગ્યે જ કાદા એ રસ્તેથી જતું આવતું ફક્ત શિવો જ એ પ્રેમકેડી ઉપર ચઢીને પાણીની મુનાકાતે આવતો હતો એક જ આવે, એક જ ગસ્તે, એક જ હમે શિવનો કામ કરતો આ નમજાર્હ જીવાના ધ્યાનમા આવી ગઈ નેળીઆની વચ્ચે એક જગ્યા નક્કી કરી અને જીવાએ કાદાળીનો ધા કર્યો જીવાએ ત્રણ દિવસ અને રાત મૂકીને એકે ઉંડો ખાડો ખોદી કાઢ્યો જહાનમની ખાડની જીવાની આ જીવંત કલ્પના હતી. તેણે જહાનમની ખાડ કાઢી દિવસ જોઈ તો ન હતી પાણીએ જોઈ હોય તો તેની તેને ખજા ન હતી "

' શિવનો મરી જાય તો ખૂનકેસનો આરોપ કદાચ માથે આવે ' એ વિચારે ખાડમા નીચે એણે ઘાસ પાંચડું, અને એક ગોખલો કરીને તેમાં પાણીની માટવી અને ત્રણ દિવસ ચાલે તેટલા રોટલા મૂક્યા શિવાની રેવડી દાણાદાણુ થાય અને તેની કંઈ અકકય ઠેકાણે આવે એ જ જીવાનો હેતુ હતો ખાડની ઉપર કરાડી અને ઘાસ

પાયરી ઉપર માટી વેરી દીધી. જરાજર પહેલાંની જેવી જમીન કરી સંતોષના શ્વાસ સાથે જીવો ધર તરફ વળ્યો.

શિવો ગામથી આવ્યો છે એ ખબર જીવાને મળી. સંધ્યાકાળ પછી જરૂર શિવસો પાલીને ઘેર આવવાનો જ એ વિચારે આને જીવાનું હૃદય ખૂશોથી નાચવા માંડ્યું. સાંજ પડી. અમાવાસ્યાની રાત હતી એટલે અંધારામાં કંઈ ખાસ દેખાય તેમ ન હતું. છતાંયે એક ઝાડને એણે છૂપાઈને જીવો શિવલાની જહાનમની ખાડમાં પડવાની વાંટ જોઈને બેસી રહ્યો. પગલાંનો કંઈક અણુસારો સંભળાયો અને જીવાની આંખો સતેજ થઈ. આંધેથી એક ભીમકાય આકૃતિની ઝાંખી ઝાંખી પ્રતીતિ થઈ. 'એ શિવો જ' જીવાએ શિવાને વરતી લીધો અને તેનું હૃદય જોરથી ધડકવા લાગ્યું. થોડી વારમાં તો ધળ જોવો અવાજ જીવાના કાને પડ્યો અને જીવાનું હૃદય ગભરાવા લાગ્યું. 'કાકને ખબર પડી કે જીવાએ જ આ બધું કર્યું છે તો તો ખેર નહિ રહે.' એ વિચારે જીવાના રૂવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં. મૂઠીઓ વાળીને એ ધર તરફ દોડ્યો અને અંધની જરણી લઈ એણે રાહરે તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. તલાટીને ત્યાં મધ પહોંચ્યાડીને ગામમાં તેની જોરહાજરીનો પૂરાવો ઊભો કર્યો. ખીજાં બે ત્રણ ગામોમાં રખડીને પાંચેક દિવસ પૂરા કર્યા અને છેવટે કળ વળતાં એ ગામ તરફ આવવા નીકળ્યો.

'શિવલાની જરાજર ઠેકડી થઈ હશે, અને પાલી પણ હસી હસીને લીધંપોય થઈ ગઈ હશે.' મનમાં મનમુખાઓ ગોઠવતો ગોઠવતો જીવો રાતે ગામમાં પેઠો. પાલીના એરડા તરફ નજર કરી-તો ત્યાંતો અંધારું ઘેર. તેણે ખૂબ મારી 'પાલી' પણ જવાબ ન મળ્યો. ખારણા પાસે જઈને ખખડાવ્યું પણ બેકાર.

'અલ્યા કુણસે?' અંધારામાંથી એક અવાજ આવ્યો.
 'એતો હું જવસો, કુણ મગલો?' જીવાએ અવાજ વાંચ્યો.
 'અલ્યા, અંધારે શું રૂંધાં મારે છે, એટલીયે ગમ નથી કે ધરને તો તાણું છે.'

જીવાને તાળાનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો, તેની આંખો અને મન પાલીની જ શોધમાં હતાં.

‘ મગવા, પાલી આં ગઈ ? ’

‘ પછણી ગઈ. તને આટલી ય ખબર નથી. ? ’

‘ કેની હાથે ? ’ જીવસો તો કાપે તોય લોહી ન નીકળે એવી સ્થિતિમાં આવી ગયો.

‘ ખીજ કેની હાથે શિવલા સાથેરતો ’

‘ શિવસો તો... ’ જીવો કહેવા જતો હતો કે ખાડમાં પડ્યો છે. પરંતુ એ વાત જોલવામાં કદાચ પકડાઈ જવાય એ ખીંકે મૂંગો રહ્યો.

‘ હા, હા, શિવસો તો ખાડમાં પડ્યો હતો એ જ ને ? પણ જો તો એની હારે પાલીએ હતીને ! ’

‘ કંઈક ફાડ પાડીને કહોય કે તારુને તારુ ભરડ્યા કરીય. ’

‘ શિવવાની હારે હારે પાલી આવતી’તી ત્યા ખને જણ્યા ખાડમાં પડ્યાં. લોહા કે’ંડ કે શિવસો મૂરખ છે પણ માગે બેટા બડો દુશીઆર ને કળ્યો. તેને થીક કે પાલી ધમ નદિ માને એટલે આ ખાડો ખોલો, તંઈ ધાસં પાથર્યું, આર દનના રોટલાપાણીનો પણ વેન કરી લીધો અને નિર્ગત જીવે ખાડામાં પડ્યો. ’

‘ પણ પાલી એને વ્યમ પછણી. ’

‘ લે કર વાત. ન પછણે તો હું કરે ? તુયે મમાર જ ગિયો. ત્તણુ તર્છણુ ગત ખાડામાં હંગાથે રિયા પછે ન પર્છણે તો કરેય હુ ? પાલીને પસી કુણુ પછણે તારો બાપ ? ’

જીવાએ ચાલવા માંડ્યું. મમલાએ આમદ કર્યો ‘ ચાલ જીવવા આ કાઠીએ ! ’ પણ જીવવાએ તો લોહીહિડાળો પીધો હતો એટલે ચાની જરૂર ન હતી. મૂજાતો, ગૂચવાતો, અટવાતો જીવો શહેર બણી વળ્યો. ‘ ઝીત્યું એટલે જદાન્નમની ખાડ ! અને તેમાથી બહાર નેક-જવાનાં ફાંફાં એટલે લગન ! ’ એવી કંઈક અસ્ફુટ વિચારમગ્નીમાં ગોધાં ખાતા જીવાએ ચાલ્યા જ ક્યું.

(સૂચિત)

આઝાદીની લડત સામેનું શસ્ત્ર : નાણાંની જાદુગીરી

શ્રી. બી. કે. મજમુદાર.

૫

કોઈ પણ સમાજમાં નાણાની સ્થિતિ વિશિષ્ટ હોય છે. સીધા વપરાશની ચીજો જેમ એને પણ કદાચ પોતાનું મૂલ્ય હોઈ શકે; અને કદાચ એથી વિરુદ્ધ એને પોતાનું આગવું મૂલ્ય ન પણ હોય અને જ્યાં ય એ નાણા તરીકેના ઉપયોગમાં આવી શકે આનું કાગળ એ છે કે નાણું એ વ્યવહારનું વિનિયમનું સાધન છે. અને આ સાધન તરીકેની કામગીરી બળવતા એ કાગળસર અને એ હદ લગી જ એ નાણું તરીકે ઉપયોગમાં આવી શકે છે. એક ઉદાહરણ આ વાતને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવશે. વહેતા પાણીએ વિભિન્ન કરેલા બે કિનારાનો અને વચ્ચે અવગળવ કરતા હોડી વ્યવહારની દ્રષ્ટિના કરો. નાણાની સ્થિતિ આ હોડી જેવી છે. હોડી તો ગમે તે વસ્તુની બનેલી હોઈ શકે. વાંસનો તરાવો પણ હોય અને અઘડતન સાધન સમેતની સ્ટીમ લોચિ પણ હોય. વ્યક્તિગત વસ્તુ તરીકે સહુનું અલગ અલગ મૂલ્ય હોઈ શકે છે. પણ હોડી તરીકેની એમની કીમત તો એમની કાર્યક્ષમતા, કામગીરી બળવવાની સમર્થતા અને આવડત પર આધાર રાખશે. હટાણું કે મેળો બરાતો હોય ત્યારે એની ઉપયોગીતા વધી જાય. અન્ય દિવસોએ નદી કાંઠે એમને એમ બંધાએલી મૂર્ખા કરે.

આ રીતે હોડી તરીકે એનું મૂલ્ય નથી પણ અન્ય રીતે એ વિશિષ્ટ બને છે. ગમે તે કાંઠે મેળો છે એવી દ્રષ્ટિના કરો. હવે જો એ એક કાંઠેથી બીજે કાંઠે ચીજ-વસ્તુની હેરફેર કરવાની ના પાડે તો જેમને આવી હેરફેર કરાવવી છે એવા વહેપારીઓને બારે વૃક્ષાન જાય. અને જેમનો માલ મેળામાં પહોંચી ગયો છે તેવા વહેપારી-

એને અણુધાર્યો કામદો કરી આપે હવે એક એવા હોડીના ઠેકેદારની કટપના કરો જે પોતાની મુન્સફી મુજબ હોડીની સંખ્યામાં વધારો. આ ઘટાડો કરી શકે છે. આ વ્યક્તિ બન્ને કઠિ આવતી વ્યવસ્થાને ઊંધીયતી કરી શકે છે. કોકને માલેતુખર બનાવી શકે, કોકને પાપ-માલ કરી શકે. આમ વિવિધ પક્ષોની સંપત્તિના વધારા યા ઘટાડાનો આધાર પરસ્પરની ઠાંચ પર અવલંબે છે એટલે પરિણામે તો એનો અર્થ એટલો જ થાય કે જેમની પાસે ધન છે તેમની પાસે, જેમની પાસે ધન નથી તેવાનું ધન પણ ધસડાઈ આવે.

(૨)

લોકમાન્યતા એવી છે કે સરકાર અને નાણાંનું ઉત્પાદન કરનાર શક્તિ એ બન્ને એક છે. સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ આમ નથી. આપણા દેશમાં તો નાણાંનું ઉત્પાદન કરવાનું કાર્ય રીઝર્વ બેંકને હવાલે છે. પણ બધા દેશોમાં આ બન્ને વિભાગ એક બીજા સાથે એવા મળી મળી મળીને કામ કરે છે કે લોકમાન્યતા જે એમના વચ્ચે કશી બિન્નતા જોતી નથી તે વ્યવહારમાં સાચી લાગે છે. આપણા દેશમાં તો ચૂંટાએલા વહિવટદારો છતાં ય રીઝર્વ બેંક એક સરકારી ખાતું જ છે. આમ હોવાથી સરકારના હાથમાં એક અતિ પ્રબળ શસ્ત્ર છે. સમધારણ કાળમાં આ દુશ્મિયારના ઉપયોગની મર્યાદાઓ

૧૫ છે કારણ કે નાણાંના બંડોળમાં થતો વધારો કે ઘટાડો વિનિમયના દર પર બારે અસર પહોંચાડે; અને આપાત કે નિકાસ થતા મામના જરૂર પર પણ બારે અસર પહોંચાડે. આવી જ રીતે જે બચત થતી હોય તેના પર પણ ગંભીર અસર કરી જાય પણ મુદ્દ કાળમાં અને મુદ્દ સંજોગોમાં પરિચય પલટાય છે. દેશને અન્ય સર્વ દેશોથી અલગ પાડી દેવાયો હોય છે અને સત્તાના હાથમાં નિયંત્રણની પૂર્ણપણે પકડ હોય છે.

કોઈ પણ મુદ્દના ખર્ચને ત્રણ રીતે પહોંચી શકાય છે. (૧)

કરભારણુમાં વધારો (૨) કરજમાં વધારો (૩) નાણામાં વધારો. યુદ્ધ કાળમાં સરકારને પ્રજાથી તદ્દન વિભિન્ન એવી બે પ્રકારની સહાયની આવશ્યકતા રહે છે. (૧) રાષ્ટ્રીય સાધનોનો પ્રજાકીય ઉપયોગ એટલો કમતી થવો જોઈએ કે જેથી સરકારને પોતાના ઉપયોગ માટે વધુ પ્રમાણમાં વસ્તુઓ મળી શકે. (૨) આવી વસ્તુની ખરીદી માટે 'ખરીદ' શક્તિની સહાય.

(૩)

યુદ્ધની જાહેરાતે હિંદમાં કેટલાક વિશિષ્ટ પ્રશ્નો ઊભા થયાં. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ તુરત જ જાહેર 'કલ્પ' કે 'આ હિંદની પ્રજાનું' યુદ્ધ ન હતું. અને પ્રજાને સ્પષ્ટ રીતે આમ કહી શકવાની સધળી સવલતની એમણે માગણી કરી. પ્રજાએ પણ એ માન્યતાને અપનાવી. સરકારને સાધન કે નાણાંની કશીય સહાય કરવાની એમની ઇચ્છા ન હતી. બીજી બાજુએ સરકારની સ્થિતિ ઘણી કઠોડી હતી. સાધન અને નાણાં બન્નેની એને અત્યંત તીવ્ર જરૂરિયાત હતી. એ નાણાં ભરતી કરવા અને મધ્ય પૂર્વના સર્વ લશ્કરને પાળવા પોષવા માગતી હતી. છેવટે તો સરકારે આ બન્ને ઇખ્તિસાર વસ્તુઓ મેળવી, અને એ ઉપરાન્ત પણ ઘણું મેળવ્યું. આપણા દેશમાં કૂમાવાની તવારીખ તો ઉદાસીન પ્રજાને પોતાના હેતુસર દબાવવા માટેના સાધનની તવારીખ બની ગઈ છે.

આગળ કહ્યું તેમ સરકારને જોઈતાં નાણાં બે રીતે મળી શકે. કરભારથી અને ઉછીના લઈને. જે ભરૂણની સરકારને જરૂર હતી તેનું પ્રમાણ ઘણું વિપુલ હતું. પ્રજાના વિરોધને લક્ષમાં લઈને કરભારણુ વધારવાની એની હિંમત ન હતી. પહેલ પ્રથમ તો એ કે આવું કરભારણુ પરદેશી આપાત સાથે ધનિષ્ઠ રીતે સકળાએલું હોય છે. આપાતનું પ્રમાણ ઘટવું જવું હોવાથી કશી આડકતરી રીતે પણ એમાં વધારો થવો અશક્ય હતો. બીજું, જમીન મહેસુલ આગકારી

વગેરે કરો પર પ્રાંતિક સરકારોનો અધિકાર હતો અને બ્રિટિશ સત્તા-
નો દાવો એ હતો કે પ્રાંતો તો લોકશાહીપદ્ધતિએ તંત્ર ચલાવતા
હતા. છતાં ય દલીલ ખાતર સ્વીકારી લઈએ કે સરકારે આ કરમાં
વધારો કર્યો હોત તો ય એમાંથી ચતુ મળતર એટલું મોટું ન થાત
અને આવકના નીચલા ચરોમાં કરભારણ મૂળથી ભારે છે જ. અને
રાષ્ટ્રીય વપરાશમાં ઘટાડો કરવાનો સરકારનો હેતુ એથી પાર ન પડત
અને લશ્કરી જરૂરિયાત માટે જોઈતી વસ્તુઓ માટે તગી અનુભવવી
પડત. આથી વિરુદ્ધમાં જો ધનવાનો પર કરભારણ વધાર્યું હોત તો
મહાસભા સાથે હજુ ય ન સંકળાએલા એક વર્ગનો નાહકનો વિરોધ
જમો થાત.

આ સંજોગોમાં ઉછીના વૃધ્, નાણાં મેળવવાને પણ સરકાર
અસમર્થ હતી. મહાસભા સરકારને સુદયત્ન માટે નાણાંની ધીરધાર
વિરુદ્ધ પ્રચાર કરતી હતી. આ પ્રચાર ખાસ કરીને ધનવાનોને ઉદ્દેશીને
થતો. અને સાથી સૈન્યોની લશ્કરી પરિસ્થિતિ જોતાં એવા ગૂંચવાડાથી
દૂર રહેવું દિતાવહ હતું.

દુકંમાં કરભારણ અને ઉછીના લેવાની રીત બનેનો ઉપયોગ
પ્રજાપ્રિય સરકાર જ કરી શકે. પરદેશી સત્તા માટે કોઈને ય પ્રીતિ
ન હતી. અને છતાંય અને નાણાંની જરૂર તો હતી જ. એટલે એણે
ફૂગાવાનો આશ્રય લીધો.

(૪)

દરેક દેશમાં નાણાંનાં ભંડોળનું એક એવું સમપ્રમાણ છે
જેનાથી વાણિજ્ય અને વિનિમયમાં દાખલ થતી દરેક વસ્તુનો બ્યવહાર
સરળ બને છે. આપણા દેશમાં આ ભંડોળનો આંક ૨૦૦ કરોડ
હતો. આથી ઊતરતા આંકને (જેવા કે ૧૭૫ કરોડને) પણ સમપ્રમાણ
કરી શકાય.

કરનું અદિલન ચારુ થયું ત્યારે સત્તાની લોકપ્રિયતા (!) નો

પારે એની નીચામાં નીચી દૃષ્ટાએ ગયો હતો. અને સાથે સાથે જ સાધન સામગ્રી વિષેની એની મૂશ્કેલીઓમાં પણ પારાવાર વધારો થયો હતો. એટલે સરકારે ચલણના ફૂગાવાનો સીધો માર્ગ અખતિયાર કર્યો. અને એનો આક ૧૦૦૦ કરોડની આસપાસ પહોંચ્યો. સરકારે ફૂગાવાના સમયને લોકકાન્તિના સમય સાથે સાંકળી લીધો એમ કદાચ નહીં કહી શકાય પણ એ છતાં એ બંનેની સમકાલીનતા તો વિરમય-જનક જ છે.

ચલણના વધાગના મુખ્ય બે પરિણામ આવે છે (૧) સાંકળિક ભાવની સપાટીમાં ઉછાળો અને (૨) નવધનવાનોનો વર્ગ જોડો થાય છે, અને જે ધનવાન છે એમને વધુ ધનવાન બનાવે છે. પ્રથમ દૃષ્ટાને જોતાં આપણી નજરે એક વસ્તુ ચઢે છે. ભાવ સપાટીની કેટલીક દૃષ્ટામાં વધારો દસગણો હતો. લોકની આવક એટલે અંશે વધી નહીં—અને એ સ્વાભાવિક હતું એટલે આવક અને ખર્ચ વચ્ચે ભારે ફરક પડવા માંડ્યો. આની અસર સર્વ પગારદાર વર્ગ પર, કામદાર કિસાન અને મધ્યમ વર્ગની અન્ય શ્રેણીઓ પર પડવા માંડ્યો. આ વર્ગ એવો હતો જેને લોકકાન્તિ માટે સહાનુભૂતિ હતી. પોતાના કુટુંબકબિલાની સલામતી વિષે થોડીક પણ ખાતરી હોય તો પ્રજા લોકકાન્તિમાં ભાગ લઈ શકે. ભાવની સપાટી જિંવી જવા લાગી અને આ ચિન્તા પણ વધી. લોકનું ખ્યાન રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન કરતાં પોતાના અંગત પ્રશ્નો પર વધુ અને વધુ થવા લાગ્યું.

આવક અને જવક વચ્ચેનું અંતર જે રીતે સાંકળી શકાય. (૧) આવક વધારીને (૨) ખર્ચ ઘટાડીને. પહેલો રસ્તો કઠિન હતો. છતાં આવકના નવા માર્ગો શોધવાનો યત્ન થયો. કસાએલા ડાઘિસી કાર્ય-કરોને પણ જોડમાથી છૂટીને આવકનાં સાધનો શોધવાની જરૂર પડેલી. જોડમાં પાછા જવાનો વિચાર પણ એ ન કરી શકે એવી સ્થિતિ પેદા થઈ. ખર્ચ ઘટાડવાનો એકમાત્ર માર્ગ નિયંત્રણ અને માપબંધીનો હતો. લોક આ વસ્તુઓ માટે તલપતા હતા. માત્ર સરકારજ આ

વસ્તુનો અમન કગવી શકે એમ હતુ એટલેજ બાણે, પાદકુ ફરી બધ
એમ સાજ લગી જે લોક સરકાર બધ એમ ધૃષ્ટતા હતા તે સવારે
સરકાર ગહે એવી માગણી કરવા લાગ્યા સરકારે પોતાની સાથે સહા-
નુભૂતિ ધરાવતો હોય એવો એક વિશાળ વર્ગ જોમો કર્યો જે
સરકાર સાથે સહકાર કરવા પણ તૈયાર હોતો એના કાગ્રેસી પણ હતા
જે સરકારને સહાય કરવા તૈયાર હતા અને જેમણે પરાક્ષ રીતે
સરકારની પ્રતિષ્ઠા વધારનારું કામ મ્યુ કાળા બજારિયા સામેના
સુવિચારિત પ્રયાગને લીધે એ બુલાકાત ગયું કે ખરે ગૂંહેગાર તો સરકાર
પોતે જ હતો.

ફરી એક વાર સરકારે લશ્કરી કોન્ડ્રાક્ટરો, વહેપારીઓ વગેરેનો
વર્ગ જોમો કર્યો આ લોક હવે સરકારને સહાય દેવા લાગ્યા જૂના
ધનવાનો વધુ માત્રાનર બન્યા હતા. એમણે પોતાનું સર્વ લક્ષ વધુ
ધનપ્રાપ્તિ પાછળ દોર્યું. સરકાર લોકનું લક્ષ્ય પનટાવી દેવામાં
સફળ નીવડી.

સરકાર એની ખીજ મૂરકેલીમાંથી પણ આબાદ બહાર નીકળી
આવી જુદી જુદી જાતના નિયંત્રણોમાં જે માવસામાનની સરકારને
જરૂર હતી તેની જોગવાઈ હતી પ્રજાને તો એ બાદ જે રહે તે મળ-
વાનું હતું કાપડનિયંત્રણ ચોજનાને જુઓ એક વેળાએ તો ચાનીસ
દકા જેટલો માવ સરકાર જોડાવી જતી હતી એજ વસ્તુ અનાજમાં
બની સર્વ જગાએ ખરીદીનો પ્રથમ હક્ક એણે મેળવી લીધો, અને
આમ છતાં તગીના દોષનો ટોપલો અન્ન કોષ્ટને માથે ઝોઢાડવાની
સમવડ પણ મેળવી લીધી અને એ રીતે દેશમાં નવા ઉમરાવો ગભા
કગલ્યા મામ્યવાદીઓ આ છટકામાં ખરાબ સપડાયા અને એમણે
તો મિસાતોને કાળા બજાર માટે લાડવા માડ્યા અત્યાર લગી તો એ
આ વર્ગને બિરદાવતા હતા.

ઠરભારણુ આસાન બન્યું કાગ્યુમાં તો નવધનવાનોની સખ્યામાં
વધારો થયો હતો અને જે ધનવાન હતા જ તેમની આવક અનેક--

ગણી વધી ગઇ હતી. વધુમાં તો એમ બન્યું કે પ્રજાએ અમલદારો સરકારને ૮૦૦ કરોડ ધીરો. ખરી રીતે તો ચલણી નાણાં અને સરકારી સલામતીનાં ઓગરિયાં વચ્ચે કરો તાત્વિક ફરક નથી. ફરકમાં ફરક માત્ર એટલો છે. એના ઉપયોગનો દરકર એક દિસામાં વિધિ પછી મળે છે. બીજા દિસામાં માત્ર બદલાયી એ મળી રહે છે. લોક પાસે એમની બેંકોમાં, પટારામાં કે ખિસ્સામાં કાળા યા ધોળા બખરની ૮૦૦ કરોડ રૂપિયા જેટલું વધુ ચલણ આવ્યું હતું. જે હકીકતમાં સરકારને કરવામાં આવેલું ધીરાણ જ હતું. જેટલાક તો સરકારને નાણાં ન આપ્યાનું અજિમાન ધરાવતા હતા. આ એક બમ હતો. કૂળાએલા ચલણનો ઉપયોગ કરીને એમણે સરકારને સદાય ધણી જ કરી હતી.

(૫)

આ સિદ્ધિઓ ધણી મહત્વની છે, પણ સરકારે તો બીજી સિદ્ધિઓ પણ મેળવી છે. કૂળાવાને એવી રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યું કે ઇંગ્લેન્ડમાં અનામતનો દગલો થતો ગયો. આ રટબિંગ અનામતનો પહેલો ઉપયોગ તો દેવું વાળવામાં થયો. આ દેવા વિષે કોન્ગ્રેસે તો બાપોકાર જાહેર કર્યું હતું કે દેશને માથે એ જવાબદારી ન જ હોઈ શકે. બીજું એ કે એમની પાસે હવે આપણું એટલું ધન પડ્યું છે કે એની સલામતીની અને ઉપયોગની સાધારણ રીતે આપણને ચિન્તા થાય, અને આપણી આ ચિન્તા વિષે જાણકાર થતાં હવે એ એમાં ઘટાડો કરવાની ધમકી આપી રહ્યા છે, તથા સતત રીતે એના તડ-નોડને માટે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. જે કોઈ જાતના વ્યાપારીકરાર હિંદને મળે પહેરાવવાને માટે એનો ઉપયોગ થાય તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું છે. આ વ્યાપારી કરારમાં બ્રિટિશ મૂડી અને રોકાણ માટેની નવેસગ્ની સલામતીની જોગવાઈ હશે. કૂળાવાના રાજકીય ઉપ-યોગ વિષે હવે દેશે નવેસથી વિચાર કરવો પડશે.

સ્વતંત્ર ભારતના આર્થિક પ્રશ્નો

આપણો દેશ સ્વતંત્ર થાય તો તરત જ આપણે આપણા આર્થિક પ્રશ્નો હાથ ધરવા પડશે ને આ પ્રશ્નો કયા છે તે અત્યારે આપણે વિચારીએ તો ખોટું નહિ આપણા દેશની સ્વતંત્રતા એ આપણુ ધ્યેય નથી, પણ આપણા ધ્યેયને પ્લેચવાને માટે ધોરી માર્ગ છે આપણા કેટલાક આર્થિક કાયદાઓ પરદેશી સંસ્કારે જિભા કપા છે, ને કેટલાક પરદેશી સરકાર હોય ત્યાં સુધી ઉકેલી શકાય એમ નથી આ આપણા આર્થિક પ્રશ્નો કયા છે ? આપણુ ધ્યેય શું છે ?

આ દેશમાંથી બૂખમરો, બેકારી, ગરીબાઈ, રોગ એવા જે ભયંકર શત્રુઓ છે તેમને જડબૂળથી ઉખેડવાના છે જે સ્વરાજનો આ અર્થ ન હોય તો સ્વરાજનો કાંઈ જ અર્થ નથી થોડાક માણસોને સારી નોકરી મળે કે થોડાક માણસો મોજમજાહ કરી શકે એવો જ જે સ્વરાજનો અર્થ હોય તો અત્યારે આ બધું કયા નથી ?

બૂખમરોનો પ્રશ્ન લાંબા સમયે જ ગાળમા દુકાળ ફાટી નીકળ્યો ને ૨૫-૩૦ લાખ માણસો બૂખમરોને લીધે મરણશરણુ થયા ત્યારે આ કાંઈક નવી વસ્તુ છે એમ કહ્યાને લાગ્યું પણ આપણા દેશમાં આપણે આપણી, અત્યારની વસ્તી, ને વધતી જતી વસ્તીને, પોષણ કરવા માટે પૂરતો ને પૌષ્ટિક ખોરાક પેદીઓથી ઉત્પન્ન કરતા જ નથી લાખો માણસો અડધા બૂખમરોને લીધે રીમાતા હતા, એવી સ્થિતિ મુદ્દ પહેલાં હતી એટલે આપણે વધારે ધાન્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે પ્રયાસો કરવા જ પડશે એ વખતે અત્યારના નાના ખેતરો કાઢી મોટા પાયા ઉપર ને સામુદાયિક ખેતરો કરીને વાવેતર કરવું પડશે આ કરવા માટે વખતે આપણે આપણા વાગસાના કાયદામાં ક્રાન્તિકારી ફેરફારો કરવા પડશે.

સાથે સાથે દેશનું ઉત્પાદન વધારવા માટે નિરક્ષરતા નાબૂદ કરવી પડશે. અક્ષરજ્ઞાનનો ઝડપી પ્રસાર કરવો, લોકોમાં વિચાર કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી એ પણ જરૂરી છે. આજે આપણે ખેડૂત ને આમયર્ગ એ જોને ધર્મ સમજે છે તે વસ્તુને વળગી રહી પોતાની જાતને ખૂબ નુકસાન કરે છે. ધર્મ એ દરેક મનુષ્યની અગત વસ્તુ છે ને એણે જે કુટિલ સામાજિક સ્વરૂપ લીધું છે તે દૂર કરવું પડશે.

ગરીમાઈ નાબૂદ કરવા આપણે આપણી ઉપજ વધારવી પડશે. એટલે આપણી ખેતીની ને ઉદ્યોગોની ઉપજ વધારવી રહી, તે વધારવા માટે કાર્યક્ષમતા વધારવી રહી. કેળવણીના પ્રચારથી કાંઈક અંશે આ આવશે. પણ સાથે સાથે નવા ઉદ્યોગો મોટા પાયા ઉપર ઊભા કરવા પડશે. આપણા દેશમાંથી ઉત્પન્ન થતા કાચા માલમાંથી વસ્તુઓ બનાવવા માટે કારખાનાઓની જરૂર પડશે.

પણ જે ઉત્પાદન વધારવા સાથે સાથે વસ્તી પણ ઝડપથી વધતી જાય તો આવા પ્રયાસો બહુ ઉપયોગી ન થાય. એટલે વસ્તી વધતી અટકાવવા માટે, કેળવણી, જાતતિનિયમન વિ. જે જે ઉપચારો પાશ્ચાત્ય દેશમાં લેવાયા છે તેનો પ્રચાર ને ઉપયોગ આપણા જન સમાજમાં કરવો એ જરૂરી રહેશે. આમાં પણ જે માન્યતાઓ આવા પ્રચારની આડે આવે તેનો કેળવણીથી નાશ કરવો પડશે.

બેકારીનો પ્રશ્ન આની સાથે સંકળાયેલો છે. જેમ જેમ ઉદ્યોગો વધતા જશે તેમ તેમ બેકારી ઘટી જશે—અત્યારે જે સ્વરૂપમાં તે જરૂર ઝોળી ચર્ષ જશે. પણ સાથે સાથે કોઈ પણ આજીવન માણસ સમાજમાં ન રહે એ પણ ચર્ષ જોઈએ, એટલે દરેક બાળક જન્મે તેને જીવવાનો, (હિંદુસ્તાનમાં બાળમરણ પ્રમાણ ઘણું મોટું છે), કેળવણી લેવાનો, ધર્મો રાજ્યગાર મેળવવાનો, પૌષ્ટિક ખોરાક, પૂર્ણ

કપડાલતા, ને રહેવાને ઘર, એટલા જન્મસિદ્ધ હક છે. એમ સરકારને સમાજ બંને માન્ય રાખશે.

આપણી મહેસુલ પદ્ધતિ ને કરવેરાની પદ્ધતિ જે અત્યારે છે તે બંનેમાં મૂળભૂત ફેરફારો કરવા પડશે. કરવેગની પદ્ધતિમાં એક તો જે વધારે મળી શકે તેના ઉપર પ્રમાણમાં વધારે વેરો એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ફેરફાર કરવા પડશે. જેમ જેમ સગકારનું ખર્ચ વધશે તેમ તેમ નવા કરો નાખવા પડશે. એટલે કરવેરાનો બોજો હળવો નહીં થાય પણ પ્રમાણમાં પૈસાદાર વ્યક્તિઓ ઉપર વધારે કરનો બોજો નાખવો પડશે.

આપણું નાણાંતંત્ર અત્યારે ચાલે છે તેવું નહિ હોય. નાણાંતંત્ર દેશમાં પૂરી રાજભારી ઉત્પન્ન કરવાના સાધન તરીકે ને તેજમદીના વારેવારે ફરી વળતા બચકર મોજાઓમાંથી સમાજને બચાવવાના સાધન તરીકે વપરાશે.

મૂડી ઉત્પન્ન કરવાને ને એકઠી કરવા માટે બેંકો, શરાશી પેઢીઓ વિ. જે સાધનો જોઈએ તે વિપુલ પ્રમાણમાં ને સારા પાયા ઉપર સ્થપાય એ સ્વતંત્ર દિંદની સરકારની એક મુખ્ય નેમ રહેશે.

અત્યારે જે આર્થિક અસમાનતા છે તેથી જરૂર ઓછી કરવી પડશે. એક તરફ અઢળક ધન ને બીજી તરફ કારમી મરીબાઇ એ સ્થિતિ બદલવી પડશે. વારસાના કાયદામાં ઘટતા ફેરફાર કરી આ વસ્તુ બદલી શકાય.

જેમ જેમ લોકોને પૂરા ને પૌષ્ટિક ખોરાક મળશે તેમ તેમ તેમની તન્દુરસ્તી સુધરશે ને રોગોની લેડા ઉપરની પકડ ઢીલી થશે. પણ રોગો નાખૂદ કરવા ને રોગીઓની સારવાર માટે સંસ્થાઓ પાછળ ખર્ચ એ એક રાષ્ટ્રીય મૂડી વધારવાનું ઉત્તમ સાધન છે એમ જરૂર ગણાવે.

આપણા ઉદ્યોગતંત્રમાં પણ મૂળશૂત ફેરફારો કરવા પડશે. અત્યારે આપણા ઉદ્યોગો મનુષ્યને સીધી જરૂરના કાપડ, ખાંડ વિ. પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે. પણ આ માલ ઉત્પન્ન કરવા માટે જે સાધનો, ઓળનો ને યંત્રો લોઈએ તે માટે આ દેશમાં મોટા પાયા ઉપર કારખાના આપણે ઉત્પન્ન કરવા પડશે, એટલું જ નહિ, પણ ઉદ્યોગોનું વિ-કેન્દ્રીકરણ કાંઈક અંશે કરવું પડશે. આનું કારણ દેશ યુદ્ધમાં સુગમતાથી લડી શકે તે માટે નહિ, પણ દેશના જુદા જુદા વિભાગોનું ને તેની પ્રજાઓનું સરખું ને એકધારું શ્રેય થાય તે માટે પણ આ જરૂરી છે.

આની સાથે જ આપણા દેશની આંતરિક વાહનવ્યવહાર પદ્ધતિ રેલ્વે વિ. નો આધાર કરતાં ઘણો જ વધારે વિકાસ કરવો પડશે. એટલું જ નહિ, પણ આપણી રેલ્વેઓ એકલા આપણા પરદેશો સાથેનો વેપાર માટે જ નહિ પણ આંતરિક વેપાર માટે વધુ કાર્યક્ષમ થાય એ જોવું પડશે. અત્યારે આપણો આયાત નિકાસ વ્યાપાર જે થોડા જ ખંદરો મારફતે થાય છે તેને બદલે નવા ખંદરો ગધાડી, ખીલવી, દેશનો પરદેશ સાથેનો વેપાર પણ દેશભરમાં ફેલાઈ જશે.

સૌથી મોટો ફેરફાર તો હિંદના મનુષ્યત્વમાં કરવો પડશે. નિરાશામાં ડૂબેલા હિંદીને આશા આપવી પડશે. સ્વરાજ આબ્યાથી થોડીક નિરાશા ઓછી થશે. પણ માણસ સ્વપ્રયત્ને પોતાની સ્થિતિ સુધારી શકે છે એ ખ્યાલ આપણા જનસમાજમાં ઠસાવવો પડશે. હિંદના માણસોનું દષ્ટિબિન્દુ બદલવું પડશે. ઐહિક સુખ માટે પ્રયત્ન કરવો એ કાંઈ પાપ નથી. આ જગતમાં દરેક મનુષ્યને સુખી થવાનો હક છે. ને ગરીબાઈ એ એક ભયંકર રોગ છે એવું હિંદી માનસ ઉપર ઠસાવવું પડશે. કેટલીક વાર તો હિંદી પ્રજાને પોતાની જ અમાનતા ને મૂખંતાથી બચાવવી પડશે. એટલે કે હિંદમાં આશાથી

પૂર્ણ, કાર્યદક્ષ, નિરોગી, હિંમતવાન ને આરિત્ર્યવાન મનુષ્યો ઉત્પન્ન
કરવા એ સ્વરાજ સરકારનું મુખ્ય કામ રહેશે કારણ કે આવા
મનુષ્યો વગર આર્થિક ઉન્નતિ શક્ય નથી ને દ્રવ્યનો વધારો થાય
તો પણ જનસમાજ સુખી થાય એવું લાગતું નથી રશિયા ને જર્મ-
નીના દષ્ટાંતો ઉપરથી એમ લાગે છે કે જ્યાંસુધી મનુષ્ય કે વ્યક્તિમાં
મૂળભૂત ફેરફારો ન થાય ત્યાંસુધી સમાજપરિવર્તન ખૂબ લાભ-
દાયી નથી

પણ ઐહિક સુખ એટલે દરેક વ્યક્તિને પૂરતો ખોરાક, પૂરતા
પહેરવાના કપડા, રહેવાને સુધક ઘર ને રાજગારી આ પણ કાષ્ઠ
અતિમ ખર્ચ નથી, જ્યાં સુધી સમાજમાં ભૂખમરો, બેકારી કે રોગો
હોય ત્યાં સુધી સાહિત્ય, સંગીત, કલા વિ મનુષ્યને ઉચ્ચતા અપા-
વનાર ધરતુઓની સાધના શક્ય નથી એટલે જો આર્થિક પ્રશ્નોનો
નિવડો આવી જાય તો મનુષ્યની માનસિક ને સારકાગિક ઉન્નતિ કર-
વાને માટે રંગો ખૂંદનો થાય દેશમાં સમાજને ઉચ્ચતર લઘુ જનાર
આ સાધનોનો પ્રચાર થાય, ને જે સમાજવ્યવસ્થા રચનામાં
રહી છે તે આ દેશમાં અર્તિમાન થાય, ને આ જ અતિમ ખર્ચ કહે-
વાય સ્વરાજ સરકાર આ અતિમ ખર્ચ લક્ષમાં રાખી આપણા
આર્થિક તંત્રની પુનર્વ્યવસ્થા કરશે એમ આપણે માનીએ છીએ

S V D.

રાજસ્થાનો

અને

મહાસભા

શ્રી સીતારામ જે. શર્મા

કાગળ પરના નકશામાં
લાલ-પીળા રંગ ચોપડવાથી કે
પ્રિટિય હિંદ અને હિંદી હિંદ
એમ વહીવટી વ્યવસ્થાના વિભાગ
પાડવાથી અખડ અને અવિ-
ભાજ્ય હિંદના વત રીઓનાં જીવન,
વિચાર, આકાંક્ષા, બાવનાને લાગ-
ણીના ખંડ પડી જઈ શકે નહિ

હિંદનું વર્તમાન રાજકીય માળખું તો દીપ્તના મૃત્યુ અને
પેશાના વિલુપ્તિકરણના સંધિકાળમાં તૈયાર થયું છે. (ઈ. સ.
૧૭૯૯-૧૮૧૯). તે પહેલાં હિંદમાં મોગલોનું અને હિંદુઓનું રાજ્ય
હોવા છતાં હિંદના વતનીઓ માટે તો હિંદુસ્તાન એક અને અવિ-
ભાજ્ય હતું.

૧૭૯૯ અને ૧૮૧૯ના વિજયોએ પ્રિટિશોને હિંદ પર કાબૂ
જમાવવાની તક આપાવી. ત્યારે વર્તમાન હિંદી રજવાડાંની કે હિંદી
'પ્રિન્સ'ની હાલ છે તેવી વહેંચણી થઈ નહોતી. 'ઇન્ડિયન પ્રિન્સ'
નો જન્મ તો ૧૮૦૬માં થયો અને વિદના રાજકારણમાં ૧૮૧૯માં
તેને સ્થાન મળ્યું. શાહી મુઠીવાદી અંગ્રેજો તો જુદા જુદા નિમિત્ત
કાઢીને તમામ હિંદી રજવાડાંને સ્વાહા કરી જવાની લગભગ એક-
ધારી નીતિ અસાધી રહ્યા હતા, પરંતુ ૧૮૫૭ના પહેલાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય
યુધ્ધે તેમને વિનાશમાયી ઊગારી લીધા. અને તે પછી તેઓ વિદેશી-
ઓના જ માંડલિક બન્યા.

આંતરકલ્પ અને યુગમળને પિછાનવાની અશક્તિને કારણે
તેઓ કદી પણ વિદેશી આક્રમણનો એકતા અને સંગઠનથી સામનો
કરી શક્યા નહિ. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની કાર્યક્ષમ નસુરી જાળ,

અંગ્રેજોની નીતિરીતિ અને મેલી મુસ્લુદીગીરી સબધનું અજ્ઞાન તથા 'મેક્સીમ તોપ' જેવા શસ્ત્રસરંજામની ખામીને લીધે કેટલીક લડાઈઓ તો રમત જેવી થઈ ગઈ. અંગ્રેજ રેસિડેન્ટો ત્યારે ગમ્મઓ પર જમુસી કરતા, તેમના દીવાનો તથા કારભારીઓને લાય રુશનત આપી મહેલની આંતરિક વાતો તેમજ લશ્કરી જ્ઞાનમીઓ મેળવી લેતા, નાગ્મઓના લશ્કરોમાં નોકરી કરતા જોરાઓ કેવળ ધનની લાલચે દમનખાજી કરતા અને અણીની પગે અંગ્રેજો સાથે બળી જતા હિંદુ-મુસન-માનોની એકતા તોડાવવા માટે તેઓ જેવડી મેલી રમતો રમતા. [દા ત યશવંતરાવ હોટકરના સાથી પગલુ અમીરખાનને ફોડી ટાકની નવાખી આપી ૯-૧૧-૧૮૧૭] લોર્ડ વિનિયમ બેન્ટિકે ગવર્નર જનરલ તરીકે બજવેલા આ પ્રકારના જુડા ભાગને મેટકાફે પથુ 'જગલી, અક્ષમ્ય રાક્ષસી, અયોગ્ય અને અતિ મેનો' કહીને વખોડી નાખ્યો છે.

હિંદમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સ્થાપના આ પ્રકારની પાર્શ્વજૂ પર થઈ વિદેશી અમલની રાખ્યતા તે કાળના દેશી રાજાઓના કલેશ-કકાસ અને અચનાયતની નીતિએ જ બની કરી એટલે હિંદની વર્તમાન ગુનામીનું આદિગારણુ આ બધાં રજવાડા જ છે.

તેઓ આજે સાર્વભૌમ સત્તા સાથેની સન્ધિઓ અને કુગરોની વાનો કરી, માતૃભૂમિની આઝાદીને આવતી રોકવામાં સામ્રાજ્યવાદના પાગિયાનું કામ કરે છે, પરંતુ એ કહેવાતી સન્ધિઓ અને કુગરો એ તરફ ગમ્મ-પ્રગ્મ અને બીજી તરફ સાર્વભૌમ સત્તા રચે થયા જ નથી મેટકાફે એડમડ સ્ટોનને લખેલા પત્રમાં [તા ૯-૧૨-૧૮૧૧] લખ્યું છે કે, "હજી અને મૈત્રી માટે જ્યપુર આપણને પગે પડી રહેન છે ?" એવી પરાજિત અને નિરધાર મનોદશામાંથી એ કરારોનું થડતર થયું છે.

૧ જુઓ The Making of The Indian Princes By Edward Thompson

અંગ્રેજોએ જે મદદપ્રથા [Subsidiary system] શરૂ કરેલી તે જળમાં લગભગ દિંદનાં તમામ રજવાડાં દ્વારા પડ્યા હતાં. એ પ્રથા 'રાજાઓની આપખુદી વધારનારી, પ્રજાના ઉપદ્રા યગ્મથી પ્રતિષ્ઠિત ચેતનને દારી નાખનારી, સમસ્ત પ્રજાને પતિત અને નિર્ધન બનાવનારી, ગામડાનો વિનાશ કરનારી, રાજાને પ્રજામાંથી વિશ્વાસ ખેંચી લઈ વિદેશી સત્તાવાળાઓનો આસરો શોધવાની દ્વેષમાં મૂકનારી' હતી, તેણે સર ટોમસ મનરોએ નોખ્યું છે. મેટકાફ અને સધર્લેન્ડે રજવાડી તત્ત્વના સડા તેમજ આપખુદીના કારણભૂત એ પ્રથાને જ કહી છે.

આમ પોતાની જ અણુઆવડતને કારણે અંગ્રેજોને કરગરીને તેમને પાંખમા લેવા કાકલુદીઓ કરનાર રજવાડાંના વારસો, આજે સામ્રાજ્યના સમાન મિત્રો તરીકેનો દાવો કરે છે !

અંગ્રેજોએ જેમને લૂટારા અને બહારવટિયા કહીને વગોવેલા તેમને જ રાજાઓ અને નવાઓ બનાવ્યા છે. માયાફર રાજાઓને માથું ફરી નથી ઊંચકી શકે તે માટે 'નિર્બીધ' બનાવી દે તેવા બંધનોમાં એમને જકડ્યા છે. સિધિયા અને હોશ્કર સાથે સન્ધિ કરતાં પહેલાં લોડ' હેરિટ'એ લખ્યું હતું [તા. ૫-૧૧-૧૮૧૭] કે. " I have resolved to rinet such shackles upon Scindia and Holker, that they would be impotent " આવી મનોદશામાં પ્રજાને બચાવવા કે રાજાની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા માટે નહિ, પણ પોતાના વૈભવ-વિશ્વાસ જળવાઈ રહે તેવી ભાવનાથી કાટા,

૨ ૧૮૧૫માં ગવર્નર જનરલે એવી નોંધ કરી હતી કે : " The Rajput States have assailed me with petitions to take them under protection as feudatories. "

જોધપુર, ઉદયપુર, છુદી, બિકાનેર, જેસલમીર અને જયપુર કંપનીનાં
ખડિયા બન્યા [તા. ૨-૪-૧૮૧૮]

આને મૈત્રીના કરાર કહેવા અને પરમાણુ બોમ્બના યુગમાં કરોડો
માનનીઓ પર તે ફરજિયાત લાદવા, તેમ જ તે કરારોની રક્ષાના બહાને
૪૦ કરોડ હિંદીઓની ગુલામીને ચાલુ રાખવાની છદ્મનીતિને ટેકા આપવો,
એ હજારી લાપામાં કહીએ તે કેવળ દેશદ્રોહ જ છે.

દેશી રજવાડાને હિંદમાંના મિટિશ હિંદોની રક્ષાના સાવન
તરીકે જ સાચવી ગાખવામાં આવ્યા છે.^૩ ગયા સવાસો વરસના
એમના ઇતિહાસે પણ એવી પ્રતીતિ આપી છે કે, એમને સાચરી
રાખવામાં બ્રિટિશ શાહીવાદી મુલસદ્દીઓએ સેવેલી આશા, તેમણે
સમગ્ર હિંદની આઝાદીની સિદ્ધિમાં અવરોધરૂપ બનીને પાર પાડી
આપી છે.

કર્ઝન અને સર્જન સીડનહામ ક્યારેક હિંદની આમળગ્ય-
તિને કચડી નાખવામાં રજવાડાઓની માગેની મદદનો અનેક રજ-
વાડાઓએ આપેનો ઉત્તર એનો પ્રમુખ યુગવો છે વેલેન્ટાઇન શીરોલ
સમા હિંદના કદા શત્રુએ પોતાના પુસ્તકમાં એની પ્રશમ્ય નોંધ
સીધી છે.

આમ હિંદની ગુનામી દેશી રજવાડાએ નોતરી અને તેને ટકારી
ગાખવામાં એજ રજવાડા પરાક્ષ તેમજ પ્રત્યક્ષ કારણભૂત બની રહેના છે.

૩ “The princes would be useful as buffers, and
also as a co spile, into which the accumulating major-
ties of the rest of India could seep and, like warring
germs, prey on each other.

“The Indian states are safety-value for British
interests in India

આજે પરિસ્થિતિ એવી છે કે, દિંદી દિંદમાં રાજ્ય, પ્રજાને જગ્યાએ જવાબદાર નથી રહ્યો. નિર્ધન અને રાકડી પ્રજા પર સંખ્યાબંધ કર નાખી, ગરીબડી રૈયતનાં લોહીનાં નાણાંમાંથી તે વિલામ મારે છે; મિજમાનીઓ ને મહેફીલો ઉડાને છે; વ્યભિચાર, જુગાર, અત્યાચાર, લાચરશવત, ખુશામતના અખાડા જમાવે છે પ્રજાના સર્વેશ્વર બની પ્રજાને ઠોકરે મારવી એ આપખુદ જજવાડાની મનોદશા છે.

અંગ્રેજોના આધિપત્ય નીચે ખાડિયાં બન્યાં ત્યાં સુધી ગજન-રથાનોમાં કરના ભારણુ આટલાં વધ્યાં ન હતાં. પ્રજાનો વિશ્વાસ હૃતવામાં ગજની અને રાજ્યની સુરક્ષા હતી. ત્યારે રાજ્ય ચોકિયાત હતો અને પ્રજા તેને ચોકીદાર તરીકે વિદ્યોતી આપતી હતી. આજની માફક પ્રજાજીવનના સર્વ અંગે પર રાજ્યએ આધિપત્ય જમાવ્યું ન હતું.

પશ્ચિમવાસીઓના વરવા અનુકરણમાં રાજ્ય પ્રજાના સર્વ અંગે પર અધિકાર જમાવવાના બહાને સંખ્યાબંધ નામે કરો વસુલ કરે છે, બદલામાં તેણે પ્રજા તરફની જે જવાબદારી અદા કરવી જોઈએ તેના હાલના દિંદી ગજઓ મોટે ભાગે અખાડા જ કરે છે.

ખાલુના જ બ્રિટિશ તાઆના પ્રદેશોમાં પ્રજાને અધિકારી માંડીને દેશના વહીવટમાં જે ચોકીધણી તકો અપાઈ છે, તેમાંનું દેશી રાજ્યોમાં કશું જ નથી. પતિથામે રાજસ્થાની પ્રજાઓમાં જવાબદારીવાળા રાજ્યતંત્રની જૂખ જગી છે. તે માટે મંગલિતપણે તેમની લડતો ચાલુ છે, તેને કચડી નાખવા માટે રાજ્યઓ તરફથી જુદાંય ચાલુ છે. રાષ્ટ્રની આઝાદીની લડતમાં જગૃત રાજસ્થાની સંઘો, સંસ્થાઓ અને પરિપક્વ સાથ આપવાનું તે ચાલુ જ રાખ્યું છે.

મદાસલાની નીતિ રાજસ્થાની પ્રજામાં સામાન્યતઃ તટસ્થતા જાળવવાની રહી છે. અંગ્રેજો જશે એટલે એમના ખાડિયાઓની આપ-

ખુદીને ટકાવી રાખનાર ધરમૂળનો આધાર જશે, પછી તો આઠ-દસ કરોડ રાજસ્થાનીઓ પશુ સ્વરાજ ભોગવતા થઈ જ જશે, એમ કોંગ્રેસ માને છે, છતાં રાજકોટ જેવી સીધી લડતમાં અપવાદ તરીકે આગેવાન કોંગ્રેસી નેતાઓએ કનચિત ભાગ લઇ, સીધી દોસ્તશુદ્ધિ આપી છે. પં. જવાહર નહેરુ અને સરદાર વલ્લભભાઈએ ગાંધીજીની માફક રાજસ્થાની પ્રશ્નોમાં ખૂબ રસ લીધો છે અને લે છે. તેમ છતાં રાજસ્થાની પ્રશ્ન પરત્વે કોંગ્રેસની નીતિ સંદોદિત એક-ધારી રહી નથી.

હિંદના રાજકારણમાં પંડર રજવાડાંએ ભજવેલા ભાગ; સિમલા પરિષદ, રાજકોટની લડત જેવા પ્રસંગે દેશભક્તિનો અને પોતાના તંત્રમાં સુધારા દાખલ કરવાના અતાવેલા પ્રાસંગિક ઉમળકા; હિંદ-શ્વિટનના આખરી નિકાલના પ્રશ્નમાં રજવાડાંને શ્વિટિશ સત્તાના ચોક્કાદાર તરીકે સાચવી રાખવા માટે સાહીવાદીઓ તરફથી ગોઠવાતાં મજબૂરી શેતરંજનાં સોગંદાં એ બધાનો દૂરગામી વિચાર કરતાં, કોંગ્રેસે હવે રાજસ્થાની પ્રશ્નમાં તટસ્થતાની નીતિ ઊડવાની આવશ્યકતા છે. પ્રાંતિક ચૂંટણીઓ હવે નજીક આવી રહી છે; આવતા એપ્રિલ પછી તો હિંદમાં લોકપ્રતિનિધિ સભા ભરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થવાનો જ છે. તેમાં દેશી રાજ્યો તરફથી રાજસ્થાની પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ ન હોય તો લોકપ્રતિનિધિ સાચી 'લોકપ્રતિનિધિ' નહિ બને. ત્યારે આપણું રજવાડાંને શ્વિટનની સાહીવાદી સરકાર પોતાનાં સમવડાળ્યાં પાદાં તરીકે આગળ કર્યા વિના રહેવાની નથી. તે વખતે લોડ વેલેસ્લીના સર્જનનાં આ રજવાડી રમકડાંની હિંદની આઝાદીને અવરોધવાની મેલી રમતને અવરોધવા માટે રાજસ્થાની જનતાને કોંગ્રેસે સાથ આપવો જોઈએ; તેથી કરીને પ્રાંતિક ચૂંટણીઓ પ્રસંગે આ બાબતનો કોંગ્રેસે રોકાટ કરવો જરૂરી છે.

કોંગ્રેસ અને કિસાન

❦
શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક

સને ૧૮૮૫ માં કોંગ્રેસની
પહેલી બેઠક મુબમ્બાઈ માં
તે પહેલાના દશ વર્ષ દરમિયાન
ખેડૂનોમાં અનેક રીતે ભારે
અસતોષ વ્યાપી ગયો હતો

સન ૧૮૭૫ માં અહમદનગર અને પૂના જિલ્લાના ખેડૂનોએ તેમના
શાહુકારોની સામે બંડ કર્યા હતા, અને ૧૮૭૬ માં બર્મિંગહામ દુકાળ
દેશના વિશાળ પ્રદેશોમાં પડ્યો હતો. વળી તેજ અરમામાં સરકારી
દમનનીતીએ ઉઘ ૨૫૩૫ લીધું હતું, તેથી દેશભરના આમસમુદાયમાં
એવી રાષ અને ક્રોધની લાગણી ફેલાઈ હતી કે જેથી સને ૧૮૫૭
જેવો બળવો ફાટી નીકળવાની દહેશત કેટલાક અંગ્રેજ સત્તાધીશોને
લાગી હતી.

આવા સંજોગોમાં કોંગ્રેસ ગ્રંથપાત્ર ત્યારે કેટલાક રાજપુરુષો
સરકારી જમીનમહેસુલની નીતિ ઉપર અને ખાસ કરીને એના ભારે
દર અને તેમાં વખતોવખત થતા વધારાની સામે સખત ટીકાઓ
કર્યે જતા હતા. પરિણામે સન ૧૮૯૨-૯૩ માં કોંગ્રેસે ખેડૂનો
તરફની સરકારી નીતિની સખત ઝાટકણો કાઢવાની શરૂઆત કરી.
અને ત્યારે સન ૧૮૯૮ માં અને સન ૧૯૦૦-૧૯૦૧ માં દેશભરમાં
છપનીયો દુકાળ પડ્યો, ત્યારે તેમાં કાંગ્રેસની વિગતસર તપાસ કર-
વાની જોરદાર માગણીઓ કોંગ્રેસ તરફથી ફરી ફરીને કરવામાં આવી
હતી. તેને માન આપીને લોર્ડ કર્ઝનની સરકારે દુકાળ કમિશન નીમ્યું
અને તે કમિશને દર સાવની પાકની આકાંગ્ણી કરીને જમીનમહેસુલની
માફી કે મોટા ફાળ આપવાની ભવામણ કરી ત્યારે કોંગ્રેસની મોટી
ફતેહ થઈ

આ પહેલા કાળ દરમિયાન દખ્ખણના ખેડૂનોના બંડ ઉપરથી
કષ્ટક અક્ષય આવવાથી મુબમ્બાઈ સરખરે શાહુકારોના દેવામાથી ખેડૂ-
નોને રાહત આપવાનો કાયદો કર્યો હતો. તેના અમલ દખ્ખણમાં

આનુ થઇ ગયો હતો પણ સાધારણ ખેડૂનોને એ કાયદો સહેલાઈથી સમજાય તેમ ન હતું તેમ એ કાયદાનો લાભ લેવાનું કામ પણ તેમને માટે સળ ન હતું તેથી કોંગ્રેસ પક્ષની પૂનાની સાર્વજનિક સભાએ ખાસ પ્રચારકો નીમીને એ કાયદાનો લાભ લેવાને માટે ખેડૂનોને સજા કર્યા હતા આ ઉપરથી મમજશે કે પહેલેથી જ કોંગ્રેસે સરકારના તેમજ શાહુકારોના ત્રાસમાંથી ખેડૂનોને બંનતું રક્ષણ આપવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી હતી.

પછી ૧૯૦૫ થી ૧૯૦૭ અને બહિષ્કાર, સ્વરાજ અને સ્વદેશીતા ચળવળ દેશભરમાં જોતજોતામાં જામી ગઈ અને તેને અંગે કોંગ્રેસ નરમ અને ગરમ પક્ષની વચ્ચે વહેચાઈ ગઈ. પછી વળી સરકારે મોલી-મિન્ટો સુધારા બહાર કર્યા અને તેના અમલની શરૂઆત થઈ તેથી દેશભરમાં રાજકીય ચર્ચા અને ચળવળનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું પછી મદાત્મા ગાંધીજી ૧૯૧૪ માં હિંદુસ્તાન પાછા ફર્યા અને કેટલેક અંશે તેમના પ્રયાસથી જ ૧૯૧૬ માં લખનૌ ખાતે કોંગ્રેસના બે પક્ષ સધાયા ત્યાંથી જ કોંગ્રેસના ખગ કિમાનયુગની શરૂઆત થઈ

મિહાગના અપારણ જેવા જીવનમાં ગોરા જમીનદારો અને સરકારના જેવા ત્રાસથી લાખો, કમળ ખિસાનો રીવાતા હતા દરેક એકરે અમુક ક્ષેત્રફળમાં ગળીનું વાવેતર કરવાની ફરજ જમીનદારો તરફથી પાડવામાં આવતી હતી વેક, મિતાર જેવા બીજા જમીનદારોના જીવન તો હતા જ આ બધા ત્રાસની મામે ૧૯૧૭ માં કિસાનોની લડત લડના માટે ગાંધીજી અપારણ ગયા અને તેમના સમાગમથી કિસાનોનો અફાંટ સમાજ અને બીજા સુશિક્ષિત કાર્યકરો પણ જોતજોતામાં સતેજ થતા ગયા. એટલે સરકારના અધિકારીઓના પેગમાં ફાળ પડી અને ગાંધીજીને જૂન નોટિસે અપારણ છોડવાનો દંભ કર્યો આ આપખુદ હુકમનો સવિનય ભંગ કરીને ગાંધીજીએ જે અતિહાસિ નિવેદન કર્યું તેથી, કિસાન સત્યાગ્રહનું

ચોડા વખત પછી જ્યારે ગાંધીજીની મૂળ લક્ષ્ય સફળ થઈ અને નામચીન બનેલી " તીલ કડીયા " પ્રથા નાજૂદ થઈ ત્યારે ગાંધીજી તરત ચ પાગલુ છોડવાને બદલે ગરીબ અને અભણ કિસાનોને અને તેમના બાળકોને કેળવણી, ત દુરસ્તી, અને ગામસફાઈના પાક શીખવવાને માટે ગામડાઓમાં અનેક છાવણીઓ નાંખી. આવી રીતે ગાંધીજીએ પહેલેથીજ કિસાનોના લગ્નચક્ર તેમજ રચનાત્મક કાર્યનું બોધદાયક દૃષ્ટાંત પ્રજા સમક્ષ રજૂ કર્યું.

૧૯૧૭ ના એજ વર્ષમાં અતિવૃષ્ટિથી ખેડા જીલ્લાના પાકને ધણુ નુકશાન થયું. અને છતાં સરકારે તો હમેશ મુજમ પાકની વવારે પડતી આકારણી કરીને જમીન મહેસુલના ઉધરાણામાં માફી કે મોફૂદીની જરાયે રાહત ન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ બાબતની ફરિયાદ સને ૧૯૧૮ માં ગાંધીજીને પહોંચ્યાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે સરકારના આ અત્યાચારની સામે સત્યાગ્રહનું શસ્ત્ર વાપરતાં ખેડૂતોને શીખવ્યું સરકાર જ્યાંસુધી દુઃખી ખેડૂતોને ગહત ન આવે ત્યાંસુધી મહેસુલની એક ગતી પાઈ પણ ન ભરવાનો અને તેમ કરતા જપ્તી, જેવ વિગેરે જે સર્વે યાતનાઓ આવે તે હિંમતભેર પણ શાંતિથી સહેવાનો ગાંધીજીએ પડકાર કર્યો છેવટે સરકારે થોડીધણી પણ રાહત આપવાની બહેરાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ તેમની લક્ષ્ય થભાવી છતાં તે પ્રસંગે પણ સહેલા સમાધાનથી ખેડૂતો જરાયે નમળા ન પડી જાય તે માટે ત્રણ ખેડૂત બાઇઓને સત્યાગ્રહ કરી જેલજવા ફરમાવ્યું. અને દેશ સમક્ષ વશુદ્ધ જેલજનાનો દાખલો ખેસાડ્યો.

સન ૧૯૧૯ માં કાળા કાયદાને નામે કલંકિત થયેલો રાવેટ કાયદો વડી ધારાસભાએ પસાર કર્યો, અને તેની સામે મહાત્માજીએ દેશભરમાં સત્યાગ્રહનું પહેલું આદેશન જમાડ્યું પછી સન ૧૯૨૦-૨૧ માં પળમ અને ખિલાફતના જીલમની સામે અહિંસક અસહકારની લક્ષ્ય તેમણે ચલાવી. તેથી ફરીવાર ચોડા વર્ષો સુધી, રાજકીય પ્રવૃત્તિનું સામ્રાજ્ય દેશભરમાં ફેલાયું, પણ સન ૧૯૨૧માં બાંગ્ડોલીના

અણુક્ષેત્ર પર સામુદાયિક નાકરની જે લડત ગાંધીજીએ ચૌરીચોરાના અત્યાચારને લીધે મુલતવી રાખી હતી તે જ લડત સન ૧૯૨૮ મા તે જ તાલુકામાં જમીન મહેસુલમાં આપખુદ વધારો કરીને સન્ગરે અનિર્વાર્ધ બનાવી, અને આપણા ગુજરાતના શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે અનુપમ શરાતનથી અને અમાર કુશળતાથી એ લડતમાં વિજય મેળવીને હિંદુસ્તાનના સગદારનું મિર્ઝ મેળવ્યું, અને દેશભરમાં ખારડો-લીના કિસાનોનો જયજયકાર થયો. વળી એ લડતમાં એ તાલુકાના ખેડૂતોએ જે રાશ્ત્ર મફત રીતે વાપર્યું હતું તે જ સન ૧૯૩૦-૩૧માં અનેક જીલ્લાના ખેડૂતોએ સફળ રીતે વાપરીને સરકારને હકાવી દીધી. અને મુખ્યત્વે કરીને તેને પરિણામે જ સોડ્ ધરવીનની સરકારને ગાંધીજી સંયે સમાધાન કરવાની ફરજ પડી

સન ૧૯૨૯માં અનાજના ભાવ દુનિયાભરમાં ગગડવાથી હિંદુસ્તાનના કિસાનોની રિયતી બગડતી ગઈ. તેથી કરાંચીમાં સન ૧૯૩૧ મા સરદાર શ્રી વલ્લભભાઈના પ્રમુખપણાનીએ કોંગ્રેસ મળી, ત્યારે તેણે કિસાનોની હાનત પર સંજોપાગ વિચાર કરીને કિસાનોના હક્કનું જાહેરનામું મજૂર કર્યું. તેમાં સરકારની જે મહેસુલ નીતિ સામે કોંગ્રેસે અને તેના આગેવાનોએ ફરી ફરીને મોરચા માર્યા હતા, તે વિષે રાહત આપવાનો મુદ્દો તો મોખરે હતો જ. પણ તે ઉપગત અનાજના ભાવ ગગડવાથી ખેડૂતો પર વધતા જતા જમીનદારોના ગણોત અને શાહુકારોના દેવાના ભાર પણ હળવા કરવાનો મુદ્દો સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો. વળી કોંગ્રેસે એ પણ સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કર્યું કે કિસાનોને પોતાના દુ ખર્દમાંથી રાહત મેળવવાને માટે ને પોતાના કુદરતી હક્ક હાસન કરવાને માટે પોતાની સલાહો સ્થાપવાનો હક્ક પણ છે જ કરાચીના આ અંતિહાસિક જાહેરનામાને છેક આજમુધી કોંગ્રેસે ફરી ફરીને યુષ્ટિ આપીને તેની કિસાનનીતિના મુખ્ય સિદ્ધાંતો અમર અક્ષરે લખ્યા છે

સન ૧૯૩૭માં કોંગ્રેસે જ્યારે પહેલીવાર પોતાના પ્રધાનો નીમીને રાજકીય સત્તા હાથ કરી ત્યારે તેણે અઢી વર્ષના દુકા ગાળામાં

તેના સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવાને માટે બનતા પગના લીધા કાગ્ગે
 અનેક પ્રાંતોમાં જમીન મહેસુલનો ભાર ઘટાડ્યો અને મુબઇ ઇનાકામા
 તે જમીન મહેસુલના જૂના કાયદામાં મૂળગામી સુધારો કરવાની તક
 ઝડપી વળી સંયુક્ત પ્રાંત, બિહાર વિગેરે જમીનદારી પ્રાંતોમાં ખેડ-
 તોને કાયમી ખેડના હક્ક આપવાને માટે અને તેમની સાંઘ કમી
 કરવાને પણ પગના લીધા, અને તે જ પ્રમાણે દેવાનું ભાગ્ય કમી
 કરવાને માટે જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નાના મોટા કાયદા કરીને કમગમીની
 પ્રતિજ્ઞાનું પથશક્તિ પાલન કર્યું.

મુબઇ જેવા ગૈયતગરી ઇનાકામાં દેવા અને ગણોતના કાયદા
 પસાર થતા જરાવાર લાગે તેમ હતું, તેથી તે વચગાળાના સમય
 દરમિયાન ખેડૂનોની જમીનો જમીનદારો ખૂચરી ન લે, તેમજ શાહુ-
 દારો તેમને દેવા પેટે હગજ ન કરાવી શકે તે માટે રાહત આપવાને
 દૂરે કાયદો સન ૧૯૩૮માં પસાર કર્યો. પછી કોંગ્રેસના પ્રધાન
 મંડળે સત્તાના સૂત્ર છોડ્યા તે પહેલાં રુણગદત અને ગણોત નિષ્-
 મનતા વિગતવાર પાઠ કાયદા પસાર કરીને તેણે પેતાનો કોત પૂરો
 કર્યો. દુર્ભાગ્યે પછીના સત્તાધીશોએ એ કાયદાનો અમલ કર્યો જ
 નહિ, અને થોડાએ તાલુકામાં અગિયારી રીતે તેના લૂના લગડા
 પ્રયોગો કર્યા, તેથી ખેડૂનોને તેનો ખરો લાભ મળ્યો નથી.

કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોના એ નકામ દરમિયાન કોંગ્રેસ સમાજ-
 વાદીઓ અને કિસાનમંજાના ખીન્ન હિંમતવાદીઓના દિનમાં
 કોંગ્રેસની નીતિ સાથે બે મુદ્દા પર મતભેદ રહ્યો હતો એક તો જમીન-
 નદારોના ભારણ હવેલા કરવાની જલદગત કરવા કોંગ્રેસે મારી જમીન-
 નદારી પ્રથા નાબૂદ કરવાની અષ્ટ જલદગત કરી નહોતી અને ખીન્ન
 કરાચીના કરાવ મુજબ કિમાનોએ પોતાના મંડળો રચાપીને અત્યંત
 પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી દીધી, તેની સામે વિરોધના મૂક કોંગ્રેસ મંડળો-
 માંથી વધતા ગયા હતા સદ્ભાગ્યે મહાત્મા ગાંધીજીએ ૧૯૪૦ ના
 કરાવાસમાંથી છૂટ્યા પછી થોડા જ સમયમાં જમીનદારી પ્રધાને

શાંતિમય ઉપાયોથી નાબૂદ કરવાને યોદ્ધા દોરવણી કોંગ્રસને આપી છે તેથી મતભેદનો એક મોટો મુદ્દો નાબૂદ થયો છે અને તેની સાથે જ કિમાનોના દુષ્કર્ય દૂર કરવાને તેમના મડગો રચનાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપીને મતભેદના બીજા મુદ્દાને ખતમ કર્યો છે.

આમ અસહી કિસાનસભા અને કોંગ્રસની કિસાનનીતિ એકરૂપ બની ગઈ છે, છતાં હાલ સામ્યવાદી પક્ષની દોરવણી નીચે આલેખી કિમાનસભા અને કોંગ્રસ વચ્ચે એક મહત્વનો ભેદ રહેતો છે અને રહેશે જ જમીનદારો અને શાહુકારોના જીવનમાધી કિસાનોને ખચાવવા માટે તેમનું સંગઠન કરવું જ જોઈએ અને સરિનય સત્યાગ્રહ સુધીના સર્વે પગના લેવા જ જોઈએ, પણ કોંગ્રસ એ ભૂલી શકતી નથી કે કિસાનો અને તેમના વિરોધી વર્ગો બન્ને પરદેશીની શુનામી નીચે વસે છે, અને તેમની સામસામી લડતનું સમાધાન કરવાને લવાદોનો માર્ગ હમેશા સ્વીકારવાને બન્ને પક્ષોએ તૈયાર રહેવું જોઈએ, કાગળ કે બે વર્ગવિગ્રહ ચાલુ જ રહ્યા કંઈ તો સંગઠનો ત્રીજા પક્ષ કોઈ વખતે એકને અને કોઈ વખતે બીજાને સાથ આપીને આ આતંકિ લડાઈનો લાભ લેવાને તૈયાર બેઠી જ છે વળી એ પણ યાદ રાખવું ઘટે છે, કે પ્રજાના સર્વે વર્ગોના સહમગની આઝાદીની હેતુ લડત લેવાની હજી બાકી જ છે, અને તેથી કમમા કમ સ્વગત્ય મળે ત્યાં સુધી તો પોતાના સાચા હક્કને માટે જૂઠનાર કિસાનોએ અને તેમની શાણી સભાએ હમેશા બન્ને પક્ષના પચની મારફતે સમાધાન કરવા તૈયાર રહેવું જ જોઈએ.

આ ચર્ચાનો ઉપસહાર કરતાં યાદ આવે છે કે મહાત્માજીએ હિંદુસ્તાનના ચ્વરાજનો સાર કિસાન-મજદૂર-પ્રજા-રાજ્યના સૂત્રમા સમાવીને મહાસભાની કિસાનનીતિ વિશદ બનાવી છે. તેનાથી પ્રેરણા પામીને દરેક મહાસભાવાદી કાર્યકર્તા કિસાનોના સાચા હક્ક હાસલ કરવાને માટે નિરતર જહેમત ઉઠાશે અને તેમનું સંગઠન સાધશે તેવી આજ્ઞા ગંખીશું.

એક ભૂલાએલો

બાધપાઠ

R. M. G.

ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ એ રાષ્ટ્ર-
વાદ અને રાષ્ટ્રના કોમીવાદ પ્રત્યેના
વલણમાં એક મહાન પરિવર્તન
છે. ત્યાં લગી એમ જ મનાતું
હતું કે કોમી સમાધાન વિના કોષ
લડન સફળતાને પામી નહીં શકે
અને બ્રિટિશ સત્તાને અહીંથી દૂર

કરી શકશે નહીં. હિંદુ અને મુસ્લિમના કહેવાતા એકત્ર બળથી જ
આમ થઈ શકશે. આ એકતા રાષ્ટ્રીય ક્રાંતિનું એક અગ્રિમ સાધન
છે એમ મનાતું થયું. '૪૨ના આગસ્ટની મહાસમિતિની ઐતિહાસિક
બેઠકમાં થએલા ઠરાવે આ સર્વ પલટાવી દીધું. તે સમયના વિશિષ્ટ
મંજેગો અને જાપાની આક્રમણના તોળાતા ભયે સહુ પ્રથમ ગાંધીજીને
અને પછી કોંગ્રેસને એવા મતના કર્તા કે રાષ્ટ્રીય આઝાદીની લડત
કહેવાતા કોમી કોકડાના ઉકેલ લગી રાહ જોઈ નહીં શકે ન તો
એ એના મંચળ મિત્રજ પર આધાર રાખતી રહી શકે.

પરદેશી સત્તાએ ગાંધીજીને કે કોંગ્રેસને આ મત બદલવાનો
થોડોક પણ સમય ન આપ્યો. વળતી સવારે જ એણે હિંસક
આક્રમણ શરૂ કર્યું. ત્યાર પછી બનાવોની પરંપરા ઉઠતે ૧૯૪૪માં
ગાંધીજીના અને ૧૯૪૫માં મોવડી મંડળના છૂટકાગમાં પરિણમી. પણ
જે કાર્ય કોંગ્રેસ ન કરી શકી તે ખૂદ પરદેશી સત્તાએ કરી બતાવ્યું.

આ ત્રણ વર્ષનો—ઝંઝાવાતનો—ત્રણ વર્ષનો ઇતિહાસ કેટલાક
વીસરાઈ જતાં છતાં વિરમયજનક પરિણામોથી મભર ભર્યો છે.
રાષ્ટ્રીય માગણી પાછળના અનન્ય બળની સોજાવણ પ્રતીતિ એમાંથી
મળી એટલું જ એનું શ્રેય નથી. ખૂબ ખાતરીપૂર્વક એણે એ પણ
પૂરવાર કરી બતાવ્યું છે કે પ્રત્યાઘાતી કોમી મંસ્થાઓ અને જૂથો

સાથે દેખાતી એકતા રચાયા વિના પણ પરદેશી સત્તાને હાવવાનો
 યત્ન થઈ શકે છે, અને એવા યત્નને સફળ પણ બનાવી શકાય છે.
 હકીકતમાં તો એમ પણ જણાયું છે કે જ્યારે રાષ્ટ્રીય યત્ન એની
 ઉચ્ચ કક્ષાએ હતો ત્યારે કોમીવાદી દમે વિચાર કરનારાઓને એણે
 પોતાની પુરાણી દમની વિચારણા છોડી, એમની રાજકીય માન્યતા
 ઓના પાયાની પુનર્વિચારણા કરવાની ફરજ પાડેલી સૂચક હકીકત છે
 કે ઓગસ્ટ બાદ થોડા જ સમયમાં જ્યારે લોકકાન્તિ એની સર્વ શક્તિ
 પરદેશી સત્તાને દૂર કરવાના કાર્યમાં ખરચી રહી હતી ત્યારે, મુસ્લિમ
 લીગના કેટલાક મોવડીઓએ જીન્દાને કોંગ્રેસ સાથે સમજૂતિ કરવાની
 સલાહ આપેલી અને કોમી પ્રયત્નો ઉકેલ આણવા કહેવું કેટલાકે
 તો એટલી હદ લગી કહ્યું કે કોમપણ રીને દમન કોંગ્રેસને કચડી
 ન નાખે તે જોવા જોઈએ કારણ તો સાફ હતું કે કોંગ્રેસની હરતી
 સિવાય લીગની અને એવા કોમી મંડળોની હસ્તી શક્ય ન હતી.
 એટલે કોમી મંડળોના પોતાના હિતમાં પણ કોંગ્રેસને જીવતી
 રાખવી જોઈએ !

આ દૃષ્ટિકોણના પરિવર્તન માટે પૂરતા કારણો હતા હકીકતમાં
 અને સિદ્ધાન્તની નજરે મુસ્લિમ લીગે પોતાની જાતને પરદેશી સત્તા
 સામેની લડતનાં કોઈ પણ પ્રકારથી દૂર અને અલિપ્ત રાખી છે અને
 આમ જનાય રાષ્ટ્રીય બળોએ એવી તાકાદ જન્માવી હતી કે પરદેશી
 સત્તા પામેથી દેશની લગભગ જૂટવી લેવાય તેવી ઘડી હાથવેતમાં
 દેખાતી હતી જેમણે પોતાની જાતને આ જગીરમાં યત્નથી
 જાણીજૂઝીને અન્ય રાખી હોય તેમની આવા સમયે શું
 રિયલિટી થાય ? મત્તા તો હમ્મેશાં જોણે એ જૂટવી લીધી છે
 તેના હાથમાં જ જાય છે જેમણે એ યત્નની હાંસી માત્ર
 નહીં પણ એમાં હગ્ગતો નાખવાનો યત્ન કર્યો હોય તેમને આ સત્તાની
 વહેંચણી કેવી રીતે થશે જોઈએ એ કહેવાનો કોનો અધિકાર નથી

રહેતો. સાફ શબ્દોમાં કહીએ તો સફળ ક્રાંતિ બાદ જે એ યત્નથી દૂર રહ્યા છે તેવાં દેશી મંડળોને ન તો પાકિસ્તાન કે એવું જ કોઈ બળતું સ્થાન મળશે. જેમના હાથમાં સત્તા છે તે આપવાનું યોગ્ય ધારે તેવી જ સલામતીઓ અને બાંહેધરીઓ એમને મળશે.

આમ ૧૯૪૨ની લોકક્રાન્તિ એ સાચી રીતે તો કોમી ક્રાંતકાન્તા પ્રશ્ન પર એક અમત્યની આગેદૂર હતી. આંતરવિગ્રહના હાથેનો છુટ્ટો એવો સફળ રીતે ચીરી કાઢ્યો. જુનું અને એમના સાથીદારોએ સદા એવી ધમકી આપ્યા કરી હતી કે જો કોંગ્રેસ કદાચ આમ લડત ઉપાડશે તો દેશમાં આંતરવિગ્રહ આવશે. હકીકતમાં તો કરોડો ય આંતર વિગ્રહ ન આવ્યો અને હવે તો એ સહુની સમજમાં આવી ગયું છે કે ક્રાંતિ એવું બળ જન્માવે છે જે આવી ધાકધમકીઓને તો મૂળમાંથી જ ડામી દે છે.

ઉપર કહ્યું છે તે લક્ષમાં લઈએ તો '૪૨ની લોક ક્રાન્તિએ કોમી પ્રશ્ન પર તો મહકમ અને અદિતીય વિજય મેળવ્યો છે એની કોઈ ના પાડી શકે તેમ નથી. પુગણી વલણની અધારી ગલીને એવો તોડીફોડી દોધી, અને એને સ્થાને નવતર તાઝમીબર્પા માર્ગનું દિશાસૂચન કર્યું. રાજકીય ચિત્રમાં જે નાનકડું સ્થાન કોમી પ્રશ્નનું છે તે યથાથ રીતે એવો સમગ્રવ્યુત્તર. આઝાદીની લડતના, પરદેશ સત્તાને દૂર કરવાના મહાયાત્રાની એ એક નાનકડી વિગત માત્ર છે એ વાત એવો પૂરવાર કરી બતાવી. બ્રિટિશર અને હિંદી એ બે વચ્ચેના મુકાબલાની એ એક ક્ષુદ્ર તપસીલ છે, લોકક્રાન્તિ સફળ ન થઈ એ સાચી વાત, પણ આજ દગ પર આવતી કાલે કે ક્યારે પણ નવું આક્રમણ યર્ષ શકશે અને એને સફળતા મળશે એટલેા વિશ્વાસ જન્માવવામાં એને ચોક્કસ સફળતા મળી છે.

ત્યાં ૧૯૪૪માં ગાંધીજી છૂટ્યા અને તુરંત જ દેશની માંટ

એમના પ્રતિ મંડાઈ. એમણે બે વિસ્મયજનક વસ્તુઓ કરી એક તો એમણે સ્ટુઅર્ટ ગેલ્ડરને આપેલી મુલાકાત દ્વારા એવી પ્રતીતિ આપી કે સીધા સામનાને બદલે એ તડબેડના માર્ગે વળ્યા છે; અને પછી એમણે જીન્હાની મુલાકાત માગી, અને મુસ્લિમ લીગના સરનશીને ખુશી થઈને એ મુલાકાતનું માન આપ્યું. પહેલી વસ્તુના પરિણામે સાથે આપણે અહીં લેવાટેવા ન હોવાથી ખીજી વસ્તુ પર જ આપણું લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરીએ.

શખાખેર બન્યા વિના પણ એટલું કહી શકાય કે કોમી પ્રશ્નના ઉકેલની બાબતમાં ગાંધીજીએ જીન્હા સાથે ૧૯૪૪માં કરેલી વાટા-ધાટોએ એક પ્રત્યાપત્તી પગલું હતું ફરીથી એ જ નિષ્ફળ જતા અને નિષ્ફળ જવા સર્જાએલા માર્ગે પ્રત્યાગમન હતું; અને '૪૨-'૪૪ની સર્વ સિદ્ધિઓને ધોષ નાખવાનું પગલું હતું ગાંધીજીએ ફરી જીન્હાની અને મુસ્લિમ લીગની પુનરસ્થાપના કરી, અને વાટાધાટોની નિશ્ચિત નિષ્ફળતાએ બ્રિટિશ પ્રચારને એક નવું સાધન પૂરું પાડ્યું. ફરીથી એક વાર ભાગલા, પાકિસ્તાન, એક પ્રજા-બહુ પ્રજા, એક રાષ્ટ્ર-એ રાષ્ટ્ર અને આત્મનિર્ણય જેવા ઓછા સમજાએલા અને સાથે સાથે ભયંકર રોડટક શક્યતા ધરાવતા અધકચરા સૂત્રો અને વિવાદાસ્પદ સિદ્ધાન્તોને સપાટીએ આણી મૂક્યા. અને સહુથી વધુ કમનસીમ ખીના તો એ હતી કે એણે પ્રજાનું લક્ષ્ય અગત્યમાં અગત્યની, પર-દેશી સત્તાની ધૂરા ફગાવી દેવાની વાત પરથી, નાનકડી વિગત જેવા કોમી પ્રશ્ન પર કેન્દ્રિત કર્યું."

અને આટલું પૂરતું ન હોય એમ ગાંધીજીએ દેસાઈ-વિચારત કગરને પોતાની મજૂરી આપી આનો અર્થ તો એ હતો કે લીગ જે સર્વ કસોટીએ જોતા માત્ર કોમી સંસ્થા હોતેને ઐઝેસની સમોવડી સંસ્થા તરીકે સ્થાપવામાં સહાય કરી. પછી તો મોવડી મંડળ છૂટ્યું અને 'આદર્શ નેતા' લાવેલ નેતૃત્વ હેઠળ સિમલામાં નવી પરિપદ મળી.

સિમલા પરિપદ અનેક રીતે સચક છે, પણ આ લેખના હેતુ પૂરતું એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે એ તો બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટના નકશો નાનામાં નાની વિગતમાં પણ અમલમાં મૂકાયો છે એ પૂરવાર કરી બતાવે છે. પહેલાં રાષ્ટ્રીય દળના ભાગલા પાડો. આ માટે પ્રત્યા-ધાતી બળો અને પોતાના જીવનરૂંડો માટે પ્રથમથી ગાંધીવાદી બળો પાસેથી થોડી ધણી સલામતીઓ મેળવી લો અને પછી એકતાના અભાવને આગળ ધરી સત્તાની સુપરદને અટકાવી દો.

આમ ૧૯૪૨ ના બોધપાઠને વીસારી દબને આપણે કામી પ્રશ્નને પાછો એના મુદ્દ પહેલાની હાલતમાં મૂકી દીધો છે. આપણાં જ કૃત્યોથી આપણે જન્મ્યા અને મુસ્લિમ લીગની ઓસરતી પ્રતિજ્ઞાની પુનઃસ્થાપના કરી છે અને સિમલા પરિપદમાં ભાગ લઈને શાહીવાદી-ઓના હાથમાં રમી ગયા છીએ. આટલું પૂરતું નહોતું એમ પ્રતીતિ સ્વરાજ્ય, આત્મનિર્ણય-પ્રાદેશિક અને ધાર્મિક, બે રાષ્ટ્ર અને એવી જ જળતી બાબતો પરની વિવાદચર્ચાને આગળ વધારીને, નિવેદનોને ધોધમાર વગસાવીને પરિસ્થિતિને વણસાડી દીધી છે. કાક ગોળો ગળાડાવે અને સફુ કાઈ એ દોડધામમાં પડવા અત્યંત આતુર જણાય છે.

કામી પ્રશ્નના સંદર્ભનો સફુથી વધુ ઝેરીલો સિધ્ધાંત આત્મ નિર્ણયનો છે. એ શબ્દને રાજકીય જીવન આપનાર પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સન. વર્સાઇલી પૂર્વે અને દરમિયાન આ શબ્દનો ઉચ્ચાર ખૂબ જ સાંભળવા મળતો વિજેતાઓએ હારેલા ઓસ્ટ્રીયા અને જર્મનીને કચરી નાખવા માટે આ સિધ્ધાંતનો ધણો ઉપયોગ કર્યો પણ પોતાના પ્રભાવ વિસ્તારો અને સામ્રાજ્યોને એથી અલિપ્ત જ રાખ્યો. પરિણામે એમનાં સંસ્થાનો દળુ ય ગૂલામ જ છે. ખીજું એ કે આજે તો એ ખૂલ્લી સ્વીકારાતી હકીકત છે કે આ સિધ્ધાંતની રૂએ 'મુક્ત' કરવામાં આવેલાં સર્વ નાનાં યુરોપીય રાષ્ટ્રો પણ લાંબે ગાળે તો

વસાઈના વિજેતાઓ દ્વારા જેનાથી સત્તાના શેતરજનો પ્થાર્દ માત્ર અન્યા છે.

હિંદને આ સિદ્ધાન્ત લાગુ પાડવામાં આવે તો એના બચકર પરિણામોનો વિચાર કરો. પહેલું તો એનું સંચાલન બ્રિટિશ સત્તા કરશે અને એમ કરીને બ્રિટિશ સત્તા મુક્ત કહેવાતા હિંદી યા અન્ય ગાંધીયા પોતાની લાગવગને ચિંતિત બનાવશે બાકન પૂરોપની સર્વ ખટપટ, કાવાદાવા, અસાન્તિ, અને ફૂડકપટ ઉત્તર હિંદમાં ફરીથી જાળવશે, જે કોઈની પણ અનુકૂળતા સાચવવા યાદવાસ્થળીનું કામજી ગમે તે સમયે આપી શકશે.

રાષ્ટ્રને આ સકટમાંથી ટાળવાનો એકમાત્ર માર્ગ 'જરનુ દિશા-સૂચન સ્વીકારવાનો છે. હિંદની એકતાને ચિવટપૂર્વક વળગી રહેવું જોઈએ અને જાળવવી જોઈએ અને જે કામ તડખેડ કરવાની હોય તેની માહણી આજ પાયા ઉપર થવી જોઈએ. 'જરના બોધપાઠ પર જ કોમી પ્રશ્ન વિષેના વલણની ઇમારત રચી શકાય એ ગોધપાઠ વીસરી જવામાં માત્ર ઇતિહાસનું અજ્ઞાન જ નહીં, રાજકીય કુનેહનો અભાવ અને ઉદાસીનતા છે-જેનો સીધોસાદો અર્થ એટલો જ છે કે આપણે કાર્ય કરવાને રચાને આપણે પરદેશી સત્તાનું કાર્ય કરનાર અમલો બની જઈએ છીએ.

મે ગોળીઓ છાંટે જ રાખી અને ન્યા સુધી ટોણું વિખરાયું નહિ, રથ સુધી ગોળીઓ છાંડી. મારા કાર્યને બ્યાજળી ઠેરવવું હોય તો આવશ્યક નૈતિક અને વિરાગ અસર પડે એ માટે આ ઓછામાં ઓછો ગોળીબાર હતો. જો લશ્કર વધારે હોત તો ભોગ પણ વધારે જ બન્યા હોત. માત્ર ટોળાને વિખેરી નાખવાનો પ્રયત્ન નહોતો, પરંતુ જે હાજર હતા એ ઉપરાંત આખા પબ્લિક પર લશ્કરી દૃષ્ટિએ નૈતિક અસર પાડવાનો પ્રયત્ન હતો.

જનરલ ડાયર-

પ્રજાતંત્રમાં આર્થિક અસમાનતા

૨૪

શ્રી. એમ. આર. મસાણી

●

પ્રજાતંત્રના જીવન માટે અવરોધરૂપ લખાઈ છે. સમાજવાદના શસ્ત્ર-ગારની સૌથી અસરકારક દલીલ એ છે કે પૈસા અને આવકની અસમાનતા અને એમાંથી અખમાર જેવા પ્રચાર સાધનો પર આવતો અસમાન અકુશ સામાન્ય પ્રજાની પ્રજાકીય તંત્ર પરની અસર અશક્ય બનાવી મૂકે છે-અને હવે તો પ્રજાતંત્રનું ઉપરચોટીયાપણું-ન્યાં રીટ્ઝ હોટલની માફક કાપદાની અદાલતો અને અન્ય જાહેર સંસ્થાઓ ગરીબ પૈસાદાર માટે સમાન હોય છે-ખૂનાં છે-વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે. અલ્લાખાદ યુનિવર્સિટિના પદવીદાન સમારંભનું પ્રવચન કરતાં હીસે. ૮ મીએ આપણા એ જાણીતા અર્થશાસ્ત્રી અને ઉદ્યોગપતિ' ડૉ. જોન મથાપએ જણાવ્યું હતું: “જ્યાં હરીફ પક્ષોના સાધનો અસમાન હોય, રક્ષણ બળ અસમાન હોય, ત્યાં હરીફાઈ અન્યાયો જ થાય, અને જે સમાજ ન્યાયની તુલના કરવાની પગવાનગી બળને આપે તે કોઈ દિવસ સ્થિરતા કે જીવનના મૂલ્યો સ્થાપી શકે નહિ” એવા સાદા સત્યને પીછાણતા આપણને આટલી વાર થઈ છે, એ કેટલું વિચિત્ર છે ‘કાલાતુકાલ સંયુક્ત પ્રયાસો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ સપ્તતિની વહેંચણી પ્રજાના શિન્ન શિન્ન વર્ગોમાં જે રીતે થાય છે, તે જોતાજ આ સત્ય સમજાઈ જાય છે...એક સરસા તરીકે ખાનગી મિલકત વિષે આપણે ગમે તેવા વિચારો ધરાવતા હોઈએ, પરંતુ એમાંથી નીપજતી ભયંકર અસમાનતા એ એક એવી વસ્તુ છે, જે તાત્કાલિક વિચારણા માગી લે છે.

સારાં ય ઇતિદાસ દગ્ધ્યાન રાજકીય તંત્ર અને આર્થિક પદ્ધતિ એક બીજા પર અસર પાડ્યા વગર રહી નથી-અને એ પ્રથમ વારંવાર પૂછાયો છે કે પ્રજા તંત્રને સાતુકૂળ એવી અર્થવ્યવસ્થા કેવી હોઈ શકે ? નાણાંની સત્તા

દિંદી મહારાજ અને કુલી વચ્ચે સીધી જ નજરે દેખાતા
 બેઠેના વારવાર નિર્દેશ થયો છે. અને બીજા કોષ્ટકો દેશ કુતા
 દિંદમા આર્થિક અસમાનતા વિશેષ છે ચોક્કસ વર્ષો અગાઉ કરવામાં
 આવેલા અદાજ પ્રમાણે જો દિંદની રાષ્ટ્રીય આવકને ત્રણ દિંદમાં
 પહેલી નાખવામાં આવે તો દર સોજે પાંચ દિંદને ફાળે એક ભાગ
 આવે, ૩૩ ને ફાળે બીજો ભાગ અને બાકીના દર ને ફાળે બાકીનો
 ભાગ આવે. જમીનદારો, મૂડીદારો, સત્તાવાળાઓ જેવો દેશનો ધનનાન
 વર્ગ અને બીજા બાજુએ આમ જનતા, એ બન્ને વચ્ચેના પ્રખર
 વિરોધ ઉપગત ગામડા અને શહેરના જીવન નિર્માણના ધોરણમાં
 ઉત્પેક્ષનીય તફાવત છે. શહેરો વિસ્તારની વાર્ષિક આવક માથાદીક
 રૂ. ૧૬૬ ની છે, જ્યારે ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રૂ. ૫૧ ની છે એટલે
 રાજની બે આના આવે દિંદમાં જ્યારે રાજકીય તન હસ્તગત કર-
 વામાં આવે ત્યારે જનતાને માટે એનો કોઈય અર્થ કરવો હોય તો
 દેશના આર્થિક સામાજિક ક્ષેત્રોમાં એને વિસ્તારવી જોઈએ, એવી
 દલીલને કયાય સ્થાન હોય તો તે અહીંયા છે ખાતગી સ્થાપિત હિતોને
 હરતે થતા ઉત્પાદનના સાધનોનું શોષણ બંધ થવું જોઈએ, અને
 એનું ફળ એક સરખું મધાને મળે એ માટે સમૂહ અંકુશ નીચે
 આ ઉદ્યોગો તથા નોકરીઓને આણુવા સમાજીકરણનું સત્ત્ર અજમા-
 વવું જોઈએ, એવું જ્યારે સમાજવાદી દિંદમાં કહે છે ત્યારે એની
 ધરતી નક્કર છે. દેશના રાજકીય પ્રજનનના અમત માટે જરૂરી
 એવી અર્થકીય ભૂમિકા એને મળી રહે છે, એમાં સંકા નથી

આટલી વાત બરોબર છે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે
 દેશના સમાજીકરણવાળા અર્થતંત્ર પર પ્રગ્નકીય અંકુશ રાખવા અને
 સમાજના ઉપના વર્ગની નામૂદી પછી ખાલી પડેલી જગ્યાએ નવો
 શાસક વર્ગ ન પેસી જાય એ જોવા જનતા સક્તિમાન થશે ખરી ?

પચીસ વર્ષ અગાઉ આ પ્રશ્નનો નિર્ણયાત્મક જવાબ આપવાનું

કોઈને માટે સકાય નહોતું. સમાજકરણના વિરોધીઓ એમ કહેતા કે, 'સમાજવાદ એટલે કારાગાર' અને એ દ્વારા અપાતા ફેરફારે યાંત્રિક મનુષ્યોનું ગુણમી રાજ્ય જ જન્માવશે. તો ખીજી બાજુ ઉત્પાદન, વિતરણ અને વિનિમયના સાધનોનું સમાજકરણ ચનાં જ ખવાખી પરિસ્થિતિનો ઉદ્ધવ થશે એ વાત એટલા જ બળપૂર્વક સમાજવાદીઓ કરતા. આપણી પેઢી વધારે જ્ઞાન મેળવી શકી છે. હવે આપણે અજ્ઞાન દર્શાવી શકીએ એમ નથી. આપણી આગળ એવા એક રાજ્યનો દાખલો છે ત્યાં સમાન અને સ્વતંત્ર સમાજ સર્જવાના પ્રયાસો થયા હતા. રશિયામાં લેનીનની આગેવાની નીચે કમ્યુનિસ્ટ પક્ષે સત્તા કબ્જે કરી અને મિલકતદાર વર્ગનો નાશ કરી ઉત્પાદનના તમામ સાધનો પર રાજ્યનો અંકુશ રહે એવા વર્ગવિહીન સમાજ માટે સર-મુખત્યારીની સ્થાપના કરી. લેનીનને એવી આશા હતી કે એકવાર વર્ગવિહીન સમાજ સ્થપાશે કે તુરંત જ રાજકીય સરમુખત્યારશાહીની જરૂરિયાતનો અંત આવશે, પ્રજાતંત્રની પુનઃ સ્થાપના થશે અને રાજ્યની પોલીસ અદાલતો જેવા દમનકારી અંગોનું વિલોપન થતાં સ્વતંત્રતા એની પરાકાષ્ટાએ પહોંચશે.

પચીસ વર્ષના આ અખતરાના પ્રયોગ પછી રશિયામાં નવા શાસને ઉદ્યોગવાદ કે નિરક્ષરતા નિવારણની બાજતમાં ગમે તેવી સિદ્ધિ મેળવી હોય, પરંતુ ત્યાં જે સમાજ અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે તે કોઈ-પણ રીતે સમાન કે સ્વતંત્ર કહી શકાય તેમ નથી. રાજકીય સ્વતંત્રતા અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને ત્યાં સુધી લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી દુનિયામાં ભાગ્યે જ ખીજો એવો દેશ હશે જેમાં રશિયાની માફક વ્યક્તિ પર રાજ્યનું વર્ચસ્વ હશે. એક પક્ષની સરમુખત્યારીએ અવારનવાર ચતી ચૂંટણીઓને ફરસરૂપ બતાવી દીધી છે, કારણ કે કોઈ પણ વિરોધી પક્ષો કે ઉગ્રદવારોના જૂથોને સાંખી લેવામાં નથી આવતાં. આખા ય દેશ પર આનંદી પોલીસ-ઓગ્રુનો

ડાળો ફગ્ગે છે જે પ્રજાતંત્રનો અભાવ હોય તો જે સમાનતા માટે આ સ્વતંત્રતાની આહ્વિતિ આપવામાં આવી એનો પણ અભાવ છે

તાજેતરના વર્ષોમાં ત્યાં અસમાનતા એટલી ઝડપથી વધવા માડી છે કે બીજા મુડીદારી દેશોમાં એનો જેટલો વિસ્તાર છે, એટલો જ ત્યાં છે. સત્તાવાર આકાશ અમાણે એવો અદાજ બાધવામાં આવ્યો છે કે ૧૯૩૯માં રશિયન પ્રજાના ૧૧ થી ૧૩ ટકાને કુલ રાષ્ટ્રીય આવકના ૫૦ ટકા મળે છે આની સામે અમેરિકામાં ઉપના દશ ટકાને કુલ આવકના ૩૯ ટકા મળે છે આ નવી. સમાજરચનાને રાજકીય પ્રભાવ ૧૯૩૬માં મળેલી છટકી સોવિએટ પરિપક્ષમાં જોવા મળે છે. એરીક રુઢાઉસના જણાવ્યા પ્રમાણે “૨૦૧૬ પ્રતિનિધિઓ માંથી ૯૩૭ (એટલે ૪૭ ટકા) તો મધ્યસ્થ કારોગારીના સભ્યો, ઉદ્યોગોના ડીરેક્ટરો, નિષ્ણાતો, પક્ષના સત્તાવાળાઓ અને અન્ય લશ્કરી અમલદારોજ હતા, ૫૮૯ પ્રતિનિધિઓ (એટલે ૨૯ ટકા) સ્થાનિક સોવિએટોના રાજ્ય ખેતરોના પ્રમુખો વગેરે હતા, ૪૩૦ પ્રતિનિધિઓ (એટલે ૨૧ ટકા) સ્ટેલેનોપીસ્ટો, સામાન્ય મજૂર ખેડૂતો હતા ” રાષ્ટ્રીયકરણ એ શોષણ કે નફા સામે ચોકકસ સલામતી નથી, એનું અનુમાન દોર્ધા વગર રહી શકાય નથી, એવી દલીલ કરવામાં આવે કે રશિયામાં સંમેગો વિશિષ્ટ હતા, પ્રજા પછાત હતી, પ્રજાતંત્રની પ્રણાલિનો અભાવ હતો, માટે પ્રયોગને હાનિ પહોંચી બીજા બાબુ માનવધુદ્ધિનું આજનું ધોરણ જોતા આપખુદો કે પક્ષની નાની ટોળકીના હાથમાં દેશની રાષ્ટ્રીય અર્થનીતિનો અકુશ સુપ્રદ કરી દેવાથી એક યા બીજા પ્રકારનું સરમુખત્યારચાહી શાસન આવવાનું જ એ સંભવિત લાગે છે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે “ જે દેશમાં રાજ્ય એ જ એક કામ આપનાર સરચા છે, તા વિરોધ એટલે ધીમાં જુખમરા દ્વારા મૃત્યુ જ સમજી લેવાનું ” જે માણસ કામ નહિ કરે એ અન્ન નહિ પામે ” એવા જૂના સિદ્ધાંતના સ્થાને

‘ જે દુકમ નહિ માને એ અનનહિ પામે ’ એવો નવો સિદ્ધાંત આપ્યો છે. આજ માર્ગ ચિંધનારા એક માનસશાસ્ત્રીય કારણનો ઉલ્લેખ લોડ’ ટેન્સ કરે છે : “ હું માનું છું કે આવક અને સંપત્તિની અસમાનતા માટે સામાજિક અને માનસિક ન્યાયપુરઃસરતા છે. અલગત આજના જેવી વિશાળ અસમાનતા માટે નહિ. એવી કેટલીક મૂલ્યવાન માનવ પ્રવૃત્તિઓ છે જે સંપૂર્ણ ફલદાયી થવા માટે સંપત્તિ, સર્જન અને ખાનગી મૂડીનું વાતાવરણ જોઈ છે ઉપરાંત લયકારક માનવ પ્રવૃત્તિઓને ખાનગી મિલકત અને સંપત્તિ સર્જનના માર્ગવાળી નિઃશસ્ત્ર દહી શકાય-આ રીતે જો એને સતોષવામાં ન આવે તો એ દૂરતા, અંગતશક્તિ અને સત્તા એમ જાતસ્વાર્થના દારૂપણ માર્ગે વળશે.

આમ પ્રજાતંત્રની શોધમાં આપણી સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ છે. જો આપણે નિર્જંધ વ્યાપારની વાતને વળગી રહીએ છીએ તો સંપૂર્ણ પ્રજાતંત્ર સાથે મુસંગત ન હોય એવી અસમાનતાઓ મેળવીએ છીએ. બીજી બાજુ જો સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રકરણના માર્ગે જઈએ છીએ તો સ્વતંત્રતા અને પ્રજાતંત્ર છીનવી લે એવી આપ-પ્રુદ સરમુખત્યારશાહી મેળવીએ છીએ.

આપણે આ જો અનિષ્ટો વચ્ચે જ પસંદગી કરવાની રહે છે ? જેઓ પ્રજાતંત્રયુક્ત સમાજની સ્થાપના કરવા ઇચ્છે છે એ સારા મુખકારક મુકામની આશા રાખીને રસિયાના માર્ગે જ જાય કે આપખુદીના બચથી ભાગી પ્રો. હાથેકની માફક નિર્જંધ વ્યાપારના સિદ્ધાંત તરફ વળે. સુડી વચ્ચે સોપારી થવાની જરૂરિયાત જ આપણે માટે છે એ સ્વીકારવા હું તૈયાર નથી. અસમાનતાઓના ભારે કાપ મૂકવાની જરૂરિયાત સ્વીકારીને પ્રજાતંત્રવાદીઓએ એક બાજુ નફાવૃત્તિ અને એમાંથી ઉપજતી અસમાનતા પર મર્યાદા મૂકવી જોઈએ, બીજી બાજુ રાજ્યના સર્વોચ્ચ અંકુશના લયોથી સાવધ હોવાથી રાજકીય

સ્વતંત્રતાની મર્યાદામાં રહી અને લોકોને 'મિ'પૂર્ણ' તકો મળે એ રીતે સમાજકરણ અને સમૃદ્ધ અંકુશ તરફ આગળ વધવું જોઈએ. આ આખી ય પ્રક્રિયા આર્થિક સમાનતાની શક્યતાના ભોગે ગંજકીય પ્રગતિતંત્રનો ત્યાગ કરવામાં નહિ પરંતુ સામાજિક આર્થિક ક્ષેત્રે રાજકીય પ્રગતિતંત્રના પ્રગતિશીલ વિસ્તારમાં સમાયેલો છે.

આ રસ્તે એક બાજુએ આવકને નીચે લાવવાની અને બીજી બાજુએ એને ઊંચે આણુવાની પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે, ત્યારે આવક અને પારસા/વેશ દ્વારા આવક સરખી કરવાનો રસ્તો કેટલાક લોકશાહી દેશોએ લીધો છે. હિંદ જેવા દેશમાં જ્યાં ૨/૩ જેટલી જમીન બીન ખેડૂઓના હાથમાં છે ત્યાં જમીનદારો જેવા કથું કામ ન બગવતા માલિકોની પદ્ધતિનો અત લાવવો જોઈએ. ઉદ્યોગોનું વિકેદ્રિકરણ અને ઉત્પાદકોની સહકારી મંડળીઓને ઉત્તેજન, આ દ્વારા આપણા દેશમાં આવનાર ઉદ્યોગિકરણથી પેદા થતી નવી અસમાનતાને અંકુશમાં રાખી શકાશે. જ્યાં સરકારી અંતરાય કે અંકુશની જરૂર દેખાય-દાખલા તરીકે જાહેર ઉપયોગના કામો અને આવીરૂપ ઉદ્યોગો-તથા સ્થિટનના સમાજવાદી લેખક જી. ડી. એચ કોલ કહે છે તેમ રાજ્યની માલિકી દાખલ કરવામાં ય રિયલિસ્ટાપકતા રાખવી જોઈએ. રશિયા અને જર્મનીના અનુભવે બતાવ્યું છે કે આરંભક તો રાજ્યનો અંકુશ જ છે-નહિ કે સીધી માલિકી કે વહિવટ. આનો નીકાલ તો વસ્તુના ગુણદોષ પર જ થવો જોઈએ.

આવકને ઊંચે લઈ જવાની વાત વધારે મહત્વની છે. બનક શો કહે છે તે પ્રમાણે "પૈસો અનિષ્ટ નથી. મરીબાઇ અનિષ્ટ છે," અને એનો નાશ કરવો જોઈએ. ઉદ્યોગમાં લઘુત્તમ પગારનું ધોરણ, ખેતીની પેદાશ માટે એક્કસ લાવો, શિક્ષણ, તખીબી રાહત જેવા માટે મફત સગવડ, તાર ટપાલ, રેલ્વે વિજળી માટે ઓછામાં ઓછા દર-નિર્ધારનતા અને નિરાધારી ટાળવાના આ રસ્તા છે.

કેટલાક દેશોમાં આ પદ્ધતિનો સારો એવો અમલ થયો છે અને એ કારણે સમાનતાનું સારું એવું ધોરણ મેળવી શકાયું છે, અને લોકશાહી પણ પાગરી શકી છે. આવા રાજ્યો દુનિયાના એક છેડે નોર્વે-સ્વીડનમાં અને બીજે ખૂણે ન્યૂઝીલેન્ડમાં મળે છે. જેટલું જાણવું જોઈએ એનાથી અધુરું પણ આપણે જાણતા નથી. ફ્રી-લેન્ડમાં લડાઈ અગાઉ મજૂરો, અમલદારો અને વેપારીઓ લગભગ એકસરખી સ્થિતિમાં રહેતા હતા, એવું કેટલા એાછા લોકો જાણે છે ' મિલ્કતની વહેંચણી એટલી વિશાળ અને સમાન ધોરણે હતી કે દર ત્રણે એક ફ્રીનીશ કુટુંબ જમીનની માલિકી ધરાવતું હતું. માત્ર ૬૪ માણસો શ. ૨૦ 'લાખથી વધારે કિંમતની મિલ્કત ધરાવતા હતા અને માત્ર બાર જ જણની માસિક આવક શ. ૮૦૦૦ થી વધા હતી.

આમ, પ્રજાતંત્રમાં અસમાનતાનો પ્રશ્ન ધારીએ છીએ એટલો સરળ નથી આર્થિક સમાનતા પ્રજાતંત્રનું ધ્યેય જરૂર હોવું જોઈએ, પરંતુ એ એની પૂર્વશરત રૂપે ન મૂકી શકાય, કારણ કે આમ કરવાનો પ્રયત્ન સમાનતા મેળવવામાં નિષ્ફળ જ નિવડ્યો છે. પરંતુ જે કોઈ લોકશાહી મેળવી શકાય એનો પણ નાશ થયો છે. સ્વપ્નાના ગહે પગદંડી નથી અને એમ લાગે છે કે આજના સંજોગોમાં માનવ જીવન જેવું છે તેમાં અમુક પેઢીઓ સુધી વિવિધ ઉદ્દીપકો રહેવાના જ છે, અનિદ્ર રૂપ અલગતા છે.-પરંતુ લોકશાહી તત્ત્વો માટે એ આવશ્યક છે.

હું અધીરો બન્યો છું, હું સ્વતંત્રતા માટે ચોણી રાત્રું એમ નથી, મારે આજે જ એ જોઈએ છે.

ગાંધીજી.

રાષ્ટ્રવાદની

વણુજાર

+

શ્રી. અરોઝ મહેતા.

અખિલ હિંદ ગાંધીય મહા-
સભાના ઉદય પહેલાં પણ હિંદમાં
અનેક મંડળો કામ કરતા હતા.
કનકતામાં બ્રિટિશ ઇન્ડિયા એસો-
સિએશન અને ઇન્ડિયા એસોસિ-
એશન, બોમ્બે એસોસિએશન અને

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી એસોસિએશન મુબારકા, પૂનામાં સાર્વજનિક
સભા અને અન્ય જગ્યાઓએ એવી જ ધણી સરથા હતી પણ ન
તો એમાની કોઈ વધુ વિસ્તરેલી હતી કે ન તો કોઈ અખિલ ભારતીય
સ્વરૂપે કામ કરતી હતી બિપિનચંદ્ર પાલે બતાવ્યું છે તેમ આગળની
મંડળીઓમાં “હિંદની એકતા તરફ વળતી (પ્રવૃત્તિ)” નોર્થ
શકાય છે, પરંતુ ઐક્યની સભાનતા પૂરેપૂરી વણાયેલી હતી
હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસમાં જ્યારે ૧૮૮૩માં કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય પરિષદ
બરાયેલી, જેમાં બંગાળ અને ઉત્તર હિંદમાંથી મો ઉપરાત પ્રતિનિ-
ધિઓએ હાજરી આપેલી, ત્યારે આનંદમોહન બોસ્ “રાષ્ટ્રીય
પાર્લામેન્ટના પહેલા તમજા” તરીકે એને સંકારેલી હતી આમ હિંદી
રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસે ઐક્ય, રાષ્ટ્રીયતા ને લોકસત્તાની બાવનાઓ પ્રદર્શિત
કરી હતી ઉલ્લા સાઠ વર્ષોમાં આ બાવનાત્મક વિચારોના મૂળ ઝડે
ગયા છે ને વધુ સમૃદ્ધ બન્યા છે.

-

કોંગ્રેસવિરોધી બળોએ તો પહેલેથી જ આ ત્રણે બાવનાઓ
ઉપર પ્રહાર કર્યા—હિંદને માટે તે સ્વચ્છ અને સ્વીકારણીય હતી એ
મણતરી સામે જ તેમણે બાણો વરસાવ્યા હતા. અલીગઢ કોનેજના
પિન્સિપાલ શ્રી થીઓડોર બેકે ૧૮૮૮માં લખેલું કે, “જેઓ અંગ્રેજી
શીખ્યા છે તેઓ કેવળ હિંદની બહુની પ્રજા છે એમ માનવું તે
બૂધભરેલી વાત છે મુસ્લીમ જનતાની બામતમાં તો આ બધું જ
ખોટું” કહે છે જુવાન બંગાળ અંગ્રેજી વહીવટની જે રીતે ટીકા કરે

છે તેથી જુદી જ દષ્ટિએ મુસલમાનો ટીકા કરે છે. તેમના રાજકીય વિચારો જેટલા ઉદામવાદીઓ સાથે નથી મળતા પણ તેથી વધુ તો ઈંગ્લેન્ડના જૂના ટોરી વર્ગને મળતા છે. વળી સાધારણ રીતે અંગ્રેજો માને છે તેટલા તેઓ લોકસત્તાક વહીવટ માટે ઉત્સાહી જરા ય નહોતા. ઉદાહરણાર્થે તો તેમના ધણાને મુદ્રણ-સ્વાતંત્ર્ય માટે અજુગમે હતા.

આવાં બે બળોના સામસામા ખેંચાણમાંથી હિંદના રાજકરણમાં તંગદિયો આવતી હતી.

આ ત્રિવિધ બાવના બહુજ ધીમી ગતિએ ઉધડવા માંડી. કાંગ્રેસની પહેલી બેઠકમાં દાદાભાઈ નવરોજીએ કહેલું, “ દેશીઓ પુખ્ત વયે પહોંચ્યા છે. ” પરંતુ દેશીઓને હજી બહુ લાખો પંથ કાપવાનો હતો. ૧૮૮૬માં દાદાભાઈએ ચેનવણી આપેલી, “ હજી આપણે બાપણોના કામમાં જ છીએ. ” કાર્ય ને પરિણામોનો સમય તો ક્ષિતિ-જતી બહુ નીચે હતો. “ પોતાના પક્ષે પ્રમુખો તરીકે લાગવગવાળા યુરોપીઓનો શાખ ને શક્તિની ” કાંગ્રેસને જરૂર હતી. કાર્ય-ક્રમ પણ મર્યાદિત હતો; દાદાભાઈએ જણાવેલું કે, “ આપણી હાલની ચળવળ ચૂંટાએલા પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં હિંદને સ્થાન મેળવવા અને મુલકી નોકરીઓમાં સારા હરસો મળે તે પૂરતી જ છે. ”

દસેક વર્ષમાં તો કાંગ્રેસનો પ્રભાવ વધ્યો. “ પાર્લામેન્ટના સભ્યના બાલ ટેકાની ” હવે તેને જરૂર નહોતી. “ આપણે હવે ખતાવણું જોઈએ કે આપણે આપણા પગ ઉપર બિલા રહી ચકીએ છીએ, ને પરાવલંબી રહેવા ઇચ્છતા નથી. અંગ્રેજોને પ્રમુખ બનાવવાનો વિચાર આપણે તજી દેવો જોઈએ. આપણે તો હિંદીઓ પ્રમુખ તરીકે જોઈએ છીએ ” આવું દાદાભાઈએ ૧૮૯૭માં દીનશા વાઝા પરના પત્રમાં લખેલું.

કાંગ્રેસની ‘સભાનતા’ આમ વધતી હતી, પરંતુ સાથે સાથે તેની સંગઠન શક્તિ વધતી નહોતી. દાદાભાઈએ કહેલું: “ અંગ્રેજ બચ્ચો તમારા ભસવાને ગણકારતો નથી, તમે જ્યારે કરડો ત્યારેજ તે

ઠેકાણે આવશે. ” પરંતુ કરડવાને ઈત ઉગાડવા બહુ ઓછું કાર્ય થતું હતું.

આગળની કાળ માત્ર ૧૯૦૬ માં ભરાઇ શકી બંગલગના વિરોધે જહાસ મનોવૃત્તિને એક નવી તીક્ષ્ણતા આપી. પહેલી જ વાર બન્ને બળે કરા કાર્ય માટે તલપાપક બન્યા. દાદાભાઈએ એમની વિવક્ષણનાથી દેશની નાડ અને નવા મિશનને પારખ્યો; અને ઐતિહાસિક અગત્યના શબ્દોમાં એને વર્ણવી બતાવ્યો. શાસિત અને શાસનકર્તા વચ્ચેના સાચા પ્રશ્નો આ રહ્યા. અહીં એ સામસામા ખોડાએલા છે. શામન કર્તા કહે છે ‘અમે રાજ કરીશું અને તે માત્ર દેશની દોલત લૂંટતા, માહામારી અને કુખ્યાળથી કરોડોના જન લેતા, ગરીબી અને તંગીથી લાખોને ભૂખે મારતા પરદેશી સત્તાધીશ તરીકે નહીં.’ અને પહેલીજ વાર શાસિત પ્રજા કહે છે: ‘એમ નહીં બની શકે. હિંદની આઝાદીના જન્મકાળનો સાક્ષી થવાનો મોક્ષ મને મળ્યો છે તે બદલ હું મારવ અનુમતું છું.’ આ જ સમયે દાદાભાઈએ સ્વરાજ્યનો ગ્રેગુલાદાથી મંત્ર આપ્યો. આનો સાચો અર્થ લોકમાન્ય તિલકે એમની લાક્ષણિક શૈલીમાં વર્ણવ્યો. છે. “ ૧૯૦૬ માં દાદાભાઈએ સ્વરાજ એ આપણ અતિમ ધ્યેય છે એમ જણાવ્યું. ત્યાં લગી તો આપણે છૂટા છૂટા ખાતા હાથ કંવાની વાત કરતા હતા. માથાના એક એક વાળને પકડવાને બદલે હવે તો બધી લટ પકડવાની હતી. આ આપણો જન્મજાત હક્ક હતો. ”

સ્વરાજ્યનો ગ્રેગુલાદાથી મંત્ર તો મળ્યો પણ એની પ્રાપ્તિ માટે આવતી જોઈતી તાકાત એકઠી કરવાનો પ્રયાસ જ ન હતો. તિલકે આગળ આવી અસરકારક કાર્યક્રમની માંડણી પર પક્ષ રચી, મહાસભામાં અસરકારક બનાવવા યત્ન કર્યો. ૧૯૦૭ ના એક સુપ્રસિદ્ધ બાપજીમાં એમણે કહ્યું. “ હવે આપ નવા અને જૂના પક્ષ વચ્ચેનો ફરક સમજી શકશો જૂનો પક્ષ ઘિટનને નિનંતી કરવામાં માને છે. અમે એમાં નથી માનતા. નવો પક્ષ જે વસ્તુ કરવા માગે છે એ તત્વતઃ તો તમારું બાવિ તમારા હાથમાં છે એની તમને

પ્રતીતિ કરાવવા માગે છે. સક્રિય સામનાની શક્તિ તમારામાં ન હોય તો શું તમારામાં નકારવાની અને જાતને સંવર્ધનમાં રાખવાની પણ એવી શક્તિ નથી કે તમે આ પગદેશી સત્તાને આપણા ઉપર રાજ કરવામાં સદાય કડતા અટકો. આ બહિષ્કાર છે; અને બહિષ્કાર રાજકીય શસ્ત્ર છે એમ કહેતી વખતે એનો આ અર્થ થાય છે. મહેસુલ ઉધરાવવાની અને શાંતિ જાળવવાના એમના કામમાં અમે સદાય નહીં આપીએ. હિંદી લોહી અને હિંદી ધનથી હિંદના સીમાડા બહાર એમને યુદ્ધમાં અમે સદાય નહીં આપીએ. ન્યાયનો વહિવટ ચલાવવામાં અમે સાથ નહીં દઉંએ. અમે અમારી અદાવતો રચાપીશું અને સમય આવે અમે મહેસુલ નહીં ભરીએ. તમારા સંગઠિત યતનથી એ કરી શકશો ? જો એ તમે કરી શકશો તો તમે કાલે આઝાદ બનશો." આમ બહિષ્કારનો કાર્યક્રમ જન્મ્યો.

પણ આ કાર્યક્રમને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાને માટે આવશ્યક એવી તાકાત ન જન્મી; કારણ કે મહાસભા પર 'એક પક્ષ, એક નેતા, એક કાર્યક્રમ'માં અટલ વિશ્વાસ ધરાવતા સર ફિરોજશાહ મહેતા જેવાનું વર્ચસ્વ હતું. સર ફિરોજશાહે કહ્યું હતું "કાંઈ પણ હિસાબે એકતા સાધવાની હાંભરી અને બર્મિવન્તી અપીલોમાં લાગણીનું પ્રમાણ ધણું વધારે છે એમ કહ્યા વિના મારાથી નથી રહેવાતું. મને તો લાગે છે કે જુદી જુદી વિચારસરણી ધરાવનાર દરેકની જુદી કોંગ્રેસ હોવી જોઈએ મત એક થા બીજી દિશામાં કેટલો વળે છે તેનું જ મથાર્થ દર્શન, સહુને એક જ હાથ નીચે એકઠા કરવાથી નથી મળી શકતું. કોઈપણ એક પ્રશ્ન પર વિચારનું અંતર કેટલું છે એ માપવાનું પણ આવા પ્રકારથી મૂકેલ બને છે. એટલે જ એ જરૂરી બને છે કે એક જ મત ધરાવતા સહુ કોઈ એક હથ નીચે એકઠા થાય અને પોતાના મતની ચોખ્ખી જણાવટ કરી અને પ્રજા આગળ સુરેખ રૂપે રજૂ કરે."

તાકાતનો અભાવ હતો માટે શ્રદ્ધા પર ઝોક મૂકાતો. અરવિંદ -

ધોષે દિલચાલના ઉચ્ચાંકના સમયે કહ્યું હતું: “આવી પ્રગતિ ગંજકીય રીતે બળવાન હોવાની જરૂર નથી. એમને માટે ચારીરિક સુદૃઢ પશુ આવશ્યક નથી. બૌદ્ધિક સિદ્ધિઓ પણ અનિવાર્ય નથી માત્ર એ એવા હોવા જોઈએ જેમનામાં શ્રદ્ધા હોય.” “તાત્વિક સત્યની ધારા”-તરીકે હિંદી રાષ્ટ્રવાદની અપાતી ઝાળખાણે અનિવાર્ય રીતે પોતાના આદેશનું વર્તુલ મંકુચિત બનાવ્યું, કારણ કે જનતાને આકર્ષી શકે એવા સામાજિક સંદર્ભનો એમાં અભાવ હતો.

+ + +

ગાંધીજી મહાસભામાં આવ્યા અને- સ્વરાજ્યના સામાજિક સંદર્ભને વિકસવા અને વિસ્તરવાનું ક્ષેત્ર મળ્યું. ઉદ્ઘા-૫મીસ વર્ષમાં તે વધુ અને વધુ સ્પષ્ટ થતો ગયો છે. તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલા ચૂંટણી નિવેદનમાં સામાજિક સંદર્ભના ખ્યાલને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે : એકતાનું મૂર્ત રૂપ સમવાયી હશે. લોકચાહીની સ્થાપના આર્થિક તેમજ રાજકીય બંને ક્ષેત્રમાં કરવી જોઈશે; અને એનો અર્થ એ થશે કે લઘુમતી કે બહુમતી સર્વને પૂર્ણ અને સરખી સ્વતંત્રતા મળશે. માત્ર મુશુવાચક શબ્દો ન રહેતાં તેમાં હવે પ્રાણ પામ્યો છે.

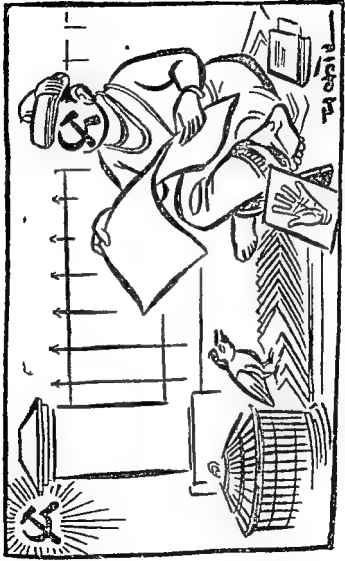
જો ૧૯૦૬ માં ‘સ્વરાજ’ એ જાદૂઈ શબ્દ હતો; તો ‘હિંદ ઊડો’ એ આજનો મુગ્ધકારી શબ્દ છે. પણ ૧૯૦૬માં જ જેમ એને અમલી બનાવવા માટે તાકાતની જરૂર હતી. અને એના અભાવે એને શોષવું, પકડવું, એમ આજે પણ મુખ્ય લક્ષ્ય એ તાકાત જન્માવવા તરફ વાળવું જોઈએ. દિલગીરીની વાત એ છે કે ઇતિહાસનો બોધપાઠ કદી-ય ન સીખનારા ૧૯૦૭ની જેમ આજે પણ કોંગ્રેસની એકતાને નામે નહિ, પણ કોંગ્રેસની સામાન્યતાને નામે એનો વિરોધ કરી રવા છે. પણ આવી કૂપમંડુક નીતિ અને સંકુચિત જૂનવાણી મનોદયા આપણી આઝાદી કૂચને અટકાવી નહિ શકે. આઝાદીની વજુઝાર હવે એની મકસદની નજીક પહોંચી છે.

‘જેદર્યો પામતાં પડેલાં સોંદર્ય બનકું પડે’

ગાંધીજીએ એ બંને શિખામણ આપ્યાનું કહેવાય છે.

શનિ-મંગળની યુતિ—

‘ હવે સ્થાનો પડશે ’—શ્રીપાદ શર્મા.

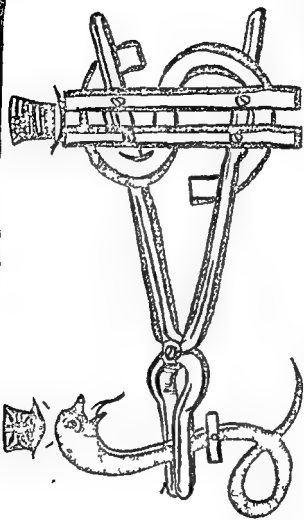

પ્રતિ

‘ હિંદમાં ચાર પક્ષો છે ’—શ્રી ૧૧૪ વાવેલ.

અભયે

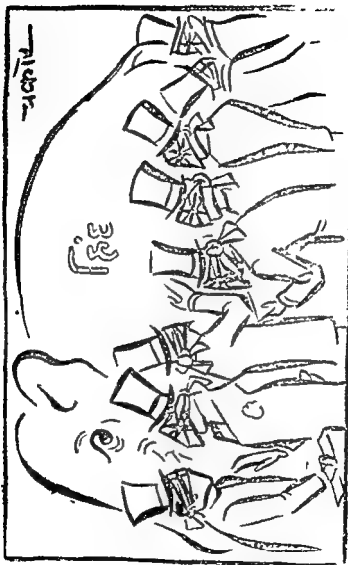
નવો કામો—૧૬૬ ૫ માલેયો પાઉ.૬

કહેવાતા મુક્ત ચૈ.ટણી—
 મીઠાની ફજડા પડેના અનુભવ

‘ આ મુહૂર્તમાં લોકમતલક તો બિટિયા મર્યા છે ’.

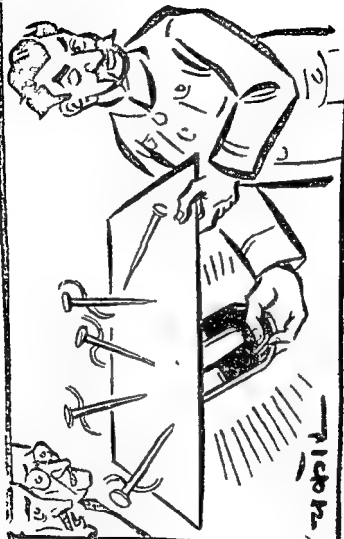

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટરી સિસ્ટમના સિંદ આલે છે.

દામોતે સામ્યવાદીઓને દૂર કર્યા છે.

નવો મુદતક લેતો છે ?

—તો રાષ્ટ્રીય સમિતિ નોંધો.

‘ મધ્યસ્થતા ચૂંટણીમાં અતાવી ઝોલી ન શિસ્ત
; અતાવતે ’

—છન્ડા.

કાયદો અને વ્યવસ્થા

પાત્ર દોય છે ત્યારે,

જ્યાં પ્રેમ અને છે ત્યાં—

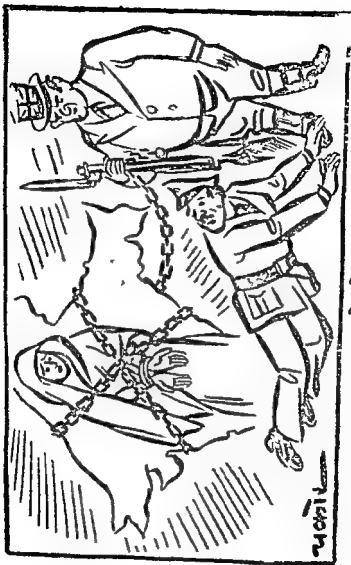

‘ નર્તકીના દિવસ પૂરા થઈ ગયા છે ’

—એડી.

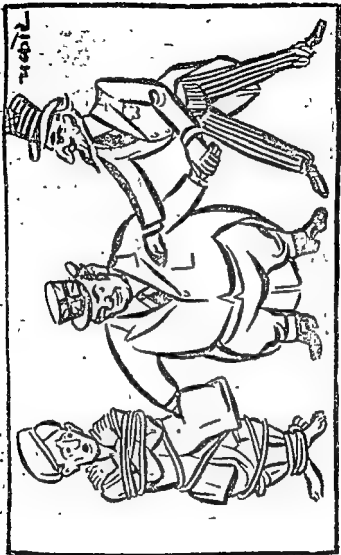
ગોઝડોમાં ચાલતી મંત્રણા આસપાસ
લોખંડી દિવાલ રચાઈ છે.

କହେ ଗଣେ ?

ମନ୍ତ୍ରୀ

અમેરિકાએ બ્રિટનને લોન આપી છે—

જય વૈશાલી

જય આઝાદી

દેશની આઝાદી
માટે ઝંઝુમનાર
વીર પ્રજાની
અમર કહાણી

મુરલી મુવીટોનનું
લક્ષ્મી પ્રોડક્શન્સ
ચિત્ર

આ ઝ પા લી

દિગ્દર્શક-ન હલાલ જશવંતલાલ

નિર્માતા :
ચિમનલાલ ત્રિવેદી

કથા :

રામચંદ્ર ઠાકુર

: ભૂમિદા :

પ્રેમ અદીળા

સણિતાદેવી

જીવન, અરુણ

જગદીશ

બદ્રીપ્રસાદ

શુભાળ-સંકઠા

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને તેના
સાચા સ્વરૂપમાં દેખાડતું કલાચિત્ર

નોવેલ્ટી

દરરોજ (૪)ખેલ
૨૧-૫૧-૮-૧૦૧
+

સહકૃત્ય જોવા જેવું મહાન અતિહાસિક ચિત્ર રિડિયમ સીલીઝ

એ શિ અ ન ની

દરેક પોલિસી તમારા કુટુંબના

રક્ષણની ચિંતામાંથી તમને

નિશ્ચિંત કરે છે.

[સ્થાપના : ૧૯૧૦]

કુલ ચાલુ વીમાઓ

રૂ. ૭,૦૦,૦૦,૦૦૦

કુલ ફંડ

રૂ. ૧,૭૨,૫૨,૪૬૦

અને

ઓછા અર્થપ્રમાણની વિશિષ્ટતા

નિદગી, આગ

તથા

જનરલ વીમાઓ

પ્રજ્વલ્ય માટે

એ શિ ય ન

એસ્યુરન્સ કં. લિં

ગૂજરાત પ્રાંત :

સ્ટેશન રોડ, અમદાવાદ નં. ૨.

હેડ ઓફિસ :

એશિયન બિલ્ડિંગ, મુંબઈ નં. ૧

નિલગિરિ, આસામ અને

દાર્જીલીંગની

ઉત્તમ ચા માટે

રાહેરભરની

આદર્શ

ચા

દુકાન

સ્વીન્ડર એન્ડ કું.

ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ.

THE SARASPUR MILLS LTD.

Tele { grams : SARASPUR
phone : 2055

Satisfaction
is the
Best
Investment

Try
Our Qualities
&
Be Satisfied

S
A
R
A
S
P
U
R

MILLS LTD.

Artistic
Shirting
in Artistic
Designs with
Best Colour
Combinations

Long cloth,
Twill,
poplins,
Grey Shirtings,
Dhotis,
Sarees,
etc.

For Durability.

HOUSE
OF
FASHION

Fozdar Brothers
બ ના ર સી

ઝાડીઓ . કિનારો . કિનખાખ
કળીના તથા સાદા ચણીઆ
વગેરે

તદ્દન નવો સ્ટોક આવ્યો છે.

રેશ મી

ચીરમીન, કોટિંગ, શર્ટિંગ,
વગેરે

બતોમાં નવો સ્ટોક આવ્યો છે

ફોઝદાર બ્ર. ધ. સં.

ગાંધીરાડ, અમદાવાદ.

ટે. નં. ૨૨૨૫

યુદ્ધના કપરા કાળમાં માલની અછત અને કન્ટ્રોલને
લીધે અમારા ગ્રાહકોને પૂરતા પ્રમાણમાં
માલ આપી શક્યા નહોતા.

યુદ્ધ વ્યવસાયમાં લોખંડનો વપરાશ વધતાં અને
કન્ટ્રોલ હોવા છતાં, અમે અમારાથી શક્ય તેટલો તમામ
પ્રયાસ કરીને જનતાની તેમજ કારખાનાંની માંગને
પહોંચી વળવા પૂરતા પ્રયત્ન કરી સસ્તા ભાવે લોખંડ પૂરું
પાડવા પ્રયત્ન કરેલ છે છતાં પણ અમે અમારા ગ્રાહકોની
પૂરતી માંગને સંપૂર્ણ રીતે પહોંચી ન વળ્યા હોઈએ તો
તે બદલ ગ્રાહકોની માફી આહીએ છીએ.

હવે યુદ્ધ પૂરું થયું છે દુર્લભ સમયમાં લોખંડનો મોટો
જથ્થો પૂરતા પ્રમાણમાં અમારા ગ્રાહકોને સસ્તા ભાવે
પૂરો પાડીશું.

તમારી લોખંડની જરૂરિયાત માટે આજેજ મળે અગર સખો :

કારીપારેખ પ્રધર્સ

લોખંડના વેપારી.

કન્ટ્રોલ્ડ સ્ટેપ સ્ટોકીસ્ટ અને રજીસ્ટર સ્ટોક હોલ્ડર

હેડ ઓફિસ :

૫૬૪, રીડરોડ, અમદાવાદ.

તાગુ સરનામું : DUTY.

બ્રાંચ ઓફિસ :

કૃષ્ણ બિલ્ડિંગ, સ્ટેશન રોડ, મુરત
સ્ટેશન ગાર્ડ, મહેસાણા
ગ્રેડીએટ રોડ, વડોદરા

ચુક્ર પૂરું થયું છે

તે સાથે અમો હવે આપની
લોખંડની સર્વ જરૂરિયાત
દૂંક સમયમાં જ પૂરી પાડીશું....

ચુક્ર દરમિયાન

ગ્રાહકોને સસ્તા ભાવે બને
તેટલો માલ પૂરો પાડીને
ગ્રાહકોની ગ્રાહના મેળવી છે.

પ્રગતિ એ જ જનો મુદ્રાલેખ છે એવી
માતખર સંસ્થા

દૂંક સમયમાં ઘર, બાંધકામ,
કારખાનાં કે બીજા કોઈપણ
ઉપયોગની ચીજો પૂરી પાડીશું

સી. કે. વોહોરાની કંપની
લોખંડ અને પાછપના વહેપારી

નેવડી ખતર —————

અમદાવાદ

ટેલીફોન એક્સિસ : ૨૦૮૦

૨૫૫૧૩

ધર : ૬૦૫૪

વડોદરા અને નીચેના સ્થળોએ ડીસ્ટ્રીક્ટ એજન્સીઓ આપવાની છે

દેવકરણ નાનજી વીમા કં. લી ના જિન્દગી ખાતામાં
નીચેના ગામોમાં એજન્ટો નીમવાના છે

(૧) વડોદરા ગઢેર માટે ખાસ એજન્સી આપવાની
છે પત્રવહેવાર ગાદ માણસ રૂગરૂ મળવા મોકલીશું.

(૨) અમદાવાદ શહેરમાં એજ્યુએટો માટે માત્ર પગા-
રની યોજના છે

(૩) નડિયાદ, આણંદ, પેટલાદ, ડલોઈ, ગોધરા, મોહાસા,
પ્રાંતિજ, મહેસાણા, આણંદમાં અને વીરમગામમાં ડીસ્ટ્રીક્ટ
એજન્સી આપવાની છે.

(૪) નીચેના ગામોમાં સ્થાનિક એજન્ટો નીમવાના છે.
ધોળકા, ધંધુકા, કપડવંજ, ઠાસરા, ભોરસદ, મહેમદાવાદ,
સિદ્ધપુર, પાલણપુર અને કડી વગેરે.

ગેરંટી આપી શકે તેઓને મોટી ડીસ્ટ્રીક્ટ આપીશું.
અનુભવ હોવો આવશ્યક નથી. ઉંમર, અભ્યાસ, લાગવગનો
ખ્યાલ આપી લેખો :

સી. બી. પટવા એન્ડ કંપની

ચીફ એજન્ટ્સ :

દેવકરણ નાનજી ઇન્સ્યોરન્સ કંપની લી.

ખાલા હનુમાન સામે, અમદાવાદ

રાજનગરની જનતાનું
માનીતું
સ્વાદનું અજોડ સ્થાન

કો ના

જેની

એક સુવાગત
ખીલ અનેક સુલાકાતોને
નાતરી લાવે છે.

કો ના ની

સ્પેશિયાલિટીઝ

એક વાર ચાખી એટલે જુલાય જ નહીં

જાણી જોઈ રે જ, જા ડ્ર

SERVICE AFTER SALES

Herein lies the secret of success of
THE BOMBAY GARAGE.

When you come to us you will tell you are with
Friends who consider it their duty to assist you
in getting the maximum value for money and
maximum satisfaction.

Hence utmost care is taken by us in selecting
the products we represent, sell and service.

Show Room and Service station. Phone : 2244 Mirzapur Road,
AHMEDABAD.

CHEVROLET - VAUXHALL - FRIGIDAIRE
INDIA - DELCO - MARCONI.
Cars & Trucks - Cars - Refrigerators
Tyres - Batteries - Radios.

Even a duck ducks
in a solution of:

ANITOL

(Wetting agent)

Why not cloth?

Made by :
The Anil Starch Products Ltd., Ahmedabad.

Selling Agents :
India Textile Auxiliaries, Mirzapur, Ahmedabad.

લાલિત્યભર્યા સૌન્દર્ય માટે

આધુનિક જમાનાની સ્ત્રીઓ

“પિયૂષ અપલિક્ષિટ બ્રેસ્ટીયર.” પહેરવી વધુ પમંદ કરે છે

પિયૂષ અપલિક્ષિટ બ્રેસ્ટીયર એ સ્ત્રીઓની ચાહુ જમાનાની સૌન્દર્ય-વર્ધક બનાવટોમાનું એક અને અગત્યનું સાધન છે. સૌન્દર્યની સન્નિવૃત્તિ આજે એના સિવાય ચનારી મકરને નહિ. કાણ કે સ્ત્રીઓના બેડાની મની મરેના રૂપને તે વાગીને અને મોડક આમજ આપે છે.

તમારે જાવા માટે

માટી ગાટી

હ મા મ

લાલિત્યભર્યા સૌન્દર્ય માટે

આધુનિક જમાનાની સ્ત્રીઓ

"પિયૂષ અપલિકેટ બ્રેસીયર." પહેરવી વધુ પમંદ કરે ?

પિયૂષ અપલિકેટ ગ્રામીય એ સ્ત્રીઓની આધુ જમાનાની સૌન્દર્ય વર્ધન બનાવટોમાનુ એક અતિ અગત્યનું સાધન છે સૌન્દર્યની સજા - આજે એના સિવાય ચનારી રાજગે નહિ કાણુ કે સ્ત્રીઓના બેડા બની ગયેના રૂપને તે ધાત્રીને અને મોહક આકાર આપે છે

મોડર્ન રૂ. ૨)
લવલી રૂ. ૩)
યંગસ્ટર રૂ. ૮૧

ગ્રોવાઈટ રૂ. ૩
કોલનનીટ રૂ. ૮૧
સીલકનીટ રૂ. ૫૧

પિયૂષ હોઝયરી વર્ક્સ ૧૩૫૨, રાજમહેતા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

ગ્રોવેસ્ટ કે. સી. બ્રાન્સ. ૨૬૪૯, ભુમ્મા મસીદ અમદાવાદ
વીનમ હોઝયરી સ્ટોર્સ. વી એસ હોસ્પીટલ સામે, એલિસબિઝ

તમારે ન્હાવા માટે

મારી ગાદી

હ મા મ

હિંદનાં જ
 હિંદમાં જ બનેલાં
 કાપડ ઉદ્યોગને અતિશય ઉપયોગી
 અનુભવે પરદેશી બનાવટો દરતાં પણ
 મસ્તાં, સફાઈદાર, સફળ નીવડેલા ઔદ્યો-
 ગિક સંસ્થા યોગ્ય બનાવતી
 અગ્રણી સ્વદેશી
 સંસ્થા

સરદેસાઈ પ્રધર્સ લિમિટેડ

[સ્થાપના ૧૯૧૧]

ઑટોકલેવ પ્લેન્ટથી બનાવાતાં
 સ્ટ્રીકલીન તથા ગ્રોલે ઑઈલ

મદનદેવેને ખાલે ૧૦૦ એ ૧૦૦ ટકા હામ આપે છે,

એસ. બી. ૭૦૧ એ

વેજીટેબલ ખાખીની
 બનાવટમાં ઉત્તમ
 કામ આપે છે.

૩૦ વર્ષનો

ઔદ્યોગિક
 સંસ્થાઓનો
 અનુભવ

વધુ વિગત માટે :

ભગુભાઈ એમ. શાહ

ઓફિસ.

રેવડી બજાર, ક્રોસ લેન, ચિત્રભાઈ બિલ્ડિંગ, અમદાવાદ

ટે. નં. ૭૨૬૦

ગુજરાત, કાઠિયાવાડના
ગામેમાં તાવની સરસ
દવા તરીકે

નેરોલ નં. ૮૦૮

લાંબા વખતથી બાણીતું છે
દરેક દવાવાળાઓ તથા
ગાંધીને ત્યાં વેચાય છે.
એક વખત જરૂર અજમાવો

ખાદીનો પોશાક એ રાષ્ટ્રીયતાનું ચિહ્ન છે.

દેશભક્તિનું એ સંકેત ચિહ્ન છે.

આંધ્રનાં પોત, સાડી, ધોતીયાં, જયપુર ખાદી, તિરૂપુરતું
કોટીંગ, શર્ટીંગ... સાડી... છીંટ, રંગીન, ચોતારી વગેરે

રેશમ, બાફરા, મરઠા, ટસ્સર, ગરદ
... ... ઉપરાંત ...

ચંપલ, મોજડી, સ્લીપર, પટાણી વગેરે

પ્રાપ્તિસ્થાન— ગ્રામોદ્યોગ વસ્તુ ભંડાર

સાબ મહેતાની ચોખ્ખા નાકે,
અમદાવાદ.

ત મારો વી મો

હિંદની અગ્રગણ્ય વીમા સંસ્થા

વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.
અને

રૂપી જનરલ ઇન્સ્યુ. કું. લી.
માં ઉતરાવો

* આગ

* મોટર

* અકસ્માત

* દરીઆઇ

* કામદારોના બદલાના વીમાનું કામકાજ
લખવામાં આવે છે.

અમદાવાદ બ્રાંચ

જયંતીલાલ ગીરધરલાલ શાહ

બ્રાંચ મેનેજર

ટે. નં.

લડ, કારગ

આદિમ : ૨૦૮૦

અમદાવાદ.

રહેઠાણ : ૭૦૭૪

Telegrams :
" POLICY "

જાંઘળી

આગ

મોટર

અકસ્માત

ઠરીઆક

કામદારોના બદલાના વીમાનું કામકાજ કરનાર

સફર

સલામત

સ્વદેશી

વીમા સંસ્થા

ધી ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનીઅન

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

— હેડ ઓફિસ —

૯, કલાઈવ સ્ટ્રીટ, કેલકત્તા.

— મુખ્ય પ્રાંચ —

ગ્લોમરેટવા હાઉસ, હોમશ રોડ, ગટ, મુંબઈ.

— અમદાવાદ પ્રાંચ —

નટવરલાલ અંબાલાલ લાખીઆ

પ્રાંચ મેનેજર

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ.

ટે. નં. { ઓફિસ : ૨૫૩૩
ગૃહકાલ : ૭૦૬૪

અરવિન્દ

એટલે

અનોખા પરચ માટે

હિંદનું સૌથી વિખ્યાત ડાપડ

જેમાં કે મુતસાઉ સાળિયો - પોતીયાં - શર્મી
સ્વીચ - કેપ - પોપલીન - નેનમુક - લીન - મતમય
દારીયા અને ચોપમ.

તમે જે
ડાપડ ખરીદો

તે ઉપર આ
માર્કેટ મુલ્યો.

અરવિન્દ સીલ્સ લીમિટેડ અમદાવાદ

આ માસિક શ્રી હિન્દુવાન જગર્ણવરાય કોમિટે પ્રમખેતુ પ્રેસ, રેવડી-અમદાવાદ
અંદાજ કયું અને શ્રી પુરુષોત્તમભાઈ દેસાઈવાલ સાહેબની આ કાર્યાલય,
પીપ્પલ બેંક બીલ્ડિંગ, કારજ અમદાવાદમાંથી પ્રસિદ્ધ કયું.

સા. રા.
સોંદર્ય

અરુણ વસ્ત્ર વિધાન

સાડી પોપ્લીન વોયલ લોગ ક્લોથ ધાતી ચાંદી

અરુણ મિલ્સ અમદાવાદ